

26 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Žiga Koncilija

POLITIČNO SODSTVO

Sodni procesi na
Slovenskem v dveh
Jugoslavijah

Inštitut za novejšo zgodovino

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2015

Inštitut za novejšo zgodovino

26 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Žiga Koncilija

**POLITIČNO
SODSTVO**

Sodni procesi na
Slovenskem v dveh
Jugoslavijah

ZALOŽBA INZ

Odgovorni urednik dr. Aleš Gabrič
Založnik Inštitut za novejšo zgodovino
ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 26
ISSN 2350-5664

Žiga Koncilija
POLITIČNO SODSTVO
Sodni procesi na Slovenskem v dveh
Jugoslavijah

Recenzenta dr. Nevenka Troha
dr. Božo Repe

Jezikovni pregled Ajda Gabrič

Prevod povzetka Borut Praper
Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj

Tisk Medium d.o.o.

Naklada 400 izvodov

Izid knjige je Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike
podprla Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1929/1953"
323.281(497.4)"1929/1953"
34.09(497.4)"1929/1953"

KONCILIJA, Žiga

Politično sodstvo : sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah
/ Žiga Koncilija ; [prevod povzetka Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut
za novejšo zgodovino, 2015. - (Zbirk a Razpoznavanja = Recognitiones,
ISSN 2350-5664 ; 26)

ISBN 978-961-6386-60-9

282673920

VSEBINA

- 7 PREDGOVOR
- 13 **POLITIČNA REPRESIJA IN POLITIČNI SODNI PROCESI V KONTEKSTU PREDVOJNE IN POVOJNE EVROPE**
- 31 **POLITIČNA REPRESIJA V KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI (1929–1941)**
- 32 Temeljni vzroki politične represije v Kraljevini SHS/ Jugoslaviji
- 38 Uvedba avtoritarne vladavine in reforma represivnega aparata
- 51 Kazenskoopravna zaščita države
- 57 Sodstvo
- 69 **POLITIČNI SODNI PROCESI MED LETOMA 1929 IN 1941**
- 75 Sodni procesi proti komunistom
- 80 Sodni proces proti Feliksu Deutschbacherju in soobtoženim
- 91 Sodni proces proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim
- 98 Sodni proces proti Pavlu Tepini in soobtoženim
- 109 Sodni proces proti Milanu Apihu in Francu Vrunču
- 114 Sodni proces proti Jakobu Žorgi in soobtoženim
- 118 Drugi sodni procesi proti komunistom do konca Kraljevine Jugoslavije
- 129 Sodni proces proti Petru Stantetu in soobtoženim

136	Šenčurski sodni proces
151	Sodni procesi zaradi nacistične propagande
157	POLITIČNA REPRESIJA V PRVEM POVOJNEM OBDOBJU (1945–1953)
158	Temeljni vzroki politične represije v prvem povojnem obdobju
171	Reforma represivnega aparata
173	OZNA, UDV
179	Sodstvo
185	Kazenskoppravna zaščita države
189	Kazensko procesno pravo in vloga organov pravosodja v sodnem postopku
195	POLITIČNI SODNI PROCESI MED LETOMA 1945 IN 1953
200	Sodni procesi zaradi obtožb vojnih zločinov
215	Sodni procesi zaradi obtožb sodelovanja z okupatorjem
242	Sodni procesi zaradi obtožb sodelovanja s politično in vojaško emigracijo
262	Sodni procesi zaradi obtožb terorizma
271	Sodni procesi zaradi obtožb vohunjenja in sovražne propagande
291	Informbirojevstvo in sodna procesa proti Jožetu Jurančiču ter Milanu Trobcu
297	Dachauski sodni procesi in zgodba Ivana Rancingerja
317	Popuščanje politične represije
321	POVZETEK
331	SUMMARY
343	VIRI IN LITERATURA
357	SEZNAM KRATIC
361	IMENSKO KAZALO

PREDGOVOR

Pričujoče delo obravnava vprašanja državne politične represije s poudarkom na sodnih procesih kot enim izmed najmočnejših orodij nosilcev oblasti v boju zoper namišljene in dejanske politične nasprotnike. Da bi lahko obsežno problematiko raziskave sistematično obdelal, sem se časovno in prostorsko omejil na analizo sodnih procesov v dveh družbenopolitičnih sistemih v zgodovini Jugoslavije in znotraj nje slovenskega prostora. Primerjal sem obdobje od uvedbe t. i. šestojanuarske diktature kralja Aleksandra leta 1929 do aprila 1941, torej do začetka druge svetovne vojne na naših tleh, ter s stališča politične represije najostrejše obdobje od konca druge svetovne vojne maja 1945 do postopnega popuščanja politične represije v začetku petdesetih let. Govorimo lahko o sklenjenih krogih nasilja, ko so bili v prvem obdobju žrtve politične represije predvsem komunisti, v drugem, ko so komunisti prevzeli oblast, pa so le-ti obračunali s svojimi političnimi nasprotniki.

Primerjava političnih represij omenjenih obdobji temelji najprej na analizi temeljnih značilnosti obeh represivnih aparatov, zlasti pravosodja oz. tistih struktur represivnega aparata, ki so v kontekstih političnih sodnih procesov odigrale ključno

vlogo. Logiko in mehanizme vsakokratne politične represije lahko do neke mere zaznamo že z opazovanjem formalno-pravne strukturne ravni oblastnih in represivnih organov. Dejansko pa se nam represivnost sistema najbolj odraža v praksi delovanja represivnih organov, torej v primeru pričujoče raziskave predvsem v praksi delovanja sodišč. Z analizo političnih sodnih procesov, z identifikacijo glavnih kategorij političnih nasprotnikov, proti katerim je bila ost represije usmerjena, s poskusom tipološke opredelitve sodnih procesov ter s podrobnejšimi mikroštudijami nekaterih najbolj značilnih primerov političnih sodnih procesov poskušam odgovorjati na kompleksna vprašanja značilnosti, vzrokov, namenov, načinov izvedbe in ne nazadnje posledic izvajanja državne represije preko prirejanja sodnih procesov. S takšnim pristopom poskuša monografija potrditi hipotezo o pomembnosti političnih sodnih procesov kot enega izmed temeljnih orodij državne represije. Cilj raziskave pa je s tem prispevati k objektivizaciji sodnih procesov in politične represije ter s tem dodatno pojasniti značilnosti političnega nasilja v dveh med seboj neločljivo povezanih obdobjih slovenske zgodovine.

Nekatera vprašanja političnih sodnih procesov so sicer že bila predmet raziskav slovenskega zgodovinarstva in drugih znanosti. Ne obstaja pa nobena znanstvena študija, ki bi zajela širšo strukturno in vsebinsko problematiko političnih sodnih procesov v daljšem časovnem in kontekstualnem loku.¹ Zlasti dogajanja iz obdobja po koncu druge svetovne vojne so v slovenskem prostoru pogosta tema javnih, političnih, pa tudi znanstvenih razprav. In ravno nepoznavanje globljih značilnosti logik in mehanizmov državnih represij ter vzročno-posledičnih relacij odpira prostor številnim špekulacijam, manipulacijam, »samopostrežni« uporabni zgodovinskih dejstev ter s tem ohranjanju razklanosti slovenskega prostora. Dobrašen prispevek k

¹ Ena izmed redkih izjem takšnega pristopa s področja državne represije, sicer bolj povezano s kaznovanjem kriminalitete, je npr. znanstvena monografija Andreja Studna *Rabljev zamah*.

ustvarjanju zmede na področju vprašanj državne in politične represije prispevajo pogosto tudi nekateri subjektivni pogledi samega zgodovinarstva, ki predmet proučevanja prikazujejo v omejenem obsegu, izven ustreznega konteksta, brez upoštevanja kompleksne korelacije različnih spremenljivk, značilnih za prelomna zgodovinska obdobja. S takšnim pristopom želim opozoriti na pogosto škodljivo ozkogledno usmerjanje, pa čeprav pri tem do neke mere trpi kvaliteta nekaterih podrobnosti končne raziskave. Le z odkritimi poskusi objektivnega znanstvenega pristopa lahko položimo trdne in neobremenjene temelje, ki lahko pripeljejo do preprečevanja politizacije in s tem zlorabe teme. V nasprotnem primeru bodo zgodovinska dejstva ostajala še naprej orodje v rokah škodljivega političnega pragmatizma, zgodovinarstva znanost pa sama sebi namen.

Monografija je razdeljena na uvod, dva osrednja dela in zaključek, ki predstavi rezultate primerjalne analize političnih sodnih procesov v dveh avtoritarnih obdobjih in v katerem opozarjam na problematike, ki so se pojavljale v raziskovalnem procesu. V uvodnem delu sem opredelil temeljne definicije pojmov, s katerimi v nadaljevanju operiram. Na teoretsko-pojmovnem področju namreč glede tega v slovenskem zgodovinarstvu vlada prava zmešnjava. Tako poskušam opozoriti, da npr. pojma političnega nasilja ne moremo enačiti zgolj s pojmom državnega ali politične represije, ki prav tako nista sopomenki. Še večje nedoslednosti in nepotrebne zmešnjave nastajajo pri pojmu političnih sodnih procesov. Drug bistven uvodni poudarek pa je dejstvo, da so se politični sodni procesi v jugoslovanskem in slovenskem prostoru odvijali v evropskem kontekstu predvojnega in povojnega obdobja, vsak s svojimi kompleksnimi vzročno-posledičnimi relacijami.

Osrednji del raziskave je namenjen analizi političnih sodnih procesov. V prvem delu z naslovom *Politična represija in politični sodni procesi v Kraljevini SHS/Jugoslaviji (1929–1941)* se najprej osredotočim na sodne procese v obdobju od uvedbe Aleksandrove diktature do aprilske okupacije leta

1941. Uvodoma poskušam pojasniti temeljne notranjepolitične vzroke, ki so pripeljali do uvedbe diktature in posledično do zaostritve politične represije. Drugi poudarek je na reformi represivnega aparata. Pri tem analiziram formalno strukturo in razvoj tistih struktur represivnega aparata, s katerimi so se politični nasprotniki srečevali najprej, torej raznih vej policije (policijski agentje, orožniki ali stražniki). Nato sem se z vidika sodnih procesov posvetil osrednjemu delu represivnega aparata, torej pravosodju (zlasti sodstvu, kazenskemu materialnemu in procesnemu pravu itn.). V zaključku pa omenjam tudi strukture iz sklepne faze kaznovanja političnih nasprotnikov.

Sledi analiza političnih sodnih procesov, med katerimi številčno prevladujejo sodni procesi proti komunistom. Skladno s tem sem sodne procese razdelil na kategorijo sodnih procesov proti komunistom in druge politične sodne procese. Med slednje sem uvrstil najodmevnejši t. i. šenčurski sodni proces, ki je potekal februarja 1933 pred Državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu, in nekaj sodnih procesov zaradi nacistične propagande iz obdobja tik pred okupacijo. Kot že rečeno, pa je večina pozornosti v nadaljevanju posvečena sodnim procesom proti komunistom, zlasti iz obdobja »čiste« Aleksandrove diktature (1929–1934). Podrobneje sem obdelal sodni proces proti Feliksu Deutschbacherju in soobtoženim, ki je potekal v dveh delih (deloma pred državnim sodiščem v Beogradu marca 1931, deloma pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani aprila in maja 1931), sodni proces proti Izaku Feuerbergu junija 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, sodni proces proti Pavlu Tepini in soobtoženim aprila 1935 (deloma pred državnim sodiščem v Beogradu, deloma v Ljubljani) ter nekatere druge.

Drugi osrednji del knjige z naslovom *Politična represija in politični sodni procesi v prvem povojnem obdobju (1945–1953)* obravnava problematiko političnih sodnih procesov v prvem, najostrejšem obdobju nove socialistične Slovenije. Uvodoma pojasnim nekatere temeljne vzroke povojne politične represije, nato obravnavam značilnosti represivnega aparata

s poudarkom na tistih delih, ki so bili ključni pri izpeljevanju političnih sodnih procesov. To so varnostnoobveščevalne službe in pravosodje (sodstvo, tožilstvo, kazensko pravo). V osrednjem delu obravnavam politične sodne procese, ki sem jih zaradi boljše preglednosti kategoriziral na osnovi vrste obtožb političnih kaznivih dejanj, pri čemer sem se osredotočil predvsem na, po oceni takratnih oblasti, najhujše politične delikte. Na osnovi le-teh je namreč nova oblast izvajala procese povojne epuracije in deloma tudi izvajala socialistično revolucijo. Tako najprej obravnavam sodne procese, ki so značilni zlasti v prvih dveh povojnih letih, in sicer najprej na osnovi obtožb vojnega zločinstva (npr. Rainerjev sodni proces, sodni proces proti Frideriku Steinbücku), nato kolaboracije (t. i. Božični sodni proces, Rupnikov proces, sodni proces proti Rudolfu Večerinu, Stanku Osenarju). V kasnejših letih se pridružijo obtožbe sodelovanja s politično in vojaško emigracijo (npr. sodni proces proti Mirku Bitencu, Matku Vorstnerju, Jakobu Šolarju) ter obtožbe vohunjenja, sovražne propagande (Nagodetov sodni proces, sodni proces proti Emi de Dobbeleer) in obtožbe, povezane z ilegalnimi oboroženimi formacijami (sodni proces proti Zdravku Rijavcu in soobtoženim, Ivanu Kočvarju itn.). Poseben primer sodnih procesov, namenjenih obračunavanjem znotraj partije, so bili sodni procesi na osnovi obtožb »informbirojevstva« in t. i. dachauski sodni procesi. Ob tem moram poudariti, da sem pri obravnavi povojnih sodnih procesov dal večji poudarek tistim, ki v slovenskem zgodovino pisju še niso bili podrobneje obdelani, manj pa odmevnejšim in že relativno podrobno obdelanim političnim sodnim procesom.

Znanstvena monografija temelji na sintetičnih, analitičnih in komparativnih metodah ter zlasti študijah primerov oz. mikroštudijah posameznih političnih sodnih procesov. Uvodni deli temeljijo na kritičnem pregledu domače in tuje znanstvene literature, uradnih listov, statističnih letopisov, zbirk dokumentov, memoarske literature ter sočasnega časopisja. Osrednji del

raziskave, torej študije posameznih primerov sodnih procesov, pa temeljijo na arhivskem gradivu. Za najpomembnejše fonde so se izkazali zlasti fond Zbirke sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju 1918–1941 in fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (oba hrani Arhiv Republike Slovenije) ter fond Arhiva Okrožnega sodišča v Ljubljani (1852–1982), ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Osnovo pričujoče knjige predstavlja doktorska disertacija z naslovom *Politično sodstvo – Sodni procesi na Slovenskem v obdobju Kraljevine Jugoslavije (1929–1941) in v prvih letih po 2. svetovni vojni (1945–1953)*, ki sem jo zagovarjal 23. aprila 2014 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pred komisijo v sestavi: dr. Nevenka Troha, znan. svetnica, red. prof. dr. Božo Repe, red. prof. dr. Dušan Nečak, dr. Zdenko Čepič, znan. svetnik. Za vzpodbudo in pomoč se zahvaljujem mentorju dr. Božo Repetu in zlasti somentorici dr. Nevenki Troha. Za podporo in možnost strokovnega usposabljanja se zahvaljujem sodelavcem Inštituta za novejšo zgodovino, zlasti dr. Zdenku Čepiču, dr. Damijanu Guštinu in dr. Alešu Gabriču, ki je knjigo sprejel v knjižno zbirko Razpoznavanja/Recognitiones. Za finančno podporo pri izdaji knjige se zahvaljujem Javni agenciji za raziskovalno dejavnost RS, za arhivsko in fotografsko gradivo osebju Arhiva Republike Slovenije, Zgodovinskega arhiva Ljubljana ter Muzeja novejše zgodovine Slovenije. Ob koncu se za podporo in potrpežljivost zahvaljujem najdragocenejšim bližnjim ter vsem ostalim, ki so mi na kakršenkoli način pomagali pri nastajanju tega dela.

Žiga Konciliija

POLITIČNA REPRESIJA IN POLITIČNI SODNI PROCESI V KONTEKSTU PREDVOJNE IN POVOJNE EVROPE

»Nič ni tako učinkovito za odstranitev političnih nasprotnikov ali za grožnjo potencialnim nasprotnikom, kot je to politični sodni proces.«²

»Kratko« 20. stoletje³ ali, po zgodovinarju Ericu Hobsbawnu, »stoletje ekstremov«, nam je postreglo s takšno razsežnostjo človeških katastrof in s tem številnih smrtnih ter drugih žrtev, da je francoski literat Raymond Queneau resignirano zapisal, da je zgodovina 20. stoletja »zgodovina znanosti o človeški nesreči«.⁴ Glavne vzroke milijonskih žrtev tega kratkega 20. stoletja, zlasti njegove prve polovice med letoma 1914 in 1950, za katerega so po zgodovinarju Ianu Kershawu značilna kar »mega-nasilja«,⁵ pa ne gre več pripisati apokaliptičnim naravnim nesrečam, epidemijam bolezni ali lakotam. Tokrat so bile žrtve pretežno posledica različnih oblik političnega nasilja, med njimi zlasti v obliki t. i. državnega političnega nasilja, ki so ga oz. ga še izvajajo nosilci oblasti preko kvalitativno in kvantitativno okrepljenih oblastnih ter znotraj njih represivnih aparatov (vojska, policija, sodstvo, varnostnoobveščevalne službe) bodisi zoper državljane drugih držav z namenom doseči specifične zunanje-politične cilje bodisi zoper notranje-politične nasprotnike in tako za doseganje notranje-političnih ciljev.

Če razumemo koncept političnega nasilja v najširšem smislu,⁶ lahko opazimo, da je le-to v različnih pojavnih oblikah in na različnih osnovah (ideoloških, rasnih, etničnih, verskih itn.) spremljalo domala vse pomembnejše družbenopolitične procese 20. stoletja. Naj omenim le najhujše oblike političnega nasilja, meddržavne vojaške spopade, ki so mdr. zahtevali tudi največje

2 Danilović, *Upotreba neprijatelja*, str. 30.

3 Obstaja več definicij »kratkega« 20. stoletja. Prevladujoča je ta, ki ga definira od začetka prve svetovne vojne (28. 7. 1914) do padca berlinskega zidu (3. 10. 1990).

4 Citirano v: Courtois, *Črna knjiga komunizma*, str. 11.

5 Kershaw, *War and Political Violence in Twentieth-Century Europe*, str. 107–123.

6 Bloxham in Gerwarth definirata štiri kategorije političnega nasilja: vojaški konflikti, genocidi in etnična čiščenja, terorizem in državna represija ter revolucije in kontra-revolucije. Bloxham, Gerwarth, *Political Violence in Twentieth-Century Europe*, str. 1–2.

število smrtnih žrtev. Samo v prvem globalnem spopadu je bilo izgubljenih okoli 35 milijonov, v drugem pa okoli 60 milijonov človeških življenj. »Brutalizacija« vojn, zlasti s tehnološkim napredkom orožij in razvojem orožij za množično uničevanje, je pomenila, da žrtve niso bile več le neposredno vpleteni vojaki, temveč tudi civilisti, ki so v »totalnih« spopadih postali legitimen vojaški cilj. Število smrtnih žrtev med civilisti v prvi svetovni vojni je znašalo okoli tretjino žrtev, v drugi svetovni vojni pa ta delež zraste že na dve tretjini (od pet na okoli 27 milijonov smrtnih žrtev).⁷ Druga izjemno »smrtonosna« oblika političnega nasilja, s katerimi so lahko nosilci oblasti dosegali svoje notranje in zunanje-politične cilje, so bili genocidi ali etnocidi.⁸ Holokavst je npr. zahteval od 4.871.000 do 6.271.500 življenj, t. i. Holodomor v Ukrajini med letoma 1932 in 1933 med šestimi in sedmimi milijoni človeških življenj.⁹ Turški genocid nad armenskim in grškim prebivalstvom, ki ga turške oblasti še danes vztrajno zanikajo, pa je zahteval več kot 800.000 življenj.¹⁰

Nekoliko manj destruktivno je bilo državno politično nasilje v ožjem smislu (v tem smislu uporabljam v nadaljevanju pojem politična represija), če ga razumemo kot obliko nasilja nosilcev oblasti. Torej tistih, ki legalno, ne pa nujno tudi legitimno vladajo, zoper njihove politične tekmece, ki to dejansko so oz. jih oblast kot take deklarira.¹¹ Ob tem je treba poudariti, da je določena stopnja državne represije prisotna in nujna v vseh družbenopolitičnih sistemih. Država z izvajanjem represije ščiti državo tako pred zunanjimi grožnjami za zagotavljanje državne suverenosti in teritorialne neodvisnosti kot pred številnimi notranje-političnimi destabilizirajočimi grožnjami. S tem ohranja javno varnost, red in mir ter zagotavlja spoštovanje sporazumno sprejetih pravil in norm. V ta namen je v modernih pravnih

7 Davies, *Europe*, str. 1328; Gilbert, *Second World War*, str. 745–746.

8 Več o tej problematiki glej npr. v: Naimark, *Fires of Hatred*.

9 Davies, *Europe*, str. 1328–1329. Več o tem glej tudi npr. v: Benz, *Holokavst*; Hryn, *Hunger by design*.

10 Več glej npr. v: Naimark, *Fires of Hatred*, str. 17–57.

11 Več glej o definiciji npr. v: Danilović, *Upotreba neprijatelja*, str. 21–24.

državah delovanje oblastnih organov in represivnega aparata regulirano z zakoni, veje oblasti pa se medsebojno nadzirajo. Milton Fisk navaja, da bi se državna oblast brez represivne funkcije do tistih, ki kršijo zakone, le težka konsolidirala.¹² Ključno pri tem pa je, da nosilci oblasti pridobijo legitimnost s čim širšim družbenim konsenzom. Večja je legitimnost, ki jo ima neka oblast, manjša je lahko državna represija, in obratno, manj kot je ima, bolj avtoritarna ali celo totalitarna je lahko oblast. Ali kakor je nekoč dejal Benito Mussolini: »Narod bo vedno jurišal na trdnjavo države, če bo postavljen izven nje, in jo bo branil, če je v njej.«¹³

V primerih, ko gre za očitno oblastniško samovoljo vladajočih političnih elit in je politična represija bolj ali manj v funkciji konsolidacije oblasti s preganjanjem dejanskih ali potencialnih političnih nasprotnikov ali je namenjena nelegitimnemu vpeljevanju različnih zunanjih in notranjih politik, vse to pa spremljajo hude kršitve osnovnih človekovih pravic in mednarodnopravnih pogodb, dobi pojem državne in politične represije izrazito negativno konotacijo oz. govorimo o t. i. politizaciji represije.¹⁴ 20. stoletje nam je zlasti v totalitarnih družbenopolitičnih ureditvah postreglo z njenimi številnimi pojavnimi oblikami, ki segajo od individualnih do množičnih oblik državnega terorja, in sicer: prepovedi delovanja, omejevanja osnovnih državljanskih pravic (združevanja, mišljenja, svobode gibanja), aretacij, ugrabitev, mučenj, izvensodnih kaznovanj, usmrtitev, zlorab nadzora nad ljudmi, lustracij, internacij v delovna ali koncentracijska taborišča, nasilnih preseljevanj in ne nazadnje tudi političnih sodnih procesov.

Poleg izvensodnih usmrtitev in drugih skrajnejših oblik politične represije predstavljajo sodni procesi orodje oblasti, ki je lahko zaradi široke pahljače posrednejših oblik instrumentalizacije vsaj enako, če ne celo bolj uporabno sredstvo

12 Fisk, *The State and Justice*, str. 98.

13 Ekmečić, *Osnove građanske diktature*, str. 11.

14 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 19–20.

za obračunavanje s potencialnimi ali dejanskimi političnimi nasprotniki. Sodna dvorana¹⁵ kot simbolno bojno polje spopadov argumentov preganjanih, nasproti katerim stoji »nedotakljiv«¹⁶ družbenopolitični sistem, ne ponuja samo elegantne možnosti odstranitve političnih nasprotnikov, temveč lahko služi tudi kot učinkovito sredstvo manipulacije na posredne subjekte političnih sodnih procesov. To so bodisi potencialni politični nasprotniki, ki pač predstavljajo določeno oviro pri doseganju želenih političnih ciljev, bodisi širša javnost. Z manipulacijo množic, torej ustrahovanjem in oblikovanjem nove kolektivne zavesti, poskušajo nosilci oblasti vplivati na legitimnost svoje politike in oblikovati želeno moralno klimo ter pričakovane vedenjske vzorce vladanih.

Politične sodne procese najdemo domala v vseh zgodovinskih obdobjih in v vseh družbenih sistemih v najrazličnejših oblikah in izpeljavah. Medtem ko so lahko nekateri posamezni politični sodni procesi zgodovinsko prelomnega značaja, so lahko drugi le eni izmed serije političnih sodnih procesov v krajši ali daljši epizodi politične represije. Na zatožnih klopek se znajdejo različni subjekti represije, posamezniki ali skupine političnih nasprotnikov, ki poosebljajo določen idejno-nazorski pogled, institucije, generacije, narod, razred, režim ali celo civilizacijo.¹⁶ Oblast jih prireja v tajnosti ali pa iz njih napravi prave dramaturško zapletene spektakle z množičnim spremljanjem javnosti. Odvijajo se lahko po hitrem postopku ali s taktično prilagojenim zaporedjem pred rednimi, izrednimi in vojaškimi sodišči. Njihovi nameni, vzroki in posledice so zelo različni in jih lahko razberemo šele takrat, ko posamezni politični sodni proces časovno, prostorsko in tematsko umestimo.

Preden pa se posvetimo nekaterim primerom političnih sodnih procesov, si moramo zaradi razrešitve pojmovne zagate odgovoriti na navidezno enostavno vprašanje – kdaj lahko sodni proces označimo za političnega? Ob preletu definicij političnih

15 Sokol, *The political Trial*, str. 495–516.

16 Christenson, *Political Trials*, str. 7.

sodnih procesov lahko opazimo, da nekatere od njih izpostavljajo instrumentalizacijsko raven, ko omenjajo, da lahko o političnih sodnih procesih govorimo takrat, ko gre za poskus režima za nadzor političnih nasprotnikov z uporabo pravnih legalnih postopkov za politične namene.¹⁷ Enciklopedična definicija pojasnjuje, da je politični sodni proces »kazenski postopek in sojenje posamezniku ali skupini, ki nasprotuje vladajočemu režimu«. ¹⁸ Natančnejša je definicija v politični enciklopediji, saj pod pojmom politični sodni proces v »širšem smislu« razume sodne procese proti posamezniku ali skupini, ki so izvršili politični delikt, lahko pa gre tudi za kaznivo dejanje, ki samo po sebi ni politične narave, sproža pa širše družbene in politične učinke.¹⁹ Torej, če povzamem, lahko sodni proces označimo za politični takrat, ko nosilci oblasti preko sodstva izvajajo represijo zoper domnevne ali dejanske politične nasprotnike, ki naj bi z izvršitvijo (tudi namero) določenega kaznivega dejanja ogrožali varnost in red obstoječega družbenopolitičnega sistema.

Bistvena pri tem je definicija politično kaznivega dejanja oz. političnega delikta,²⁰ torej dejanja, ki pomeni napad na državo ali grožnjo za njen obstoj, celovitost in neodvisnost ter notranjo ustavno politično ureditev. Gre za kaznivo dejanje, ki je bilo v zgodovini dosledno preganjano in najostreje kaznovano in ravno tu je problem. Namreč, opredeljenost nekega kaznivega dejanja za politični delikt definira politične nasprotnike, zato je v interesu nosilcev oblasti, da je njihova definicija čim bolj ohlapna in zamegljena, saj jim to omogoča preprostejšo aplikacijo najostrejših represivnih metod zoper zelene politične nasprotnike in tako lažje doseganje političnih ciljev.

Ron Christenson je po analizi številnih političnih sodnih procesov izdelal model tipologije političnih sodnih procesov in opozoril, da je za natančno opredelitev (ne)političnosti

17 Na tej tezi npr. temelji študija Kirchheimer, *Political Justice*.

18 Geslo Politični sodni procesi. V: *Enciklopedija Slovenije* 9, str. 94–99.

19 Geslo Politička sodenja. V: *Politička enciklopedija*, str. 758–759.

20 Več o tej problematiki npr. v: Ibrahimpasić, *Politički delikt*; Bavcon, *Kaznenopravna zaščita države*.

nekega sodnega procesa nujna umestitev v čas in prostor ter zlasti definiranje vprašanja, ki ga sodni proces sproža. Kadar je le-to povezano s politično agendo nosilcev oblasti, ga opredelimo za političnega. Hkrati opozori na delitev na t. i. demokratske in nedemokratske (avtokratske in totalitarne) oblike političnih sodnih procesov, kar lahko razberemo iz tega, ali so sodni procesi namenjeni ohranjanju javnega reda in miru, imajo družbeni konsenz in so v skladu z osnovnimi načeli pravne države (npr. ločenost vej oblasti, enakost pred zakonom, spoštovanje človekovih pravic) ali pa so njeno delno ali popolno nasprotje. Torej so v disonanci z javnim mnenjem in splošno blaginjo ter služijo bolj ali manj odstranitvi in utišanju političnih nasprotnikov, vpeljavi zelenih politik (četudi npr. nimajo širše podpore javnosti) ter manipulaciji javnega mnenja. Slednji, po mojem mnenju precej ponesrečen, a v tuji literaturi pogosto uporabljen izraz »partizanski« sodni proces²¹ nosi v sebi oznako despotizma, medtem ko politične sodne procese znotraj vladavine prava lahko označimo za pravične, ne glede na politično agendo nosilcev oblasti. Tako kot je nekoč Aristotel razločeval »prave« od »slabih« ustav, torej tiste, ki služijo blaginji ljudstva, in tiste, ki ne, tudi Christensonov model vzpostavi delitev na pravične in nepravilne politične sodne procese.²²

Rudimentarnim oblikam političnih sodnih procesov lahko sledimo vse od nastanka kompleksnejših družbenih struktur in pojavov »političnega« nasilja. V mislih imam npr. »sodne procese« proti Sokratu (399 pr. n. št.), Jezusu (30 n. št.), Ivani Orleanski (1433), Martinu Luthru (1521), Ludviku XVI. ter delovanju francoskega revolucionarnega tribunala (1792–1795). V njih nastopajo obtoženci kot subjekti grožnje obstoječi ureditvi bodisi zaradi drugačnih filozofskih, verskih, znanstvenih, nacionalnih bodisi zaradi nasprotnih političnih prepričanj. Od »razsvetljenega« 19. stoletja naprej se je začelo z

21 V Politični enciklopediji se uporablja izraz politični sodni procesi v »ožjem smislu«. V: *Politička enciklopedija*, str. 759.

22 Christenson, *Political trials*, str. 10–13.

uveljavljanjem moderne pravne države, načelom zakonitosti in z začetki omejevanja oblastniške samovolje, že ostreje opozarjati na sodne procese kot eno izmed možnih oblik zlorab oblasti. Za nekakšno ločnico modernejših oblik političnih sodnih procesov lahko razumemo sodni proces zoper člana generalštaba francoske vojske kapitana Alfreda Dreyfusa (1894–1906), ki je postal simbolno merilo prepoznavanja zlorab kazenskega prava in organov pravosodja za nelegitimne politične namene, nedopustne v demokratični in pravni državi. Kljub tem opozorilom pa nam 20. stoletje postreže s številnimi oblikami političnih sodnih procesov, namenjenih odstranjevanju in onemogočanju političnih nasprotnikov ali doseganju drugih političnih ciljev. Zgostijo se zlasti v obdobjih korenitejših družbenopolitičnih pretresov, obdobjih političnih nestabilnosti, ostrih spopadanj med različnimi političnimi tekmeci ter posledično v procesih konsolidacij oblasti.

V obdobju med svetovnimi vojnami so se intenzivne oblike politične represije, tudi preko sodnih procesov, odvijale v razmerah globalnih gospodarskih in političnih kriz, ob pojavu socializma in vzponu fašizmov ter s tem posredno povezani eroziji liberalnih in demokratičnih vrednot. Še v letu 1920 je bilo od skupaj 28 evropskih držav 26 bolj ali manj demokratično urejenih (s parlamenti, političnim pluralizmom itn.), 20 let kasneje jih je ostalo le še 12, saj so mnoge izhode iz kriz iskale v avtoritarnih ali totalitarnih družbenopolitičnih ureditvah.²³ V kriznih okoliščinah in na izkušnjah iz obdobja »totalne« vojne so se vladajoče politične elite dobro zavedale pomembnosti čim tesnejšega obvladovanja ljudi, zlasti pa svojih političnih nasprotnikov. V ta namen so v večini evropskih držav potekali procesi širitev in krepitev državnooblastnih struktur in znotraj njih represivnih aparatov. Države so dajale velik poudarek kazenskemu materialnemu in procesnemu pravu, torej definiranju in sankcioniranju političnih deliktov oz. »zločinov zoper državo«. Spreminjali so se pravosodni sistemi, več kot ducat držav je

23 Ekmečić, *Osnove građanske diktature*, str. 11.

vzpostavilo posebne oblike sodišč za zaščito države. Velika pozornost je bila posvečena oblikovanju močnih in centraliziranih političnih policij s širokimi agenturnimi mrežami, oblikovale so se nove metode kaznovanja itn. Lahko se strinjamo z Ebnerjem, da so nove prakse, zlasti v totalitarnih ureditvah, označevale radikalen prelom z »razsvetljenimi« idejami liberalnih ustavnih vladavin in kazenskega prava 19. stoletja.²⁴

Medtem ko je večina evropskih držav represivne aparate uporabljala bolj ali manj za preganjanje levičarjev (komunistov, anarhistov, socialdemokratov), doseže obseg in ostrina politične represije vrhunce v totalitarnih sistemih fašistične Italije,²⁵ nacistične Nemčije²⁶ in socialistične oz. komunistične Sovjetske zveze. V Italiji je bilo v času vzpona fašizma znano divjanje t. i. skvadrstov nad svojimi političnimi nasprotniki (zlasti levičarji), po prevzemu oblasti oktobra 1922 pa je postala politična represija bolj prefinjena in institucionalizirana. Kot priljubljen represivni ukrep proti političnim nasprotnikom so fašistične oblasti med letoma 1926 in 1943 na politično konfinacijo v kolonijah in taboriščih odročnih otokov in vasi italijanskega juga obsodile 12.330 oseb.²⁷ Leta 1927 pa so začeli proti vidnejšim voditeljem opozicije soditi tudi pred izrednim Posebnim sodiščem za zaščito države (it. Tribunale speciale per la sicurezza nazionale), na katerem je bilo skupaj zaradi političnih deliktov obravnavanih 5.619 oseb; od teh jih je bilo obsojenih 4.596, 42 na smrtno kazen.²⁸

Po imenovanju Adolfa Hitlerja za nemškega kanclerja januarja 1933 so nacisti ost politične represije najprej usmerili proti takratnim najhujšim političnim nasprotnikom komunistom, socialdemokratom in sindikalistom. Njihova usoda je bila »zapečaten« 27. februarja 1933 z insceniranim požigom

24 Ebner, *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*, str. 5–11.

25 Več o fašizmu glej npr. v: Gentile, *Fašizem*.

26 Več o nacizmu glej npr. v: Thamer, *Nacionalsocializem*.

27 Avtor navaja podatke študije *L'Italia al confino 1926-1943* avtorjev Adriana Dal Ponta in Simonette Carolini. Več glej v: Capogreco, *Fašistična taborišča*, str. 40.

28 Ebner, *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*, str. 2.

Reichstaga in političnim sodnim procesom proti domnevnim pozigalcem Georgiju Dimitrovu, Vasiliju Tanevu in Blagoju Popovu. V prihodnjih mesecih je sledilo zatrtje komunističnih organizacij, več deset tisoč komunistov je bilo zaprtih in mučenih, do sredine tridesetih let je bila levica uničena. Novo obdobje politične represije je bilo povezano z oblikovanjem politične policije (Gestapa)²⁹ kot najmočnejšega orodja državnega terorja in z vzponom njenega vodje Heinricha Himmlerja. Po obračunu s politično opozicijo znotraj nacističnih vrst (likvidirani so bili vodja SA Ernest Röhm, konservativnejši kritiki režima in nekateri drugi Hitlerjevi nasprotniki, skupaj med 150 in 200 oseb) v t. i. noči dolgih nožev 30. junija 1934 se je pojem »narodnega sovražnika« razširjal tudi na druge dejanske ali namišljene nasprotnike nacističnega režima. Vsak, ki je izražal nestrinjanje z novo oblastjo, je bil lahko predmet policijskega in sodnega pregona. Izrazitim primerom političnih deliktov se je sodilo pred leta 1934 ustanovljenim izrednim ljudskim sodiščem (nem. Volksgerichtshof). Na njem je bilo zaradi narodnega izdajstva obsojenih več deset tisoč ljudi, pogosto na smrtne obsodbe z obešenjem. Najbolj znan sodni proces se je odvil avgusta 1944 kot epilog poskusa atentata na Adolfa Hitlerja. Ob koncu leta 1935 se je v nekaj sto nemških zaporih nahajalo okoli 23.000 političnih zapornikov (od skupnih 107.000), znotraj sistema koncentracijskih taborišč, ki se je začel oblikovati pomladi 1934, pa 3.500 zapornikov. V drugi polovici tridesetih let se začne razmerje med zaporniki in taboriščniki bistveno spreminjati v korist slednjih, vendar pa začnejo prevladovati interniranci na rasnih in verskih osnovah, politični zaporniki pa ostanejo le še manjšina.³⁰

V Sovjetski zvezi štejemo za izrazito represivno obdobje t. i. veliko čistko,³¹ ki se je začela z likvidacijo Sergeja Kirova decembra 1934, končala pa z odstranitvijo Nikolaja Ježova

29 Nem. Geheime Staatspolizei, slo. tajna državna policija.

30 Več glej npr. v: Wachsmann, *The policy of exclusion: repression in the Nazi state 1933-1939*, str. 122-145.

31 Več glej: Conquest, *The Great terror*.

na čelu sovjetske varnostnoobveščevalne službe (NKVD) novembra 1938. Ocene števila smrtnih žrtev državnega nasilja v tem obdobju se gibljejo vse od pol milijona do sedmih milijonov oseb. Samo v najbolj intenzivni fazi represije v letih 1937 in 1938, znani tudi pod pojmom »ježovščina«, je po zadnjih dokumentiranih podatkih NKVD aretirala dva in pol milijona oseb (večino zaradi političnih razlogov), usmrčenih je bilo 681.692 oseb, leta 1938 pa se je v sovjetskem taboriščnem in zaporniškem sistemu nahajalo dva milijona oseb.³² V tej represivni epizodi so zelo pomembno vlogo odigrali tudi spektakularni politični sodni procesi, t. i. show trials. Avgusta 1936 so npr. priredili veliki javni sodni proces proti 16 članom t. i. trockistično-zinovjevskega terorističnega centra (Grigorjev Zinovjev, Lev Kamenjev in drugi). Januarja leta 1937 je bil v Moskvi izveden t. i. proces proti sedemnajstim (Georgij Pjatakov, Karl Radek, Grigorij Sokolnikov), odmeven pa je bil tudi proces proti generalu Mihajlu Tuhačevskemu junija 1937, ki je pomenil uvod v obširne aretacije oficirskega kadra.³³

Zapuščina druge svetovne vojne, kakor jo je dobro analiziral zgodovinar Tony Judt, je bila kompleksna, večplastna in predvsem tragična. Milijonske žrtve in vsesplošno pomanjkanje, materialno opustošenje, porušena mesta, »ki so postala univerzalni vizualni simbol za bedo vojne,« množična preseljevanja v procesih nacionalnih homogenizacij itn.³⁴ Ena izmed ključnih povojnih značilnosti je bila tudi povečana stopnja politične represije v kontekstih povojnih oblik kaznovanja vojnih zločinov in kolaboracije ter v kontekstih širjenja socializma oz. sovjetizacije držav Vzhodne Evrope v novi bipolarni razdelitvi sveta.

Procesi kaznovanja vojnega zločina in kolaboracije oz. procesi epuracij so imeli, kakor ugotavlja zgodovinar Boris Mlakar, pomembno politično in simbolno vlogo. Nove oblasti

32 Podrobneje v raziskavi: Getty, Rittersporn, Zemskov, *Victims of the Soviet Penal System*, str. 1017-1049.

33 Mikuž, *Svet med vojnama 1919-1938*, str. 148

34 Več glej v: Judt, *Povojna Evropa 1945-1990, 1. knjiga*, str. 27-38.

so s kaznovanjem vojnih zločincev in kolaborantov poskušale pridobiti politično legitimnost, češ da je obračun moralna dolžnost oblasti v funkciji vzpostavljanja pravnega in pravičnega demokratičnega reda. Nosilci epuracij so bili odporniška gibanja, zavezniške okupacijske oblasti ter stara ali nova politična elita. Izvajali pa so jih preko represivnega aparata, zlasti sodstva, divja čiščenja z vojsko in varnostnimi službami. Žrtve povojnih procesov epuracij so bili zajeti sovražni vojaki, kolaboranti, politični, ideološki in razredni nasprotniki, etnične ali nacionalne manjšine, pripadniki določenih verskih skupnosti itn.³⁵

V državah Zahodne Evrope je šlo v pretežni meri za obračun obstoječih političnih elit z vojnim zločinstvom in kolaboracijo v skladu s soglasno sprejeto mednarodno kaznovalno paradigmo.³⁶ Na Potsdamski konferenci od 17. julija do 2. avgusta 1945 so zavezniki mdr. sklenili: »*Vojni zločinci in osebe, ki so sodelovale pri pripravi ali izvedbi dejavnosti nacistov, ki so imele za posledico grozovitosti ali vojne zločine oz. so vodile k njim, bodo prijeti in postavljeni pred sodišče.*«³⁷ Politični sodni procesi so tako v tem kontekstu odigrali pomembno vlogo, čeprav so med državami obstajale pomembne razlike.

Na eni strani je bila npr. Velika Britanija, ki se je izognila okupaciji, bila je brez večjih notranjepolitičnih trenj in s stabilno demokracijo, na drugi strani imamo primere poraženih držav. Nemčija je bila podvržena procesom t. i. petih D-jev: demilitarizaciji, decentralizaciji, dekartelizaciji, denacifikaciji in demokratizaciji. V praksi so ti procesi na območjih pod zavezniškim in pod sovjetskim nadzorom potekali vsak s svojo dinamiko. Skupaj je bilo od 13 milijonov oseb, ki naj bi jih zajel proces denacifikacije, 3,2 milijona privedenih pred sodišče, 800.000 oseb je bilo obsojenih, od tega 9.000 na zaporne kazni, 22.000 jih je bilo umaknjenih iz javnih služb, 28.000 kaznovanih z odvzemom lastnine, 500.000 oseb pa je bilo kaznovanih z

denarnimi kaznimi.³⁸ Izvedenih je bilo več odmevnih političnih sodnih procesov. Najodmevnejši proti vojnim zločincem so bili t. i. nürnberški sodni procesi, imenovani po mestu, kjer so se odvijali. Med njimi je bil najbolj pomemben »največji sodni proces v zgodovini« proti 23 najvišjim članom političnega, vojaškega in gospodarskega vodstva poražene nacistične Nemčije (Hermann Wilhelm Göring, Wilhelm Keitel, Joachim von Ribbentrop idr.). Potekal je med 20. novembrom 1945 in 1. oktobrom 1946, na njem pa je bilo izrečenih 11 smrtnih kazni.³⁹ Kasneje je bilo izvedenih še več sodnih procesov proti drugim vojnim zločincem in njihovim pomočnikom, predstavnikom industrije (IG Farben, Flik, Krupp) in bančnikom (Raiffeisen). Nekateri odmevnejši sodni procesi proti nacističnim vojnim zločincem so se odvijali še več deset let po koncu vojne. Aprila 1961 je npr. v Izraelu potekal sodni proces proti Adolfu Eichmannu,⁴⁰ med letoma 1963 in 1965 je v Frankfurtu potekal t. i. drugi auschwitski sodni proces,⁴¹ julija 1987 so v Franciji sodili Klausu Barbieju.⁴² V Italiji pa se je 6. julija 2011 s sedmimi smrtnimi obsodbami nemških nacistov pred Vojaškim sodiščem v Veroni zaključil sodni proces proti krivcem pokola 27 oseb v vaseh Cervarolo in Civago marca 1944.⁴³

Italijanski obračun s fašizmom je bil veliko manj intenziven. Sodišča so se ukvarjala le z redkimi fašisti, ki so bili politično aktivni in na visokih položajih. Od 800.000 državnih uslužbencev, večinoma članov fašistične partije, jih je bilo le nekaj sto umaknjenih s svojih položajev. Eden najpomembnejših političnih sodnih procesov višjim fašističnim predstavnikom je bil proces proti Mariu Roatti, ki pa je med samim procesom marca 1945 pobegnil iz zapora v Rimu in preko Vatikana odšel v Španijo. Obsojen je bil na dosmrtno ječo, obsodba pa je bila že leta 1948 razveljavljena. Naj omenim še proces proti vojaškemu

38 Cvetković, *Između srpa i čekića*, str. 59.

39 Več o nürnberških sodnih procesih npr.: Marrus, *The Nüremberg War Crimes Trial 1945-46*.

40 Več glej v: Arendt, *Eichmann v Jeruzalemu*.

41 Več glej v: Pendas, *The Frankfurt Auschwitz Trial*.

42 Več glej v: Finkelkraut, *Remembering in Vain*.

43 Več na povezavi: <http://www.anpi.it/processo-per-la-strage-di-cervarolo/>, 20. 9. 2013.

poveljniku v Libiji Rodolfu Grazianiju, ki je zaradi zločinov, ki jih je zakrivil v Libiji, na listi vojnih zločincev, predloženi Organizaciji združenih narodov. Za ta dejanja ni nikoli odgovarjal, pač pa ga je maja 1950 vojaško sodišče zaradi kolaboracije z Nemci, bil je namreč vojni minister Mussolinijeve Salojske republike, obsodilo na zaporno kazen v trajanju devetnajstih let. Toda že avgusta istega leta je bil izpuščen.⁴⁴ Večji obseg je epuracija dosegla na severu Italije po osvoboditvi, ko naj bi bilo 1732 fašistov ubitih ali pogrešanih. Po amnestiji oktobra 1946 pa je ostalo v zaporih še okoli 4.000 fašistov in vojnih zločincev.⁴⁵ Podobno »zadržana« je bila epuracija v Avstriji, kjer je bilo zaradi vojnega zločinstva sodno obravnavanih okoli 9000 oseb, izrečenih pa je bilo 35 smrtnih kazni.⁴⁶

V državah, ki so bile med vojno okupirane, je poleg kaznovanja vojnega zločinstva vladal predvsem »etos maščevanja« do domačih kolaborantov. Najbolj izrazito se je to zgodilo v Franciji, kjer je šlo za množične oblike kolaboracije. Spomnimo samo na okoli 10.000 izvensodno pobitih kolaborantov in sramotne podobe ostriženih francoskih žensk. V zvezi z epuracijo se omenja še 311.000 dosjejev, od teh je bilo 163.000 oseb sodno obravnavanih. Obsojenih je bilo 133.000 oseb: 7.037 na smrt (izvršenih je bilo 791 usmrtitev), 39.200 na prisilno delo in zaporne kazni, 49.000 na t. i. *dégradation nationale*, čez 37.000 pa jih je bilo oproščenih.⁴⁷ Najpomembnejši politični sodni proces je bil proti maršalu Phillipu Pétainu in Pierru Lavalu.⁴⁸ Na Norveškem je bil najpomembnejši politični sodni proces oktobra 1945 proti vodji norveškega nacističnega gibanja Vidkunu Quislingu. Izrečena in izvršena je bila smrtna kazen z ustrelitvijo, njegovo ime pa je postalo sinonim za kolaboracijo. Sicer pa so se v preiskavi znašli 3 % prebivalstva, kar je bilo 93.000 Norvežanov. Od teh jih je bilo pred sodišči obsojenih dobrih

44 Več glej v: Conti, *Italijanski vojni zločinci*.

45 Več glej v: Canossa, *Storia dell'epurazione in Italia*.

46 Cvetković, *Između srpa i čekića*, str. 60–61.

47 Mlakar, *Epuracija in poveljne žrtve*, str. 212.

48 Laughland, *A History of Political Trials*, str. 77–89.

20.000; 30 na smrt (izvedenih 25 usmrtitev), 72 na dosmrtno ječo, 4834 pa na zaporne kazni v višini od enega do treh let. Na Danskem je bilo zaradi kolaboracije aretiranih 22.000 oseb, od teh jih je bilo 14.500 obsojenih; od teh 112 na smrt (46 izvršenih), 62 na dosmrtno ječo, 3650 pa jih je bilo obsojenih na več kot štiri leta ječe. Najpomembnejši sodni proces je potekal proti vodji danskih nacistov Fritzu Clausenu, vendar je ta 5. decembra 1947 še pred izrečeno obsodbo v zaporu umrl. Na Nizozemskem se je v procesu epuracije znašlo 5 % vseh prebivalcev (452.000), od tega je bilo pred posebnimi in ljudskimi sodišči obsojenih 64.500 oseb; izrečenih je bilo 154 smrtnih obsodb (42 izvršenih), 14.300 osebam je bila izrečena zaporna kazen (149 dosmrtnih, 585 osebam pa zapor za več kot 15 let). V Belgiji je bilo zaradi suma kolaboracije vzpostavljenih 405.000 osebnih dosjejev, 57.000 pa jih je bilo nato sodno obravnavanih. Obsojenih je bilo 53.000 oseb; 2940 na smrt (izvršenih 242), 2340 na dosmrtno ječo, 3366 oseb pa na zaporne kazni v trajanju od 15 do 20 let. V izvensodnih pobojih naj bi umrlo 35 ljudi. V Luksemburgu pa je bilo aretiranih 5100 kolaboracionistov; 12 oseb je bilo obsojenih na smrt (8 izvršenih), 863 na prisilno delo, 1366 pa na različne zaporne kazni.⁴⁹

Razmere v državah novonastalega t. i. Vzhodnega bloka so bile veliko bolj zapletene. Države so bile med vojno razkosane, ene kot »kvizlinške« države, druge podvržene različnim okupacijskim sistemom. Prehajale so iz enega tabora v drugega, ponekod so bila prisotna močna odporniška gibanja, divjale so državljanske vojne itn. Kar pa so imele države Vzhodnega bloka skupnega, so bili povojni t. i. procesi sovjetizacij.⁵⁰ Nosilci epuracij v teh državah so bile tako nove komunistične strukture, ki so delovale pod budnim očesom Sovjetske zveze. Procesu epuracij in s tem politični sodni procesi so imeli tako poleg funkcije kaznovanja vojnega zločinstva in kolaboracije nezadržno tu-

49 Mlakar, *Epuracija in poveljne žrtve*, str. 204–209.

50 Sovjetizacija vključuje prenos institucij in metod, razvitih v ZSSR, v različna družbenopolitična okolja držav Vzhodnega bloka. Več o tem glej npr v: Koncilija, *Sovjetizacija vzhodne Evrope*.

di funkcijo izvajanja socialističnih revolucij. Običajno so te potekale v treh fazah. Sprva so komunistične politične elite obračunavale s političnimi nasprotniki zunaj ljudskih front, nato so potekale nasilne fuzije levic pod komunističnim vodstvom, v tretji fazi revolucij pa je prihajalo do notranjih konsolidacij komunističnih partij. Ti procesi so se pogosto prepletali in v različnih državah potekali s svojo dinamiko.

V prvi fazi epuracij je bilo v Bolgariji ob koncu vojne po ocenah izvensodno pobitih med 20 in 40.000 ljudmi. Sodišča pa so med septembrom 1944 in marcem 1945 v 135 sodnih procesih obsodila 9155 ljudi, in sicer 2730 na smrtno kazen, 1307 na dosmrtni zapor in 4312 na zaporne kazni do 20 let. Marca 1945 je npr. potekal sodni proces pred Ljudskim sodiščem v Sofiji, na katerem so zaradi vojnih zločinov, storjenih na ozemlju Jugoslavije, obsodili več kot 150 oseb. Na smrt so bili obsojeni številni medvojni politiki, uslužbenci, podjetniki, sodniki in drugi. Med bolj znanimi političnimi sodnimi procesi je bil proces proti Nikolaju Petkovu septembra 1947. Še bolj zapletene razmere so bile na Poljskem. Šibki komunisti so lahko le z močno podporo SZ in ostro politično represijo porazili legalno in ilegalno politično opozicijo. Med letoma 1945 in 1948 je bilo v oboroženih spopadih ubitih okoli 8700 nasprotnikov komunizma. Sodišča pa so med letoma 1946 in 1953 zaradi političnih deliktov obsodila okoli 25.000 oseb. Najbolj odmevni politični sodni procesi so bili npr. sodni proces proti »šestnajsterici« (vodjem poljske podtalne vlade) junija 1945, sodni proces proti članom ilegalne opozicijske skupine Svoboda in neodvisnost januarja 1947 ter sodni proces proti Witoldu Pileckemu julija 1948. Na Madžarskem je bilo na osnovi obtožb kolaboracije sodno obravnavanih 59.429 oseb; 477 jih je bilo obsojenih na smrt (od teh 179 izvršenih). V Romuniji je bil osrednji politični sodni proces zaradi kolaboracije 9. maja 1946, ko je bilo skupaj z Ionom Antonescom obsojenih še 24 njegovih sodelavcev in članov medvojne vlade, večina od njih na smrtno kazen. Na Češkoslovaškem je, po zavezniškem sporazumu oz.

na osnovi sklepov potsdamske konference, med letoma 1946 in 1948 potekal izgon 1,6 milijona etničnih Nemcev v takratno »ameriško cono« (kasnejša Zvezna republika Nemčija) in okoli 800.000 Nemcev v »sovjetsko cono« (kasnejša Nemška demokratična republika). Medsebojna politična obračunavanja oz. komunistična represija pa se je tu zaostрила šele po t. i. praškem udaru februarja 1948.⁵¹

Po obračunu z glavnimi političnimi tekmeci zunaj partije in zaostrovanju hladne vojne je prišlo v državah Vzhodne Evrope do novega obdobja politične represije. Sovjetska zveza je želela vzpostaviti popoln nadzor na svojimi »sateliti« in je v ta namen izvedla popolno eliminacijo odklonilnih elementov znotraj komunističnih partij držav Vzhodne Evrope. In medtem ko so po informbirojevskem sporu spomladi in poleti 1948 v Jugoslaviji začeli obračunavati z »informbirojevci«, so v državah Vzhodne Evrope obračunavali s »titoisti« oz. »zahodnimi imperialisti«. Obračunavanja v partiji so potekala zlasti s prirejanji spektakularnih političnih sodnih procesov, s katerimi so oblasti skušale vplivati ne samo na javno mnenje posameznih držav, temveč so imeli tudi prisilno funkcijo združevanja v tabor »miru in demokracije«. Z odmevnejšimi sodnimi procesi je Sovjetska zveza vsiljevala paradigmo, da se »narodni sovražnik« skriva predvsem v partijskih vrstah in da je v ta namen potrebna nenehna ljudska »budnost in pozornost«. Zato ne preseneča, da so odmevnejšim sodnim procesom pogosto sledile širše čistke partijskih vrst.

V Romuniji je npr. potekal sodni proces proti enemu izmed glavnih ustanoviteljev Komunistične partije Romunije in takratnemu ministru za pravosodje Lukreciju Patrascanuju. Patrascanuja so aretirali februarja 1948, na smrt pa je bil obsojen in usmrčen šele aprila 1954. V Albaniji je bil na udaru tisti del partijskega članstva, ki je imel tesne stike z jugoslovanskimi komunisti. Marca 1949 je v Tirani potekal sodni proces pro-

51 Cvetković, *Između srpa i čekića*, str. 69–78. O problematiki povojne represije glej tudi: Mlakar, Poglavitne oblike in razsežnosti represije v povojni Evropi.

ti takratnemu obrambnemu in notranjemu ministru v vladi Enverja Hoxhe Kociju Dzodzeju in štirim njegovim pomočnikom. Dzodze je bil zaradi »titoizma« obsojen na smrt, drugim pa so bile dosojene dolgoletne zaporne kazni. Na Madžarskem sodi v to kategorijo sodni proces proti Laszlu Rajku, ki je potekal septembra 1949 v Budimpešti. Rajk je bil nekdanji član mednarodnih brigad v Španiji, eden od voditeljev odporiškega gibanja na Madžarskem, nato pa minister za notranje in zunanje zadeve in kot doma vzgojen komunist manj naklonjen Sovjetski zvezi kakor Matyas Rakosi, takratni generalni sekretar madžarske komunistične partije. Rajk je bil zaradi obtožb »titoizma« in kot agent »zahodnih imperialistov« poleg Tiborja Szonyija in Andrasa Szalajja obsojen na smrt, Lazar Brankov in socialdemokrat Pal Justus pa na dosmrtno ječo. Rajka so usmrtili 15. oktobra 1949. V Bolgariji je decembra 1949 potekal sodni procesi proti Trajči Kostovu, generalnemu sekretarju Centralnega komiteja Komunistične partije Bolgarije, in devetim soobtožencem. Kostov je bil kot »titoist« in sodelavec »zahodnih imperialistov« obsojen na smrt, drugi pa na dosmrtni ali večletni zapor. Temu procesu je sledilo več sodnih procesov proti njegovim sodelavcem, ki so jih izbrali med odgovornimi osebnostmi v gospodarstvu, drugimi člani komiteja, oficirji armade in varnostne službe. Najbolj odmeven v povojni zgodovini Vzhodnega bloka pa je bil politični sodni proces proti Rudolfu Slanskemu, generalnemu sekretarju Komunistične partije Češkoslovaške, in drugim najvišjim članom partije ali mednarodnega komunističnega aparata. »Veleizdajalski« sodni proces je potekal novembra 1952 v Pragi. Izrečene so bile visoke kazni, enajst jih je bilo obsojenih na smrt, trije na dosmrtno kazen. Slansky je bil spoznan za krivega »*trockističnih-titoističnih-zionističnih aktivnosti v službi ameriškega imperializma*« in bil obešen 3. decembra 1952.⁵²

52 Več glej npr. v: Courtois, *Črna knjiga komunizma*, str. 515–521; Hodos, *Stalinist Purges in Eastern Europe*.

POLITIČNA REPRESIJA V KRALJEVINI SHS/ JUGOSLAVIJI (1929–1941)

TEMELJNI VZROKI POLITIČNE REPRESIJE V KRALJEVINI SHS/ JUGOSLAVIJI

29. oktobra 1918 je večinski del slovenskega naroda prekinil državnopravne vezi s habsburško monarhijo in z velikimi pričakovanji skupaj z drugimi južnimi Slovani iz monarhije vstopil v novo oblikovano Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁵³ Že 1. decembra 1918 so različne notranje- in zunanjepolitične okoliščine botrovale spojitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo v prvo jugoslovansko državno tvorbo, imenovano Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁵⁴ Ta vsiljena državna ureditev z dinastijo Karadjordjevičev na čelu pa je bila bolj ali manj namenjena utrjevanju in razširjanju političnega vpliva srbskega dvora. Za s Slovenci poseljen del Jugoslavije je tako oblast »Dunaja zamenjal Beograd«.⁵⁵ Vidovdanska ustava⁵⁶ je 28. junija 1921 centralistično in unitaristično parlamentarno in dedno monarhijo s širokimi kraljevimi pooblastili le še formalizirala in s tem ob namerni negaciji dejanskih razmer že ob njenem nastanku zasejala semena prihodnjih političnih konfliktov. Težava centralistične ureditve Kraljevine SHS je

53 Več o tem npr. v: Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*; Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*.

54 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 3–30; Čulinović, *Jugoslavija između rata*.

55 O slovenski izkušnji prve Jugoslavije več v: Perovšek, »*V zaželjeni deželi*«.

56 Več o ustavi glej v: Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave.

bila namreč v tem, da je bila aplicirana na nacionalno, etnično, versko in kulturno tako različne skupine, da so skupaj s svojimi specifičnimi geografskimi, pravnimi, političnimi in gospodarskimi značilnostmi tvorile eno izmed najbolj heterogenih državnih tvorb v Evropi.⁵⁷ Najbolj pereče težave in temeljni vzroki politične represije so tako izhajali iz nizov neresenih vprašanj, zlasti na področjih sociale, gospodarstva in nepriznavanja nacionalnih razlik.

Neupoštevanje, negacija in rigidnost oblastnih elit pri naslavljanju teh vprašanj pa je posledično povzročala pojave levičarskega in desničarskega ekstremizma. V slovenskem delu Jugoslavije in seveda tudi drugje po kraljevini in širše po Evropi je bila ena izmed temeljnih zapaščin prve svetovne vojne globoka gospodarsko-politična kriza. Nezadovoljne delavske in kmečke množice so za to okrivile predvsem meščanske politične stranke in sam politični sistem ter se začele zgedovati po revolucionarnih dogajanjih v daljni boljševistični Sovjetski zvezi in bližnjih, sicer kratkotrajnih, Madžarski in Bavarski sovjetski republikli. Tako se je revolucionarno vrenje tudi pri nas manifestiralo v obliki spontanih vstaj, ki pa so ponekod že preraščale v organizirane zahteve.⁵⁸ V epizodi »kmečkega boljševizma« sta med drugimi nastali t. i. kandijska⁵⁹ in viniška republika.⁶⁰ Delavsko gibanje pa si je prizadevalo izboljšati svoj položaj zlasti preko organiziranja mezdnih gibanj in stavk.⁶¹ Stavke oz. odnos do njih so bile poleg primarnega namena za izboljšanje položaja delavcev pomembne tudi zaradi sekundarnega vpliva diferenciacije znotraj delavskega gibanja. Tako je bila v slovenskem delu kraljevine odločilna železničarska stavka aprila 1920, ki je

57 Več o narodni in gospodarsko-socialni raznolikosti glej npr. v: Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 30–86.

58 Več glej npr. v: Perovšek, *Revolucionarne občine v Sloveniji 1919–1920*; Grafenauer, *Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem*; Saje, *Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917–1919*.

59 Prebivalci občine Šmihel-Stopiče so med 26. in 30. decembrom 1918 prisilili k odstopu župana in odbornike ter izvolili novo občinsko upravo.

60 Kmečko prebivalstvo je med 21. in 25. aprilom 1919 izvolilo svojo oblast in zahtevalo uvedbo republike.

61 Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*.

prerasla v splošno stavko in se zaključila s krvavim spopadom demonstrantov in orožnikov na Zaloški cesti. Rezultat stavke je bil za delavsko gibanje porazen, hkrati pa je povzročil dokončen razhod med zmernejšimi socialdemokratskimi in radikalnejšimi komunističnimi prizadevanji.⁶² Do zaostritve razrednega boja je prihajalo tudi drugje po državi, dokler se Socialistična delavska stranka Jugoslavije med 20. in 24. junijem 1920 v Vukovarju ni dokončno preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije.⁶³

Ob volilnem uspehu KPJ (10, 29 % glasov, pet poslanskih mest) na volitvah v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 se je zaskrbljena oblast odločila proti komunizmu nastopiti ostreje in z vsemi razpoložljivimi sredstvi državnega terorja, med katerimi je sodni pregon predstavljal enega izmed pomembnejših. 29. decembra 1920 so tako z Obznano prepovedali komunistično in drugo protidržavno propagando. Po poskusu atentata na kralja Aleksandra 28. junija 1921 ter nato uboju ministra za notranje zadeve Milorada Draškovića 21. julija 1921 pa so oblasti 1. avgusta 1921, s sprejetjem Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi, KPJ dokončno izločili iz legalnega političnega okolja. Potisnjeni v takšen položaj so poskušali komunisti svoj politični vpliv širiti preko pollegalnega in ilegalnega političnega delovanja, npr. preko Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, sindikatov, različnih glasil. Oblast je na to odgovarjala z raznovrstnimi metodami državnega terorja. Komuniste so tako večji del obstoja Kraljevine SHS/Jugoslavije v bolj ali manj intenzivnih fazah državne represije policijsko in sodno preganjali: popisovali, vodili v posebnih evidencah, nadzirali, zasledovali, zapirali, mučili in postavljali na zatožne klopi. Komunisti in njihovi simpatizerji so zlasti v slovenskem delu Kraljevine SHS/Jugoslavije predstavljali glavno kategorijo političnih nasprotnikov, zato so bili najbolj pogosti akterji procesov pred sodišči slovenskega dela kraljevine, kasneje pa deloma tudi sodnih procesov pred Državnim sodiščem za

62 Več glej v: Kos, *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*.

63 Stojanović, *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, str. 74.

zaščito države v Beogradu. Lahko bi celo trdili, da je zgodovina političnih sodnih procesov v slovenskem delu Jugoslavije zgodovina politične represije proti komunizmu, katere ostrina je bila najhujša po uvedbi Aleksandrove diktature januarja 1929 in ni popustila vse do konca obstoja kraljevine. S tem je posredno vplivala na razvoj dogajanja med drugo svetovno vojno v Jugoslaviji in tudi po njenem koncu.

Drugi temeljni vzrok politične represije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji so predstavljala nerešena nacionalna vprašanja.⁶⁴ Medtem ko so v slovenskem delu kraljevine avtonomistične zahteve ostajale v okvirih legalnega delovanja političnih strank, so ponekod te zahteve preraščale v najsrajnejše oblike terorističnih aktivnosti desničarskih gibanj. Tako so Kraljevino SHS/Jugoslavijo zlasti v povojnem obdobju in v obdobju vidovdanskega parlamentarizma pretresali napadi komitov⁶⁵ iz Bolgarije in kačakov⁶⁶ iz Albanije. Gre za skupine, ki so, spodbujene tudi s strani sosednjih držav, nezadovoljnih z odredbami mirovnih sporazumov, poskušale destabilizirati državo in tako doseči odcepitev določenih ozemelj. Samo v obdobju med letoma 1919 in 1929 je bilo preko jugoslovansko-bolgarske meje zabeleženih 366 komitskih vpadov, v katerih je umrlo ali bilo ranjenih 166 jugoslovanskih uradnikov in 211 civilistov. Njihove teroristične aktivnosti so se ponovno okrepile po letu 1932.⁶⁷ Relativno velika nevarnost je Kraljevini SHS pretela tudi s strani kačakov. Leta 1924 jih je na območju južne Srbije delovalo že okoli 1200, s čimer so ogrožali varnost na desni strani Vardarja in v Sandžaku. Država je do leta 1927 te aktivnosti uspešno zadržala; ubitih je bilo 316 kačakov, 175 jih je bilo aretiranih, 626 pa se jih je predalo. Preostale kačaške skupine so v glavnem prebegnile v Albanijo.

64 Več glej v: Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 30–57.

65 Komiti so bili pripadniki VMRO (Vnatrešnja Makedonska Revolucionarna Organizacija), ki se je borila za združitev ozemelj z makedonskim prebivalstvom v avtonomno enoto znotraj federativno urejene balkanske države.

66 Kačaki so bili albanski vstajniki, ki so se borili proti vzpostavitvi srbske oblasti na območjih z večinskim albanskim prebivalstvom.

67 Jovanović, Gubici jugoslovenske žandarmerije, str. 9–19.

Po letu 1927 so se vpadi teh skupin sicer nadaljevali, a z nekoliko manjšo intenziteto.⁶⁸

Za Kraljevino SHS/Jugoslavijo je bil veliko večji problem nerešeno hrvaško vprašanje, ki je bilo stalen vir konfliktov in zaostrenih političnih razmer.⁶⁹ Nacionalno pogojeni prepiri so bili stalna popestritev parlamentarnega življenja. Med drugim je prav nacionalno pogojen naval besa gnal srbskega poslanca Narodne radikalne stranke Punišo Račića, da je 20. junija 1928 streljal in ubil pripadnike Hrvaške kmečke stranke Pavla Radića, Djura Basarička, Stjepana Radića ter ranil Ivana Pernarja in Ivana Grandjo.⁷⁰ Po uvedbi Aleksandrove diktature je dobil zaostreni boj za hrvaško avtonomijo radikalen izraz v terorističnem delovanju ustaškega gibanja zlasti v prvi polovici tridesetih let z vrhuncem v marsejskem atentatu na kralja Aleksandra Karadjordjevića 9. oktobra 1934.⁷¹ Ko je bil 26. avgusta 1939 podpisan sporazum Cvetković-Maček, s katerim je bilo deloma rešeno hrvaško vprašanje, pa je bilo le-to zaradi vse bolj grozečih zunanjepolitičnih okoliščin že drugorazredna tema.

Notranjepolitični konflikti so bili izraz nezadovoljstva določenih skupin in hkrati jasen simptom jalovosti vidovdanskega parlamentarizma, ki ni bil sposoben reševati temeljnih družbenopolitičnih izzivov Kraljevine SHS.⁷² Politične stranke so bile med seboj pogosto v konfliktu zaradi nacionalnih in zato različnih koncepcij o državni ureditvi. Ker je prevladal unitaristično-centralistični koncept (Jugoslovanska demokratska stranka, Narodna radikalna stranka) s poudarjanjem enotnega »troedinega naroda« nad avtonomistično-federalističnimi državnoupravnimi koncepti⁷³ (Hrvaška kmečka stranka, Slovenska ljudska stranka, Jugoslovanska muslimanska organizacija),

68 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 286–291.

69 Več o tej problematiki npr. v: Djokić, *Nedostižni kompromis*.

70 Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 372–373.

71 Več o delovanju in preganjanju ustašev glej v: Dobrivojević, *Državna represija*, str. 280–300.

72 Več o vzrokih krize parlamentarizma v Kraljevini SHS glej v: Gligoričević, *Parlament i političke stranke*, str. 269–335.

73 Več o političnih strankah vidovdanskega parlamentarizma: Gligoričević, *Parlament i političke stranke*. Za slovenske politične stranke glej: Perovšek, *Programi političnih strank*.

je bila permanentna politična kriza stalnica vidovdanskega parlamentarizma. Deset let delovanja vidovdanskega parlamentarizma so zaznamovale pogoste menjave vlad (29 vlad), nesposobnost doseganja širših konsenzov, bojkoti in obstrukcije delovanja parlamenta, zaradi česar so zamujali pri sprejemanju temeljnih zakonov, pogosta so bila verbalna in tudi fizična obračunavanja med poslanci. Lahko se strinjamo z zgodovinarico Ivano Dobrivojević, ko ugotavlja: »*Neenotna zakonodaja, različni davčni sistemi, nepopolno rešeno agrarno vprašanje, premajhna gospodarska povezanost pokrajin, različni pogoji življenja, stopnja izobraženosti in pismenosti, finančna in gospodarska kriza, ki je ogrožala stabilnost države, so odražali notranje ovire, ki so bile 10 let po združitvi enako žive kot prvega decembra* (1918, op. a.)«⁷⁴

Vse to je povzročalo radikalizacijo političnih zahtev, tako na levici kot na desnici, zlasti tistih gibanj, ki niso imela nikakršnih možnosti družbenopolitične participacije. Za učinkovito reševanje težav sta namreč potrebna prostor za artikulacijo političnih zahtev vseh skupin ter vladni aparat, ki bi bil sposoben te artikulirane glasove vključevati v politiko. Vendar pa ob togem in neodzivnem vladajočem sloju dvorskih klik in kralja Aleksandra Karadjordjevića z močno podporo vojske Kraljevine SHS, kapitala ter izbranih buržoaznih političnih strank in njihovem vztrajanju na centralizmu »troimenskega naroda,« situacija ni bila takšna. Še več, ob negiranju političnih, kulturnih in zgodovinskih raznolikosti, ki so paralizirale konstruktivno državno in parlamentarno delo, je bilo jasno, da se lahko »balkanskemu sodu smodnika« vlada le s povečano stopnjo politične represije, med drugim tudi s prirejanji političnih sodnih procesov, zlasti proti komunistom in pripadnikom skrajno desničarskih gibanj, po uvedbi šestojanuarske diktature pa tudi predstavnikom predšestojanuarskih strank. Še preden so lahko oblasti politične nasprotnike preganjale, zapirale in postavljale pred sodišča, pa so morali temeljito prenoviti oblastni in represivni aparat.

74 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 343.

UVEDBA AVTORITARNE VLADAVINE IN REFORMA REPRESIVNEGA APARATA

V skladu z geslom »rešitev države je največji zakon« se je kralj Aleksander odločil nastalo politično krizo rešiti z uvedbo avtoritarnega modela vladanja s povečano stopnjo politične represije. Namen je bil namreč s politiko integralnega jugoslovanstva zgraditi močno centralizirano enonacionalno državo, sposobno zoperstaviti se tako notranjim kot zunanje-političnim izzivom.⁷⁵ Kraljevina SHS je s tem kot ena zadnjih v Evropi pristopila k takrat priljubljenemu modelu avtoritarnega državnopravnega modela – diktaturi.

Lahko se strinjamo z Metodom Mikužem, ki je pravilno ugotavljal, da le-ta v obdobju med obema vojnama ni bila nobena redkost, saj so jo uvajali v sistemih, kjer se je buržoazija poskušala obvarovati pred revolucionarno »razgibanimi« ljudskimi množicami. Posebnost Kraljevine SHS pa je bila v tem, da ji je uspelo zadušiti delavsko revolucionarno gibanje relativno zgodaj, s čimer je lahko pod »navideznim plaščem demokracije« vladala še celo desetletje. O tem, za kakšno obliko diktature je šlo, obstaja več interpretacij. Mikuž npr. zavrne dekalistično

pojmovanje vojaške diktature z dejstvom, da je vojska sicer bila eden izmed glavnih podpornikov dvora in da je prvo vlado sestavil general Peter Živković, toda ministrske položaje so kljub temu zavzemali predstavniki skoraj vseh pomembnejših političnih strank, razen HKS. Prav tako zavrne pojem fašistične diktature z argumentom, da Aleksandrovi diktaturi in vladajoči buržoaziji ni uspelo pridobiti širših delavskih in kmečkih množic. Zavrne tudi pri komunistih priljubljen izraz »monarhofašistična diktatura« in jo zaradi kraljeve zaslombe, ne med ljudstvom, temveč med veliko srbsko, hrvaško in slovensko buržoazijo, poimenuje kot diktaturo združene jugoslovanske velike buržoazije na čelu s kraljem Aleksandrom I. Karadjordjevičem.⁷⁶ Morda je še najbolj smiselna opredelitev Jureta Gašpariča, ko ocenjuje, da je šlo za osebno kraljevo diktaturo oz. diktaturo kralja Aleksandra.⁷⁷

Čeprav so bili pogoji za uvedbo diktature dani že po streljanju v Narodni skupščini junija leta 1928,⁷⁸ se je kralj Aleksander odločil izvesti državni udar brez prelite kaplje krvi 6. januarja 1929 s proklamacijo,⁷⁹ v kateri je »*dragemu ljudstvu*« jasno sporočil, da »*med ljudstvom in kraljem ne more in ne sme biti več posrednika*«. Ugotavljal je namreč, da »*ni več moči hoditi po poti, po katerem se je hodilo doslej*«, saj se njegova »*pričakovanja kakor tudi pričakovanja ljudstva, da (parlamentarizem, op. a.) prinese razvoj našega notranjega političnega življenja ureditev in konsolidacijo razmer v državi, niso izpolnila. Žalostni dogodki in razdori v narodni skupščini so omajali v ljudstvu vero v koristnost te ustanove. Sporazumi, pa tudi najobičajnejši odnosi med strankami in osebami, so postali absolutno nemogoči. Nikar, da bi parlamentarizem razvijal in krepil duha narodnega in državnega edinstva, pričanja – tak, kakršen je – dovajati do duševnega razsula in narodnega razjedinevanja.*« Zato se je kralj čutil odgovornega, »*da z vsemi sredstvi čuva državno in narodno edinstvo in da izpolni to dolžnost brez kolebanja do*

75 Za začetek velike gospodarske krize se šteje »črni petek« 25. oktobra 1929 v New Yorku, ki je s časovnim zamikom v trideseta leta 20. stoletja prizadel tudi evropska gospodarstva in posredno vplival mdr. na vzpon nacizma.

76 Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 385–386.

77 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 61.

78 Več o razlogih za uvedbo diktature glej: Prav tam, str. 57.

79 *UL Kraljevine SHS LMO*, št. 3, 7. 1. 1929.

konca«. Hkrati pa je dodal, da je sedaj njegov »edini smoter, da se v najkrajšem času doseže ostvaritev onih ustanov, one državne uprave in one državne ureditve, ki bo najbolj ustrezala splošnim ljudskim potrebam in državnim koristim«.

In te koristi, kakor ugotavlja Jurij Perovšek, je kralj Aleksander videl v »izničenju temeljnih demokratičnih prvin meščanskega sveta«. ⁸⁰ Mdr. je razveljavil ustavo, razpustil narodno skupščino ter prepovedal vse politične stranke. Na čelo države je imenoval marionetno vlado, odgovorno le njemu, pod vodstvom divizijskega generala in častnega kraljevega adjutanta Petra Živkovića, ⁸¹ ki mu je kralj hkrati zaupal tudi ministrstvo za notranje zadeve. Ta vlada je nemudoma začela s pospešenim sprejemanjem zakonodaje s ciljem državne centralizacije in pospeševanja politike integralnega jugoslovanstva, torej brisanja vseh plemenskih, verskih in regionalnih meja. Krepitev represivnega aparata kot temeljni predpogoj za ostrejši nastop zoper nezadovoljstvo političnih nasprotnikov, ki so ga takšni ukrepi le še podžigali, je v tem kontekstu predstavljala eno izmed bistvenih prioritet režima. Neproduktivnost vidovdanskega parlamentarizma je tako zamenjalo »vsakodnevno tiskanje zakonov«. Samo v letu 1929 je bilo s kraljevim dekretom razglašenih okoli 200 zakonov. ⁸² Večina jih je bila namenjena krepitvi oblastnega in represivnega aparata.

Z novo zakonodajo je kralj utemeljil svoj vladarski absolutizem. Naj omenim samo dva zakona. Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi ⁸³ je določal, da je kralj nosilec vse oblasti v državi, da izdaja in proglašča zakone z ukazom ter postavlja uradnike, da imenuje predsednika in člane ministrskega sveta, ki so mu tako kot vlada v celoti neposredno odgovorni in da se sodna oblast izvršuje »V imenu Njegovega Veličanstva kralja!«. Ob vsem tem ga je varovalo določilo, da se kralju ni smelo »nič postavljati v odgovornost«, torej ni

mogel biti tožen. Z Zakonom o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja ⁸⁴ je bila država upravno strogo hierarhično centralizirana in preoblikovana v devet banovin, ⁸⁵ meje katerih so bile postavljene v korist srbskega večinskega prebivalstva in v škodo nesrbskih narodov, z izjemo Dravske banovine, ki je nastala iz združene ljubljanske in mariborske oblasti.

Nedemokratičen in avtoritarno oblikovan ustroj Kraljevine SHS/Jugoslavije je bil nato 3. septembra 1931 z oktroyirano ustavo ⁸⁶ le še formaliziran, kar Jurij Perovšek označi kot »sklepno dejanje, s katerim je bil pravno utemeljen kraljev absolutistični način vladanja«. V primerjavi z vidovdansko ustavo so bila določila nove ustave »velik korak nazaj« in odmik od liberalnih načel parlamentarnih demokracij. To potrjujejo zlasti določila o klasičnih državljanskih pravicah in svoboščinah (osebna svoboda, enakopravnost državljanov, nedotakljivost prebivališč, svoboda vere in veroizpovedi, svoboda tiska, zbiranja in združevanja, svoboda znanosti in umetnosti), ki so bila sicer formalno priznana, »razen v primerih, ki jih je določal zakon«. To je seveda odpirala vrata raznovrstnim samovoljnim potezam oblastnih organov. Takšna so tudi določila, ki so kralju zagotavljala primarno vlogo na področju zakonodajne, upravne in sodne oblasti ter, kot bomo videli v nadaljevanju, primarno vlogo na čelu represivnega aparata režima. ⁸⁷

V zaostrenih notranje- in zunanjepolitičnih razmerah tridesetih let je kralj oblikoval strogo centraliziran, močan in odziven represivni aparat, v katerem je bil on sam odločilni dejavnik pri vseh pomembnejših potezah. Leto 1929 je bilo torej ključno z vidika prenove represivnega aparata in si ga je potrebno zato nekoliko podrobneje ogledati, če želimo razumeti naravo in logiko politične represije in političnih sodnih procesov kot enih izmed glavnih orodij državne represije. Kmalu po

80 Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 161.

81 Več o Petru Živkoviću glej npr. v: Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 58–60.

82 Dobrivojevič, *Državna represija*, str. 96.

83 *UL Kraljevine SHS LMO*, št. 4, 11. 1. 1929.

84 *UL Kraljevine SHS DB*, št. 100, 9. 10. 1929.

85 Na čelu banovine je bil ban kot predsednik vlade z bansko upravo. Bana in vse višje uradništvo banske uprave je postavljala neposredno kralj.

86 *UL Kraljevine Jugoslavije DB*, št. 52, 4. 9. 1931.

87 Več o specifikah kraljevega absolutizma npr. v: Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 165.

uvedbi diktature je kralj največ pozornosti posvetil ključnim elementom represivnega aparata, zlasti tistim, ki so imeli nalogo državne zaščite. Torej sistemom in podsistemom, ki so imeli funkcijo preventive in nadzora, policijskega in sodnega pregona ter sistema izvrševanja kazni. Vsak politični nasprotnik se je običajno srečal z različnimi podsistemi represivnega aparata in različnimi represivnimi metodami. Večinoma je najprej prišel v navzkriž z orožniki (oz. žandarji) ali policijskimi stražniki in policijskimi agenti, preden je bil nato obsojen na političnih sodnih procesih in končno zaprt v kaznovalnih zavodih.

Ker se bom v nadaljevanju temeljiteje posvetili sodstvu in sodnim procesom, si le na kratko oglejmo dva podsistema, ki sta sodelovala v procesu nadzora in priprtja političnih nasprotnikov. Področje notranjih zadev je sicer urejal novi Zakon o notranji upravi,⁸⁸ ki je določal, da je vrhovni urad notranje uprave Ministrstvo za notranje zadeve s svojimi oddelki, odseki in referati. Za zagotavljanje notranje varnosti sta bila pomembna zlasti prvi in drugi oddelek. Oddelek za državno zaščito, ki je skrbel za državno varnost, zatiranje protidržavne in sovražne propagande, policijsko obveščevalno službo v državi in tisk ter Oddelek za javno varnost. Omenjena oddelka sta skupaj tvorila Vrhovno policijsko upravo, ki jo je vodil pomočnik ministra za notranje zadeve. Na drugi stopnji je po uvedbi banovin z Zakonom o banski upravi⁸⁹ področje notranje varnosti pokrival drugi oddelek javne uprave, in sicer Odsek za javno varnost. Nižje so bila za notranje zadeve pristojna državna upravna oblastva prve stopnje (okraji, mestne občine, občine).

Orodja, ki so bila oblastvom na voljo za zagotavljanje notranje varnosti in v konflikt s katerimi so politični nasprotniki prišli najprej, so bili orožniki (oz. žandarji), policijski stražniki, policijski agenti in zaupniki, v manjši meri obmejna četa, finančna straža ter izjemoma vojska.⁹⁰ Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije

88 *UL Kraljevine SHS LMO*, št. 76, 23. 7. 1929.

89 *UL Kraljevine SHS LMO*, št. 1, 20. 10. 1929.

90 Čelik, *Slovenski stražniki*, str. 13.

z ministrstvom na čelu in kraljem kot vrhovnim poveljnikom je načeloma varovala državo pred zunanjimi posegi, čeprav je nekajkrat posegala tudi v notranjepolitično dogajanje v državi.⁹¹

Orožništvo je bilo najštevilčnejše, strogo centralizirano, hierarhično vodeno, podrejeno Ministrstvu za notranje zadeve in Ministrstvu za vojsko in mornarico.⁹² To področje je ob uvedbi diktature doživelo reforme z dopolnjenim Zakonom o žandarmeriji.⁹³ Prvi člen zakona je določal, da je orožništvo »pomožna vrsta Vojske kraljevine Jugoslavije in ima kot specialna edinica nalogo, da kot organ državnih upravnih oblastev čuva javno varnost, vzdržuje javni red in mir in ščiti izvrševanje zakonov«. Struktura orožništva je bila sicer spremenjena že s kraljevo odredbo iz marca 1923, ko je bilo prejšnjih šest brigad preoblikovanih v devet orožniških in dva samostojna polka (beograjskega in bregalniškega).⁹⁴ Na čelu orožništva je bil poveljnik orožništva Jugoslavije. Komanda osmega ali dravskega orožniškega polka je bila v Ljubljani. Delila se je na osem⁹⁵ orožniških čet, ki so se naprej delile na orožniške vode in kot »temeljne celice organiziranosti in delovanja te vrste mož postave« so bile po dravski banovini raztresene orožniške postaje (stalne ali začasne). Poveljniki dravskega orožniškega polka so bili izključno srbskega porekla.⁹⁶ Številčna sestava uniformiranih orožnikov v Dravski banovini se je gibala med 1250 do 1450 mož, razporejenih v okoli 220 orožniških postaj.⁹⁷ Krajevna pristojnost orožništva je obsegala vse ozemlje banovine razen pristojnosti območij mestnih policij in policijskih uprav, čeprav so se lahko v določenih okoliščinah pristojnosti orožništva razširile.

91 Omenili smo že spopade s kačaki in komiti. Na območju današnje Slovenije pa je intervenirala npr. ob zadušitvi stavkovnega gibanja aprila 1920.

92 Kot formalno sestavni del stalnega kadra vojske je bilo ministru za vojsko in mornarico podrejeno glede discipline, osebnih razmerij in vojaškega pouka. Za ostale zadeve je bilo orožništvo podrejeno ministru za notranje zadeve.

93 *UL Kraljevine Jugoslavije DB*, št. 43, 12. 12. 1930.

94 Čelik, *Slovenski orožniki*, str. 131.

95 Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Celje, Ptuj, Maribor, Murska Sobota in Kočevje.

96 Čelik, *Slovenski orožniki*, str. 125.

97 Prav tam, str. 136.

Skupinski portret orožnikov v uniformah, 1928.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Na območjih mestnih policij in policijskih uprav je podobno funkcijo opravljalo državno policijsko stražništvo. V tridesetih letih so v Dravski banovini obstajali: Uprava policije v Ljubljani s policijskimi stražnicami, predstojništva mestne policije v Celju, Mariboru in Kranju, policijski komisariat Jesenice ter železniška in obmejna komisariata v Mariboru in Rakeku. Zakon o državnih policijskih izvršilnih uslužbencih⁹⁸ je v prvem členu določal, da opravljajo »policijsko izvršilno službo posebni policijski organi kot uslužbenci resorja ministrstva za notranje zadeve«. Številčna moč stražniškega osebja v Dravski banovini se je gibala med 300 in 400 zaposlenimi.

Leto	1934	1936	1938	1940
Št.	292	315	376	405

Število zaposlenih državnih policijskih stražnikov v Dravski banovini.⁹⁹

⁹⁸ UL Kraljevine Jugoslavije DB, št. 43, 12. 12. 1930.

⁹⁹ Čelik, *Slovenski stražniki*, str. 257.

Temeljne naloge orožništva in stražništva so bile razdeljene na štiri področja: zatiranje kriminalitete, vzdrževanje javnega reda in miru, skrb za varnost cestnega prometa ter državna zaščita. Naloge s področja državne zaščite so obsegale različne dejavnosti: spremljanje, nadzor, patroliranje, zbiranje informacij o protidržavni ustni in pisni propagandi, izvajanje hišnih preiskav in seveda ob utemeljenih razlogih tudi aretacije. Poleg odkrivanja, pri čemer so največjo pozornost posvečali komunistom in ustašem, so vodili tudi evidence režimu sumljivih oz. sovražnih oseb. Tako je npr. Uprava policije v Ljubljani 17. januarja 1935 banski upravi in notranjemu ministrstvu poslala podatke o svojem delovanju, med katerimi je tudi podatek o evidentiranih 3216 komunistih v Dravski banovini.¹⁰⁰

Ob uniformiranem osebju se je že v dvajsetih letih začela oblikovati tudi mreža policijskih agentov in zaupnikov,¹⁰¹ ki se je z uvedbo Aleksandrove diktature le še okrepila. Medtem ko so bili policijski agentje in zaupniki izjemno pomembni pri odkrivanju političnih nasprotnikov, so bili v očeh preganjanih med najbolj osovraženi. Tako je npr. France Klopčič¹⁰² v svojih spominih zapisal: »Vohuni, provokatorji in drugi sovražni agenti, ki skušajo od znotraj razkrojiti in rušiti opozicionalne ali revolucionarne vrste, so popolno nasprotje odkritim, poštenim ljudem; skrivajo svojo pravo naravo, se hlinijo in glumijo vlogo pristaša, dejansko so pa najnevarnejši sovražniki, ki zahrbtno udarjajo po revolucionarjih tam in takrat, kjer in kadar prizadenejo največ škode. Uporabljajo torej nepoštenne metode boja, od najstarejših časov sem obsojane. Zato je ljudstvo nosilce takih metod imelo za

¹⁰⁰ Čelik, *Slovenski stražniki*, str. 267–275.

¹⁰¹ Več glej v: Čelik, *Slovenski orožniki*, str. 274–275.

¹⁰² France Klopčič (1903, Francija–1986, Ljubljana) – slovenski publicist in zgodovinar, predvojni aktivist, član vodstva SKOJ in KPJ v Sloveniji, večkrat aretiran, marca 1931 v odsotnosti pred DSZD v Beogradu obsojen na 18 let robije. Že prej je pobegnil v Moskvo, se šolal na Mednarodni leninski šoli, vendar ga je zajel val stalinskih čistk. Obtožen je bil protirevolucionarnih aktivnosti in bil poslan v gulag ob reki Uhti v Komi. Zaradi nestrinjanja z resolucijo IB pa se je vrnil šele leta 1956. Po povratku se je zaposlil v Zgodovinskem arhivu CK ZKS in na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

izmeček družbe, ki ga je treba razteptati.«¹⁰³ Klopčič je naprej še ugotavljal, da »ni dvoma, da je policija imela svoje vohljače, ki so se vrteli predvsem v prostorih in na prireditvah legalnih organizacij in društev, da so lahko poročali o legalni dejavnosti znanih ali razvpitih komunistov. Ti agenti najmanj nevarne baže so mogli fotografirati prireditev, izlet ali zborovanje in posnetke oddati oblastem, ki so tako lahko evidentirale privržence ali somišljenike in sestavljali njih kartoteko.«¹⁰⁴ Tudi Louis Adamič je ugotavljal, da ima »za zatiranje revolucionarjev, posebno komunistov – ki so najbolj številni, bojeviti, logični in uspešni v spodbujanju množic – diktatura posebno silo 15.000 tajnih agentov (samo v Beogradu jih je 4500), ki se skoraj izključno ukvarjajo s političnimi »zločinci«, in 60.000 uniformiranih žandarjev, ki poleg svojih drugih dolžnosti nenehno preživijo na rdeče. Tajna policija in žandarmerija spadata pod notranjega ministra, ki je vedno general in neposredno odgovoren samo kralju-diktatorju, kateremu pa spet namige dajejo in mu ukazujejo generalni štab Francoske republike ter mednarodni finančniki in dobičkarji, ki se okoriščajo s prodajo orožja. Končno ima kralj skupino osebnih vohunov, katerih število cenijo različno, od 30 do 100, ki podobno oprezujejo za radikali in gledajo, da drugi vohuni opravljajo svoje delo.«¹⁰⁵

Orožniki, stražniki ali agentje so bili praviloma tisti del represivnega aparata, s katerimi so se politični nasprotniki srečali najprej. Uradno določen postopek je bil takšen, da so morali osumljenca po aretaciji zaslišati v 48 urah in ga nato izpustiti ali privedi k preiskovalnemu sodniku, ki je nato lahko odredil pripor. Le v redkih primerih je zakon dopuščal, da lahko pripor do 24 ur odredi tudi policijsko oblastvo, in sicer v primeru, ko bi bilo nevarno čakati na odredbo preiskovalnega sodnika ali če je bil podan utemeljen sum, da je nekdo storil zločin, za katerega je bila zagrožena smrtna kazen ali dosmrtna težka ječa.

103 Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 388.

104 Prav tam, str. 389.

105 Adamič, *Boj*, str. 12.

Še preden se posvetimo sodstvu in sodnim procesom, naj na kratko omenim še tisti del represivnega aparata, s katerim so se politični nasprotniki soočali po izreku sodbe. Izvrševanje kazni so pravno urejali Zakonik o sodnem kazenskem postopanju,¹⁰⁶ Zakon o izvrševanju kazni na prostosti¹⁰⁷ ter Uredba o izvrševanju očuvalnih odredb.¹⁰⁸ Tiste, ki so bili obsojeni, so glede na težo kaznivega dejanja zapirali v policijske zapore, zapore okrajnih sodišč, v jetnišnice okrožnih sodišč ali v večje samostojne kazenske zavode oz. kaznilnice.

Samo v Dravski banovini je bilo okoli 50 sodnih zaporov. Največji so bili zapori Okrožnega sodišča v Ljubljani s kapacitetami med 290 in 400 jetnikov. V zaporih Okrožnega sodišča v Mariboru in celjskem »starem piskru« so lahko sprejeli od 250 do 300 kaznjencev. Manjši so bili zapori v Novem mestu s 130 zaporniki. Večina političnih zapornikov je bila zaprta v samostojnih kazenskih zavodih oz. kaznilnicah. Kaznilnice pa so bile podrejene neposredno upravi Ministrstva za pravosodje. V Kraljevini SHS/Jugoslaviji jih je bilo 11, in sicer v Begunjah, Zagrebu, Zenici, Lepoglavi, Mariboru, Sremski Mitrovici, Nišu, Podgorici, Požarevcu, Skopju in Stari Gradiški.¹⁰⁹

Leto	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Št.	7.439	6.033	6.906	6.885	6.368	6.950	7.002	6.228	6.573	6.785	6.674

Število zapornikov v kaznilnicah Kraljevine SHS/Jugoslavije po letih.¹¹⁰

Na območju Dravske banovine sta bili dve kaznilnici, in sicer moška kaznilnica v Mariboru in ženska kaznilnica v Begunjah. Mariborska kaznilnica je od ustanovitve 6. oktobra 1889 do januarja 1941 »gostila« 14.694 jetnikov. V njej je bilo prostora za 542 kaznjencev, pri čemer je dejanska številka nihala, največ pa jih je bilo v letu 1921, ko se je v njej nahajalo 661 zapornikov.

106 *UL Kraljevine SHS LMO*, št. 16, 16. 2. 1929.

107 *UL Kraljevine Jugoslavije DB*, št. 113, 9. 11. 1929.

108 *UL Kraljevine Jugoslavije DB*, št. 28, 6. 2. 1930.

109 Guštin, *Za zapahi*, str. 24.

110 *Statistični letopis Kraljevine Jugoslavije 1940*, str. 448.

Kaznilnica v Mariboru.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Politični zaporniki so bili vojaški uporniki iz najzgodnejšega obdobja, albanski vstajniki iz takratne južne Srbije, hrvaški nacionalisti, kasneje pa nacističnih simpatizerji, vohuni ter seveda komunisti kot stalnica. V mariborsko kaznilnico so pošiljali obsojene predvsem iz Slovenije in okrožnih sodišč v Šibeniku in Splitu ter iz kaznilnic Lepoglava, Niš, Skopje, Sremska Mitrovica, Zenica, Stara Gradiška in Požarevac. Število političnih zapornikov je po uvedbi Aleksandrove diktature bistveno naraslo, kar je jasen pokazatelj povečane politične represije.¹¹¹

Druga samostojna kaznilniška ustanova v Dravski banovini, namenjena prestajanju kazni ženskih zapornic, je bila kaznilnica v Begunjah.¹¹² Kaznilnico so vodile redovnice iz družbe usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega. V begunjsko

111 Več v: Filipič, Moška kaznilnica v Mariboru.

112 Poleg Begunj je obstajala le še ena, ki je bila namenjena izključno kaznjenkam, in sicer v Zagrebu. V kaznilnici v Požarevcu pa so bili zaporniki obeh spolov.

kaznilnico so po letu 1929 pošiljali zapornice z območij apelacijskih sodišč v Ljubljani in Podgorici ter okrožnih sodišč Mostar, Sarajevo, Travnik in Tuzla. Okoli 40 redovnic je nadzorovalo in prevzgajalo do največ 300 zapornic, vendar pa je bila kaznilnica le redko polno zasedena. Tako je bilo npr. leta 1934 v njej 126 zapornic, 1937 102, leta 1938 pa 104 zapornice.¹¹³

Nov Zakon o izvrševanju kazni iz leta 1929 je ukinil dotedanji prostostni kazni ječe in težke ječe in jih nadomestil s štiri vrstami prostostnih kazni in sicer z robijo, strogim zaporom, zaporom ter t. i. zatočenjem. Obsojenci so bili glede na dolžino dosojene kazni poslani v policijske zapore (za kazni do 30 dni), v zapore okrajnih sodišč (za kazni do enega leta), v jetnišnice okrožnih sodišč (za kazni do petih let ali do 18 mesecev robije) in kaznilnice (daljše kazni robije). Sistem prestajanja kazni se je zgledoval po irskem štiristopenjskem progresivnem modelu, katerega poudarek je temeljil na prevzgoji in ne več izključno na kaznovanju delikventov. V praksi je to pomenilo, da je zapornika najprej čakalo nekajtedensko bivanje v samici, po možnosti poostreno z okovi, odvzemom hrane, odvzemom posteljnine itn. Nato mu je bilo dovoljeno druženje z drugimi zaporniki z osamitvijo v nočnem času. Po dveh petinah prestane kazni pa je bilo mogoče »svobodnjaštvo«, ko je lahko zapornik živel v jetniški skupnosti. Zadnja stopnja je bil pogojni odpust, ko so lahko zaporniki prebivali v posebnih oddelkih izven kaznilnice in so imeli več svobode gibanja. Po polovici prestane kazni so lahko vložili prošnjo za pomilostitev.¹¹⁴

Političnim obsojencem je Zakon o izvrševanju kazni formalno dodeljeval privilegiran položaj oz. t. i. custodia honesta. Tako so imeli pravico do udobnejše nastanitve, pogostejših obiskov, do nakupov časopisov, knjig in druge literature. Lahko so izbirali delo, ki jim je ustrezalo, imeli so pravico do nošenja lastnih oblek in obutve, svoje posteljnine, lahko so na lastne stroške nakupovali hrano, imeli daljšo pričesko in brado, imeli so

113 Guštin, »Tu ni bilo življenja, tu ni bilo človeške topline«, str. 182-184.

114 Podrobneje o tem glej v: Brinc, *Nekatere značilnosti izvrševanja kazni*.

pravico do sprehoda na svežem zraku najmanj dve uri dnevno, do športnih aktivnosti, nakupa tobaka itn.

Vendarle pa številna pričevanja¹¹⁵ potrjujejo, da v praksi pogosto ni bilo tako, zlasti kar se tiče zaprtih komunistov. V zaporih so bili pogosto tarča različnih zlorab in mučenj, formalno zagotovljene privilegije političnih zapornikov pa so si morali zlasti z gladovnimi stavkami vedno znova izboriti.¹¹⁶

115 Glej npr. pričevanja o strahovitih razmerah v zloglasni beograjski glavnjači v: Adamič, *Boj. O pretepanjih zapornikov v Bileći v: Apih, Sredi pušk in bajonetov.*

116 O gladovni stavki v mariborski kaznilnici je npr. pisal: Filipič, Gladovna stavka v moški kaznilnici v Mariboru.

KAZENSKOPRAVNA ZAŠČITA DRŽAVE

Temelj, na podlagi katerega nosilci oblasti zagotavljajo legalnost in poskušajo pridobiti in kasneje ohranjati legitimnost, je zakonodaja, zlasti področje kazenske zakonodaje in kazenskopravne zaščite države. Zato ni naključje, da je to eno izmed prvih področij, na katero se nosilci oblasti osredotočajo. S sprejemanjem novih zakonov vsak režim vzpostavlja novo razmerje sil, soustvarja javno mnenje in s tem lažje obračunava s svojimi političnimi nasprotniki. Zato ni presenetljivo, da je bila to po uvedbi Aleksandrove diktature ena izmed prioriteta režima.

Kar se tiče kazenskopravne zaščite države, je bilo do februarja 1919 v Sloveniji in Dalmaciji v veljavi avstrijsko kazensko pravo. Takrat pa je bila na vso državo razširjena uporaba devetega in desetega poglavja Kriminalnega (kazenskega) zakonika za Kraljevino Srbijo. Prvo poglavje je definiralo kazniva dejanja zoper domovino, vladarja in ustavo, drugo pa kazniva dejanja zoper zakon, oblastvo in javni red.¹¹⁷ Z vidika političnih deliktov je za nas bolj zanimiv dokument t. i. Obznana.¹¹⁸ Razglas je 29. decembra 1920 izdalo Ministrstvo

117 Melik, Razvoj kazenskega prava.

118 Obznana je v celoti navedena npr. v: Čelik, *Slovenski stražniki*, str. 126–127.

za notranje zadeve Kraljevine SHS. Sestavljen je bil iz dveh delov; v prvem oblast ljudstvo opozarja, kako veliko grožnjo predstavlja komunistično gibanje, »ta bolezen, ki je premagala samo Rusijo, za nekaj tednov je zaveladala na Madžarskem /.../ Sicer pa so Amerika, Anglija, Francija, Nemčija in druge urejene bogate države razbile komunizem takoj izpočetka, nekatere lažje, druge pa le s krvjo. Češko-slovaška republika je morala te dni storiti isto, pa tudi naša država ne sme dopuščati prelivanja krvi! Prelite je bilo itak že preveč! Narod zahteva mir, da bi lečil svoje v vojni dobljene rane in bolečine.« Zato se je vlada odločila, da »stavi moč države v službo svobode in reda«. Ministrski svet je v sedmih točkah odredil:

»1. Da se do rešitve ustave prepoveduje vsaka komunistična in druga razkrojna propaganda, ustavijo komunistične organizacije, zapre njihova zbirališča, prepovedo njihovi časopisi in vsi drugi spisi, ki bi motili mir države znotraj in zunaj, prepovedovali in opravičevali ali odobraval diktaturo, revolucijo ali kakršnokoli nasilje. Takoj se imajo odstraniti vsi pozivi na generalno stavko in do enega meseca zapreti vsi, ki jih razširjajo ustno ali pismeno;

2. prepoveduje se ves tisk, s katerim se zmanjšuje pomen teh ukrepov, izdanih v to svrhu, da se zaščiti red in svoboda onega pisanja, s katerim se žali država in ne izziva javna demoralizacija;

3. v vsakem primeru nereda, ki ima značaj rušitve, se bodo vnaprej ukrenili ostri koraki proti voditeljem in moralnim podpornikom, bodisi da je njih bivališče znano ali da se nalašč skrivajo;

4. določa se obvezna prijava orožja. Vsak, ki ne bi prijavil strelnega orožja ali eksploziv, se bo kaznoval s tremi meseci zapora, združenim s prisilnim delom;

5. za ves čas dela ustavodajne skupščine so prepovedane v Beogradu vse manifestacije razkrojnega ali vznemirjajočega značaja ter se bodo izročili vojnemu sodišču vsi oni, ki bi se z orožjem upirali državnim varnostnim organom;

6. iz našega ozemlja se izterajo vsi tujci, ki bi se pridružili neredom ali jih jamčili;

7. iz državniške službe se odpuščajo vsi uradniki, višji in nižji, ki bi širili boljševiško propagando v naši državi; vsem študentom komunistom se odvzame podpora za študije.«

Medtem ko je za organizacijsko šibko organizirane slovenske komuniste Obznana predstavljala hud udarec, je manjši del najradikalnejših pripadnikov komunističnega gibanja drugod po Jugoslaviji začel posegati tudi po terorističnih metodah delovanja. Odgovor oblasti na področju kazenskopravne zaščite države je bilo sprejetje Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi oz. krajše Zakon o zaščiti države.¹¹⁹ Za analizo političnih sodnih procesov je zlasti pomemben njegov prvi člen, ki v sedmih točkah opredeljuje kazniva dejanja, zato si ga oglejmo nekoliko podrobneje. V prvi točki se za hudodelstvo šteje ustna in pisna propaganda, ki poziva na nasilje in s tem ogroža javni red in mir. Posebej poudarja »komunistično ali anarhistično propagando oz. nagovarjanje drugih, da je treba izpremeniti politični ali ekonomski red v državi s hudodelstvom, nasiljem ali s kakršnimkoli terorizmom«. Pod drugo točko je navedeno, da se kot hudodelstvo razume »organiziranje ali podpiranje udruženj ali pristop k takim udruženjem, ki imajo za namen propagando komunizma, anarhizma, terorizma ali pripravo ali izvršitev umorov ali nelegalno in neparlamentarno prilaščanje oblasti«. V tretji točki se kriminalizira podpiranje članov omenjenih skupin z dajanjem v najem ali odstopanjem nepremičnin. Četrta točka obravnava kazniva dejanja »organiziranja, združevanja ali propagande« z namenom izvedbe vojaške vstaje ali drugih oblik oviranja in omejevanja vojske. V peti točki zakon ureja kazniva dejanja povezovanja s tujino z namenom spremembe obstoječega političnega reda ali podpiranje tujih združb, katerih namen je delovanje »zoper ustroj, red ali javni mir naše države«. Šesta točka določa kot kaznivo »proizvajanje ali zbiranje orožja, orodja, priprav ali razstreliv« z omenjenimi nameni, sedma točka pa »pripravo, poizkus ali izvršitev umora oblastvenega organa ali politične osebe«. Za kazniva dejanja, navedena v prvem členu, je

119 UL Kraljevine SHS PUS, št. 95, 11. 8. 1921.

zakon določal najvišjo kazen robije do 20 let ali smrtno kazen. Kaznivo je bilo tudi opuščanje prijave omenjenih kaznivih dejanj.

Naj izmed drugih kaznivih dejanj omenimo še tiste, ki se pogosto pojavljajo v sodnih spisih tega obdobja. Tako 10. člen prepoveduje stavke državnih uslužbencev, 11. člen predvideva zaporno kazen do šestih mesecev za tiste, »ki poizkušajo druge osebe zadržati od dela«. 12. člen predpisuje denarno ali zaporno kazen tistemu, »ki nosi ali izobeša znake, zastave ali napise kot znak pozivanja ali ščuvanja, da bi se ustvarilo javno mnenje, da je treba obstoječi pravni red nadomestiti z drugim, po prevratu, rušenju privatne lastnine ali uničbi javnega miru«. Z 18. členom je bilo določeno, »da ne smejo opravljati javne službe ali funkcije, niti biti narodni poslanci niti poslovalci samoupravnih teles oni, ki pripadajo komunistični stranki ali vobče udruženju, katero je s tem zakonom prepovedano«. To je tudi pomenilo, da so bili na volitvah v ustavodajno skupščino izvoljeni komunistični poslanci s pravnomočnostjo zakona razrešeni vseh funkcij. Za kazniva dejanja po Zakonu o zaščiti države je 19. člen določal, da so pristojna »redna državna sodišča po svobodnem sodniškem prepričanju, o njih pa naj sodijo kot o nujnih predmetih pred vsemi drugimi kaznivimi dejanji«.

Zakon o zaščiti države je predstavljal osnovo za pregon političnih deliktov. Kmalu po uvedbi Aleksandrove diktature je bil dopolnjen z Zakonom o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.¹²⁰ Dopolnitev je bila v tem, da je zakon utemeljeval »troimeni narod« in opredeljeval kazniva dejanja ustvarjanja »razdora med plemeni« ter spodbujanja »plemenske razdvojenosti ali plemenskih razdorov«. Pod politične delikte se je s tem uvrščalo različne protidržavne aktivnosti, od trosenja vsakršnih protirežimskih letakov do širjenja lažnih in alarmantnih vesti o varnosti in redu v državi pa vse tja do terorističnih akcij.

Že pred dopolnitvijo Zakona o zaščiti države je prišlo 27. januarja 1929 tudi do poenotenja materialnega kazenskega

¹²⁰ UL Kraljevine SHS LMO, št. , 12. 3. 1929.

prava. Kakor ugotavlja Jelka Melik, je nov Kazenski zakonik za Kraljevino SHS¹²¹ temeljil na modernih načelih nemške, norveške in švicarske pravne zakonodaje in kot tak predstavljal velik premik v razumevanju namena kaznovanja. Kazni je utemeljeval predvsem kot sredstvo za poboljšanje obsojencev (npr. prvič je bila uvedena pogojna kazen). Zakon je vseboval 404 člene in je ločil dvoje kaznivih dejanj, in sicer težja zločinstva ter lažje prestopke. Po novem Kazenskem zakoniku so lahko izrekli smrtno kazen, štiri prostostne kazni in denarno kazen. Smrtna kazen je bila zagrožena za deset najtežjih zločinov, le v enem primeru kot edina kazen, in se je izvršila z obešenjem. Kazni odvzema prostosti pa so bile robija (ena do 20 let, lahko tudi dosmrtna, zagrožena za najtežje delikte, storjene iz nečastnih nagibov), zatočenje (eno do 20 let), strogi zapor in zapor (sedem dni do pet let). Razlike med kaznimi so bile predvsem v načinu prestajanja kazni (dolžina osamitve). Zakon je poznal tudi dve stranski kazni, in sicer izgubo častnih pravic in izgubo službe. Poleg kazni pa je nov zakon poznal tudi različne varnostne ukrepe kot npr. pridržanje, oddaja v zavod za zdravljenje, izgon, prepoved zahajanja v krčmo itn.¹²²

Kazenskopravno zaščito države je pokrivalo predvsem XII. poglavje Kazenskega zakonika z naslovom »Kazenska dela proti obstoju države in njene ureditve«. Prva skupina členov opredeljuje kazniva dejanja zoper kralja. Tako npr. 91. člen določa: »Kdor usmrti ali poskusi usmrtiti kralja ali prestolonaslednika ali kraljevskega namestnika, se kaznuje s smrtjo.« Drugo skupino tvorijo člani, ki opredeljujejo različna kazniva dejanja izdaje države oz. tista, ki ogrožajo notranjo ureditev države. Sem sodijo kazniva dejanja uporabe sile za spremembo državne ureditve, »osnovanja društva z namenom izvršitve veleizdaje«, zlorabe simbolov države, omalovaževanja vladarja, javnega širjenja lažnih trditvev itn. Člani do 126 tega poglavja ter XIII. poglavje »Kazniva dejanja zoper državna

¹²¹ UL Kraljevina SHS LMO, št. 74, 20. 7. 1929.

¹²² Melik, Razvoj kazenskega prava, str. 190–191.

oblastva« so opredeljevala še druga klasična kazniva dejanja proti državi in organom oblasti, kot so vohunjenje, vojne izdaje itn.¹²³

Kot lahko opazimo, je bila kazenskoppravna zaščita države z Zakonom o zaščiti države in novim XII. poglavjem Kazenskega zakonika opredeljena dvojno. Razlika med njima je bila v tem, da je šlo z Zakonom o zaščiti države predvsem za boj proti komunističnemu in anarhističnemu terorju, medtem ko je bilo XII. poglavje kazenskega zakonika bolj splošne narave. Sodišča so se po lastni presoji odločala, po katerem zakonu bodo sodila, vendar pa so se v večini primerov zoper politične nasprotnike ravnala po ostrejših in za totalitarne sisteme značilnih odredbah Zakona o zaščiti države.

¹²³ Bavcon, *Kaznenopravna zaščita države*, str. 64.

SODSTVO

Potem ko so bili politični nasprotniki aretirani oz. pridržani, so prišli v kolesje pravosodnega sistema. Novi Zakon o sodnem kazenskem postopku¹²⁴ je prinesel spremembe tudi na tem področju. Izdelan je bil na podlagi hrvaško-slavonskega kazenskega postopnika iz leta 1875, ki je bil sicer posnetek avstrijskega kazenskoppravnega reda iz leta 1873. V 500 členih je določal mešan, t. i. inkvizicijsko-akuzatorni postopek, ki se je delil na pripravljalni, vmesni ali prehodni in glavni postopek. Kazenski postopek se je začel s poizvedbami oz. ovadbami, katerih namen je bil zbrati podatke o kaznivem dejanju. Poizvedbe so na zahtevo državnega tožilca opravljali preiskovalni sodnik, okrajno sodišče ali policijsko oblastvo pa tudi drugi organi in osebe. Po opravljenih poizvedbah je državni tožilec ocenil, ali so obstajali razlogi za kazenski postopek, in če je bilo tako, je tožilec podal predlog za uvedbo preiskave ali pa je takoj vložil obtožnico. Namen preiskave, ki jo je vodil preiskovalni sodnik, je bil ugotoviti, ali osumljeno osebo obtožiti ali pa postopanje zoper njo ustaviti. Med ukrepe preiskovalnega postopka so sodili: zaslišanje obdolženca in prič, ogled kraja, stvari, oseb, hišne preiskave, pripor in preiskovalni zapor.

¹²⁴ UL *Kraljevine SHS LMO*, št. 109, 16. 2. 1929.

Če so obstajali utemeljeni razlogi, je nato tožilec izdelal obtožnico, torej predlog, naj se zoper obdolženca zaradi kaznivega dejanja opravi glavna obravnava in izda sodba. Glavna obravnava oz. razprava je predstavljala osrednji del kazenskega postopka, kjer se je odločalo o krivdi in kazni na prvi stopnji. Glavni del postopka naj bi bil javen. Izključitev javnosti pa je bila mogoča le, če so to zahtevali zaradi javnega reda, javne morale ali državne varnosti, slednje pa je veljalo za večino sodnih procesov proti komunistom. Glavna razprava se je začela z branjem obtožnice, sledilo je zaslišanje obtoženca, nato je sledil dokazni postopek. Med dokaznim postopkom se je zaslišalo priče in izvedence, predložilo relevantne predmete, bralo zapisnike, listine in druge dokumente. Na koncu so sledili še govori strank. Glavna razprava se je zaključila z razglasitvijo sodbe. Osumljeni so bili tako spoznani za krive ali ne, krivim je bila nato prebrana kazen. Na sodbo so se lahko obsojenci pritožili z rednimi pravnimi sredstvi (revizija in priziv) ali z izrednimi pravnimi sredstvi (obnova postopka, zahteva za zaščito zakona in izredna revizija). Nato so bili obsojenci odvedeni v zapore oz. kaznilnice.¹²⁵

Poleg že omenjenih kazenskega materialnega in procesnega prava je takoj po uvedbi diktature prišlo tudi do reforme vseh ostalih ključnih akterjev sodnega pregona. Mdr. so bili sprejeti Zakon o ureditvi rednih sodišč,¹²⁶ Zakon o državnem sodišču za zaščito države,¹²⁷ Zakon o državnem tožilstvu,¹²⁸ Zakon o sodnikih rednih sodišč¹²⁹ idr. Tretjo vejo oblasti je sicer opredeljeval že Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi, ki je v 20. členu npr. določal, da se sodna oblast izvršuje »V imenu Njegovega Veličanstva kralja!«. Oktroirana ustava je potrdila, da sodno oblast izvršujejo sodišča, katerih

¹²⁵ Podrobneje o kazenskem postopku glej v: Melik, »V imenu njegovega veličanstva kralja!«, str. 66–85.

¹²⁶ UL Kraljevine SHS LMO, št. 14, 9. 2. 1929.

¹²⁷ UL Kraljevine SHS LMO, št. 5, 17. 1. 1929.

¹²⁸ UL Kraljevine SHS LMO, št. 38, 11. 4. 1929.

¹²⁹ UL Kraljevine SHS LMO, št. 5, 17. 1. 1929.

Sodna palača v Ljubljani, 1931.
(Zgodovinski arhiv Ljubljana)

razsodbe in rešitve se izrekajo in izvršujejo v imenu kralja. Natančnejše določbe je ustava vsebovala v devetem oddelku. Na čelu pravosodnega sistema je bilo t. i. Ministrstvo pravde, v pristojnost katerega je spadala »*uprava celokupnega pravosodja, razen vojaškega, kazenski in podobni zavodi, državno tožilstvo, upravna sodišča, nadzorstvo nad advokati in notarji (javnimi beležniki), mednarodno pravno občevarje, urejanje zbornika zakonov in uredb, sodelovanje v strokovnem zakonodajstvu ostalih resortov za zavarovanje pravilnega uporabljanja državnih zakonov, reguliranje in nadziranje pravnih razmerij vseh priznanih ver in vsi versko politični posli*«.

Ustava je formalno sicer zagotavljala neodvisnost sodišč in sodnikov, kar pa zanikajo nekatera določila v nadaljevanju. Tako je kralj imenoval pravosodnega ministra, na ministrov predlog pa je nato imenoval predsednike in sodnike sodišč. Šlo je za strogo centraliziran sistem, ki je kralju omogočal poseganje

v skladu s svojimi političnimi interesi, s čimer si je pridrževal vrhovno oblast tudi na tem področju.¹³⁰

Strukturo sodišč je urejal Zakon o ureditvi rednih sodišč. Po tem zakonu so sodno oblast izvajala redna sodišča, in sicer sreska, okrožna, trgovinska, apelacijska in kasacijsko. V Dravski banovini so po uvedbi diktature obstajala štiri okrožna sodišča s skupaj 49 sreskimi oz. okrajnimi sodišči, in sicer Okrožno sodišče Celje (z 12 okrajnimi sodišči),¹³¹ Okrožno sodišče Maribor (z 11 okrajnimi sodišči),¹³² Okrožno sodišče Ljubljana¹³³ (s 13 okrajnimi sodišči)¹³⁴ in Okrožno sodišče Novo mesto (s 13 okrajnimi sodišči).¹³⁵ Aprila 1938 je bilo ustanovljeno še Okrožno sodišče Murska Sobota.¹³⁶ Njim so bila nadrejena apelacijska sodišča. Dotedanje Višje sodišče v Ljubljani se je v skladu s tem preimenovalo v Apelacijsko sodišče v Ljubljani z enakimi teritorialnimi pristojnostmi. Kot najvišja sodna oblast je bilo prvotno načrtovano enotno kasacijsko sodišče za vso državo, vendar pa so bila sodišča v Dravski banovini skoraj celotno obdobje podrejena Oddelku B Stola sedmorice v Zagrebu. To sodišče je bilo ustanovljeno novembra 1919 in je delovalo do novembra 1939, ko je bilo končno ustanovljeno Vrhovno sodišče v Ljubljani.¹³⁷

S preoblikovanim pravosodnim sistemom je oblast lahko učinkoviteje nastopila proti tistim, ki so kršili zakon. Skupno število vseh obsojenih pred okrožnimi in prvostopenjskimi

130 Melik, »V imenu Njegovega Veličanstva kralja!«, str. 33.

131 Brežice, Celje, Gornji Grad, Konjice, Kozje, Laško, Rogatec, Sevnica, Slovenj Gradec, Šmarje, Šoštanj in Vransko.

132 Dolnja Lendava, Gornja Radgona, Ljutomer, Marenberg, Maribor, Murska Sobota, Ormož, Prevalje, Ptuj, Slovenska Bistrica in Sv. Lenart.

133 Prej Deželno sodišče v Ljubljani.

134 Brdo, Cerknica, Kamnik, Kranj, Kranjska Gora, Litija, Ljubljana, Logatec, Lož, Radovljica, Škofja Loka, Tržič in Vrhnika.

135 Črnomelj, Kočevje, Kostanjevica, Krško, Metlika, Mokronog, Novo mesto, Radeče, Ribnica, Trebnje, Velike Lašče, Višnja Gora in Žužemberk.

136 *UL Kraljevine Jugoslavije DB*, št. 42, 25. 5. 1938. Okrožno sodišče Maribor je imelo v novi ureditvi 7 okrajnih sodišč (Maribor, Marenberg, Ormož, Prevalje, Ptuj, Slov. Bistrica, Sv. Lenart), Okrožno sodišče Murska Sobota pa 4 okrajna sodišča (Murska Sobota, Dolnja Lendava, Ljutomer in Gornja Radgona).

137 Več glej v: Melik, »V imenu njegovega veličanstva kralja!«, str. 37–44.

sodišči se je v obdobju pred uvedbo šestojanuarske diktature gibalo med 15 in 20 tisoč osebami letno.

Leto	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Št.	15.575	19.877	19.434	19.073	18.105	15.871	18.809

Število obsojenih pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine SHS po letih.¹³⁸

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
24.591	23.567	24.193	18.491	19.328	20.795	19.281	18.481	19.879	19.587	19.134

Število obsojenih pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine SHS/Jugoslavije po letih.¹³⁹

V letih po uvedbi diktature lahko opazimo močno povečanje števila obsojenih. Zlasti izstopajo leta 1929, 1930 in 1931 ter 1934, ko število obsojenih preseže 20.000. Od teh je bilo tistih v kategoriji proti obstoju države in njene ustavne ureditve ter zaradi kaznivih dejanj zaradi nasilja proti organom oblasti, med katerimi so bili praviloma tudi politični nasprotniki, največ obsojenih v letih 1932, 1933, 1934 in 1935.

Leto	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
A	473	420	387	661	667	506	368	575	515	390
B	818	1135	1402	1376	1650	1670	610	1624	1800	1397

Število obsojenih za kazniva dejanja proti obstoju države in njene ustavne ureditve (A) ter zaradi kaznivih dejanj zaradi nasilja proti organom oblasti (B) pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine Jugoslavije po letih.¹⁴⁰

Podobno skupnemu številu vseh obsojenih je bilo gibanje števila obsojenih na območju pristojnosti Apelacijskega sodišča v Ljubljani. Tu lahko opazimo porast skupnega števila obsojenih

138 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1929, str. 457.

139 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1934–1935, str. 396–197 in 1940, str. 416–417.

140 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1940, str. 416.

zlasti v letih po uvedbi diktature. Število obsojenih zaradi kaznivih dejanj proti državi pa je prav tako povečano v politično najrepresivnejših letih 1932, 1933 in 1934.

Leto	1930	1931	1932	1933	1934
Skupaj	3015	4644	2768	2986	2595
A	18	49	61	140	167
B	111	143	173	167	180

Število obsojencev za kazniva dejanja proti obstanku države in njene ustavne ureditve (A) in zaradi kaznivih dejanj zaradi nasilja proti oblastnim organom (B) pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči na območju Apelacijskega sodišča v Ljubljani.¹⁴¹

Leto	1935	1936	1937	1938	1939
Skupaj	2595	2425	2551	2936	2534
A	73	22	58	105	104
B	129	70	90	114	70

Število obsojencev za kazniva dejanja proti obstoju države in njene ustavne ureditve (A) in zaradi kaznivih dejanj zaradi nasilja proti oblastnim organom (B) pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči na območju Apelacijskega sodišča v Ljubljani.¹⁴²

Glede ostrine izrekanja kazni okrožnih in prvostopenjskih sodišč lahko ugotovljamo, da je število najtežjih, natančneje smrtnih kazni, postopoma upadalo.¹⁴³ Kot je razvidno iz sledeče razpredelnice, je bilo med letoma 1922 in 1937 izrečenih 298 smrtnih kazni, med njimi okoli 100 (30 %) za politične delikte. Največ jih je bilo izrečenih med letoma 1922 in 1925, skupaj 165 (ali okoli 55 % vseh smrtnih kazni). Ponoven porast pa lahko zaznamo v letu uvedbe diktature in leta 1934, v letu smrti kralja Aleksandra. Delež smrtnih kazni se iz 0,36 % vseh kazni v letu 1922 zniža na 0,09 % v letu 1929, v letu 1939 pa le na 0,05 %.

141 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1934–1935, str. 398–399.

142 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1940, str. 418–419.

143 Smrtna kazen se je lahko sicer izrekala za 47 kaznivih dejanj, od tega 24 za delikte v izrednih razmerah.

Leto (19..)	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37
Št. smrtnih kazni	56	48	18	43	17	7	19	22	4	16	7	7	18	5	8	3

Število izrečenih smrtnih kazni pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči v Kraljevini SHS/Jugoslaviji.¹⁴⁴

Pri prostostnih kaznih, izrečenih pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine SHS/Jugoslavije pred uvedbo diktature, je opazen trend upadanja števila ostrejših kazni. Delež kazni robije iz leta 1922 z okoli 22 % vseh dosojenih kazni je v letu 1928 padel na blizu 15 %. Delež najpogostejše izrečene kazni robije do 5 let je z 18,14 % v letu 1922 v letu 1929 padel na 13,26 %. Glavna izrečena prostostna kazen je bila kategorija zapor. Leta 1922 je bilo teh prostostnih kazni 38 %, leta 1928 pa že skoraj 50 %. Tudi tu je trend identičen. Medtem ko delež daljših kazni zapora (od 6 mesecev do 5 let) upada, pa se izjemno poveča odstotek izrečenih kazni zapora do 1 meseca, ki v tem obdobju predstavljajo glavno kategorijo izrečenih prostostnih kazni. Delež teh kazni se povzpne od blizu 23 % v letu 1922 do blizu 53 % v letu 1929.¹⁴⁵

Po uvedbi diktature januarja 1929 lahko opazamo določene premike v kaznovalni politiki okrožnih in prvostopenjskih sodišč. Ta so v letu 1929 izrekla dobrih 14 % prostostnih kazni robije, od teh so najpogostejše kazni od enega do petih let, saj so predstavljale 12,7 % vseh izrečenih kazni. Do leta 1939 je odstotek kazni robije padel na 10,24 % oz. 6 % za najpogostejše izrečeno kazen robije enega do petih let. Vendar po drugi strani po letu 1929 narašča število izrečenih kazni robije z daljšim trajanjem. Tako npr. delež kazni robije od petih do 10 let naraste z 0,84 % v letu 1929 na 2,35 % v letu 1939, kazni 10 do 20 let pa z 0,73 % v letu 1929 na 1,59 % v letu 1939. Prevladuje prostostna kazen zapora, katere delež se s 54,14 % v letu 1929 dvigne na 78,98 %

144 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1929, str. 466 in 1940, str. 434.

145 *SL Kraljevine Jugoslavije*, 1929, str. 466–467.

v letu 1939. Tudi tu je opazen podoben trend. Medtem ko delež lažjih kazni upada, npr. delež kazni strogega zapora od sedem dni do enega meseca se zmanjša z dobrih 35 % v letu 1931 na slabih 22 % leta 1938, se delež strožjih kazni povečuje. Tako npr. delež kazni strogega zapora od enega do petih let naraste z 0,96 % leta 1931 na 2,34 % leta 1938, delež kazni strogega zapora od šestih mesecev do enega leta z 2,49 % leta 1931 na 4,44 % leta 1938, delež kazni strogega zapora od enega do šestih mesecev pa se s 15 % leta 1931 dvigne na 25,42 % v letu 1938.¹⁴⁶

Kolikšen delež od obsojenih predstavljajo politični nasprotniki, je težko ugotoviti. Določen vpogled nam lahko da predvsem opazovanje kategorije kaznivih dejanj proti obstoju države in njene ureditve ter izrečenih kazni pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči. Iz teh podatkov lahko razberemo, da je bilo največ obsojenih zaradi teh kaznivih dejanj ravno v letih 1930 (430 obsojenih), 1933 (601), 1934 (447) in 1935, ko je bilo obsojenih 596 oseb.

	1929	1930	1931	1932	1933
Smrtna kazen	/	/	7	2	3
Robija	27	225	129	79	220
Zapor	209	205	247	259	381

Število obsojencev pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine SHS/Jugoslavije zaradi kaznivih dejanj proti obstoju države in njene ureditve po doloženih kaznih.¹⁴⁷

	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Smrtna kazen	1	10	1	1	/	/
Robija	103	197	105	113	50	42
Zapor	344	397	206	345	266	214

Število obsojencev pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine SHS/Jugoslavije zaradi kaznivih dejanj proti obstoju države in njene ureditve po doloženih kaznih.¹⁴⁸

¹⁴⁶ SL Kraljevine Jugoslavije, 1940, str. 434–435.

¹⁴⁷ SL Kraljevine Jugoslavije, 1934–1935, str. 410–411.

¹⁴⁸ SL Kraljevine Jugoslavije, 1940, str. 434–435.

Od prostostnih kazni je bila najpogosteje dosojena kazen za kazniva dejanja proti obstoju države in njene ureditve kazni robije do petih let in kazni zapora do pol leta v odstotkih, ki so razvidni iz tabele.

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
A	8,67	35,51	23,57	17,83	24,36	22,48	12,2	22,56	13,39	8,45	6,41
B	78,51	31,08	48,54	57,89	43,88	39,7	46,04	36,95	40,16	48,54	50

Odstotek izrečenih prostostnih kazni robije do petih let (A) in kazni zapora do šestih mesecev (B) pred okrožnimi in prvostopenjskimi sodišči Kraljevine SHS/Jugoslavije.¹⁴⁹

Poleg sistema rednih sodišč je bilo za namene pregona političnih nasprotnikov oz. za sojenje glede hujših kaznivih dejanj zoper državo oblikovana izredna oblika sodstva. Dne 11. januarja leta 1929 je bilo z Zakonom o državnem sodišču za zaščito države v Beogradu¹⁵⁰ ustanovljeno Državno sodišče za zaščito države. Pristojno je bilo za »preiskovanje, razpravljanje in sojenje kaznivih dejanj iz IX. poglavja kazenskega zakonika kraljevine Srbije in dejanj iz členov 1., 9., 13. in 14. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi«. Veljal je tudi retroaktivno in je bil nadrejen drugim zakonom. Pri imenovanju članov sodišča je imel na predlog pravosodnega ministra odločilno besedo kralj. Zakon je naprej določal, da sodišče sklepa v senatih sedmih sodnikov, kasneje petih, hkrati pa so pri tem sodišču postavili državnega tožilca, katerega pristojnosti so bile, »da pokrene poizvedbe in preiskavo glede kaznivih dejanj, omenjenih v 1. členu, kakor tudi, da sestavi obtožnico in jo zastopa na glavni razpravi«. Tožilec je tudi odločal o vrnitvi postopka na redni nivo pristojnim okrožnim sodiščem. Izrazito nedemokratičen oz. totalitaren položaj daje sodišču določilo, da »zoper sklepe državnega sodišča za zaščito države ni nadaljnega pravnega sredstva«. Poleg odsotnosti priziva je bilo za postopek pred

¹⁴⁹ SL Kraljevine Jugoslavije, 1934–1935, str. 410–411 in 1940, str. 434–435

¹⁵⁰ UL Kraljevine SHS LMO, št. 5, 17. 1. 1929.

državnim sodiščem značilnih še nekaj odstopanj od rednega kazenskega postopka v smeri manjših pravic obtožencev. Tako npr. obtoženi ni imel pravice do zagovornika, dokler ni bila vložena obtožba. Dogajalo se je tudi, da zagovorniki niso dobili vpogleda v obtožnico vse do glavne razprave.¹⁵¹ Namen tega sodišča, ki je bilo dejansko najvišje sodišče v kraljevini, je bil z vidika režima pač še dodatno »zaščititi državo pred državljani«.

Obtožene so do razprave pridržali v zaporih prvostopenjskega sodišča za mesto Beograd in na enem izmed oddelkov zapora na Adi Ciganliji. Glavne razprave so bile večinoma tajne, v nasprotnem primeru jih je lahko spremljalo okoli 100 ljudi, ki so morali imeti vstopnice, podpisane s strani predsednika sodišča. Kazenski postopek pred Državnim sodiščem je bilo potrebno »z največjo odločnostjo in strogostjo pospešiti,« saj je »vsako zavlačevanje takšne vrste povzročalo škodo moči in avtoriteti države, kakor tudi načela zakonitosti.«¹⁵² Obsojene na prostostno kazen zapora so nato premeščali v Požarevac, osebe, obsojene na robijo, pa v Sremsko Mitrovico, Lepoglavo ali v Maribor.

Prvi politični sodni proces pred državnim sodiščem je potekal aprila 1929 proti Gabrijelu Šmitu, ki je bil obtožen, da je 1. decembra 1928 med demonstracijami v Zagrebu s strelnim orožjem ranil tri redarstvene stražnike, od tega enega smrtno, vendar je bil postopek nato vrnjen rednemu sodišču. Nato so do leta 1932 večinoma sodili komunistom: med letoma 1929 in 1932 je bilo 152 sodnih procesov, od tega 83 proti komunistom.¹⁵³ Od Liške vstaje¹⁵⁴ septembra 1932 pa se je povečevalo število procesov proti pripadnikom ustaških organizacij, obtoženih različnih terorističnih aktivnosti. Ti procesi so imeli veliko

151 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 151–152.

152 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 151.

153 Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*, str. 126.

154 Liška ali velebitska vstaja je bila neuspešna protijugoslovanska akcija ustaške organizacije, ki se je začela 6. oz. 7. septembra 1932 z napadom na žandarmerijsko postajo v vasi Bručane pri Gospiću. Dvanajstim udeležencem tega napada so nato poleti 1933 sodili pred državnim sodiščem v Beogradu. Juraj Rukavina je bil obsojen na smrtno kazen, drugim so bile dosojene krajše zaporni kazni.

večjo medijsko pozornost in tudi kazni so bile ostrejšje, saj so takrat ustaši predstavljali resnejšo grožnjo. Bosiljka Janjatović navaja, da je bilo do konca leta 1932 proti ustašem prirejenih 12 sodnih procesov s 43 obsojenimi (pet smrtnih kazni, skupaj 289 let robije), naslednje leto pa že 34 s 159 obsojenimi (dve smrtni kazni in skupaj dosojenih 665 let robije).¹⁵⁵ Statistični letopisi ne vsebujejo podatkov o sodnih procesih pred Državnim sodiščem v Beogradu, kljub temu pa je Ivani Dobrivojević uspelo iz obstoječih arhivskih virov oblikovati naslednje podatke.

Leto	Sodni procesi
1929	33 obsojenih
1931	228 obsojenih: 9 smrtnih kazni, 124 na robijo, 47 na strogi zapor, 48 izpuščenih
1933	234 obsojenih: 5 smrtnih kazni (samo 2 izvršeni), 114 na robijo, 43 na strogi zapor, 3 na denarno kazen, 54 izpuščenih
1935 (prvo tromesečje)	18 odprtih preiskav

Podatki o obravnavah pred Državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu.¹⁵⁶

155 Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, str. 311–312.

156 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 154.

**POLITIČNI SODNI
PROCESI
MED LETOMA
1929 IN 1941**

Zreformiranim, centraliziranim in okrepljenim represivnim aparatom je lahko oblast učinkoviteje izvajala politično represijo proti svojim največjim nasprotnikom. Njene metode so bile različne in so segale od milejših ukrepov omejevanja temeljnih človekovih pravic in svoboščin, torej omejevanja združevanja, svobode mišljenja, izražanja, prepovedi izhajanja časopisov, raznovrstne cenzure,¹⁵⁷ prepovedi političnih strank in združenj, različnih oblik volilnih pritiskov, do ostrejših ukrepov policijskega nadzora, nasilja, aretacij, policijskega in sodnega kaznovanja, internacij, mučenj in politično motiviranih ubojev. Sodni procesi so v sistemu represije pogosto odigrali pomembno vlogo v boju oblasti zoper glavne politične nasprotnike. Mednje štejemo komuniste, pripadnike separatističnih in skrajno desničarskih skupin, po uvedbi diktature pa so se jim za določeno obdobje pridružili še predstavniki prepovedanih političnih strank. Samo v obdobju od 6. januarja 1929 do junija 1935 naj bi bilo politično obsojenih približno 18.700 ljudi, 38 pa konfiniranih.¹⁵⁸ Na območju Dravske banovine so glavno kategorijo političnih nasprotnikov ves čas obstoja Kraljevine SHS/Jugoslavije predstavljali komunisti, za krajše obdobje so bili preganjani člani SLS, s skrajno desničarskimi gibanji, z izjemo nemških nacionalistov, na Slovenskem ni bilo večjih težav.

Politično motivirani umori so bili najostrejša oblika državnega terorja, ki so bili pogosto le reakcija na najostrejše oblike političnega boja določenih skupin. Omenili smo delovanje pripadnikov kačaških in komitskih vstajniških skupin v obdobju pred uvedbo diktature, po uvedbi diktature je bilo aktivno ustaško gibanje, komunisti pa so bili na udaru režima celotno obdobje. Smrtne žrtve so bile najpogosteje epilog spopadov med preganjanimi in orožniki ali stražniki pri poskusih aretacij, saj so npr. komunisti imeli navodila, da se ob aretacijah upirajo, če je potrebno, tudi z orožjem. France Klopčič se je npr. spominjal:

157 O cenzuri glej več v: Režek (gl. ur.), *Cenzurirano*. Zlasti prispevka: Studen, Ukrepi cenzure na Štajerskem; Gašparič, Cenzura v času diktature kralja Aleksandra.

158 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 69.

»Oborožena sva bila z revolverjem. V primeru aretacije bi streljala. /.../ Toda v tistih časih nam ilegalcem in vodilnim komunistom ni kazalo drugače, saj nam je na policiji, zlasti v beograjski glavnjači, pretilo mučenje in smrt. /.../ Z revolverji so bili oboroženi tudi drugi člani biroja in še tisti aktivisti, ki so opravljali podtalne posle. Takšna oborožitev je bila, razumljivo, za osebno varstvo. To ni bilo orožje za oboroženo vstajo, kakor bi morda kak naivnež domneval.«¹⁵⁹

V spopadih s policijo ob aretacijah, v insceniranih pobegih ali kot posledica mučenj so bili zlasti v najostrejših letih 1929–1931 ubiti številni komunisti. France Klopčič malce pretirano ugotavlja, da je šlo »za razliko med razmerami v Jugoslaviji v letih 1929-1932, ko je režim fizično iztrebljal komunistične voditelje in spravil tisoče aktivistov v kaznilnice, in razmerami po letu 1935, ko je režim moral popustiti pod pritiskom od znotraj in od zunanjega sveta, ko vodilnih komunistov niso več upali naravnost pobijati po policijskih zaporih. Če je partija hotela v letih 1929-1932 imeti svoj vodilni kader in skrbeti zanj, je morala dopuščati in zahtevati njegovo emigracijo. Po letu 1935 pa je lahko terjala vrnitev vodstva v domovino, ne da bi tvegala njegovo uničenje.«¹⁶⁰

Zelo odmevni sta bili smrti generalnega sekretarja Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije Djura Djakovića in sekretarja Rdeče pomoči Nikole Hečimovića. Zagrebška policija ju je po zaslišanju in mučenju izročila mejnemu orožništvu, ki ju je na meji z Avstrijo 26. aprila 1929 ob domnevem poskusu pobega ustrelilo. Pokopana sta na pokopališču pri sv. Duhu na Ostrem vrhu zahodno od Maribora.¹⁶¹ Beograjska policija je usmrtila partijska funkcionarja Vladimirja Nešića, generalnega sekretarja Rdečega križa Jugoslavije, in Bracana Bracanovića. Osiješka policija je mučila in usmrtila Josipa Hauka. Zagrebška policija je usmrtila člana

159 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 376.

160 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 377.

161 Več o tem dogodku glej v: Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, str. 361–443

politbiroja Rista Samardžića in več sekretarjev Centralnega komiteja Zveze komunistične mladine Jugoslavije. 27. julija 1929 so v Samoboru v spopadu z zagrebško policijo umrli Janko Mišić ter Mijo in Slavko Oreški. Tri dni kasneje je bil v zaporu ubit Pajo Marganovič. Ob aretaciji so izgubili življenje tudi Josip Kolumbo, Pera Popović in Josip Debeljak. V letih 1930 in 1931 so bili ubiti še člana Centralnega komiteja KPJ Marko Mašanović in Božo Vidas ter Milan Delić.¹⁶² Skupaj naj bi bilo v prvih letih diktature ubitih okoli sto, obsojenih pa okoli tisoč komunistov.¹⁶³ Poleg njih so bili pod udarom tudi hrvaški nacionalisti. Od vidnejših so bili ubiti npr. Josip Bresničak, Jovan Orešković in Josip Poropada.¹⁶⁴ Mednarodno odmeven je bil brutalni umor hrvaškega intelektualca Milana Šuflaja,¹⁶⁵ v zvezi s katerim je protestirala celo skupina tujih intelektualcev z Albertom Einsteinom in Heinrichom Mannom na čelu.¹⁶⁶ Klopčič v svojih spominih navaja podatke Rajka Jovanovića (člana CK KPJ) iz brošure »Fašistične žrtve«, ki je izšla leta 1935 v Združenih državah Amerike. V njej je avtor podal naslednjo statistiko političnih ubojev, zanesljivost katere pa le stežka ugotavljamo:

Leto	Št. umorov iz političnih razlogov
1929	156
1930	43
1931	38
1932	65
1933 (v prvih devetih mesecih)	26

Število umorov iz političnih razlogov od uvedbe Aleksandrove diktature do septembra 1933.¹⁶⁷

¹⁶² Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 107.

¹⁶³ Stojkov, *Opozicija*, str. 126.

¹⁶⁴ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 353.

¹⁶⁵ Milan Šuflaj (1879–1931) – hrvaški zgodovinar, eden od utemeljiteljev albanologije. Pripadniki režimske organizacije Mlada Jugoslavija so ga napadli v Zagrebu in mu prizadejali poškodbe, zaradi katerih je kmalu zatem umrl.

¹⁶⁶ Einstein accuses Yugoslavian rulers in savant's murder. V: *New York Times*, 6. 5. 1931.

¹⁶⁷ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 354.

Takoj za izvensodnimi oblikami obračunavanja s političnimi nasprotniki so bili po učinkovitosti glavno orodje represije sodni procesi. Ti so se odvijali ves čas obstoja kraljevine, poostreno v obdobju kraljeve diktature, nadaljujejo pa se vse do začetka druge svetovne vojne. Glavni trn v peti oblastnim organom na Slovenskem v obdobju med obema vojnoma so predstavljali komunisti. Čeprav so bili številčno šibki,¹⁶⁸ jih je oblast razumela kot izjemno resno grožnjo obstoječi družbenopolitični ureditvi. V strahu pred »rdečo nevarnostjo«, ki je cilj svojega delovanja videla v zrušitvi »monarho-fašistične diktature«, je oblast sprejela že omenjena Obznano in Zakon o zaščiti države, ki je Komunistično partijo Jugoslavije prepovedal in jo opredelil za zločinsko organizacijo. Komuniste in njihove simpatizerje so tako skorajda vse od nastanka kraljevine nadzirali, onemogočali njihovo delovanje, zapirali, pretepali, streljali, na številnih sodnih procesih pa obsojali zaradi povzročitve različnih političnih deliktov: članstva, komunistične propagande, pozivov k stavkam, vzdrževanja ilegalnih partijskih kanalov s tujino, organiziranja političnih skupin, s pomočjo katerih naj bi legalizirali delovanje itn.

Politični sodni procesi proti komunistom so potekali ves čas obstoja kraljevine tako pred rednimi sodišči kot pred Državnim sodiščem v Beogradu. Naj omenim le nekaj odmevnejših v obdobju pred uvedbo diktature, s katerimi je oblast poskušala demonizirati komunistično partijo in jo politično oslabiti. Med bolj znanimi je t. i. vidovdanski sodni proces. 29. junija 1921 je Spasoje Stejić v Beogradu z bombo poizkusil izvesti atentat na regenta Aleksandra. Sodni epilog je incident dobil pred Mestnim sodiščem v Beogradu novembra 1921, ko se je zagovarjalo 53 oseb. Dosodili so eno smrtno kazen (kasneje je bila spremenjena v 20-letni zapor), drugi so bili obsojeni na dve leti zapora. Drug pomemben politični sodni proces je bil posledica individualne oblike političnega terorja oz. takrat prvega pravega političnega

¹⁶⁸ Do druge polovice leta 1940 število komunistov na Slovenskem naraste do okoli 900. V: Fischer (gl. ur.), *Slovenska novejša zgodovina*, str. 389.

umora, to je atentat na takratnega ministra za notranje zadeve v vladi Kraljevine SHS Milorada Draškovića v Delnicah 21. julija 1921. 6. oktobra 1921 so zaradi tega na sodno klop Stola sedmorice v Zagrebu sedli prvoobtoženi Alija Alijagić, Rodoljub Čolaković in še štirje drugi. Alijagić je bil obsojen na smrtno kazen, obešen je bil 8. marca 1922 v Zagrebu, drugi so bili obsojeni na daljše (do 15 let) zaporne kazni.

Oba dogodka sta bila povod za sprejetje Zakona o zaščiti države, na podlagi katerega so nato sodišča obsojala komuniste in druge politične nasprotnike. Tako je bil od bolj znanih komunistov npr. Moša Pijade na sodnem procesu leta 1925 zaradi razširjanja ilegalnega tiska obsojen na 12 let zapor. Zaprt je bil vse do leta 1939, in sicer v Sremski Mitrovici in Lepoglavi. Znan je tudi veliki sodni proces proti skupini članov Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) in Komunistične partije Jugoslavije leta 1928; peterica je bila obsojena na pet let, 13 ljudi na tri leta zapor, sedem pa jih je bilo oproščenih, med njimi tudi takratni generalni sekretar KPJ Sima Marković.¹⁶⁹ Josipu Brozu in šestim drugim so, zaradi boja za pravice delavcev v ladjedelnici v Kraljevici, med 25. in 28. oktobrom 1926 sodili v tajnosti na t. i. ogulinskem procesu.¹⁷⁰ Po Zakonu o zaščiti države so bili štirje obsojeni na zaporno kazen v trajanju od šestih mesecev do enega leta, Josip Broz na sedem mesecev. Do rešitve pritožbe Stola sedmerice v Zagrebu so bili izpuščeni na prostost. Še preden je odslužil kazen, pa se je Broz znašel še na t. i. bombaškem procesu¹⁷¹ pred Stolom sedmerice v Zagrebu. To je bil odmeven proces, ki je potekal od 6. do 9. novembra 1928, tudi z obširnimi poročili v delavskem in meščanskem tisku. Josipu Brozu in petim soobtoženim so sodili zaradi komunistične aktivnosti. Broz je bil obsojen na pet let, ostali na dve- do triletno zaporne kazni, trije so bili oproščeni. Kazen je Broz odslužil v kaznilnicah v Lepoglavi, Mariboru in Ogulinu.

169 Cvetković, *Između srpa i čekića*, str. 127.

170 Več glej v: Sobolevski, *Ogulinski proces*, str. 47-90.

171 Več glej v: Sobolevski, *Bombaški proces*, str. 97-144.

SODNI PROCESI PROTI KOMUNISTOM

Sodni procesi proti komunistom so predstavljali najpogostejši tip političnih sodnih procesov na Slovenskem. Omenimo le dva večja iz obdobja pred uvedbo Aleksandrove diktature. In sicer prvega, za katerega je Klopčič zapisal, »*da je to bila prva težja obsodba nekega komunista v Sloveniji*«. ¹⁷² 30. decembra 1922 je pred Okrožnim sodiščem v Celju potekala javna sodna obravnava proti Antonu Manfredi in trem soobtoženim iz Trbovelj in Hrastnika. Manfreda je bil zaradi komunistične dejavnosti obsojen na dve leti težke ječe. Veliko večji in odmevnejši je bil sodni epilog spopada pripadnikov Orjune in komunistov v Trbovljah 1. junija 1924 kot enega izmed največjih notranjepolitičnih spopadov na Slovenskem v obdobju med obema vojnama. Spopadu so sledile množične aretacije članov Neodvisne delavske stranke Jugoslavije in KPJ v Trbovljah, Ljubljani in drugih krajih, ki so bili nato več mesecev pridržani v zaporih. Aretirano je bilo tudi skoraj celotno pokrajinsko vodstvo KPJ v Sloveniji. Po izpustitvi večine aretiranih je v celjskih zaporih še vedno ostala skupina 20 komunistov, osumljenih neposredne ali posredne udeležbe v spopadu v Trbovljah. Proti Francu Kokalju in 19 drugim je nato med 25. in

172 Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 89.

27. novembrom 1924 pred celjskim okrožnim sodiščem potekal sodni proces. Osem od njih je bilo ob koncu spoznanih za krive. Štirje so bili obsojeni na težko ječo, mesečno dopolnjeno s trdim ležiščem in postom, in sicer Ivan Stojin na dve leti, Ivan Berčič na 15 mesecev, Franc Kokalj in Ivan Hlebec pa vsak na eno leto. Ivan Janc, France in Mile Klopčič pa so bili obsojeni na krajše zaporne kazni, ki so jih odslužili že v preiskovalnem zaporu in so bili po razpravi izpuščeni. Po drugi strani je oblast pripadnike Orjune izpustila brez kazni.¹⁷³

Po uvedbi Aleksandrove diktature so komunisti v skladu z ugotovitvami in navodili Kominterne ter četrtega kongresa KPJ, ki je bil novembra 1928 v Dresdnu, odgovorili s pozivom na oboroženo vstajo z namenom strmoglavljenja oblasti in spremembo družbenopolitičnega sistema.¹⁷⁴ Toda takšen poziv je bil preuranjen in nerealen, saj je presegal zmogljivosti takrat šibkega komunističnega gibanja, ni imel širšega odmeva in tako ni dosegel željenega uspeha. Večina lokalnih organizacij KPJ in SKOJ-a je nepripravljena na oboroženo vstajo ostala pri komunističnih aktivnostih ustne in pisne propagande (razširjanje partijskih letakov, časopisov, literature itd.), organiziranja javnih ali ilegalnih sestankov, protestnih in demonstrativnih akcij in stavk, zborov in mitingov pred tovarnami in po vaseh, pri sodelovanju v političnem in sindikalnem delavskem gibanju itn. Odziv režima na komunistične pozive k vsesplošni vstaji je bil temu primerno hiter in oster. V boj proti komunizmu je režim vpregel celoten represivni aparat, zato to obdobje zaznamuje največ primerov aretacij, spopadov s policijo, usmrnitev, mučenj in nenazadnje političnih sodnih procesov. Poveča se njihovo število, zaostri se kaznovalna politika. Namen represije je bil razbiti obstoječe ilegalne organizacije KPJ in Skoja in s sistematičnim policijskim in sodnim preganjanjem ves čas zamejevati »boljševistično nevarnost«.¹⁷⁵

173 Več o sodni razpravi glej v: Kermavner (ur.), *Prvi junij 1924 v Trbovljah*, str. 21–23 in 188–190.

174 Stojkov, *Opozicija*, str. 125.

175 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 106–107.

Težje primere političnih deliktov je obravnavalo Državno sodišče v Beogradu. Stojkov navaja podatek, da je bilo tam v obdobju med letoma 1929 in 1932 152 sodnih procesov, od tega jih je bilo proti komunistom 83.¹⁷⁶ Skupaj naj bi bilo do leta 1933 obsojenih več sto komunistov. Drug podatek pa pravi, da se je v obdobju med letoma 1929 in 1939 pred državnim sodiščem zvrstilo 20 sodnih procesov tudi s slovenskimi komunisti.¹⁷⁷ Na daljše zaporne kazni so bili od bolj znanih komunistov obsojeni: Josip Kraš, Mihajl Servo, Djuro Pucar, Trajko Stamenković, Marko Orešković, Ivan Milutinović, Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Edvard Kardelj, Jovan Veselinov, Gojko Vuković, Mustafa Pašić, Pavle Gregorić, Aleksander Ranković, Boris Kidrič, Salomon Levi, Ibrahim Babović in Bane Andreev. Najtežje kazni so bile slovenskim komunistom izrečene na sodnem procesu marca 1931 proti prvoobtoženemu Feliksu Deutschbacherju in 34 soobtoženim.¹⁷⁸ Drugi večji sodni procesi v Beogradu z večinoma slovenskimi udeleženci pa so npr. še sodni proces proti Josipu Prijonu in soobtoženim leta 1933, Ivanu Saboleku in 19 soobtoženim marca 1935, Jakobu Žorgi in 11 soobtoženim julija 1935.¹⁷⁹

V skladu s tedaj veljavno zakonodajo bi sicer morala večina političnih sodnih procesov potekati pred Državnim sodiščem v Beogradu. V praksi pa je bilo vsaj za slovenske komuniste sodeč po arhivskem gradivu to prej izjema kot pravilo. Številnim dejanskim ali domnevnim slovenskim komunistom in njihovim simpatizerjem so namreč sodili pred sodišči na območju Apelacijskega sodišča v Ljubljani. Lažje oblike političnih deliktov pa so obravnavala redna okrožna in okrajna sodišča. Melikova v zvezi s sodno prakso kaznovanja političnih deliktov ugotavlja, da bi lahko sodišča po obstoječi zakonodaji izrekala tudi najhujše smrtne kazni, pa ni bilo tako. Večinoma so sodišča

176 Stojkov, *Opozicija*, str. 126.

177 Geslo Politični sodni procesi. V: *Enciklopedija Slovenije* 9, str. 97.

178 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Mapa Feliks Deutschbacher in soobt. Sodba DSZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

179 Vsi sodni spisi se nahajajo v: ARS, AS 1477, šk. 6.

izrekala nižje prostostne kazni, ki so v povprečju trajale do pet let.¹⁸⁰

Dober vir za študij politične represije na Slovenskem med letoma 1918 in 1941 predstavlja zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju.¹⁸¹ Fond je nastal na podlagi odredbe Republiškega sekretariata za pravosodno upravo Ljudske republike Slovenije z dne 23. decembra 1954, v kateri je bilo predsednikom sodišč naročeno, da pooblaščenec Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije dovolijo pregled in prevzem političnih sodnih spisov, ki bi bili pomembni za zgodovino komunistične partije in delavskega gibanja. V fondu se nahajajo sodni spisi štirih večjih procesov pred Državnim sodiščem v Beogradu, 197 procesov pred Deželnim sodiščem v Ljubljani, 81 pred Okrožnim sodiščem v Celju, 64 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, 53 pred Okrožnim sodiščem v Mariboru, 55 pred Okrožnim sodiščem v Novem mestu, 22 pred Okrajnim sodiščem Kranj, 21 pred Okrajnim sodiščem Laško, 14 pred Okrajnim sodiščem Radovljica, štirih pred Okrajnim sodiščem Kranjska Gora, treh pred Okrajnim sodiščem Tržič, po dveh procesov pred Okrajnima sodiščema Brdo in Škofja Loka ter po enega pred Okrajnimi sodišči Celje, Kamnik, Žužemberk, Sevnica, Ptuj, Prevalje, Logatec in Ljubljana.

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
36	16	20	23	48	42	22	40	30	29	16	43	6

Število sodnih procesov v fondu AS 1477 – Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju (1918–1941).

Na podlagi analize omenjenih sodnih spisov lahko ugotovimo, da je v obdobju med letoma 1918 in 1941 kraljevi represivni aparat zaradi političnih deliktov oz. komunizma sprožil najmanj 530 procesov s skoraj 2000 procesiranimi osebami. Slovenska

¹⁸⁰ Melik, »V imenu njegovega veličanstva!«, str. 125–131.

¹⁸¹ Fond AS 1477 Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju se nahaja v Arhivu Republike Slovenije.

sodišča so sodila pretežno na osnovi Zakona o zaščiti države, predvsem zaradi kaznivih dejanj komunistične propagande, članstva v komunističnih organizacijah, tiskanja in razširjanja ilegalne komunistične propagande itd. Za sodne procese proti komunistom je bilo značilno, da so bili množični in da so se večinoma odvijali v tajnosti. Pred Deželnim sodiščem v Ljubljani (kasnejše Okrožno sodišče v Ljubljani) je bil največji sodni proces proti Izaku Feuerbergu in 71 soobtoženim junija 1934, pred Okrožnim sodiščem v Mariboru pa je bil najbolj znan t. i. sokolski sodni proces proti 15 obtoženim komunistične propagande januarja 1935. Glavna obtoženca Milan Apih in Franc Vrunč sta bila obsojena na štiri oz. tri leta strogega zapora.

SODNI PROCES PROTI FELIKSU DEUTSCHBACHERJU IN SOOBTOŽENIM

Policijski vdori v partijske in skojevske organizacije ter množične aretacije so se začeli že neposredno po uvedbi Aleksandrove diktature januarja 1929 najprej v Beogradu, nato pa tudi v drugih krajih po kraljevini in se nadaljevali vse do aprila 1930, ko je bila razbita še zadnja večja skupina komunistov v Sloveniji.¹⁸² Eden izmed sodnih epilogov teh akcij je bil sodni proces proti prvoobtoženemu Feliksu Deutschbacherju¹⁸³ in več kot 80 soobtoženim. Šlo je za značilen sodni proces proti komunistom; množičen, prirejen v tajnosti, s takrat prevladujočimi obtožbami komunistične propagande in organiziranja komunističnega gibanja. Deloma je potekal med 3. in 18. marcem 1931 pred Državnim sodiščem v Beogradu, deloma pa med 27. aprilom in 2. majem 1931 pred Deželnim oz. Okrožnim sodiščem v Ljubljani.

Iz dopisov Uprave policije v Ljubljani lahko ugotovimo, da so policijski organi ob poostrenem nadzoru po uvedbi Aleksandrove diktature dejansko zaznavali povečano komunistično

aktivnost. Samo v obdobju med 13. novembrom 1928 in 30. aprilom 1930 so orožniki in stražniki opazili številne akcije komunistične propagande.¹⁸⁴ Kot lahko razberemo iz obrazložitve obsodbe, naj bi komunisti s poostreno in agilnejšo propagando izkoriščali politično krizo z namenom, da bi med ljudstvo, še posebej med delavske sloje, vnesli komunistične ideje ter tako pripravljali teren za revolucionarno razpoloženje in nasilno spremembo političnega ter socialnega reda v državi.¹⁸⁵

Tako so se npr. med 12. in 13. novembrom 1928 ob obletnici Rapalske pogodbe¹⁸⁶ v Ljubljani odvijale demonstracije, ki naj bi jih komunisti izrabili za proslavljanje 11. obletnice oktobrske revolucije. Na čelu povorke s periferije v središče mesta so hodili z rdečo zastavo in med drugimi vzklikali gesla; »Dol z monarhijo«, »Dol s kraljem«, »Živela sovjetska Rusija«, »Živela republikanska sovjetska Jugoslavija«. Najpogosteje opažene akcije so bile akcije razširjanja letakov z revolucionarno vsebino. Tako so bili med 5. in 6. aprilom 1929 najdeni letaki z naslovom »Delovnemu ljudstvu mest in vasi vseh narodov v Jugoslaviji«, v katerih so napadali državno ureditev in pozivali delovno ljudstvo k oboroženi revolucionarni borbi. Teden dni kasneje so ljubljanski žandarji našli raztresene letake z naslovom »Protí vojaško-fašistični diktaturi«. Ponoči med 21. in 22. majem 1929 so bili v Šiški in Zeleni jami v Ljubljani raztreseni komunistični letaki, ki so se nanašali na ubita komunista Djakovića in Hećimovića. 13. junija 1929 so se v zgradbi Univerze v Ljubljani pojavili letaki, naslovljeni »Študentom ljubljanske univerze«. Ponoči med 26. in 27. junijem 1929 so bili po periferiji Ljubljane (Selo, Vodmat, Rožna dolina) raztreseni komunistični letaki z naslovom »Delavci, kmetje in zatirani narod združite se«, v katerih so prav tako napadali režim in pozivali k oboroženemu

182 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 107.

183 Feliks Deutschbacher (1901, Ljutomer-?) – mizarski pomočnik, marca 1925 že obsojen pred Okrožnim sodiščem v Mariboru zaradi zločina po Zakonu o zaščiti države na 6 mesecev zapora.

184 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Sodba Državnega sodišča, 26. 3. 1931. Tudi v: Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 363–366.

185 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Sodba Državnega sodišča, 26. 3. 1931.

186 Rapalska pogodba je bila pogodba, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu (Italija) podpisali Kraljevina SHS in Kraljevina Italija. Z njo je bila določena meja med državama, po kateri je na ozemljih, ki so pripadli Italiji, živela več kot četrtnina slovenskega naroda.

odporu. 28. julija 1929 so bili v nekaterih ulicah po periferiji Ljubljane raztreseni letaki z naslovom »1. avgust, mednarodni protivojni dan«. V njih so različne družbene sloje (delavstvo, kmete, vojake, študente) pozivali na revolucionarno borbo proti režimu, zmerjali kralja in pozivali k oboroženi vstaji. Poleg tega so komunisti v noči s 3. na 4. maj 1929 na raznih zgradbah z rdečo barvo izpisali napise protidržavne vsebine. Ponoči 31. julija in 6. novembra 1929 pa so bile na Ljubljanskem gradu in Rožniku izstreljene rdeče rakete.

Živahna komunistična agitacija se je nadaljevala tudi v letu 1930, ko so se v noči z 19. na 20. januar 1930 pojavili komunistični letaki v štirih različnih oblikah, naslovljeni na delavske, kmečke in druge sloje. V njih so pisali o »velikosrbski fašistični oficirski bandi »Bela roka« na čelu s »Krvavim kraljem Aleksandrom poslednjim«, o »Zlikovskem režimu«, o »Krvavih čevljih policijske monarhije«, o vladi »Krvavega psa P. Živkovića«, ki izvaja zločine po navodilih kralja »razbojnika« in Aleksandra »poslednjega«. Zadnjič pa so bili letaki opaženi 30. aprila 1930, ko so jih našli na glavnem ljubljanskem kolodvoru. France Klopčič v svojih spominih potrjuje, da sta partija in SKOJ v obdobju med 1. januarjem 1929 in 30. aprilom 1930 izdali in razširjali skupaj 16 letakov. Od teh jih je bilo 11 v slovenščini, sestavljenih in natisnjenih v Ljubljani, pet pa jih je bilo natisnjenih v srbohrvaščini in so prišli iz tujine.¹⁸⁷

Na takšno komunistično aktivnost je oblast odgovorila s poostrenim nadzorom, okrepljenim poizvedovanjem, številnimi hišnimi preiskavami ter množičnimi aretacijami osumljenih komunistov in njihovih simpatizerjev. Postopoma so prišli do številnih podrobnosti delovanja komunistične organizacije v Sloveniji in širše. Ugotavljali so, da so bili komunisti v Ljubljani dobro povezani s komunisti iz drugih jugoslovanskih mest in s komunisti iz tujine. Tako naj bi se novembra 1929 v Ljubljani in okolici pojavili komunistični agitatorji iz Zagreba in Beograda,

187 Klopčič, *Desetletja preizkušanj*, str. 366.

npr. Mladen Antić.¹⁸⁸ Ugotovljena je bila dobro organizirana kurirska mreža s kanali vse do Dunaja, od koder naj bi tudi dobivali finančno pomoč in propagandni material. Eden od kanalov je npr. potekal nekje med Dravogradom in Prevaljami v smeri Ravne na Koroškem-Velenje-Domžale. Zanj naj bi bil odgovoren Lovro Kuhar.¹⁸⁹ V Guštanju naj bi bila za skrivanje materiala izbrana hiša Frančiške Lasnik, medtem ko je bila za takšno skrivališče v Velenju izbrana hiša Josipa Poljanca.¹⁹⁰ Kot drugo skrivališče in za prenos materiala v Ljubljano je služila hiša Josipa Alića¹⁹¹ v Viru pri Domžalah. Obtoženi so poskušali organizirati tudi nov kanal do Guštanja preko Olševe gore v Železno Kaplo na Koroškem. Za prejetje in oddajanje tajne korespondence in komunističnega materiala so bili organizirani tudi drugi naslovi in javke, ki so povezovali tuje komuniste in kurirje s komunističnimi funkcionarji. Za korespondenco so uporabljali posebno kemijsko mastilo, s katerim je bila pisava nevidna, pisana pa je bila med vrsticami vidnega besedila običajne vsebine. Vsak član ilegalne komunistične organizacije je imel svoj psevdonim, s katerim so medsebojno konspirativno komunicirali. Iz dispozicije obsodbe in drugih virov je razvidno, da je uspelo oblasti z obširno preiskavo pridobiti zelo podrobne informacije o delovanju komunistične organizacije v Sloveniji in širše.¹⁹²

Klopčič v spominih navaja, da sta se začeli zgodba in njegova usoda zapletati kmalu zatem, ko se je Centralni komitej Komunistične partije Jugoslavije odločil, da se sedež komiteja premesti iz Zagreba v Ljubljano. V okviru tega mu je bilo

188 Rojen 1904 v Kumanovu, delavec.

189 Lovro Kuhar (Prežihov Voranc, 1893, Podgora–1950, Maribor) – slovenski pisatelj in politik, od leta 1919 delavec in uradnik v jeklarni na Ravnah ter aktiven v KPJ. Leta 1930 je odšel v emigracijo (Dunaj, Pariz, Moskva), kot agent Kominterne je potoval po Evropi in bil večkrat zaprt. Sčasoma je postal eden vodilnih članov KPJ. Po sporu s Titom se je umaknil in se znova aktiviral v partijskih organih, v začetku leta 1943 aretiran in predan Italijanom in Nemcem (Sachenhausen, Mauthausen), po koncu vojne se je vrnil domov.

190 Rojen 1895 pri Celju, rudar v Velenju.

191 Rojen 1905 v Viru pri Domžalah, pek, pred tem že obsojen zaradi povzročitve lažje poškodbe na teden dni zapora.

192 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Sodba Državnega sodišča, 26. 3. 1931.

naloženo, da pripravi vse pogoje za bivanje in delovanje članov biroja, da se ustvari popolnoma nova mreža centralnega partijskega aparata, da se nikogar od dotedanjih delavcev tega aparata ne pritegne v ljubljanskega, da se centralni aparat povsem loči od pokrajinskega in mestnega ter da se najde konspirativna stanovanja za člane komiteja pri popolnoma nekompromitiranih ljudeh.¹⁹³ Iskal je mlade partije, kurirje, prostor za centralno partijsko tehniko, ljudi za ponarejanje dokumentov, rezervno mesto za biro CK (Velenje, Ptuj) in oblikovanje rezervnega pokrajinskega komiteja. Na kratko, vsi skupaj so opravljali številne aktivnosti, »da so se iz majhnih drobcev in velikih naporov porajali zaokroženi posli in delujoči organizmi, ki so skupno tvorili podtalno življenje utečenega kolektiva, pripadajočega ilegalni komunistični partiji«. ¹⁹⁴

Februarja 1930 je Klopčič že opazil očitnejše znake povečane aktivnosti ljubljanske policije. Glavni dogodki, ki so privedli do postopnega razbitja organizacije, so bile po njegovem mnenju aretacije Lojzeta Kocmurja, Mladena Antića, Josipa Polanca in kasneje prvoobtoženega Feliksa Deutschbacherja. Lojze Kocmur,¹⁹⁵ takrat sicer študent Komunistične univerze narodnih manjšin v Moskvi, je bil aretiran kmalu po vrnitvi v domovino. V kaznilnici Glavnjača naj bi med mučenjem izdal ljubljansko javko, s čimer so se v Ljubljani oziroma po njeni periferiji začele »tihe, za javnost neopazne policijske racije. Detektivi so hodili od hiše do hiše, spraševali o tujcih, kazali fotografije ljudi, ki so jih oglašali za sumljive. Ponekod so delali hišne preiskave.«¹⁹⁶ Drug pomemben dejavnik vdora v slovenski del partije je bila aretacija Mladena Antića, ki se je po prihodu skrival v Črni vasi, »a njegovi živci niso vzdržali osamljenosti, enoličnosti ilegalnega življenja«. Ker Klopčiča nekaj dni ni bilo k njemu, je Antić začel iskati dogovorjene rezervne zveze, ki pa jih ni našel, »ker se mu je um že

193 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 370, 371.

194 Prav tam, str. 373.

195 Rojen 1908 v Ljubljani. Kot partizana so ga zajeli ustaši in ga kot enega izmed šestnajsterice antifašistov (t.i. prosinačke žrtve) usmrtili 20. januarja 1943.

196 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 383.

omračil. Tako je povsem nerazumljivo zgrešil zvezo z Alićem na Viru pri Domžalah in se namesto pri njem zglasil pri domžalski žandarmeriji, sam, prostovoljno, ter pričel pripovedovati, kdo je, kaj dela, koga pozna itn. Policiji ni bilo treba drugega, kot da je začela vleči niti povezav ter odpravljati naše tovariše v zapore, tudi v beograjsko Glavnjačo, kjer so nekateri razodeli nove zveze, bodisi zaradi nasilij nad njimi ali zaradi premetenosti policistov. Mladen Antić je tako na robiji v Sremski Mitrovici kot vseh sedem let pozneje na prostosti v Kumanovem ostal umsko bolan človek, neškodljiv za okolico, prav do svoje smrti po drugi svetovni vojni. Njegov primer je izjemen v vsej zgodovini podtalnih organizacij.«¹⁹⁷ V Velenju je bil aretiran Josip Polanc, ki je izdal več informacijo o članih biroja. Obmejna straža na Jezerskem pa je aretirala Feliksa Deutschbacherja¹⁹⁸ in še dva njegova sopotnika, ki so s kovčki nespametno hodili po cesti od meje v notranjost države. Stražniki so jih ustavili, legitimirali in aretirali: »Vsi trije povrnjenci, študentje s komunistične univerze v Moskvi, slabo poučeni o prehodu čez mejo in o razmerah po šestojanuarskem prevratu, so se kar hitro znašli v beograjski Glavnjači, to je v policijskem zaporu najslabše sorte in prve mučilnice v Jugoslaviji.«¹⁹⁹

Oblast je med preiskavo zbrala dovolj trdnih dokazov, da je lahko sprožila sodni pregon. Državni tožilec v Beogradu je 17. januarja 1931 vložil obtožnico proti nekaterim glavnim aktivistom SKOJ-a in KPJ v Sloveniji, pa tudi proti manj pomembnim dejanskim ali domnevnim komunistom: Feliksu Deutschbacherju, Sredoju Nemčevu, Milošu Gligorjeviću, Dušanu Kermavnerju,²⁰⁰ Josipu in Ruži Plankar, Alojzu Jam-

197 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 370.

198 Rojen 1901 v Ljutomeru, mizar, 11. marca 1925 zaradi zločina po 1. členu Zakona o zaščiti države obsojen na 6 mesecev zapora.

199 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 370.

200 Dušan Kermavner (1903, Ljubljana–1975, Ljubljana) – politik, zgodovinar, publicist. Politično je bil aktiven od 1920, član KPJ, stalno na pomembnih položajih. Novembra 1928 je bil na 4. kongresu KPJ v Dresdnu izvoljen za namestnika člana CK KPJ. Večkrat obsojen, kazni prestajal v Mariboru, Sremski Mitrovici in Lepoglavu. 1939 izključen iz KPJ, med vojno interniran. Do 1948 znova član KPJ in nosilec visokih političnih funkcij, nato ponovno zaprt. Od leta 1949 je bil znanstveni sodelavec NUK.

niku, Dragotinu Gustinčiču,²⁰¹ Francetu Klopčiču, Francu Wankmüllerju, Viktorju Koleši,²⁰² Mladenu Antiću, Ernestu Tomcu, Matiji Gaciću, Antonu Jarcu, Ivanu Erbežniku, Josipu Šenici, Alojzu Močilarju, Antonu Šuštaricu, Mariji Draksler, Josipu Aliću, Francu Grošlju, Ivanu Porovnetu, Francu Planklu, Lovru Kuharju, Josipu Kraigherju, Ivani Baznik, Francu Novaku, Josipu Potrču, Josipu in Uršuli Poljanc, Antonu Mravljaku, Ivanu Spolenaku, Francu Mesnerju, Ivanu Ditingerju, Ignaciju Teršaku, Josipu Sorbetu, Valentinu Fisterju, Jakobu Žorgi²⁰³ ter Maksu Stermeckemu.²⁰⁴

Obtoženi so bili številnih političnih deliktov, večina članstva v KPJ in Skoj, torej združbah, ki so imela za namen »*propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti*«. Druge obtožbe, ki se pojavljajo, pa so bile: ilegalna prehajanja preko meje, povezovanja s tujino z namenom vzdrževanja zvez s predstavniki Kominterne v Moskvi in na Dunaju, povezovanja s predstavniki CK KPJ. Najpogostejše obtožbe so bile obtožbe komunistične propagande, zlasti širjenja letakov ter drugega propagandnega materiala, njihovega razmnoževanja, kurirskih dejavnosti, skrivanja komunističnega materiala itn. Skratka, vsi so bili obtoženi izvajanja različnih aktivnosti »*s ciljem spremembe socialnega in političnega reda v državi z zločinom in nasiljem*«. S tem naj bi kršili Zakon o zaščiti države, in sicer

201 Dragotin Gustinčič (1882, Gornja Košana–1974, Ljubljana) – 1920 med ustanovitelji KPJ, politično aktiven v njenih osrednjih organih do 1931. 1932 je odšel v Moskvo, 1936 v Španijo, od koder se je vrnil 1939. Med vojno je deloval v Moskvi, po vrnitvi je bil dekan in profesor na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Leta 1948 je bil aretiran in do leta 1951 na Golem otoku.

202 Viktor Koleša (1884, Glogovica–1946) – 1920 med ustanovitelji KP za Slovenijo, član CK KPJ. 1929–1930 organizacijski sekretar CK KPJ. Deloval v Zagrebu, Ljubljani in na Dunaju, nato leta 1930 in 1931 v Moskvi. Leta 1936 je odšel v Španijo, med vojno v Moskvi, nato je živel v Zagrebu.

203 Jakob Žorga (1888, Brežice–1942, Banjica pri Beogradu) – 1920 med ustanovitelji KP za Slovenijo, član CK KPJ in nosilec drugih pomembnih funkcij. Pogosto aretiran (1924, 1925), 1929–1934 obsojen na petletno robijo, 1935 na šestletno robijo. Kasneje izključen iz KPJ, umrl je v nemškem taborišču.

204 Maks Strmecki (1908, Jenkovo–1943, Vavta vas) – 1929 sprejet v KPJ, sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ-a, večkrat zaprt. Sedemletno zaporno kazen je prestajal v Sremski Mitrovici. Med vojno je bil partizan, aktiven v propagandi. Februarja 1943 je bil v spopadu z Italijani ranjen in kasneje usmrčen.

1. člen v točkah od ena do šest in Kazenski zakonik v členu 100 in 307. Najstrožje kazni je državni tožilec zahteval za Kolečo, Strmeckega, Kuharja, Wankmüllerja, Terška, Gacića in za Klopčiča, ki so ga obtožili, da je »*eden od glavnih vodij komunističnega gibanja v Sloveniji*«. ²⁰⁵

Glavna razprava pred Državnim sodiščem v Beogradu je potekala med 3. in 18. marcem 1931. Na njej je sodil senat, ki so ga sestavljali Mirko Koščec, sodnik Stola sedmerice v Zagrebu, kot predsednik, Vladislav Gučida, sodnik apelacijskega sodišča v Splitu, Milorad Kurtović, sodnik apelacijskega sodišča v Beogradu, Alojz Gradnik, sodnik apelacijskega sodišča v Ljubljani, Vojislav Paljić, sodnik apelacijskega sodišča v Beogradu in Svetomir Vakajlović, predsednik Prvostopenjskega trgovskega sodišča v Beogradu. Državo je zastopal državni tožilec Radoslav Dobričić. Ob koncu glavne razprave so po mnenju senata vsi predloženi dokazi in izpovedi prič potrjevali krivdo obtoženih, z izjemo štirih, ki jih je sodišče oprostilo (Gustinčiča, Novaka, Žorgo in Grošlja). Ostalim pa je sodišče izreklo visoke postotne kazni. Najvišja kazen je bila v odsotnosti izrečena Francetu Klopčiču, in sicer 18 let robije s trajno izgubo državljskih pravic. Robije pa so bile izrečene tudi drugim in sicer Gaciću deset let, Planklu devet let, Koleči osem let, Strmeckemu sedem let, ostalim pa med šestimi in enim letom. Kazen strogega zapora je bila izrečena Potrču v trajanju dveh let, Ruži Plankar in Poljancu eno leto, deset mesecev pa so dobili Porovne, Mravljak in Mesner.²⁰⁶

Če si pogloblje ogledamo samo obrazložitev obsodbe zoper najostreje obsojenega Klopčiča, za katero je sicer sam zapisal, da je »*bila deloma resnična in delno izmišljena*«. ²⁰⁷ sodišče je na osnovi vseh pridobljenih dokazov in izpovedi prič razsodilo, da je bil Klopčič ne samo član komunistične organizacije in Pokrajinskega sekretariata KPJ, temveč tudi, da je bil eden

205 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Obtožnica Državnega tožilca, 6. 3. 1931.

206 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Sodba Državnega sodišča, 26. 3. 1931.

207 Klopčič, *Desetletja preizkušeni*, str. 393.

od glavnih organizatorjev, agitatorjev in propagandistov komunizma. Kot tak se je udeleževal številnih sestankov (julija 1929 v gozdu med Kosezami in Podutikom, v Sp. Šiški in na Vrhnikih), na katerih je govoril o akcijah komunistične organizacije, dajal drugim članom navodila za propagandno dejavnost in nasploh »nagovarjal h komunistični akciji«. Udeleževal se je različnih konferenc, npr. tiste v noči s 25. na 26. december 1928 v hiši Josipa Nakrsta v Jaršah, kjer je bil izbran v Pokrajinski sekretariat KPJ. Vzdrževal je zveze s številnimi domačimi in tujimi komunisti. Tako se je npr. avgusta 1929 sestal s članom Centralnega komiteja KPJ Milanom Martinovičem, ko je ta pobegnil iz Zagreba. Vzdrževal je zvezo s predstavniki Centralnega komiteja KPJ na Dunaju z namenom, da bi pridobil finančno in drugo pomoč za »pripravo na revolucijo in nasilno spremembo trenutnega političnega in družbenega stanja v državi«. V namen komunistične propagande je posedoval velike vsote denarja, ki ga je pošiljal tudi za pomoč družinam ujetih komunistov. Skrbel je, da se je komunistični material, ki je prišel v državo iz tujine, predajal in razpečeval naprej. Ukvarjal se je tudi s ponarejanjem dokumentov (imel naj bi npr. žig zračnega polka). Skrbel je za to, da so ljudje, ki so se ukvarjali s komunistično propagando, dobili prenočišče ali stanovanje (npr. Mladenu Antiću je priskrbel stanovanje pri Jarcu). Poleg tega je Klopčič skrbel za ilegalne prehode meje kurirjev in komunističnih funkcionarjev. Med svojim delovanjem je uporabljal različna ilegalna imena (»Bukovec«, »Metličič«, »Tišlar«) in jih določal tudi drugim. Tako je Josipu Senici določil ime »Ludvig«, Alojzu Konjarju »Stojan«, Ivanu Gašperšiču »Škrinjar« itn. Da bi ga oblasti težje prepoznale, »je nosil očala in se ni bril«. Z vsemi naštetimi dejanji je po mnenju sodišča kršil prvi člen Zakona o zaščiti države, zlasti v točkah dve, pet in šest, ter 307. člen Kazenskega zakonika. Pri izreku kazni so se mu kot oteževalne okoliščine šteli »idealni in realni vpliv kazenskih del, intenzivnost njegove aktivnosti, dejstvo, da je bil glavni kolovodja in organizator ter nevarnost njegovih

aktivnosti za družbeni red«. Za olajševalno okoliščino pa so mu šteli dejstvo, da do takrat še ni bil obsojen. Obsodba mu je bila izrečena v odsotnosti.²⁰⁸ Od dosojenih 18 let robije pa Klopčič ni presedel niti dneva in je za obsodbo izvedel šele v Moskvi aprila 1932, ko je bil po šestnajstih mesecih preiskave izpuščen iz moskovskega zapora.²⁰⁹

Vse skupaj je bilo v preiskavi več kot 80 oseb, tako da je bil drugi del sodnega procesa proti okoli 34 obtoženim vrnjen v redni postopek.²¹⁰ Obtožnica z dne 17. aprila 1931 je obremenila Petra Cveka, Ivana Gašperšiča, Franca Gerbica, Antona Žužka, Konrada Kovača, Alojzija Konjarja, Antona Črnologarja, Josipa Vidergarja, Alojzija Kusolda, Josipa Nakrsta, Danijela Opeko, Mirka Trtnika, Franca Korošca, Alojza Stropnika, Antona Uleta, Ivana Viherja, Josipa Lekšo, Leopolda Kališnika, Ivana Sevcnikarja, Franciško Lasnik, Pankracija Krivograda, Maksa Viternika, Antona Ivartnika, Josipa Haruma, Bogomirja Hribernika, Alojzijo Razpoto, Antona Štembova, Antona Urana in Marjana Prelca.²¹¹

Glavna razprava proti njim je potekala med 27. aprilom in 2. majem 1931²¹² pred Deželnim sodiščem v Ljubljani. Senat sodišča so sestavljali predsednik Ivan Kralj, Anton Avsec, Jakob Jerman, Adolf Hudnik in Ivana Štrukelj, državni tožilec pa je bil Julij Fellscher. Obtožene so branili zagovorniki Henrik Tuma, Milan Lemež in Aleš Stanovnik.

Na sodnem procesu so bili, podobno kot tista skupina pred Državnim sodiščem v Beogradu, vendar v milejši obliki, obsojeni zaradi članstva v KPJ, katere namen je »propaganda komunizma, terorizma in nelegalna prilastitev oblasti«, zaradi izvajanja kurirskih nalog razpečevanja letakov, katerih namen je »naščuvanje na nasilje zoper državno oblast in da se tako ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red«, vzdrževanja

208 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Sodba Državnega sodišča, 26. 3. 1931.

209 Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 393.

210 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Dokument o vrnitvi zadeve na redni postopek, 4. 2. 1931.

211 ARS, AS 1477, šk. 21 Kz 411/31. Sodba Deželnega sodišča v Ljubljani, 2. 5. 1931.

212 ARS, AS 1477, šk. 20, Kz 411/31. Zapisnik glavne razprave pred Deželnim sodiščem v Ljubljani med 27. 4. in 2. 5. 1931.

zvez s komunisti v državi in tujini, podpiranja komunistične organizacije, drugih oblik ustne in pisne komunistične propagande, sklicevanja sestankov itn. S temi dejanji so kršili zlasti prvi člen Zakona o zaščiti države ter nekaj drugih členov Kazenskega zakonika.²¹³

Po opravljeni glavni razpravi jih je bilo več oproščenih (Videgar, Opeka, Trtnik, Korošec, Stropnik, Ule, Viher, Lekš, Kališnik, Sevcnikar, Frančiška Lasnik, Hribernik, Razpot, Štembov, Uran in Prelec). Drugim so bile dosojene prostostne kazni strogega zavora v času trajanja od štirih do 14 mesecev. Najvišja kazen je bila izrečena Cveku, in sicer 14 mesecev, Gerbicu eno leto in Kusoldu 10 mesecev. Ostali pa so dobili zaporne kazni od sedmih dni do osmih mesecev. Kasneje so se sicer nekateri pritožili, vendar Stol sedmorice v Zagrebu nobeni pritožbi ni ugodil.²¹⁴

Kmalu po uvedbi šestojanuarske diktature je bilo več kot sto članov in članic aretiranih in obsojenih na dolge prostostne kazni. Okoli dvajset aktivistov in članov vodstev je emigriralo, sprva v Avstrijo nato v druge države, največ v Sovjetsko zvezo.²¹⁵ Tisti, ki so ostali, pa so se še globlje umaknili v ilegalo. Prekinjene so bile zveze med celicami in komiteji ter med krajevnimi organizacijami in okrožnimi komiteji. Režim je uspel onemogočiti partijsko vodstvo v Sloveniji za več kot eno leto. Med vodilnimi komunisti so se takrat v zaporih znašli Dragotin Gustinčič, Dušan Kermavner, Jaka Žorga, Ivan Baznik, Jože Potrč, Josip Polanc, Maks Strmecki, Ivan Zver in Tone Šušteršič. Klopčič se je spominjal, »da v desetletju doslej partija ni doživela kaj podobnega. Režim je pač videl v partiji resnega nasprotnika in realno nevarnost, pa se je trudil, da jo uniči. Naj bralec ne misli, da je vladajoča gospoda uporabljala nasilje proti komunistom po naključju, iz muhavosti ali športa. Ne, šlo je za prihodnost, čigava bo.«²¹⁶

213 ARS, AS 1477, šk. 21. Sodba Deželnega sodišča Ljubljana, 2. 5. 1931.

214 ARS, AS 1477, šk. 21. Dokumenti prizivov in njihovih rešitev.

215 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 106–108. Mdr. so emigrirali Albert Hlebec, Viktor Koleča, France Klopčič, Lovro Kuhar, Ignac Teršek, Franc Wankmüller.

216 Klopčič, *Desetletja preizkušanj*, str. 392.

SODNI PROCES PROTI IZAKU FEUERBERGU IN SOOBTOŽENIM

»Fantje, le držite se.«²¹⁷
(vzklik Marije Košir, sestre Mirka Koširja med
glavno razpravo)

Gospodarski in socialni položaj širših družbenih slojev mest in vasi, zlasti mladih in delavstva, se je v tridesetih letih zaradi splošne gospodarske krize naglo slabšal. Vzporedno sta se krepila delavsko gibanje in članstvo v KPJ.²¹⁸ V Sloveniji je bila partijska organizacija kljub hudemu udarcu, ki ga je doživela po uvedbi diktature, »do jeseni 1932 obnovljena z okrog 450 člani, petimi okrožnimi komiteji in pokrajinskim komitejem«, tako da je v letih 1933 in 1934 že spet delovala enotno. Iz obrazložitve obtožnice proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim lahko ugotovimo, da je bil oblastnim organom položaj relativno dobro poznan. Iz zaseženih dokumentov, kot je bil npr. sklep konference Centralnega komiteja KPJ, razposlan članom ob koncu leta 1933 pod naslovom »Naloge organizacije KSJ«, so lahko raz-

217 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Dopis Uprave policije v Ljubljani, 19. 6. 1934.

218 Število članov KPJ narašča v celi državi: 300–500 v letu 1932, 1400 v letu 1933 in 2828 konec leta 1934. V: Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 112.

brali, da so sicer bile »leta 1929/1930 strankine organizacije vsled varnostnih ukrepov naših oblasti povečini razbite«. Se je pa na začetku leta 1932 organizacijsko nazadovanje zaustavilo in število članov je v letu 1932 naraslo.²¹⁹ Politična represija proti komunistom se je nadaljevala. Novi večji policijski vdori v partijske organizacije so se v Sloveniji odvijali v prvi polovici leta 1934,²²⁰ s tem pa so se nadaljevali tudi sodni procesi.

19. junija 1934 je neki železničar na stranišču glavnega kolodvora našel propagandni letak Rdeče pomoči,²²¹ ki je obveščal slovensko javnost, da se je »pred ljubljanskim sodiščem vršil sodni proces proti 31 mladim ljudem, obsojenim komunistične propagande. Proces je tajen. Čemu? Ker hoče krvava vojno-fašistična diktatura zakriti pred javnostjo sramotne metode, ki jih uporablja pri iztrebljevanju takozvanih protidržavnih elementov, ker hoče zakriti zverinstva, ki jih izvršuje nad revolucionarnimi borci, pa tudi nad slehernim človekom, ki ne trobi v režimski rog. Obenem pa tudi zato, da bi prikril naraščanje masovnega odpora izkoriščenega delovnega ljudstva mest in vasi, ki se kaže v teh procesih. Teh 31 mladih ljudi je polovila ljubljanska policija in ptujska žandarmerija koncem lanskega leta s pomočjo dveh provokatorjev in konfidentov, ki sta po nalogu ljubljanske policije organizirala komunistične celice in jih potem, ko sta prišla v zvezo s Komunistično stranko, predala v roke ljubljanski policiji. V zvezi s tem pa je padlo v roke policiji tudi več mladih ljudi v Ptujju. Ptujjska žandarmerija je osumljene strahovito pretepala in mučila, da jim je izsilila razna priznanja. Mučenje je bilo tako grozovito, da so se zbirale gruče ljudi pred poslopjem ptujske žandarmerije, ki so poslušale obupne krike in se zgražale nad barbarskim načinom zasliševanja. Isto pa je delala tudi ljubljanska policija, tako da so ljudje še po poldrugem mesecu policijske preiskave prinesli na

219 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

220 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 112–113.

221 Rdeča pomoč je bila komunistična organizacija za pomoč političnim zapornikom in njihovim družinam. Režimski represiji so kljubovali z množičnimi akcijami, protestnimi zborovanji, letaki, propagando. Beležili so informacije, statistike in podatke o zapornikih: kje so, o njihovem položaju, o sodnih procesih, številu obsojenih, višinah obsodb itn.

sodišče sveže brazgotine. Zato, da se ta strahotna in sramotna dejstva, sistem mučenja in konfidentov, ki bodo v procesu prišla na dan, prikrijejo pred slovensko javnostjo, mora biti proces tajen.« Nato pa letak poziva: »Delavci, kmetje, intelektualci, protestirajte proti takim nečloveškim metodam, proti balkaniziranju slovenske kulture, proti mučenju političnih in sploh vseh jetnikov. Zahtevajmo javen proces! Uporabimo vsa sredstva, da pridejo ta sramotna grozodejstva in konfidentski sistem v javnost na dan in da ga javnost obsodi! Borimo se proti temu sistemu, da se v bodoče prepreči! Protestirajmo na zborovanjih, v resolucijah, pošiljajmo protestne brzozavke sodiščem in policiji, demonstrirajmo pred sodiščem, policijo in žandarmerijskimi kasarnami v mestih: Proč z balkanskim krvniškim terorjem! Proč z zakonom o zaščiti države! Za osvoboditev vseh političnih jetnikov!«²²²

Ta letak se je nanašal na sodni proces proti prvoobtoženemu Izaku Feuerbergu in 30 soobtoženim, ki se je odvijal med 18. in 26. junijem leta 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Oblastni organi so namreč ugotavljali, da naj bi bil takrat eden izmed centrov komunistične aktivnosti med študenti ljubljanske univerze. Kot vodjo so oblasti že prej identificirale Karla Barleta²²³ in kmalu razkrile organizacijo pod njegovim vodstvom. Barle je nato pravočasno pobegnil v tujino, kljub temu pa so varnostne oblasti v Ljubljani ugotavljale, da je obstajala v Ljubljani in okolici še ena komunistična organizacija, ki je nadaljevala aktivnosti Barletove skupine. Barle naj bi namreč potem, ko je zaslutil, da ga imajo varnostne oblasti na sumu, v ta namen »vzgojil svojega naslednika in to v osebi Izaka Feuerberga, poljskega državljana židovske narodnosti in vere«.²²⁴

Izak Feuerberg je bil eden izmed mnogih poljskih študentov judovskega porekla, ki so se v šolskem letu 1932/1933 vpisali

222 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Dopis Uprave policiji v Ljubljani, 19. 6. 1934.

223 Karel Barle (1920, Šmartno pri Slovenj Gradcu–1948, Ljubljana) – inženir kemije. Med drugo svetovno vojno je bil zaprt v Dachau, po vojni pa je bil na prvem dachauskem procesu obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

224 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

na ljubljansko Medicinsko fakulteto. Na začetku tridesetih let so namreč na poljskih univerzah uvajali *numerus clausus* za poljske državljane judovske veroizpovedi, zato so ti izbrali Ljubljano, saj so bile »takse na naši univerzi prilično nizke in higienske razmere ugodne«. Tu naj bi Feuerberg, ki je bil sicer simpatizer komunističnih idej že v svoji domovini, aprila 1933 prvič prišel v stik s slovenskimi komunisti. Ob koncu oktobra 1933 pa naj bi mu po vrnitvi s počitnic »Barle poveril nalogo, da organizira komunistično organizacijo v Ljubljani in okolici, da pride v stik z delavskimi komunističnimi organizacijami, jih medsebojno poveže in uvrsti v vsako po enega akademika komunista, ki bo delavce poučeval v komunističnih idejah, da skliče komunistično konferenco in ustanovi mestni komite in določi delokrog in sekcije, zlasti tehnično sekcijo, ki se bo bavila z razširjanjem komunističnega propagandnega materiala«. Feuerberg je takoj začel z delom in s posredovanjem Barleta stopil v stik z Jankom Juvanom, ki je tedaj vodil komunistično organizacijo v ljubljanskem predelu Šiška, in drugimi komunisti tako na fakulteti kot izven nje. Roka pravice ga je ujela 22. decembra 1933.²²⁵

Prvotno je bilo sicer v preiskavi 40 oseb.²²⁶ Obtožnica²²⁷ pa je bila 24. maja 1934 vložena proti 32 osebam, in sicer proti 23-letnemu študentu medicine Izaku Feuerbergu, 30-letnemu delavcu Ivanu Juvan, 36-letnemu delavcu tobačne tovarne Ivanu Tomcu, Mirku Koširju,²²⁸ 29-letnemu gimnazijskemu profesorju iz Kranja Jožetu Butinarju, čevljarškima pomočnikoma 22-letnemu Egonu Erlichu in 24-letnemu Ferdinandu Janežiču,

225 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

226 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Naredba Deželnega sodišča v Ljubljani o uvedbi preiskave, 19. 2. 1934.

227 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Obtožnica Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

228 Mirko Košir (1905, Ljubljana–1951, Goli otok) – kemik, profesor, politik, publicist, prevajalec, eden vodilnih slovenskih predvojnih komunistov, večkrat aretiran in zaprt, med vojno partizan, nato interniran v Dachau in Sachsenhausen, po vojni izključen iz KPJ, na prvem dachauskem procesu obsojen na dvajset let zapora, marca 1951 je bil poslan na Goli otok, kjer je umrl.

Cirilu Keržiču,²²⁹ 28-letnemu mizarju Rudolfu Krainerju, 30-letnemu poštarju Jožetu Kolmanu, 35-letnemu sodarju na Skaručni Francetu Prusniku, 30-letnemu zidarju Jožetu in 24-letni Marceli Saksida, 32-letnemu električarju v Ljubljani Romanu Marvinu, 32-letni študentki medicine iz Tatarova Blanki Löw, Ivanu Bratku,²³⁰ 20-letnemu dijaku s Ptuja Mirku Zentrichu, Ivanu Potrču,²³¹ Dušanu Kvedru,²³² 21-letnemu dijaku iz Borovnice Antonu Žnidariču, 20-letnemu dijaku iz Krčevine pri Vurbergku Rudolfu Ilcu, 33-letnemu kovaškemu mojstru s Ptuja Ivanu Spolenaku, 20-letnemu nezaposlenemu strojniku iz Celja Jožetu Kogeu, 21-letnemu juristu Samu Dostalu, 20-letnemu dijaku s Ptuja Petru Kureši, 22-letnemu dijaku Marku Kuharju, 18-letnemu trgovskemu pomočniku s Ptuja Jožetu Vnuku, 22-letnemu ekonomskemu pripravniku Francetu Kojcu, študentoma tehnike 28-letnemu Ivanu Židanu in 24-letnemu Jožetu Černiču, 26-letnemu knjigovezcu iz Ljubljane Francetu in 24-letnemu štukaterju Jožetu Jamnikarju.

Državno tožilstvo jim je v obtožnici očitalo povzročitve številnih kaznivih dejanj; mdr. članstva v KPJ in njenih pomožnih organizacijah, sodelovanja na sestankih (Juvan kot delegat), agitiranja, ustne in pisne komunistične propagande, npr. razširjanja letakov po Ljubljani in na Ptuj (Razredna borba, Proti vojni, Delavci, kmetje, kočarji, Zakaj v SSSR-ju ni krize, brezposelnosti in fašističnega zatiranja itn.), razširjanja glasil (npr. Rdeči prapor, Delo, Celica), podpiranja komunistične organizacije, plačevanja prispevkov za Rdečo pomoč, vzdrževanja povezav z Dunajem, Ptujem, Ljubljano, dajanja pisnih navodil (npr. Konspiracija ilegalnega političnega

229 Ciril Keržič (1910, Ljubljana–1944, Kočevski Rog) – od 1933 član KPJ, med vojno partizan, politični komisar.

230 Ivan Bratko (1914, Celje–2001) – komunist, partizan, častnik, pisatelj, pravnik in publicist, član KPJ od 1933, interniranec v Gonarsu.

231 Ivan Potrč (1913, Ptuj–1993, Ljubljana) – pisatelj, dramatik, urednik, zaradi komunizma zaprt že kot osmošolec, med vojno interniran, partizan, urednik Ljudske pravice, urednik v Mladinski knjigi, član SAZU.

232 Dušan Kveder (1915, Šentjur–1966, Beograd) – španski borec, komunist, partizan, general, politični komisar, prvoborec, narodni heroj, diplomat.

delovanja), ilegalnih prehajanj mej itn. Jožef Vnuk je bil obtožen, da je naslikal več komunističnih simbolov. Pri nekaterih, kot npr. pri Mirku Koširju, so našli številno komunistično literaturo.²³³ Z naštetimi dejanji naj bi tako kršili prvi in tretji člen Zakona o zaščiti države.

V individualni obtožbi so Izaka Feuerberga natančneje obremenjevali, da je konec oktobra 1933 v Ljubljani postal in bil do svoje aretacije član KPJ ter da je od vodje komunistične skupine na ljubljanski univerzi Karla Barleta dobil vrsto zadolžitvev. Tako naj bi vzpostavil stik s komunističnimi delavskimi organizacijami v Ljubljani in okolici, jih medsebojno povezal ter vanje uvrstil »akademike – komuniste«. Poleg tega naj bi skliceval komunistične konference, ustanovil mestni komite, se v smislu te prevzete naloge udeležil številnih komunističnih sestankov in poučeval nove člane v ustroju in smernicah komunistične stranke. Janka Juvana naj bi poslal na dva sestanka okrožnega komiteja, ki sta se zgodila novembra 1933 v Zgornji Šiški, in na komunistično konferenco, ki se je odvila decembra 1933 na Ježici. Prav tako naj bi vzdrževal zveze med posameznimi komunističnimi organizacijami in njihovimi funkcionarji. Na kratko, s tem naj bi »postal in bil član društva in organiziral društvo, ki ima za namen propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti«. Individualna obtožba Ivana Židana pa je npr. bila, da je bil član KPJ in se je kot tak udeleževal v »komunistični grupi akademikov ljubljanske univerze«, vodil akcijo za razširjanje komunističnega propagandnega materiala, potoval po Dravski banovini kot komunistični agitator od ene komunistične organizacije do druge, med njimi vzdrževal zveze, organiziral komunistično organizacijo na Ptuju, priskrbel sredstva (materialna in finančna) ter razširjal komunistični propagandni material, revije in letake.

Glavna razprava je potekala v tajnosti med 18. in 23. junijem 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. To dokazuje

233 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Seznam zaplenjenih knjig, ki so jih našli med hišno preiskavo v Kranju 29. 12. 1933.

tudi dogodek, ko je poskušala v sodno dvorano priti Zora Židan, sestra Ivana Židana, pa je morala, ker je bila javnost izključena in ker ni bila določena kot zaupnica obtožencev, zapustiti sodno dvorano. Med odhodom se je obrnila proti obtožencem, dvignila roko ter zavpila: »Zdravstvujte!«²³⁴ Po opravljeni glavni razpravi je bila večina spoznanih za krive. Prvoobtoženemi je bil kaznovan z robijo v trajanju dveh let in pol s trajnim izgonom iz države. Najvišja kazen je bila izrečena Židanu, in sicer štiri leta robije, Spolenaku pa tri leta in pol. Ostali pa so bili obsojeni na robijo, strogi zapor ali zapor v trajanju od dveh mesecev do dveh let. Oproščeni so bili Košir, Erlich, Kolman, Prusnik, Löwova in Černič.²³⁵

Na izrečene kazni so se mnogi pritožili, vendar je Stol sedmerice v Zagrebu vse prizive redno zavračal.²³⁶ Tako so obsojenim in njihovim svojcem obstajale le milostne prošnje, kot je bila npr. prošnja Terezije Židanik, matere Slavka Židana. Z aretacijo naj bi bilo njegovo zdravje močno ogroženo, »saj je imel med letoma 1921 in 1925 nevarne operacije na glavi in je dobil nekakšne božjastne napade, moral se je držati dijetične hrane, alkoholnih pijač ni smel uživati, paziti se je moral vsakega razburjanja.«²³⁷ Obsojenci so bili večinoma poslani v mariborsko kaznilnico. Židan, Spolenak in Feuerberg pa so bili z ukazom pravosodnega ministrstva premeščeni v kaznilnico v Sremski Mitrovici.²³⁸

234 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Poročilo Židan Zora – simpatizerka komunistov, 18. 6. 1934.

235 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 26. 6. 1934.

236 ARS, AS 1477, šk. 25, Kz 1606/33. Odgovor Stola sedmorice oddelka B v Zagrebu, 25. 9. 1934.

237 ARS, AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33. Dopis Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani, 3. 12. 1933.

238 ARS, AS 1477, šk. 25, Kz 1606/33. Dopis Upravnika moške kaznilnice v Mariboru, 14. 11. 1934.

SODNI PROCES PROTI PAVLU TEPINI IN SOOBTOŽENIM

»Po tem se v Ljubljani in Dravski banovini ne pojavljajo več letaki, niti se ne vrši več kakšna komunistična propaganda.«²³⁹

Kot že omenjeno, je najpogosteje očitani politični delikt, ki ga srečamo v sodnih spisih političnih nasprotnikov, komunistična ustna ali pisna propaganda. V to kategorijo sodi tudi sodni proces proti prvoobtoženemu 20-letnemu študentu Pavlu Tepini in 28 soobtoženim, ki ga bom v nadaljevanju podrobneje opisal. Potekal je v dveh delih, pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani in pred Državnim sodiščem v Beogradu. Na podlagi ohranjenih dokumentov sodnega spisa si lahko v omejenem obsegu oblikujemo predstavo usode skupine ljudi v času, ko so se znašli v primežu sodnih mlinov Aleksandrove diktature.

V letu 1934 je policija ponovno sprožila široko akcijo pregona oseb, ki so bile osumljene komunizma. Odkrila in aretirala je več komunističnih skupin v Ljubljani in drugje po Dravski banovini. Kljub temu so policijski agentje v Ljubljani in bližnji okolici ter zlasti v industrijskih središčih še naprej

239 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Mapa Pavle Tepina in soobt. Obtožnica Državnega tožilca pri DSZD v Beogradu, 14. 2. 1935, str. 20.

poročali o razpečevanju letakov s komunistično propagando. Ti so bili objavljeni ob pomembnejših komunističnih praznikih, npr. 1. maja, ob obletnici oktobrske revolucije 7. novembra, namenjeni pa so bili delavcem, rudarjem, ženskam, študentom in dijakom. Samo v obdobju med 9. februarjem in 7. novembrom 1934 je bilo 83 primerov pojavov komunističnih letakov.²⁴⁰

Policisti so med drugim poročali, da sta v Ljubljani dva dijaka na poti v šolo posedela v malem parku na Napoleonovem trgu in v travi za klopjo našla v »svež papir enega škronicla modnega salona« zaviti zavoj letakov.²⁴¹ V Vevčah »so bili tistega dne raztreseni letaki neposredno pred vhodom v Prosvetni dom tri četrt na deset, kjer se je omenjenega dne vršila dramatična igra, cca. 40 komadov razmnoženo s strojem in z naslovom *Delovnemu ljudstvu v Ljubljani in okolici! Delavcem, nameščencem, kmetom in delovni inteligenci.*« Vsebina letakov je bila kritika terorja policije.²⁴² Decembra 1934 je na Bledu »neki neznani prinesel v Bohinjsko Belo komunistično literaturo in jo odlagal na okna kmečkih hiš«. ²⁴³

Policijski agentje so zaznavali tudi povečano komunistično dejavnost v delavskih krajih Jesenice, Celje, Trbovlje, Zagorje in Hrastnik. Tam naj bi agitatorji komunistično partijo prikazovali kot edino stranko, ki lahko zagotovi boljše življenje, in vsako negotovanje med delavstvom poskušali uporabiti za pozivanje k stavki. Tam, kjer niso uspeli pridobiti delavstva s komunističnimi parolami, so razpečevali bojne letake, v katerih so propagirali tudi nasilna sredstva, pri tem pa niso navajali, da gre za komuniste. Po vsem tem so oblasti sklepale, »da so bili navkljub aretacijam v zadnjih letih, glavni komunisti še vedno na prostosti«. ²⁴⁴

240 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Obtožnica Okrožnega sodišča v Ljubljani, 18. 3. 1935, str. 9.

241 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Poročilo postaje policijske straže št. 6 v Ljubljani, 18. 10. 1934.

242 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Poročilo žandarmerijske postaje Vevče, 26. 11. 1934.

243 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Poročilo sreskega načelstva v Radovljici, 13. 12. 1934.

244 ARS, AS 1477, šk. 27 in 28, Kz 45/34. Razvidno iz obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 18. 3. 1935 oz. obtožnice Državnega sodišča v Beogradu, 14. 2. 1935.

Obtoženci so bili večinoma mladi ljudje, ki so se v takratnih zaostrenih gospodarskih in socialnih razmerah le stežka prebijali skozi življenje. Ilustrativen je članek, ki ga je napisal eden izmed kasneje obsojenih, 20-letni dijak srednje tehnične šole v Ljubljani Karel Gorjan, in ga objavil maja 1934 v Mladem udamniku. V članku z naslovom »Vajencem za 1. maj« je zapisal: *»Dovolite, da se tudi jaz enkrat oglasim. Prisiljen sem, ko vidim in občutim, kako smo prav vajenci tisti, ki so najbolj ponižani in šikanirani in postavljeni najnižje, kot so bili nekdanji rimski sužnji. Vajenci so po mnenju kapitalistov in buržoazije brezpravna raja, s katero se postopa slabše kot z živino. Že takoj, ko vstopi vajenec v službo mora podpisati pogodbo, katere pogoji pa so nevdružljivi in nam še živeti ne dopuščajo. Delati moramo dostikrat 14 do 16 ur dnevno. Opravljati pa moramo poleg svoje obrti še hišna in poljska dela. Za nagrado pa sprejemamo klofute in kletvice. Milostnega honorarja ne dobimo, ker ga porabi gospod šef sam. Ako se pa drzne kdo nasprotovati in zahtevati svojo pravico se ga takoj odslovi z raznimi priimki kot so: komunist in slično. /.../ Sedaj se vajenec zateče po pomoč v ‚Delavsko zbornico‘ k social-fašističnim birokratom. Ti ga najprve podučijo in potolažijo, potem pa spravijo nazaj, seveda pod še bolj nesramnimi in nevdružljivimi pogoji, kot sem že sam občutil. Ko pa postane iz vajenca pomočnik in zahteva mezdo, se ga enostavno odslovi z besedami »Ni dela-kriza« itd. Mesto njega pa vzamejo novega vajenca, ki bo zopet delal brezplačno. Zatorej vajenci organizirajmo se, zakaj v skupnosti je moč. Napačno je govorjenje mnogih vajencev, češ saj bo kmalu prost, kar potrpej bom, bo pa potem bolje. Nič ne bo bolje! Brez borbe ni in nikoli ne bo boljše, ampak vedno slabše.«²⁴⁵*

Oblast je odgovorila s povečano policijsko aktivnostjo. V nekaj tednih so aretirali 29 domnevnih pripadnikov komunistične organizacije in odkrili mesto, kjer so komunistični tisk razmnoževali ter hranili. V prikriti jami na vrtu v Zgornji Šiški v Ljubljani so našli veliko količino komunističnega gradiva:

245 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 18. 3. 1935, str. 2–3.

knjige, brošure, časopise, letake, pisma, poročila, okrožnice ter pisma strogo zaupne vsebine. Gradivo je bilo namenjeno organizacijam, celicam in posameznim osebam. Šlo je za navodila o osnovanju čim večjega števila celic in komunističnih organizacij, navodila, kako naj se ravna ob posameznih političnih vprašanjih, navodila za stavke delavcev v Celju, Trbovljah, Hrastniku, Zagorju in Jesenicah ter kako naj se te stavke izkorišča za pridobivanje čim večjega števila delavcev za komunistično organizacijo, navodila za delovanje v sindikatih in kako naj se njihovo delovanje usmeri v cilj, da sindikati preidejo v komunistične roke itn. Po njihovi analizi so oblastni organi utemeljeno sumili, da gre za arhiv komunistične združbe, ki naj bi izvajala komunistično propagando. Gradivo naj bi tudi dokazovalo, da je bila skupina povezana s centri na Dunaju in v Gradcu, od koder so prejeli denarna sredstva za propagando in publikacije.²⁴⁶

Na osnovi ugotovljenih dejstev je Uprava policije v Ljubljani 3. decembra 1934 pri državnem tožilstvu v Beogradu vložila prijavo, to pa je zaradi kršitev Zakona o zaščiti države ter Zakona o sodišču za zaščito države zoper osumljence odredilo preiskovalni zapor. Proti Edvardu Kardelju, ki je bil na begu, je bila izdana tiralica. Policiji je bilo tudi naloženo, da odkrije, kateri osumljenci so razpečevali letake, zbere dokazno gradivo ter izvede zaslišanja preiskovancev in prič.²⁴⁷

Uprava ljubljanske policije je hkrati napravila poseben izpisek iz evidenc o osumljencih, iz katerega je razvidno, da so bili vsi takrat že stari znanci oblasti, saj jih je imela v evidenci komunistov,²⁴⁸ in ga 19. januarja 1935 poslala v vednost Državnemu sodišču v Beogradu. Sodišče je opozorila, da je bila pri vseh osumljencih zaradi suma komunistične propagande opravljena hišna preiskava, nekateri pa so že bili obsojeni na

246 ARS, AS 1477, šk. 27 in šk. 28, Kz 45/34. Razvidno iz obeh obtožnic in dokumenta corpus delicti, 18. 12. 1934.

247 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Odredba državnega tožilca, 8. 12. 1934.

248 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Izpisek iz evidenc o kaznovanih preteklosti osumljenih, 3. 12. 1934.

denarne in zaporne kazni. Tako je bil zobotehnik Zoran Dujc policijsko kaznovan zaradi kaljenja nočnega miru s 75 dinarjev globe. O Vidi Bernot²⁴⁹ so poročali, »da se je vedno družila z znanimi komunisti«. Oskar Kovačič²⁵⁰ je bil avgusta 1934 prijavljen zaradi kršenja Zakona o zaščiti države, prav tako se je vedno »družil samo s komunisti in je tudi radi komunizma izgubil državno službo«. Anton Groznik je bil dvakrat prijavljen zaradi zločina na osnovi Zakona o zaščiti države, novembra 1932 pa pred Državnim sodiščem v Beogradu obsojen na osem mesecev strogega zapor. Dijakinja realke Darinka Švent se »je družila samo s komunisti in je v Ljubljani poizkušala pridobiti več svojih součenk za komunistično propagando, kar se ji je deloma tudi posrečilo«. Vilibald Konte²⁵¹ je bil znan komunistični agitator in novembra 1931 obsojen na sedem mesecev strogega zapor: »Družil se je samo z znanimi komunisti, se z njimi sestajal na samotnih krajih in so ga na takih sestankih nešteto krat opazili organi tukajšnje uprave policije, ki so bodisi slučajno naleteli na te sestanke ali pa prišli do teh sestankov potom nadzorovanja komunistov«. Podobno je bilo s Fedorjem Kovačičem, trikrat je bil že prijavljen, novembra 1933 pa pred Državnim sodiščem v Beogradu obsojen na šest mesecev strogega zapor. »Družil se je samo s komunisti in se z njimi sestajal posebno na svojem

249 Rojena 26. 6. 1913 v Ljubljani, takrat študentka filozofije, kasneje postane pravica. Pred vojno komunistična aktivistka, na procesu proti Tepini obsojena prvič. Od decembra 1937 Vida Tomšič. Med vojno je bila aktivna v NOG, na procesu proti Tonetu Tomšiču maja 1942 obsojena na 25 let ječe. Po vojni ves čas na vodilnih mestih v političnih in upravnoblastnih organih. Umrila je decembra 1998 v Ljubljani.

250 Rojen 27. 10. 1918 na Mostu na Soči, aktivist KP in OF. Pred vojno uradnik Poštne hranilnice, politično aktiven med študentsko mladino, povezan s Pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo. Bil je večkrat zaprt, leta 1940 v Bileci. Leta 1941 član Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Avgusta 1941 je bil poslan v Trst, kjer je vzpostavil zvezo med KPI in KPS, ustanovil več odborov OF in partijskih organizacij, oblikoval PK KPS za Trst in Slovensko primorje in bil njegov sekretar. Decembra 1941 je bil aretiran, septembra 1942 pa obsojen na 30 let zapor. V italijanskem ujetništvu je zbolel in za posledicami umrl 31. 1. 1944.

251 Rojen 30. 8. 1908 v Pulju, rudarski inženir. V letih 1933–1934 je bil organizacijski sekretar PK KPJ za Slovenijo. Oktobra 1931 pred Državnim sodiščem prvič obsojen na sedem let strogega zapor, drugič na štiri leta robije v Sremski Mitrovici. Oktobra 1943 se je vključil v partizanski Zagorski odred in od konca 1944 delal v ZAVNOH. Od 1945 je bil direktor rudnika Raša, 1948 vodja oddelka za rudarstvo v ministrstvu za industrijo. Avgusta 1948 je bil aretiran kot informbirojevec in zaprt na Golem otoku. Umril je v Ljubljani 4. 9. 1951.

domu, kjer ima svojo sobo in so tja zahajali dnevno vsi znani komunisti.« Za 22-letnega študenta prava Alberta Kosa je bilo znano, da se je kot predsednik društva Triglav udeležil neprijavljenega zborovanja, na katerem so razpravljali o resoluciji komunističnih političnih jetnikov, zaradi česar je bil policijsko kaznovan s 500 dinarjev globe, in »da se je družil največkrat z akademiki komunisti«. Pri Edvardu Kardelju²⁵² pa je bilo do tedaj že sedem hišnih preiskav, sodišču je bil prijavljen dvakrat, leta 1930 je bil pred Državnim sodiščem v Beogradu obsojen na dve leti strogega zapor. Po izpustitvi je zapustil državo, kar je bil za oblasti dokaz za njegovo krivdo.²⁵³

Državno sodišče je 11. februarja 1935 odredilo, da se 16 oseb, in sicer Pavla Tepino, 21-letnega mehanika iz Ljubljane Srečka Žgajnerja, Sergeja Kraigherja,²⁵⁴ Borisa Kraigherja,²⁵⁵ 32-letnega uradnika Jožeta Slaka, Oskarja Kovačiča, Zorana Dujca, 22-letnega študenta prava iz Vranskega Ljubana Jakšeta, Alberta Kosa, Vilibalda Konteja, Petra Staneta,²⁵⁶ 24-letnega Pavla Zibelnika, 33-letnega krojaškega pomočnika Gregorja

252 Rojen 27. 1. 1910 v Ljubljani, marksistični teoretik, politik, državnik, generalpolkovnik JLA. 1926 se je včlanil v SKOJ, 1930 je bil zaradi komunizma pred Državnim sodiščem obsojen na dve leti strogega zapor. Med leti 1932–1934 je kot eden vidnejših članov razvijal in usmerjal komunistično gibanje v Sloveniji. 1934 je ilegalno zapustil državo in odpotoval v Moskvo, kjer je ostal do januarja 1937. Po vrnitvi je organiziral ustanovni kongres KPS, ki je bil v noči 17. na 18. april na Čebinah. Od maja 1938 je kot član novega vodstva KPJ sodeloval pri vseh pomembnih partijskih akcijah. Med vojno je bil ena od glavnih osebnosti NOG in KP. Po vojni je bil najvplivnejši slovenski politik in Titov sodelavec, nosilec številnih pomembnih političnih funkcij (predsednik jugoslovanske skupščine, zunanji minister, član predsedstva SFRJ, vodja številnih jugoslovanskih delegacij itn.). Umril je 10. februarja 1979 v Ljubljani.

253 ARS, AS 1477, šk. 27. Poročilo Uprave policije v Ljubljani za DSZD v Beogradu o preteklosti osumljenih komunistov, 19. 1. 1935.

254 Rojen 30. 5. 1914 v Postojni, politik. Študiral medicino, od februarja 1934 je bil član KPJ. Po okupaciji sekretar različnih organov. Po vojni je bil aktiven politik, med drugim guverner Narodne banke Jugoslavije, predsednik skupščine SRS, predsednik Predsedstva SRS in SFRJ.

255 Rojen 14. 2. 1914 v Trojici v Slovenskih Goricah, politik, generalpodpolkovnik JLA. Od 1932 študent gradbeništva, 1934 je bil zaradi komunizma prvič aretiran, 1940 izvoljen v CK KPS. Po okupaciji je opravljal naloge sekretarja v različnih organih, izvoljen v SNOO, septembra 1944 postal član IO OF. Po vojni je bil mdr. minister za notranje zadeve LRS.

256 Rojen 4. 5. 1914 v v Celju, generalpodpolkovnik, narodni heroj. Leta 1933 je bil sprejet v KPJ, prvič aretiran 1934, drugič 1938. Med vojno je bil ves čas na vodilnih vojaških položajih, po vojni načelnik štaba in komandant 4. armade. Umril 1980 v Celju.

Bajta, 24-letnega lekarnarja dr. Alfreda Šerka ter 27-letnega Egona Klobučarja, prepelje v Beograd. Tja so morali priti s potniškim vlakom ob 6.30: »V slučaju da sprovedba v dveh partijah ne povzroča znantno večih stroškov, bi bilo najbolje, da se jih odpošlje v dveh partijah in sicer tako, da prvih 8 pride v Beograd 11 februarja ob 6.30, drugih osem pa drugi dan ob isti uri ali pa mogoče dva ali tri dni pozneje.« To pa zato, »ker bi se lažje onemogočilo medsebojno dogovarjanje. Organe, ki bodo obdolžence spremljali v Beograd je treba opozoriti na to, da je Konte Vilibald nevaren v tem smislu, da bo poskušal eventuelno pobegniti. Poleg tega bo tudi on izrabil priliko, da vpliva na druge obtožence.«²⁵⁷ Z beogradskega kolodvora so bili prepeljani v zapore na Ado Ciganlijo.²⁵⁸

Med prebiranjem zapisnikov zaslišanj lahko opazimo različne taktike zagovorov obtoženih. Nekateri so zanikali kakršnokoli sodelovanje s komunisti, drugi so v celoti ali le deloma pritrdili, tretji so dejanja obžalovali. Dujc je npr. dejal, da se je sam odločil za sodelovanje v komunistični organizaciji in da so ga učili, »kako se mora v slučaju aretacije zadrževati na policiji«.²⁵⁹ Zibelnik je priznal, da je posedoval razmnoževalni aparat, ni pa priznal sodelovanja v komunističnem gibanju, ki »spravi človeka samo v nesrečo«.²⁶⁰ Prvoobtoženi Tepina je priznal svojo kurirsko dejavnost za komunistično organizacijo, a hkrati poudaril, da mu komunistični program idejno ni bil znan in da je vse storil iz »simpatije do delavcev, katerega slab položaj mu je bil znan. Ali globlje se s temi vprašanji ni pečal«.²⁶¹ Žgajner, pri katerem so našli arhiv organizacije, je dejal, »da nikdar ni bil in tudi danes ni komunističnega prepričanja« in da mu je to početje ugajalo »iz tajanstvenosti«, da pa je hotel tik pred aretacijo prekiniti vse zveze s komunističnim delovanjem.²⁶²

257 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Navodilo preiskovalnega sodnika Okrožnemu sodišču v Ljubljani, 6.2.1935.

258 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Poročilo zapora Ada Ciganlija, 19. 2. 1939.

259 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Zapisnik, 12. 12. 1934.

260 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Zapisnik zaslišanja obdolženca, 9. 12. 1934.

261 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Zapisnik zaslišanja obdolženca, 8. in 11. 12. 1934.

262 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Zapisnik zaslišanja obdolženca, 8. 12. 1934.

Bajt pa se je kesal, »da mu je žal, da se je mešal v to stranko in da je storil to le zaradi tega, ker je mislil, da bo nekaj zaslužil«.²⁶³ Na podlagi zapisnikov zaslišanj seveda težko ocenimo, ali so bila priznanja izsiljena ali prostovoljna, se pa da iz ponavljajočih se trditev in navzkrižnih zaslišanj posameznih obtožencev sklepati o krivdi nekaterih izmed njih.

Dober teden po prihodu v Beograd, po opravljeni preiskavi ter zaslišanjih, so bili obtoženci posamezno privedeni iz celic zapora Ade Ciganlije in seznanjeni z vsebino obtožnice.²⁶⁴ Ta jih je bremenila povzročitve deliktov po prvem členu Zakona o zaščiti države, in sicer v točkah od ena do šest, ter prestopka po 34. členu Kazenskega zakonika.²⁶⁵ Vsi so bili obtoženi članstva v Komunistični partiji Jugoslavije, ki naj bi na območju Dravske banovine izvajala ustno in pisno komunistično propagando. Kot člani »zločinske« organizacije naj bi se povezali s tujino, od koder so prejeli pomoč v denarju, navodila za izvrševanje propagande ter različno komunistično gradivo, časopise (Delo, Proletarec, Proleter, Hrvaška pot, Mladi Leninist) in 40 različnih brošur. Obtožnica jih je nadalje bremenila izdajanja lastnih časopisov (Rdeči prapor, Rdeči signali, Mladi udarnik, Celica), izdelave 41 različnih letakov ter izdelave 17 letakov ob različnih delavskih stavkah. Kovačič naj bi tudi učil, kako s ciklostilom razmnoževati letake, Žgajner naj bi vse komunistično gradivo skrival v skrivališču, od koder so ga razpečevali, Tepina je bil obtožen opravljanja kurirskih del v Sloveniji, Šerko pa naj bi služil kot povezava z Gradcem. Konte in Stante naj bi organizirala komunistične celice in ustno pozivala delavce tovarne Westen v Celju k stavki, Konte pa je bil tudi obtožen, da je v razgovoru s Kranjčevom dejal, da imajo zdaj za kralja »mladog šarkovca«, s čimer naj bi storil še prestopke proti časti po 307. členu Kazenskega zakonika.²⁶⁶

263 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Zapisnik zaslišanja obdolženca, 20. 12. 1934.

264 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Poročilo zapora Ada Ciganlija, 19. 2. 1939.

265 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Obtožnica državnega tožilstva, 14. 2. 1935.

266 Prav tam.

Po zaključku glavne razprave, poteka katere ne moremo rekonstruirati, saj nimamo na voljo uradnih zapisnikov, poročila v časopisih pa so bila cenzurirana, je bilo 13 obtoženih 8. marca 1935 po večini točk obtožnice spoznanih za krive. Šestim je bila dosojena robija, in sicer Vilibaldju Konteju štiri leta, Oskarju Kovačiču in Zoranu Dujcu leto in pol, Ljubanu Jakšetu, Gregorju Bajtu in Jožetu Slaku pa leto. Na strogi zapor so bili obsojeni: Srečko Žgajner na tri leta, Boris Kraigher na dve leti in pol, Sergej Kraigher, Peter Stante in Pavle Tepina na dve leti, Pavle Zibelnik in dr. Alfred Šerko pa na eno leto. Albert Kos in Egon Klobučar sta bila oproščena vseh obtožb.²⁶⁷

Skupina osumljencev, ki je ostala v zaporih Okrožnega sodišča v Ljubljani, je poizkušala preiskovalni zapor odpraviti s pritožbo, ki pa je bila zavrnjena.²⁶⁸ 14. februarja 1935 so začeli gladovno stavko z zahtevami, da se jim »dovoli brezplačna razsvetljava do 21. ure zvečer, da se jih razmesti v skupne celice, dovoli neomejeno donajanje tobaka in podobno. Zlasti pa zahtevajo, da se jim izboljša prehrana.«²⁶⁹ Drugi dan so dejansko začeli s stavko, a jih je upravnik v odgovor razmestil po samicah in jim odvzel vse udobnosti, ki so jih uživali dotlej. V poročilu je še pripisal, da se bo nanje poskušalo »vplivati s primernimi sredstvi, da stavko opuste«.²⁷⁰ Zaprtim komunistom so moralno podporo izražali somišljeniki na prostosti, kar lahko sklepamo iz poročila upravnika policije v Ljubljani, ki je državnemu tožilstvu v Beograd poročal: »V prigribu mi je čast predložiti prepis letaka, kakršnih se je našlo danes na hodnikih Univerze Kralja Aleksandra I. v Ljubljani 10 komadov. Ti letaki se nanašajo na proces, ki se vodi zoper priprte komuniste Tepina Pavel in drugi, katerih ena polovica je odpravljena v Beograd, kjer se bo vršila razprava, dočim ima druga polovica biti sojena pri okrožnem sodišču v Ljubljani. Čast mi je opozoriti na dejstvo,

267 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Sodba Državnega sodišča v Beogradu, 8. 3. 1935.

268 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Rešitev Državnega sodišča v Beogradu, 24. 12. 1934.

269 ARS, AS 1477, šk. 28, Kz 45/34. Službena beležka, 12. 2. 1935.

270 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Poročilo predsedništva Okrožnega sodišča v Ljubljani, 14. 2. 1935.

da se vrši slična agitacija po Dravski banovini tudi ustno in v zaprtih pismih, kar je brezdvomno v škodo ugleda države.«²⁷¹

18. marca 1934 je bila skupini 14 preiskovancev v Ljubljani vročena obtožnica, in sicer 17-letnemu mizarskemu vajencu iz Ljubljane Ladislavu Cvernu, Karlu Gorjanu, 19-letnemu dijaku humanistične gimnazije v Ljubljani Antonu Žerjalu, 18-letnemu mizarskemu vajencu iz Ljubljane Rudolfu Srimšku, 18-letnemu dijaku klasične gimnazije v Ljubljani Antonu Marinčku, 17-letnemu mizarskemu vajencu Štefanu Šloserju, 21-letni vezilji v Ljubljani Emi Kranjc, Stanislavu Stegenšku, 20-letnemu delavcu v Celju Ivanu Ošu, 27-letnemu kaplanu v Celju Francu Šmonu, Vidi Bernot, 30-letnemu uradniku iz Ljubljane Josipu Hafnerju, 21-letnemu steklobrusilcu v Rogaški Slatini Josipu Škorjancu in 21-letni dijakinji realke v Ljubljani Darinki Švent.

Vsebinsko sta si obtožnici Okrožnega sodišča v Ljubljani in Državnega sodišča v Beogradu zelo podobni. Vse preiskovance pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani je obtožnica bremenila članstva v komunistični stranki in udeležbe sestankov, s čimer so podpirali združbo, »ki ima za namen propagando komunizma, terorizem in nelegalno prilastitev oblasti z nasiljem«. Tudi ta skupina je bila obtožena izdelave, tiskanja, razmnoževanja in razširjanja komunističnih časopisov in letakov z vsebino, ki meri na to, »da je treba politični in socialni red v državi spremeniti z zločinstvom in nasiljem«. Poleg splošnih obtožb so bili še dodatno obtoženi, da je npr. Gorjan nagovarjal k vlomu v pisarno tovarne Durič, kjer naj bi pridobili pisalni stroj, Bernotova naj bi bila odgovorna za pridobitev prvoobtoženega Pavla Tepine za vstop v komunistično organizacijo, Škorjanc je bil obtožen vodenja komunistične organizacije v steklarni v Rogaški Slatini, Ošo naj bi sodeloval pri organizaciji stavke v tovarni Westen, Šmon pa je v Novi Cerkvi »v svoji spalnici skrival Vilibalda Konteja«. S svojim delovanjem so prav tako kršili prvi člen

271 ARS, AS 1477, šk. 28, Kz 45/34. Poročilo Uprave policije v Ljubljani, 23. 2. 1935.

Zakona o zaščiti države v točkah ena, dva in šest ter 31. člen Kazenskega zakonika.²⁷²

Tajna glavna razprava je pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani in pod predsedstvom Franca Orožna potekala med 15. in 18. aprilom 1935. Točke obtožnice so bile večinoma potrjene. Franc Šmon je bil obsojen na petmesečni zapor, vsi drugi pa na strogi zapor, in sicer Ivan Ošo na eno leto in štiri mesece, Darinka Švent na eno leto in dva meseca, Karl Gorjan na 12 mesecev, Ema Kranjc na deset mesecev, Vida Bernot in Anton Žerjal na devet mesecev, Stepislav Stegenšek na osem mesecev, Ladislav Cvern na sedem mesecev ter Štefan Šloser in Rudolf Srimšek na šest mesecev. Antonu Marinčku, Josipu Hafnerju in Josipu Škorjancu krivda ni bila dokazana.²⁷³

Po obračunu s to skupino so oblasti menile, »da je bila odkrita in polovljena večina njih ter s tem paralizirana nadaljnja akcija komitetov. Po tem se v Ljubljani in Dravski banovini ne pojavljajo več letaki, niti se ne vrši več kakšna komunistična propaganda.«²⁷⁴ Takšni represivni ukrepi so močno krnili akcisko moč komunistične partije, kar je čutila še vse leto 1935. Se je pa zlasti v drugi polovici tridesetih let počasi notranje in zunanje krepila in kot organizacijsko relativno močna, čeprav še vedno obrobna politična sila, dočkala začetek druge svetovne vojne.

272 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Obtožnica Državnega tožilstva v Ljubljani, 18. 3. 1935.

273 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Sodba Okrožnega sodišča Ljubljana, 17. 9. 1935.

274 ARS, AS 1477, šk. 27, Kz 45/34. Sodba Državnega sodišča v Beogradu, 14. 2. 1935, str. 20.

SODNI PROCES PROTI MILANU APIHU IN FRANCU VRUNČU

Podoben sodni proces proti akademikom, učiteljem in dijakom na osnovi obtožb komunistične propagande se je odvil pred Okrožnim sodiščem v Mariboru. Že leta 1931 so bili v Hočah pri Mariboru, kjer je takrat poučeval Milan Apih,²⁷⁵ raztreseni komunistični letaki. Pred 1. majem 1934 pa so se znova pojavili tudi drugod po periferiji Maribora.²⁷⁶ Poleg tega je policija na zidovih in plotovih hiš opazila na raznih mestih naslikane komunistični emblem srp s kladivom ter peterokrake zvezde in napise »Prvi maj« in »Živela revolucija«.²⁷⁷ Oblastni organi, ki so že dalj časa sumili, da obstaja v Mariboru komunistična organizacija, so posvetili posebno pozornost učiteljema Milanu Apihu in Francu Vrunču,²⁷⁸ za katera so sumili, da sta komunista.

275 Milan Apih (1906, Celje–1992, Ljubljana) – komunist, partizan, častnik in prvoborec, od leta 1932 član KPJ. Pred vojno večkrat zaprt, 1941 se je pridružil NOB, bil je vodja kulturno-umetniškega odseka ZAVNOH, vodja odseka za ljudsko prosveto SNOS, sekretar propagandne komisije OF, 1945 je postal načelnik oddelka pri Ozni za Slovenijo, 1946–1950 načelnik materialno-finančnega oddelka pri UDV za Jugoslavijo, pomočnik ministra za trgovino FLRJ, direktor Radia Ljubljana (1954–1956), poslanec v Skupščini SRS (1960–63) in sodnik ustavnega sodišča SRS (1963–1975).

276 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Poročilo žandarmerijske stanice Studenci, 28. 4. 1934.

277 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Poročilo predstojništva mestne policije v Mariboru, , 28. 4. 1934.

278 Franc Vrunč (1910, Slovenj Gradec–1941, Maribor) – učitelj, od leta 1932 član KPJ. Maja 1934 je bil sprva obsojen na pol leta zapora, nato januarja 1935 še na 3 leta. Od konca

1. maja 1934 je policija oba aretirala, hkrati pa v njunih stanovanjih in v kletnem prostoru Narodnega doma izvedla hišne preiskave.²⁷⁹ Med preiskavami so policijski agentje zaplenili množico komunističnih letakov (*»Konspiracija ilegalnega političnega delovanja«*, *»Proč s socijalfašistično stranko«*, *»Proleter«* itn.) in brošur (*»Borbeni študent«*, *»Mladi Leninjist«*, *»Boj proti provokaciji in vohunstvu«* itn.). Poleg propagandnega tiska so našli tudi razne predmete, kot so zastave z naslikanima kladivom in srpom ter napisom *»Živela komunistična internacionala«*, čopiče, umazane z rdečo barvo, rokavice, kemikalije za nevidno pisavo, dve ročni granati, pa tudi pisalni stroj znamke *»Remington«*, ki naj bi bil ukraden profesorju Ivanu Vesenjaku.²⁸⁰ Z odkritjem tako obširnega obtežilnega gradiva je oblast sumila, da sta bila Apih in Vrunč glavna organizatorja komunističnih akcij za 1. maj in da je pri njiju izvor mariborske komunistične organizacije. V zvezi s temi ugotovitvami je bila vložena obtožnica, ki ju je bremenila zločinstva po prvem členu Zakona o zaščiti države. S sodbo okrožnega sodišča v Mariboru 3. julija 1934 sta bila nato obsojena na prostostno zaporno kazen v trajanju šestih mesecev, vendar je Stol sedmerice v Zagrebu po vložitvi priziva sodbo razveljavil.²⁸¹

Kljub aretaciji Vrunča in Apiha komunistična propagandna aktivnost v Mariboru ni prenehala, zato je policija preiskavo razširila. Zaradi razpečevanja letaka z naslovom *»Delovnemu ljudstvu Maribora«* in s podpisom *»Krajevna organizacija rdeče pomoči v Mariboru«* ponoči 23. maja 1934 v Mariboru so orožniki aretirali dijaka klasične gimnazije 18-letnega Cvetka Zagorskega z Jesenic in 21-letnega Janka Kanižarja iz Trbovelj. 25. junija 1934 sta bila obsojena pred Okrožnim sodiščem v

1938 je bil sekretar OK KPS Celje, po 22. 6. 1941 je bil komandir celjske partizanske čete. Izvedli so več manjših akcij, nato pa se je skupaj s Petrom Stantetom odločil za napad na orožniško postajo v Slivnici pri Celju. Med ogledom 11. 8. 1941 sta se pri Slivnici zapletla v spopad z orožniki, Stante je ušel, Vrunč pa je bil ranjen, ujet in izročen gestapu v Celju, kjer je bil zaslišan in mučen, 24. 8. 1941 pa kot talec ustreljen.

279 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Poročilo o hišni preiskavi, 1. 5. 1934.

280 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Zapisnik zaslišanja Ivana Vesenjaka, 3. 5. 1934.

281 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 6-7.

Mariboru. Proti tej sodbi je bila priglašena revizija, ki je v času glavnega sodnega procesa proti Apihu še potekala.²⁸²

Nekaj dni kasneje, v noči na 4. julij 1934, so se znova pojavili isti letaki. Na podlagi novega pridobljenega obtežilnega gradiva, priznanj in dejstev so bili policijski organi *»opozorjeni na študirajočo mladino in se jim je v doglednem času posrečilo, da so ugotovili dijake, ki so se pečali s komunističnim delovanjem«*. Tako so bili kmalu aretirani 21-letni dijak učiteljske šole Karl Audič, 20-letni dijak gimnazije v Mariboru Miroslav Gerbec, 14-letni dijak realke Miroslav Novak, 15-letni dijak trgovske akademije Josip Babič, 20-letni dijak učiteljske šole Franc Fijavž, 21-letna abiturientka učiteljske šole Draga Nemeč, 18-letna abiturientka gimnazije Sonja Kukovec in 14-letna dijakinja realke Mileva Sedlaček. Niti komunističnega delovanja pa so po ugotovitvah policije vodile iz Maribora tudi v Ljubljano, tako da so nato prišli v preiskavo tudi študentje 23-letni Anton Novak, 20-letni Marijan Vesenjaku in 22-letni Alojz Gerbec.

Po razširitvi preiskave in novih aretacijah je bila nato proti vsem skupaj, Apihu in Vrunču ter 13 soobtoženim, vložena obtožnica, ki jih je bremenila članstva v komunistični organizaciji ter različnih komunističnih aktivnosti, zlasti komunistične propagande z namenom, *»da je treba z nasiljem spremeniti političen in socialni red v državi«*. O krivdi obtoženih naj bi se sodišče izreklo po opravljeni glavni razpravi, ki je bila razpisana za 16. januar 1935. S tem sodnim procesom pa naj bi se *»dokončno zatrlle vse aktivnosti mariborske komunistične organizacije«*.²⁸³

Glavna razprava je potekala v tajnosti. Senatu petih sodnikov je predsedoval Josip Lenart, državo pa je zastopal državni tožilec Franci Sever. Glavna obtoženca Apiha in Vrunča sta branila odvetnika Filip Kumbatovič in Edmund Kupnik. Težišče razprave je bilo na dokazovanju in izpodbijanju obtožb Apiha in Vrunča, ki jih je dokazni postopek z vsemi predloženimi dokazi in izjavami prič bolj ali manj potrjeval. Poleg tega pa sta krivdo glede večine obtožb priznala tudi sama. Tako je npr.

282 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 7.
283 Prav tam, str. 1.

Apih med razpravo priznal, da je imel stike s člani komunistične organizacije v Ljubljani in Mariboru že od leta 1932. Prav tako je priznal, da je opravljal kurirska dela prenašanja letakov. Tako naj bi od ljubljanskih zaupnikov dobival komunistično literaturo in propagandni material, ki ga je nato deloma oddal mariborskemu zaupniku, deloma ga je sežgal, potem ko sta ga z obtoženim Vrunčem prebrala, deloma pa se je našel pri policijski preiskavi v Narodnem domu. Priznal je tudi, da je od mariborskega zaupnika prejemal še drug komunistični material, npr. dve svetlobni raketi in blago za zastavice s pojasnili »*kako se te zastavice priredijo in obesijo na žične napeljave na vidnih mestih*«. Prav tako je od njega prejel v hrambo ukraden pisalni stroj z navodili, da stroja »*dalj časa ne sme rabiti ker so bili na njem tiskani neki komunistični letaki in bi policija utegnila stroj identificirati*«. Priznal je tudi, da je z Vrunčem naslikal na zid nekaterih hiš v Melju komunistične embleme, napisal kratka komunistična gesla in izobesil komunistično zastavo. Pojasnil je nekaj podrobnosti delovanja komunistične organizacije, kot je to, da so se določali sestanki v Ljubljani in Mariboru v šifriranih pismih in z nevidno pisavo. Prepoznavanje članov pa se je izvajalo s pomočjo gesel, ki so bila vnaprej pisno določena. Nasploh je sodišče ugotavljalo, da »*je bil izvežban v vseh panogah moderne komunistične konspiracije*«. ²⁸⁴

Vrunč je podobno priznal, da je sodeloval pri slikanju komunističnih znakov in izobešanju rdeče komunistične zastave za 1. maj v Melju, da je pomagal pri predpripravah za ta dejanja in da je z Apihom študiral komunistično literaturo, ki jo je Apih prinesel v Narodni dom. Še več, skupaj z Apihom se je »*navduševal za revolucionarni komunizem*« in je vedel za Apihove zveze s člani komunistične organizacije v Ljubljani in v Mariboru. Na podlagi omenjenih ugotovitev za sodišče ni bilo nobenega dvoma, da sta bila obtoženca Apih in Vrunč ena izmed vidnejših članov ilegalne komunistične organizacije. ²⁸⁵

284 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 8.
285 Več o poteku razprave glej v: ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Zapisniki glavne razprave.

17. januarja 1935 je sodišče po opravljeni glavni razpravi deveterico od obtoženih spoznalo za krive članstva v KPJ in komunistične propagande. Za Apiha in Vrunča je kot olajševalno okoliščino upoštevalo priznanje. Izrazito oteževalna okoliščina pa je bilo dejstvo, da sta imela kot učitelja ter kot načelnik in podnačelnik Sokola v Mariboru pomemben in zaupen položaj pri mladini: »*Njihova dolžnost je bila vzgajati mladino v narodnem in državnem duhu, ne pa v protidržavnem*«. ²⁸⁶ Tako sta bila obsojena na prostostno kazen robije v trajanju štirih let (Apih) in treh let (Vrunč) ter na izgubo državne službe. Za preostale, ki so bili večinoma dijaki, je sodišče kot olajševalno okoliščino upoštevalo mladost obtoženih, zlasti mladoletne so obravnavali kot »*zapeljane*«, medtem ko so morali polnoletni prevzeti svojo odgovornost. Na zaporne kazni so bili obsojeni Zagorski na 10 mesecev, Audič in Fijavž osem mesecev, Gerbec in Kukovec sedem mesecev, Babič in Kanižar pa za šest mesecev. Ostali so dobili pogojne kazni, ukor ali pa so bili oproščeni. ²⁸⁷ Milan Apih je nato štiri leta robije odslužil v Sremski Mitrovici, po vrnitvi je bil nato leta 1937 ponovno zaprt, in sicer skupaj z Vrunčem, Mihaelom Zidanškom, Brankom Diehlom, Slavkom Šlandrom, Edvardom Kardeljem in Pepco Maček. Po obsodbi je bil poslan v kaznilnico Bileća, kjer je preživel devet mesecev. ²⁸⁸

286 ARS, AS 1477, šk. 44, Kz 581/34. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 13.

287 Prav tam, str. 4–6.

288 ARS, AS 1477, šk. 37, Kz 2612/38. O prestajanju kazni v Bileči. V: Apih, *Sredi pušk in bajonetov*.

SODNI PROCES PROTI JAKOBU ŽORGI IN SOOBTOŽENIM

Kljub delni obnovi in notranji homogenizaciji Komunistične partije, do katere je prišlo po najostrejšem obdobju represije po uvedbi Aleksandrove diktature zlasti s prihodom mlade generacije komunistov (Kidrič, Kardelj, Zihlerl), je bila partijska organizacija v prvi polovici tridesetih let še vedno maloštevilna in brez večjega političnega vpliva.²⁸⁹ Zato so ob vzponu fašizma in nacizma na plenumu v Splitu junija 1935 in na VII. kongresu Komunistične internacionale v Moskvi prav tako poleti 1935 zavrgli sektaško držo in priložnost za politično uveljavitev iskali v oblikovanju enotnega ljudskofrontnega gibanja kot prehodne faze k izvedbi socialistične revolucije. Namen slovenske različice ljudske fronte je bil povezati vse protifašistične in protirežimske demokratične sile v boju zoper »vojaško-fašistično diktaturo« in s ciljem oblikovanja gospodarske, politične in tudi kulturno-nacionalne avtonomije.²⁹⁰ Takšna načela ljudskofrontne usmeritve je partija nato razglašala do sklenitve nemško-sovjetskega pakta 23. avgusta 1939.

289 Sredi leta 1934 je imela po organizacijski obnovi sedem okrožnih komitejev in okrog 300 članov. V: Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 113.

290 Čepič, *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 26–28.

Vzporedno s tem se politična represija proti komunistom tudi po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 v Marseillu, ko ga je nasledil knez Pavel Karadjordjević z bolj ali manj enakim slogom vladanja, ni bistveno spreminjala. Z nastopom Jevtičeve in nato Stojadinovičeve vlade junija 1935 na »novi« široki politični osnovi z oblikovanjem Jugoslovanske radikalne zajednice²⁹¹ je represija sicer za kratek čas popustila. Tako je bilo več komunistov in drugih političnih nasprotnikov izpuščenih ali pa so bili obsojeni na krajše zaporne kazni. Toda nove množične aretacije komunistov so se začele že konec leta 1935, tako da je bilo do pomladi 1936 aretiranih že blizu tisoč članov KPJ in SKOJ-a v 75 krajih po vsej kraljevini. Do jeseni 1936 pa je šlo skozi zapore več kot dva tisoč komunistov in njihovih simpatizerjev. Z aretacijami ter policijskim in sodnim pregonom so bili zopet prizadeti skoraj vsi pokrajinski komiteji, tudi slovenski, biro CK KPJ v državi in aparat CK SKOJ, velik del centralne tehnike ter okrožni in mestni komiteji partije in SKOJ-a.²⁹²

V kontekst tega vala represije sodi sodni proces proti Jakobu Žorgi in 11 soobtoženim pred Državnim sodiščem v Beogradu oktobra 1936. 14. novembra 1935 je bil namreč v Zagrebu ujet član biroja KPJ Djordje Mitrović, pri katerem so v skrivnem predalu aktovke, ki jo je imel pri sebi, našli dva dokumenta, in sicer enega z naslovom »*Načrt Zombilja* (biro KPJ v državi, op. a.) *pokrajinskemu komiteju Slovenije*« ter pismo Pokrajinskega sekretariata Slovenije z naslovom »*Dragi tovariši*«. Dokumenti so tako dokazovali obstoj Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, njegovo povezavo z zagrebško komunistično organizacijo in drugimi organizacijami po državi. Iz dokumentov so bile razvidne tudi aktivnosti komunistov o pogajanjih za oblikovanje omenjene skupne enotne delavske oz. ljudske fronte.

291 V vlado so vstopili člani Narodne radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije, ki so skupaj oblikovali vladajočo politično skupino Jugoslovansko radikalno zajednico.

292 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 130–131.

Ob pridobljenih dokazih in izpovedih prič je bila 10. julija 1936 pri Državnem sodišču v Beogradu končno vložena obtožnica proti aretiranim osebam, in sicer proti Jakobu Žorgi, Stanislavu Krašovcu,²⁹³ 38-letnemu rudarju iz Zagorja Josipu Marnu, Mihi Marinku,²⁹⁴ 29-letnemu študentu Francu Otokarju, 29-letnemu krojaču iz Jesenic Ivanu Sedeju, 31-letnemu stolarju iz Ljubljane Antonu Čuferju, 31-letnemu delavcu v Slovenski Bistrici Francu Buserju, 28-letnemu natararju v Novih Jaršah Štefanu Rijavcu, 26-letnemu pleskarju iz Ljubljane Alojziju Ocepku, 28-letnemu brivcu Pavlu Demaku, 31-letnemu Francu Benedičiču, 22-letni trgovki z Jesenic Mariji Vovk, 27-letni natararici z Jesenic Angeli Svetina, 38-letnemu krojaškemu pomočniku Mihi Kurtsu in 40-letnemu urarju iz Zagreba Fuksu Mavru. Obtožnica jih je bremenila članstva v KPJ, od teh Žorgo, Kraševca in Marna, da so bili člani Pokrajinskega komiteja KPJ. Drugi pa so bili večinoma obtoženi, da so v svojem stanovanju prikrižali komunistično časopisno gradivo (npr. *Proleter*, *Delo*), razpečevali letake, kurirskih in drugih aktivnosti, s katerimi »so vršili komunistično propagando z namenom prepričevanja drugih za spremembo družbeno-političnega sistema z zločinom in nasiljem«. Nekateri pa so opravljali vlogo javk oz. so bili vezni člani med člani združbe (Benedičič, Vovk, Svetina). Miha Kurts je bil npr. obtožen, da je ilegalno potoval na Dunaj in v Moskvo na šolanje in nato nazaj v Jugoslavijo.²⁹⁵

Glavna razprava proti obtoženim se je začela 19. oktobra 1936. Senatu je predsedoval Ilija Kosjer, sodnik vrhovnega sodišča v Sarajevu, člani senata so bili še Milorad Kurtović in Svetomir Vukajlović, oba sodnika Kasacijskega sodišča v Beogradu, Vladislav Margotić, sodnik Apelacijskega sodišča

293 Stane Krašovec (1905, Begunje–1991) – ekonomist, udeleženec Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943.

294 Miha Marinko (1900, Rovte–1983, Ljubljana) – politik, rudar, član KPJ od 1924, sekretar PK KPJ za Slovenijo, član CK KPJ. Med vojno je bil politični komisar GŠ NOV in POS, član CK KPS in SNOS, po vojni med drugim predsednik vlade LRS (do 1953), predsednik Ljudske skupščine LRS, sekretar CK KPS, član IK CK KPJ.

295 ARS, AS 1477, šk. 6, Kz 352/36. Mapa Jakob Žorga in soobt. Obtožnica Državnega tožilca pri DSZD v Beogradu, 10. 6. 1936.

v Zagrebu, Jovan Urošević, sodnik Apelacijskega sodišča v Beogradu in Miodrag Filipović, predsednik Okrožnega sodišča za mesto Beograd. Državo je zastopal Radoslav Dobričić, namestnik državnega tožilca pri Državnem sodišču v Beogradu. Največ pozornosti je bilo med razpravo posvečeno članom pokrajinskega komiteja. Med dokaznim postopkom je sodišče na osnovi zaseženih dokazov in izpovedi prič ugotovilo, da so bili obtoženi Žorga, Marn in Krašovec člani PK in da je imel v njem Žorga nalogo oblikovanja skupne ljudske fronte, Marn je imel organizacijsko vlogo, Krašovec pa je bil zadolžen za kulturno-prosvetne naloge.

Sodba jim je bila izrečena 29. oktobra 1936. Ob izreku je sodišče kot olajševalno okoliščino vsem priznalo delno priznanje in vzorno vedenje, Sedeju, Demaku in Benedičiču pa tudi to, da so bili očetje. Žorgi pa so kot oteževalno okoliščino šteli, da je bil že obsojen zaradi kaznivih dejanj po Zakonu o zaščiti države. Kazni so bile premo sorazmerne s težo kaznivih dejanj in stopnjo kazenske odgovornosti vsakega posameznega obtoženca. Tako so bili na prostostno kazen robije obsojeni: Žorga na šest let, Krašovec in Otokar na štiri, Marn na tri, Buner in Sedej na dve, Fuks, Čufer in Demak pa na eno leto. Kazen strogega zaporja v trajanju osmih mesecev je bila dosojena Buserju, Mariji Vovk in Angeli Svetina. Oproščeni pa so bili Marinko, Rijavec, Oceppek in Kurts.²⁹⁶

296 ARS, AS 1477, šk. 6, Kz 352/36. Sodba DSZD v Beogradu, 29. 10. 1936.

DRUGI SODNI PROCESI PROTI KOMUNISTOM DO KONCA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

V drugi polovici tridesetih let so se kompleksna socialna, gospodarska, narodna in politična vprašanja Kraljevine Jugoslavije, in znotraj nje Dravske banovine, le še poglobljala. Kljub oblikovanju nove »vsedržavne« vladne stranke JRZ, katere program je še vedno temeljil na upravnem centralizmu in nacionalnem unitarizmu, in kljub ukrepom nove Stojadinovićeve vlade. Politične elite, torej predvsem meščanske stranke, se pogosto niso znale poenotiti o temeljnih problemih, razen seveda v protikomunistični retoriki. Temeljni vprašanji, torej socialno neravnovesje kot posledica draginje in zaostrenih gospodarskih razmer in zapletena narodna vprašanja, sta tako ostajali nerešeni. Edina zmaga proticentralističnih teženj je bil sporazum Cvetković-Maček (avgusta 1939), s katerim je bilo rešeno hrvaško vprašanje. Do podpisa tega sporazuma je prišlo že v obdobju, ko je bila kraljevina že močno zunanjepolitično ogrožena. Nacifašistični obroč se je z »Anschlussom« Avstrije marca 1938 in invazijo Italije na Albanijo aprila 1939 vse bolj ožal. S 1. septembrom 1939 in začetkom druge svetovne vojne pa so se razmere le še bolj zaostrovale. Režimske politične elite so izhod iz krize začele iskati v postopnem političnem in gospodarskem povezovanju z Nemčijo in Italijo, kar je

celo preraslo v uvajanje nekaterih fašističnih oblik vladanja v družbenopolitičnem sistemu Kraljevine Jugoslavije. Vse to je pripeljalo do tega, da se je knez Pavle 25. marca 1941 odločil pristopiti k trojnemu paktu. Sledila sta odpor in državni udar pod vodstvom generala Dušana Simoviča, temu pa končna okupacija Kraljevine Jugoslavije aprila 1941.²⁹⁷

KPJ se je po najtežjih letih represije v obdobju diktature in mesecih po atentatu na kralja Aleksandra počasi, a vztrajno notranje reorganizirala in pomlajevala s kadri, šolanimi v Sovjetski zvezi. Notranja homogenizacija je bila dosežena zlasti z odpravo frakcionaštva v obdobju po avgustu 1936, ko so Josipa Broza kot člana CK KPJ pooblastili za ustanovitev partijskega vodstva v državi. Na ljudskofrontnih izhodiščih si je KPJ prizadevala za enotnost t. i. demokratičnih, narodnoobrambnih in protifašističnih sil. Do začetka druge svetovne vojne ji je na tej osnovi uspelo pridobiti le nekaj manjših političnih skupin (krščanske socialiste, del kulturnikov in del članov Sokola). Poleg prizadevanj po oblikovanju ljudske fronte so se zavedali tudi tega, da je potrebno socialno osvoboditev delavstva tesneje povezati z bojem za uresničitev narodnih zahtev. Rezultat tega je bil, da je bila v noči s 17. na 18. april 1937 na Čebinah nad Zagorjem ob Savi ustanovljena Komunistična partija Slovenije, ki pa je ostajala del hierarhično in centralizirano organizirane KPJ.²⁹⁸

KPJ se je z različnimi legalnimi, pollegalnimi pa tudi ilegalnimi akcijami odzivala ob vseh pomembnejših notranje- in zunanjepolitičnih vprašanjih in s tem širila svoj vpliv. Tako si je med drugim prizadevala poenotiti sindikalna gibanja, organizirala je številne stavke, legalno je poskušala z oblikovanjem kmečko-delavskega gibanja in drugih protirežimskih političnih akcij izboljšati položaja delavstva. Oglašala se je tudi ob številnih zunanjepolitičnih vprašanjih. Tako je mdr. organizirala demonstracije proti vključitvi Jugoslavije v

297 Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, str. 106–109.

298 Čepič, *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 26–28.

vojno, proti mobilizaciji rezervistov, organizirala je zbiranje in pošiljanje protifašističnih borcev v Španijo²⁹⁹ in akcije za njihovo vrnitev. S približevanjem vojne pa se je težišče političnih aktivnosti KPJ preneslo na obrambo neodvisnosti države. Ob pristopu Jugoslavije k Trojnemu paktu 25. marca 1941 so npr. organizirali odmevne demonstracije pod slogani »*Bolje rat nego pakt*« in »*Bolje grob nego rob*«.

Do V. državne konference, ki je bila organizirana med 19. in 23. oktobrom 1940 v Zagrebu, je imela KPJ več tisoč članov, bila je organizacijsko utrjena z nacionalnima (Slovenija in Hrvaška) in pokrajinskimi vodstvi, z več oblastnimi komiteji in mrežo okrožnih, okrajnih in mestnih komitejev, več ilegalnimi tiskarnami in s partijsko šolo v Makarski. Razvijalo se je gibanje SKOJ, žensko gibanje, komunisti so imeli prevlado v zvezi delavskih sindikatov in drugih organizacijah, društvih in združenjih. Delovali so tudi preko večjega števila legalnih, pollegalnih in ilegalnih listov, revij in drugih publikacij.

Krepitve KPJ pa režim ni samo opazoval. Marca 1936 je takratni notranji minister v vladi Milana Stojadinovića Anton Korošec, prvak SLS oz. JRZ, ki je obvladovala politični prostor Dravske banovine, govoril o uspehih policije v boju proti »*veliki nevarnosti komunizma*«. Hkrati pa je tudi zaskrbljeno ugotavljal, da je delovanje KPJ že zelo razvejano in da je treba proti njemu nastopiti »*ne samo s policijo, zapori in obsodbami, temveč se morajo v boju proti komunizmu združiti cerkev in šola, politične stranke, kulturna in socialna društva ter gospodarske organizacije in celotno novinarstvo, pa tudi vojska Kraljevine Jugoslavije*«. ³⁰⁰

V drugi polovici tridesetih let so se tako, čeprav z manjšo intenzivnostjo, nadaljevali policijski pregoni, aretacije, spopadi z demonstranti in seveda sodni pregoni. Nekatero oblike državne represije so dobivale celo fašistična obeležja. Takšno je

299 V Španiji se je bojevalo okoli 1700 prostovoljcev iz Jugoslavije, od teh jih je bilo približno 800 ubitih.

300 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 131.

bilo npr. dopolnilo Zakona o zaščiti države, ki je bilo sprejeto po protestih delavcev in študentov decembra 1939 v Beogradu. Na podlagi tega zakona so lahko oblasti osumljene političnih deliktov zapirale v takrat ustanovljena »koncentracijska taborišča« v Bileći, Lepoglavi in Smederevski Palanki. Takšna sta bila tudi npr. odlok o razpustitvi delavskih sindikatov konec decembra 1940 in ukrep januarja 1941, s katerim so oblasti v delovne bataljone poslale okoli 2000 policiji znanih komunistov.³⁰¹ Vendarle pa lahko ugotavljamo, da je represija proti komunistom le popuščala oz. represivni aparat ni bil več kos krepitvi KPJ. Deloma o tem govori zgolj dejstvo, da niti pred ali med V. državno konferenco v Zagrebu, na katero je prišlo več kot 100 komunističnih delegatov, niti po njej ni bilo nobenih policijskih vdorov ali aretacij.³⁰²

Iz ohranjenega arhivskega gradiva prav tako ugotavljam, da sodni procesi niso več igrali tako pomembne vloge oz. niso bili v koraku s krepitvijo KPJ, čeprav so se nadaljevali in potekali vse do aprilske okupacije. Vidnejši komunisti se niso več znašli med obravnavanimi, aretacije so manj množične in niso več tako močno prizadele struktur KPJ. Najpogostejše so bile še vedno obtožbe za različne oblike komunistične propagande ali članstva v KPJ.

Oglejmo si nekaj takšnih primerov. Marca 1937 je pred Okrožnim sodiščem v Mariboru potekal sodni proces proti 22-letnemu poljskemu delavcu iz Lancove vasi Jožefu Korošču in 23-letnemu brezposelnemu strojniku s Ptuja Jožefu Kogejju. Korošec je bil aretiran 13. januarja 1937 na osnovi suma, da je prejel in nato v noči z 10. na 11. januar 1937 po vasi Krčevina pri Vurberku razširjal letake brez naslova s podpisom *Slovenska ljudska fronta*, v katerih je med drugim pisalo, da »*so Slovenci sedaj prav tako zatirani kot prej pod Jevtičem. Sedanji režim samo nadaljuje Jevtičevo delo. Ropa Slovenijo in s tem redi beograjsko gospodo. /.../ Svobode govora in združevanja ni dala.*

301 Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 154.

302 Prav tam, str. 151.

Prav tako zapira vse, ki se bore za lepšo bodočnost, kot je prej Jevtič zapiral. Svobode tiska ni dala. /.../ Političnih jetnikov ni osvobodila, čeprav je to obljubila.« Prejel in razširjal naj bi tudi letake z naslovom »Slovensko ljudstvo noče vojne!« z enakim podpisom. V slednjih je bilo med drugim napisano: »Če ta vojna res izbruhne in če nas bo sedanja vlada s svojim hlapcem Korošcem vrgla v vojni metež, tedaj je naša prva naloga, da z orožjem v roki vržemo vlado in ustanovimo svojo delavsko kmečko vlado«. Ob aretaciji so orožniki poleg omenjenih našli še letak z naslovom *Kaj se dogaja v Španiji?*, na katerih je med drugim pisalo: »Zakaj časopisi tako lažejo? Zato ker so podkupljeni od naših vampirjev, kapitalistov in oderuhov, ki se bojijo, da ne bi slovensko ljudstvo spregledalo in prav tako, kot je špansko ljudstvo in rusko vrglo svoje tlačitelje in domače kapitaliste, bankirje in ostalo bando.« Korošec je med razpravo očitana dejanja širjenja letakov priznal, a hkrati dodal, da ni poznal vsebine letakov in da je prejel letake od neznanca. Zanimal pa je obtožbe, da je poveljeval komunizem ter hujskal, »naj se v slučaju vojne ubijejo oficirji ter kapitalisti ter bi nato komunisti zavladali«. Priče so med glavno razpravo to tudi zanikale. Nasploh je sodišče po opravljeni glavni razpravi prišlo do zaključka, da je dokazni postopek potrdil glavno Koroščevo obtožbo, in sicer, da je vršil komunistično propagando z namenom »spremeniti politični in socialni red v državi s zločinstvom, nasiljem in terorizmom« oz. da je nedvomno poznal vsebino letakov in jih razširjal z namero »izpostaviti preziru in povzročiti nerazpoloženje zoper državne zakone in uredbe in zoper politični in socialni red v državi«. Sodišče ga je spoznalo za krivega. Pri izreku kazni 17. marca 1937 mu je kot olajševalne okoliščine priznalo neoporečnost, delno priznanje, slabo vzgojo ter »politično zavedenost«, oteževalnih okoliščin pa ni bilo. Najvišja zagrožena kazen za kršitev prvega člena Zakona o zaščiti države je bila smrtna kazen ali robija do 20 let, v primeru Koroščevih kaznivih dejanj pa mu je bila izrečena prostostna kazen enega leta in osmih mesecev robije. Soobtoženi Jožef Kogej je obtožbe v celoti zanikal in trdil, da se s

Korošcem nikoli ni sestajal, da ga ta ni pridobil za sodelovanje pri komunistični propagandi in da Korošču ni dostavljal omenjenih letakov. Sodišče je obtožencu verjelo oz. mu le na podlagi Koroščevih nasprotujočih si izjav ni moglo dokazati krivde in ga je oprostilo.³⁰³ Korošec je bil po prestani kazni iz kaznilnice Maribor »zdrav« in kot »nepopoljšljiv komunist« odpuščen 14. septembra 1938.³⁰⁴

Podoben sodni proces zaradi razširjanja letakov je potekal maja 1940, prav tako pred Okrožnim sodiščem v Celju, proti visokošolcema 26-letnemu Blažu Röcku iz Šoštanja in 28-letnemu Josipu Druškoviču iz Slovenj Gradca. Oba sta bila aretirana in v preiskovalnem zaporu. Proti njima je državno tožilstvo vložilo obtožnico, da naj bi jeseni 1939 v Šoštanju, Slovenj Gradcu in Ravnah na Koroškem kot organizirana člana komunistične stranke razpečevala 75 komunističnih letakov z vsebino: »Delavci, kmetje, vojaki, mlado delovno pokolenje in zatirani narodi! Komunistična stranka Jugoslavije, vaša stranka, vas kliče, da krepko strnete svoje proletarske vrste za enotnost svojega razreda, za enotnost vseh delavskih množic, mesta in vasi, za združitev pod zmagovito zastavo Marxa, Engelsa, Lenina in Stalina, pod zastavo komunistične internacionale in komunistične stranke Jugoslavije. V boj za svobodo zatiranih narodov Jugoslavije! V boj proti imperialistični vojni! V boj za svobodo in kruh!« S tem sta po mnenju tožilstva pomagala organizirati in podpirati prepovedano združbo in pozivala k pristopu k taki združbi, ki je izvajala »propagando komunizma, anarhizma, terorizma, nelegalno prilastitev oblasti in ki meri na to, da se ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red.« Tako naj bi zakrivila zločinstvo po prvem členu Zakona o zaščiti države. Oba sta sicer dejanja delno zanikala, so pa po mnenju tožilstva navzkrižna zaslisevanja in med drugim tudi reakcija komunistov po aretaciji Röcka popolnoma jasno potrjevala ne

303 ARS, AS 1545, šk. 1. Osebni spis Jožefa Korošca Kaznilnice Maribor. Sodba Okrožnega sodišča, 17. 3. 1937.

304 Prav tam.

le njegove idejne pripadnosti, temveč tudi aktivno sodelovanje v KPJ. Komunisti so namreč po aretaciji Röcka obtoževali šoštanjске orožnike zaradi »nezaslišanega nasilja, preganjanja in ubijanja njihovih najboljših ljudi«. ³⁰⁵ Po opravljeni javni glavni razpravi pod predsedstvom Josipa Dolničarja sta bila 9. maja 1940 spoznana za kriva očitanih dejanj. Čeprav je Röck zanikal, da je razpečeval letake in da je komunist, je priznal, da je prenašal zavitek, ki pa ga naj ne bi nikoli odprl. Med razpravo je tudi povedal, da je član Sokola, Društva sv. Cirila in Metoda ter društva Koroških borcev v Šoštanju. Druškovič se je branil podobno, in sicer, da ni vedel, da gre za komunistično propagando in da ni pripadnik komunistične stranke. Deloval naj bi pri Slovenskem društvu v Ljubljani, poleg tega je bil član akademskega društva Triglav, Društva Sv. Cirila in Metoda in Rdečega križa. Sodišče ob upoštevanju znanih dejstev komunističnega delovanja (npr. načela zanikanja obtožb, načela neizdaje tovarišev in eventuelno priznanje obtožb ter jih ob primernih prilikah preklicati) ni verjelo zagovoroma obtožencev, da nista komunista in da kot izobrazena mlada človeka nista vedela, da širita letake s protizakonito vsebino. Blaž Röck je bil obsojen na prostostno kazen enega leta strogega zapora, Druškovič pa na osem mesecev. ³⁰⁶ Na izrečeno kazen sta se pritožili obe strani. Državno tožilstvo v Celju je bilo mnenja, da je kazen odmerjena prenizko. Obsodbo pa je izpodbijalo v dveh točkah, ki jih je sodišče razumelo kot olajševalni. Obtoženca nista priznala ničesar, temveč sta se »brez sence kesanja« sklicevala na nevednost, kar pa se ne more razumeti kot olajševalno okoliščino. Kot na drugo olajševalno okoliščino sta se sklicevala na neoporečnost, ki ne bi smela odtehtati dejstva, da bi kot »visokošolca-akademika« morala poznati vsebino letakov in vedeti, da je »protidržavno hujskanje v sedanjih nadvse resnih in usodnih časih posebno sposobno ogroziti javni red in mir«. ³⁰⁷

305 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 99/40. Mapa Blaž Röck. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 26. 4. 1940.

306 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 99/40. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 9. 5. 1940.

307 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 99/40. Priziv Državnega tožilstva v Celju, 1. 6. 1940.

Nekaj dni kasneje se je s sklicevanjem na pomanjkanje dokazov o članstvu v komunistični stranki pritožil oz. zahteval oprostilo sodbo tudi Blaž Röck. ³⁰⁸ Vrhovno sodišče v Ljubljani je revizijama kompromisno ugodilo in izrečene kazni znižalo na pet mesecev (Röck) oz. štiri mesece (Druškovič) strogega zapora. ³⁰⁹

Pogosto se v virih pojavljajo tudi sodni procesi zaradi ustne komunistične propagande, torej kršitve tretjega člena Zakona o zaščiti države, za kar je bila najvišja zagrožena kazen robija do petih let. Tako obtožbo si je npr. nakopal 35-letni usnjarski pomočnik iz Sv. Jurija ob Taboru Gregor Kos, ko je 10. decembra 1939 v Žlaboru, občina Rečica ob Savinji, v gostilni Maksa Turnška vršil protizakonito propagando s tem, da je govoril, »da bo spomladi 1940 prišel k nam v Jugoslavijo Stalin, da bo naredil red, da bomo vsi enaki, da bodo takrat vse »farje« pobili in da menihi ne bodo več nosili meniške obleke in da komunizem napreduje in da prihaja Stalin na površje«. S svojo komunistično propagando naj bi obdolženec vznemiril vse goste, tako da ga je »na koncu iz gostilne vrgel občinski sluga«. V svojem zagovoru je Kos zanikal krivdo izvajanja protizakonite komunistične propagande z argumentom, »da je bil ob navedeni priliki popolnoma pijan, da se vsled tega ničesar ne spominja in da se ni zavedal svojega govorjenja«. ³¹⁰ Na javni glavni razpravi 12. januarja 1940 ga je Okrožno sodišče v Celju spoznalo za krivega vseh očitanih dejanj. Kljub temu, da so priče trdile, da obtoženi ni bil tako močno pijan, da se ne bi zavedal svojih izjav, je sodišče ugotavljalo, da je vendarle »bilo v tem času vsled skaljenja zavesti obtoženčevo stanje tako, da sta bila pojmovanje narave in pomen dejanja bistveno zmanjšani«, in mu dosodilo relativno milo prostostno kazen meseca dni zapora. Ob tem je kot olajševalno okoliščino upoštevalo tudi čisto preteklost ter da ni bil član ali simpatizer KPJ. ³¹¹

308 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 99/40. Priziv, 4. 6. 1940

309 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 99/40. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 19. 6. 1940.

310 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 754/39. Mapa Gregor Kos. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 8. 1. 1940.

311 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 754/39. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 12. 1. 1940.

Poleg omenjenih najdemo v sodnih spisih tudi druga kazniva dejanja, ki so bila označena kot politična. Tako je patrulja šoštanjskih orožnikov 2. maja 1940 opazila na Vošnjakovi ulici v Šoštanju »na eni smreki zraven hiše Antona Kovača 2 metra dolgo rudečo-komunistično zastavo« in jo takoj »skinila z drevesa«. ³¹² Po opravljeni preiskavi so bili 19-letna šivilja Hilda in 19-letni brivski vajenec Jožef Novak ter omenjeni 20-letni kovaški pomočnik Anton Kovač obtoženi povzročitve prestopka po 19. členu Zakona o zaščiti države, saj naj bi z izobešanjem zastave »ustvarjali javno mnenje, da je treba obstoječi pravni red nadomestiti z drugim«. ³¹³ 27. maja 1940 je pred Okrožnim sodiščem v Celju proti njim potekala tajna glavna razprava. Hilda Novak je priznala, da je sešila rdečo zastavo in jo odnesla Antonu Kovaču, da bi jo ta na večer pred 1. majem v Šoštanju javno razobesil. Ker pa je bilo tisti večer po mestu in okolici veliko število pripadnikov Sokola in orožnikov, je zato Novakova naslednji dan poslala svojega brata Jožefa h Kovaču z naročilom, da naj zastavo zdaj razobesi, nakar jo je Anton Kovač obesil na smreko poleg svojega stanovanja. Obtoženci so se zagovarjali, da niso vedeli, da je to prepovedano. Seveda pa sodišče tem trditvam ni verjelo, »saj v takem industrijskem mestu kakor je Šoštanj že skoro vsak otrok ve, kaj pomeni rdeča zastava,« in jih je spoznalo za krive. Čeprav je bila za tovrstna kazniva dejanja zagrožena zaporna kazen od pol leta do treh let, je sodišče Novakovi izreklo kazen dveh mesecev zapor, Antonu Kovaču mesec in 15 dni, Jožefu Novaku pa mesec dni zapor. ³¹⁴

Kot politične delikte oz. dejanja »zoper javno varnost in red v državi« so se razumela tudi dejanja skupine žena rudarjev v času stavke decembra 1939 v Trbovljah. Kot so ugotavljali orožniki, naj bi se Zofija Šinkovec, Antonija Trampuš, Ivanka Jelen, Marija Bregar, Leopoldina Podbevšek, Marija Zupančič in Angela Gombos večkrat zbirale v gručah in protestirale oz. preprečevale

312 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 261/40. Mapa Hilda Novak. Poročilo žandarmerijske stanice Šoštanj, 4. 5. 1940.

313 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 261/40. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 17. 5. 1940.

314 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 261/40. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 27. 5. 1940.

rudarjem, da v času stavke hodijo na delo. Ob tem so »kričale, da se one morajo boriti za kruh in da ne sme noben od rudarjev na delo«, in nekaj delavcev »naj bi bilo celo tepenih«. Na poziv oblastnih organov se niso hotele raziti in razbežale so se šele, ko je »žandarmerija energično nastopila.« Policija je proti njim predlagala uvedbo sodnega pregona. ³¹⁵ Po opravljeni preiskavi je bila vložena obtožnica zaradi kršitve 18. člena Zakona o zaščiti države. Natančneje je obtožnica Šinkovčevo, Trampuševo in Jelenčevo obtoževala, da so se zbrale pred rovom na vzhodnem obratu z namero, da preprečijo rudarjem vstop v rove. Ostale pa naj bi 19. decembra na Lokah v Trbovljah nagovarjale nekega rudarja, naj ne gre na delo. Najbolj obtežljiva je bila obtožba za Šinkovčevo, saj je neka priča izjavila, »da je bila najbolj agilna in je še celo grozila, da bo vsako ženo nabila, katera ne bi svojemu možu preprečila na delo«. Po mnenju tožilca naj bi stavko vodili podtalni elementi, ki so pošiljali »v boj zlasti ženske«. ³¹⁶ 10. junija je pred Okrožnim sodiščem v Celju potekala glavna razprava pod predsedstvom Mirka Detička. Obtoženke so sicer priznale, da so se nekajkrat v času stavke zbrale pred rovi, vendar naj bi se obnašale mirno, niso kričale in niso odvrčale rudarjev od dela niti niso grozile drugim ženam rudarjev. Razšle pa naj bi se brez poziva orožnikov. Dokazni postopek, zlasti izpovedi prič, pa je njihove izjave zanikal. Sodišče je ob koncu razprave vse spoznalo za krive obtožb. Čeprav je bila zagrožena kazen za takšno kaznivo dejanje zapor od petih mesecev do treh let, jim je sodišče zaradi olajševalnih okoliščin (skrb za družino, neoporečnost, delno priznanje) izreklo pogojno kazen meseca dni zapor. ³¹⁷

So se pa pred sodišči znašle tudi takšne osebe, kot je bil npr. Josip Medved. Celega sodnega procesa sicer iz slabo ohranjenih dokumentov ne moremo rekonstruirati, lahko pa iz sodnoizvedenske ekspertize, ki jo je naročilo Deželno sodišče

315 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 399/39. Poročilo žandarmerijske postaje Trbovlje, 23. 12. 1939.

316 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 399/39. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 9. 4. 1940.

317 ARS, AS 1477, šk. 38, Kz 399/39. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 10. 6. 1940.

v Ljubljani, beremo, da je ta 25-letni, v Ljubljani rojeni in v Šmartnem pod Šmarno goro stanujoči bivši sodarski pomočnik ponovno »dal opravka organom javne varnosti«. Povod za njegovo prvo aretacijo in policijsko ter sodno preiskavo je bil sum, da je prav on v juniju 1934 razpečeval komunistične in protirežimske letake v okolici Vižmarij. Pri ponovnem zaslišanju je aretiranec večkrat izjavil, ne le da je sam razširjal letake, temveč je obdolžil in navedel celo vrsto oseb, ki da so mu letake vročili oziroma jih z njim vred prejeli in razpečevali. Nadaljnja preiskava tega ni mogla potrditi, nato pa je tudi Medved sam preiskovalnemu sodniku izjavil, da se je policijskim organom »od kraja vse nalagal in da ni na celi strani niti trohice resnice«. Kazenski postopek proti njemu je bil tako ustavljen in 22. junija 1934 je bil izpuščen na prostost.

Toda že 3. septembra istega leta je bil ponovno aretiran zaradi vlomov in tatvin. Ker pa so hkrati našli pri njem dve skici predmetov, ki se, kakor je trdil državni tožilec »odnose na rat i vojnu odbranu zemlje«, si je s tem prislužil še obtožbe po Zakonu o zaščiti države. Ker pa je med zaslišanji »napravljaj na preiskovalnega sodnika vtis duševno zaostalega človeka,« se je sodišče odločilo, da naj Medveda pregleda psihiater in glede njegovega duševnega stanja izda ustrezno mnenje in poročilo. Medved je bil sicer pregledan že leta 1925, ko so ugotavljali »da ga je treba smatrati za psihopata, pri katerem je moralni čut nezadostno razvit«. Dva izvedenca psihiatrične stroke sta sedaj ugotavljala, da se je stanje z leti poslabšalo, in v ekspertizo med drugim zapisala: »Ne bomo trdili, da je pri preiskovancu ta duševni propad, ki ga navadno, dasi stvarno ne čisto po pravici, imenujemo shizofrensko demenco, bogve kako težak, kajti njegova osebnost kot taka ni uničena, le njen nivo je padel, tako, da je celotno psihično življenje na poseben način oslabiljeno, čustvenost otopela, značaj pa poslabšan v smeri etične in socialne deprivacije.«³¹⁸

318 ARS, AS 1477, šk. 23, Kz 1084/33. Mapa Josip Medved. Sodno-psihiatrično izvedensko mnenje, 12. 1. 1934.

SODNI PROCES PROTI PETRU STANTETU IN SOOBTOŽENIM

»Spet je pred vami na zatožni klopi šest žrtev
Natlačenovega terorja.«³¹⁹

Kot zadnjega od sodnih procesov proti komunistom obravnavam proces proti Petru Stantetu³²⁰ in petim soobtoženim, ki je v nekaterih pogledih lepo odlikoval družbenopolitične razmere Kraljevine Jugoslavije v obdobju približevanja druge svetovne vojne vihre. Omenil sem že, da so v tem obdobju oblastni organi uporabljali tudi nekatere fašistične prijeme, med njimi ustanavljanje konfinacijskih in delovnih taborišč.

V povezavi s tem so se po nekaterih krajih Dravske banovine razširjali različni letaki. Tako so bili v noči s 23. na 24. februar 1940 po celjskih ulicah raztreseni letaki z naslovom »Slovenski javnosti«, v katerih so se zavzemali za oprostitev političnih konfinirancev v Bileči: »Slovenci! Delovno ljudstvo! Pregnanci v Bileči so sami požrtvovalni in neustrašni borci za svobodo in mir. Zdaj so v borbi za najosnovnejše pravice vsakega človeka, kajti najhujšim zločincem se godi bolje kot tem idealnim borcem, ki nam

319 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Mapa Peter Stante in soobt. Pismo Dušana Kraigherja naslovljen z Gospodje kazenski sodniki Okrožnega sodišča v Celju, 17. 6. 1940.

320 Peter Stante (1914, Celje–1980, Črna) – slovenski general, partizan, pred vojno kovinar, od 1933 član KPJ. Med vojno v NOV komandir, politkomisar, komandant. Po vojni je bil mdr. načelnik štaba IV. armade JLA.

kažejo pot v lepšo bodočnost. Ne smemo pustiti teh novih žrtev proti ljudskih sil samovoljnemu terorju nasilnikov! Branimo jih! Borimo se za njihovo osvoboditev, kajti s tem se borimo za svojo lastno svobodo! Razvijmo mogočno gibanje proti koncentracijskim taboriščem! Dajmo duška ogorčenju, ki je že do vrha napolnilo srce slehernega poštenega človeka nad grozodejstvi, ki se vrše nad poštenimi ljudmi. Zbirajmo od človeka do človeka za fond za podporo interniranim in njihovim rodbinam! Pomagajte tistim redkim, ki se jim je posrečilo umakniti se internaciji! Ne dajmo, da jih iz naših rok iztrgajo Natlačenovi žandarji in policaji! PROČ S KONCENTRACIJSKIMI TABORI! V BOJ ZA OSVOBODITEV INTERNIRANCEV! ZBIRAJMO V FOND POMOČI KONFINIRANECM IN NJIHOVIM DRUŽINAM!³²¹ Zaradi razširjanja tega letaka sta bila aretirana Mirko Plaskan in Bogomir Štorman.³²²

Hkrati so celjski policijski stražniki aretirali Petra Stanteta, ki je bil kot znan komunist sicer že prej večkrat aretiran in obsojen.³²³ Prvič je bil s sodbo Okrožnega sodišča v Celju 25. junija 1934 spoznan za krivega prestopka po devetem členu Zakona o zaščiti države in obsojen na dva meseca zapora. Drugič je bil 8. marca 1935 pred Državnim sodiščem v Beogradu obsojen zaradi komunistične propagande na dve leti strogega zapora. Ob aretaciji so pri njem našli različno komunistično literaturo in letake, kot je bil npr. ta z vsebovanim pismom Milana Apiha in ki ga zaradi lepega opisa razmer in Apihovega doživljanja prestajanja državnega nasilja navajam v celoti: »V dnevnem časopisju še vedno ni nobene vesti o usodi 22 slovenskih delavcev in izobražencev, ki so bili 7 t. m. in 6 nadaljnjih pregnani v koncentracijsko taborišče v Bilečo – Črna Gora. Ban Natlačen je prepovedal objavo kakršnegakoli poročila o tem nasilju nad ljudmi, ki niso zagrešili ničesar, razen da so se borili za boljše življenje delovnega ljudstva, proti vojni in za svobodo

321 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Mapa Dušan Kraigher in soobtoženi, Letak Slovenski Javnosti.

322 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940.

323 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Prijava predstojništva mestne policije v Celju, 26. 2. 1940.

slovenskega naroda. Medtem smo prejeli poročila o grozodejstvih, ki so jih morali najprej prenašati srbski, črnogorski, makedonski konfiniranci v Bileći in hrvatski v Lepoglavi in katerim so sedaj izpostavljeni tudi slovenski pregnanci. Naj govori samo pismo, ki smo ga prejeli od enega izmed pregnancev.

Pismo konfiniranca N.N. (gre za Milana Apiha, op. a.) iz Bileće gre takole:

Pri aretaciji mi je bil izrečen odlok, glasom katerega mi je odrejeno za bivališče mesto Bileća – Zetska banovina, ker »motim javni red in mir«. Moral sem v naglici zbrati najpotrebnejše stvari (tekem ene ure) in oditi v spremstvu dveh agentov v policijske zapore. Zvečer so me odpeljali v Ljubljano, kjer so čakali ostali konfiniranci iz Ljubljane in drugod. Po kratkem in površnem zdravniškem pregledu smo bili vsi »sposobni« in zvečer so nas enajst moških in eno žensko naložili v avto in odpeljali do Zaloga, kjer smo vstopili v vlak. Bili smo vklenjeni in policija je branila vsako glasno govorjenje ali kontakt s publiko, česar pa se seveda nismo držali. Imeli smo vsi rdeče nageljne, ki jih tudi nismo hoteli spraviti, četudi so to zahtevali. Šele na vlaku so nas odklenili in potem smo se cijazili 38 ur do Bileće: 12 ljudi v spremstvu 10 policistov, treh orožnikov in dveh agentov! Seveda je ta procesija uživala primeren »ugled« pri potujoči publiko. V Bileći smo se morali najprej predstaviti sreskemu načelniku, ki je obenem upravnik logorja. Nato smo lahko šli dalje do kasarne, kjer so nas sprejeli v varstvo žandarji, ki jih je kakor listja in trave in vsi grdo gledajo. Ko so nam pregledali stvari in odvzeli igle in drugo hladno orožje, so nas seznanili z nekim »hišnim redom«, ki ga je baje podpisal minister in ki je slabši od kakršnegakoli hišnega reda v katerikoli kaznilnici. Doslej imamo tri sobe. V eni so Srbi in Črnogorci, v drugi Makedonci, v tretji pa Slovenci. Vsak stik nam je prepovedan. V vsaki sobi in na hodnikih stoje žandarji s puškami – po dnevi in ponoči. Vsaki dan imamo eno do dve uri sprehoda po dvorišču in to je vse. Hrana je bila spočetka tako slaba, da so sodrugi, ki so bili prvi tukaj, takoj oslabei, da še na sprehod niso mogli več, ker

niso smeli prejemati pakete, niti kupovati hrane. Sedaj je v tem oziru boljše, ker lahko hrano kupujemo in dobivamo pakete (na intervencijo dr. Ribarja v Beogradu pod grožnjo gladovne stavke). Tako dajemo sedaj vsak po tri din dnevno za poboljšanje hrane, kar pa še vedno ne zadostuje in moramo razen tega kupovati še druge jestvine. Poveljnik straže je neki žandarmerijski oficir, terorist iz Makedonije in sadist. Ravno danes si je neki žandar izmislil, da ne pusti nobenega na stranišče. Nato je nastal upor in sedaj imamo po sobah podvojeno stražo z nožem na puški, medtem ko je poveljnik žandarmerije spričo nas vzpodbujal k uporabi ‚vatrenega oružja‘ in nam direktno grozil z ubistvom. Jutri se javimo vsi na izredni raport in bomo protestirali proti temu in zahtevali odstranitev žandarjev iz sob. Začenja se borba, ki bo morda ena najtežjih. Zato je važno, da je javnost obveščena o našem stanju... Na svidenje! Ob smrtni uri, ki bije buržoaziji: delu čast in oblast!«³²⁴

Po nadaljnjih poizvedbah so orožniki izvedli hišno preiskavo še na domu Vere Plaskan in njenega nečaka Mirka Plaskana v Šentrupertu pri Braslovčah. Ob tem so našli nov pisalni stroj znamke »Continental«, ciklostil in vse druge pripomočke za razmnoževanje letakov ter več letakov s komunistično vsebino (»Delavstvu, delovnemu ljudstvu, slovenski javnosti« in »Rudarjem, vsem delavcem in vsemu delovnemu ljudstvu«). Ugotovljeno je bilo, da naj bi bil material last znanega komunista Alojza Šlandra, nadaljnje poizvedbe pa so dognale, da je letake pisal Dušan Kraigher. Pri tiskanju in razmnoževanju sta poleg že omenjenih sodelovala še Ivan Pikl in Jože Turk. Prijeli pa so tudi Marijo Pikl, ker je skušala na sumljiv način priti v stik z aretirano Vero Plaskan. Pri Piklovi so namreč ob aretaciji našli pismo, ki ga je napisal Dušan Kraigher in je bilo namenjeno Plaskanovi, v njem pa je sporočal, da naj se v primeru aretacij »ničesar ne priznava, da se nikogar ne obremenjuje in da človek s priznanji ne obremenjuje samega sebe«, torej »taktike, ki se jo notorno

324 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Letak Slovenski javnosti in Pismo konfiniranca N. N. iz Bileće.

poslužujejo vsi komunistični osumljenci po načelih strankinega vodstva«, in da naj se »dobro držijo, ker ne more biti nič hudega, če ostane stvar izolirana na protestno akcijo zaradi Bileće«. Vse omenjene so orožniki aretirali. Aretaciji sta se z begom izognila le najbolj obremenjena člana združbe Dušan Kraigher in Alojz Šlander, ki je bil sicer s sodbo Okrožnega sodišča v Celju zaradi zločinstev po točkah ena in dve Zakona o zaščiti države že 9. aprila 1934 obsojen na tri leta robije.³²⁵ Kraigher je nato na begu sodnikom Okrožnega sodišča v Celju napisal pismo, v katerem jim je sporočal: »Vedite, da se mi, ki se borimo za resnične koristi slovenskega naroda, to se pravi za koristi slovenskega delovnega ljudstva, za mir, kruh, napredek in svobodo, ne ustrašimo niti sodnega terorja. In tisti državni tožilec, ki je zapisal, da sem pobegnil iz strahu pred aretacijo, naj ve, da nisem pobegnil, marveč da se še vedno borim za isto, kot sem se boril poprej. Če bi bil strahopetec, kruhoborec in koristolovec, bi danes podobno kot on na ukaz bana Natlačena preganjal poštene ljudi, morda celo kake svoje kolege.«³²⁶

Iz zbranih podatkov, pridobljenih med preiskavo, je tožilstvo domnevalo, da osumljenci niso samo idejni pripadniki komunizma, temveč tudi aktivni člani. Takšna je bila tudi obtožnica, vložena pri Okrožnem sodišču v Celju, in sicer proti Petru Stantetu, Veri in Mirku Plaskanu, Ivanu in Mariji Pikl ter Jožefu Turku. V prvi točki jih je ta bremenila, da naj bi pod vodstvom Dušana Kraigherja in Alojza Šlandra organizirali v Šentrupertu in okolici krajevne enote KPJ in »s tem podpirali in pristopali v komunistično stranko kot društvo, ki ima za namen propagando komunizma, anarhizma, terorizma ter za nelegalno prilastitev oblasti«. Pod drugo točko pa jih je bremenila pisanja in razširjanja letakov, ki merijo na to, da se »naščuva na nasilje zoper državna oblastva in vobče, da se ogrozi javni mir in spravi

325 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940

326 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Pismo Dušana Kraigherja naslovljen z Gospodje kazenski sodniki Okrožnega sodišča v Celju, 17. 6. 1940.

v nevarnost javni red ter, da je treba izpremeniti politični ali socialni red v državi z nasiljem ali s kakršnikoli terorizmom«. ³²⁷

Okrožno sodišče v Celju je med 14. in 19. junijem 1940 odločalo o njihovi usodi na javni glavni razpravi pod predsedstvom Josipa Dolničarja. Večino obtožb so obtoženci zanikali. Tako je npr. Peter Stante odločno zanikal vso krivdo, saj se s komunizmom od zadnje izpustitve na prostost »ni več ukvarjal«. Kljub temu jih je sodišče spoznalo za krive, zlasti v drugi točki obtožnice, torej za razširjanje komunističnih letakov oz. prestopke po 4. členu Zakona o zaščiti države. Vsebina nekaterih najdenih letakov je bila »nesporno protizakonita« in so bili napisani z namero, »da se ustvari med ljudstvom nerazpoloženje proti uredbam in naredbam oblastev ter zoper socialni red v državi«. To naj bi bilo sporno zlasti v »današnjih nadvse resnih in usodnih časih«. Ni pa ta ugotovitev veljala za tiste letake, ki so se nanašali izključno na internirance v Bileci. Po presoji sodišča ti letaki niso imeli vsebine ščuvanja na nasilje zoper državna oblastva, ampak so se le zavzemali za internirane osebe. Prav tako po mnenju sodišča v letakih ni bilo govora o tem, da naj se spremeni obstoječi politični in socialni red, ampak izključno o tem, da naj se ljudstvo bori zato, da oblastvo odpravi obstoječa koncentracijska taborišča. ³²⁸

Glede prve točke obtožnice je sodišče po opravljeni glavni razpravi prišlo do sklepa, da so sicer vsi obtoženi idejni pristaši komunističnih nauk in načel, a po obstoječih zakonskih določilih idejni komunizem »ni moč razumeti kot kazniv. Že samo dejstvo, da imamo danes ogromen del po zakonu dovoljene literature usmerjeno čisto levičarsko marksistično in da so iz legalno dovoljene literature obtoženi črpali svoje znanje in nazore.« Sodišče je ocenilo, da ni šlo za organizirano delovanje, in obtožene oprostilo obtožbe zločina po prvem členu Zakona o zaščiti države. ³²⁹

327 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940.

328 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 19. 6. 1940.

329 Prav tam.

Ob izreku kazni je sodišče upoštevalo olajševalne okoliščine, kot npr. neoporečnost pri Mariji Pikel ter Veri in Mirku Plaskanu. Kot obtežilno pa je bilo pri vseh obtoženih upoštevano, »da so v današnjih časih na neumesten način razburjali ljudsko psiho« ter da so bili nekateri zaradi podobnih kaznivih dejanj že obsojeni. Poleg Stanteta je bil povratnik tudi Jože Turk, ki je bil s sodbo Okrožnega sodišča v Celju 9. aprila 1934 zaradi zločina po prvem členu Zakona o zaščiti države obsojen na šest mesecev strogega zapora. Čeprav je bila najvišja zagrožena kazen dveh let zapora, je sodišče ob upoštevanju vseh okoliščin in teže kaznivega dejanja vsem prisodilo prostostno zaporno kazen, in sicer Stantetu 12 mesecev, Turku osem mesecev, Mariji Pikel sedem mesecev, Mirku Plaskanu in Ivanu Piklu šest mesecev ter Veri Plaskan štiri mesece. ³³⁰ Državni tožilec se je na izrek sodbe pritožil. ³³¹ Glede pritožbe obrambe in odgovora na pritožbo tožilstva pa v ohranjenih dokumentih ne najdemo podatkov.

330 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 19. 6. 1940.

331 ARS, AS 1477, šk. 39, Kz 105/40. Pritožba Državnega tožilstva v Celju, 9. 6. 1940.

ŠENČURSKI SODNI PROCES

Če je bilo delovanje komunistov kot glavnih političnih nasprotnikov pravno onemogočeno že kmalu po nastanku kraljevine, pa so bila po uvedbi diktature leta 1929 prepovedana tudi druga društva in politične stranke, »ki izvršujejo propagando ali nagovarjajo druge, da je treba izpremeniti obstoječi red v državi« ter nato tudi tiste, »ki imajo versko ali plemensko obeležje«. To je pomenilo, da se je nabor političnih nasprotnikov razširil tudi na vse t. i. tradicionalne ali predšestojanuarske politične stranke, zlasti na tiste, katerih programi so temeljili na zahtevah po narodnih avtonomijah. Pri nas največja in najvplivnejša Slovenska ljudska stranka je bila skladno s tem formalno prepovedana 22. januarja 1929.³³²

Predstavniki političnih strank so uvedbo diktature za razliko od komunistov in skrajno desničarskih gibanj sprejeli z mešanimi občutki, vendar brez večjih protestov, ponekod celo s »preračunljivo naklonjenostjo«. ³³³ Politične stranke, izčrpane v desetletju parlamentarnih in frakcijskih bojov zaradi različnih političnih in nacionalnih pogledov, so se začasno umaknile v ilegalo v upanju, da gre za kratkotrajen ukrep, ki mu bo kmalu

332 Gašparič, *SLŠ pod kraljevo diktaturo*, str. 74.

333 Prav tam, str. 65–66.

sledilo obnavljanje parlamentarnega sistema. Kmalu sta se izoblikovala dva opozicijska centra. V Beogradu so se združevali del radikalov (zbranih okoli t. i. Glavnega odbora), demokrati (zbrani okoli Ljube Davidovića) ter pripadniki kmečko-delavske levice. Kmalu se jim je pridružilo še vodstvo Jugoslovanske muslimanske organizacije (Mehmed Spaho), po Koroščevem odhodu iz Živkovićeve vlade (septembra 1930) pa še Slovenska ljudska stranka. V Zagrebu pa se je oblikovala druga opozicijska skupina, ki sta jo tvorili predvsem Hrvaška kmečka stranka in Samostojna demokratska stranka.³³⁴ Ker z uvedbo oktroirane ustave 3. septembra 1931 ni prišlo do obnove parlamentarizma, so nekatere politične skupine opustile pasivno politiko čakanja in z različnimi akcijami odkrito nastopile proti diktaturi. Ena izmed takšnih akcij je bila npr. konec leta 1932 in v začetku leta 1933, ko so vodstva večjih opozicijskih strank sprejela resolucije oz. »punktacije«, v katerih so zahtevali ponovno uvedbo parlamentarne demokracije in upravno reformo države.³³⁵

Režim je nasprotovanje prepovedanih političnih strank seveda pričakoval in je glede na oblike njihovega političnega upora usklajeval ostrino politične represije. S sprejetjem ustrezne zakonodaje si je oblast poskušala zagotoviti legitimnost, hkrati pa je že kmalu po uvedbi diktature začela z ukrepi državne represije, ki pa so bili bistveno milejši v primerjavi s tistimi proti komunistom ali skrajni desnici. Hkrati s prepovedjo političnih strank in določenih združenj so začeli proti njim izvajati preventivne ukrepe, ki so segali od različnih oblik nadzora oseb, zgradb, korespondence, prepovedi in omejevanja združevanja in izražanja. Dobrivojevićeva npr. ugotavlja, da so policijski organi vodili podrobne evidence o delovanju politične opozicije in s policijskimi agenti nadzirali gibanje nekaterih njenih vidnejših

334 Stojkov, *Opozicija*, str. 89.

335 Punktacije so kritizirale centralistično in unitaristično velikosrbsko hegemonijo kraljeve diktature ter se zavzemale za federalno ureditev države in politično vrnitev na leto 1918 kot edino državno organiziranost, ki bi zagotavljala razvoj hrvaškega, srbskega in slovenskega naroda. Izšle so v več različicah po celotni kraljevini (zagrebške, novosadske, ljubljanske ali Koroščeve punktacije). Več v: Gašparič, *SLŠ pod kraljevo diktaturo*, str. 164–178.

pripadnikov. Pod nadzorom so bili zlasti najmočnejši nasprotniki režima. Med hrvaškimi politiki so npr. nadzirali ožje vodstvo Hrvaške kmečke stranke (Vladko Maček, Ivan Pernar, Josip Predavec, Juraj Krnjević, Ante Trumbić) in »pravaša« Milana Šuflija. V Srbiji so bili nadzirani vodja Demokratske stranke Ljuba Davidović, Milan Grol, vodja Kmečko-delavske stranke Dragoljub Jovanović, Jovan Jovanović itn. Pod policijskim nadzorom so bili tudi Mehmed Spaho, Nikola Preka in Juraj Šutej. Ena izmed prvih vidnejših političnih žrtev je bil Svetozar Pribičević.³³⁶

Ker pa z nadzorom niso zadušili politične opozicije, je režim ob pojavu odločnejših manifestacij in punktacij represijo stopnjeval. Priljubljen represivni ukrep so bile internacije. Policijska oblastva so lahko politične nasprotnike brez odločitve sodišča internirale v odročne kraje Sandžaka, Črne gore, Bosne, Hercegovine ali v kraj rojstva. Internirani so bili skoraj vsi vidnejši opozicijski predstavniki. Od slovenskih politikov so bili po objavi punktacij leta 1932 internirani Korošec v Vrnjačko Banjo in nato na Hvar, Vekoslav Kulovec v Fočo, Marko Natlačen v Bilečo, Anton Ogrizek pa v Ključ.³³⁷ Z internacijami je šlo bolj za preventivni ukrep in ne toliko za kaznovanja. Večini je bil omogočen relativno visok nivo udobja, nameščeni so bili v hišah vidnejših in premožnejših ljudi, na voljo so imeli pestro prehrano. Preko raznih časopisov, vključno s tujimi, so bili relativno dobro obveščeni o dogajanjih v državi.

Najostrejši represivni ukrepi, katerim so bili izpostavljeni člani predšestojanuarskih političnih strank v obdobju med letoma 1929 in 1934, pa so bili sodni procesi, čeprav ti od vseh političnih sodnih procesov predstavljajo le majhen odstotek. Omenimo le dva izmed bolj odmevnih, in sicer proti Vladku Mačku in Dragoljubu Jovanoviću. Slednji je po prepovedi Kmečko-delavske stranke prvič prišel v navzkriž z Zakonom o

³³⁶ Dobrivojević, *Državna represija*, str. 223.

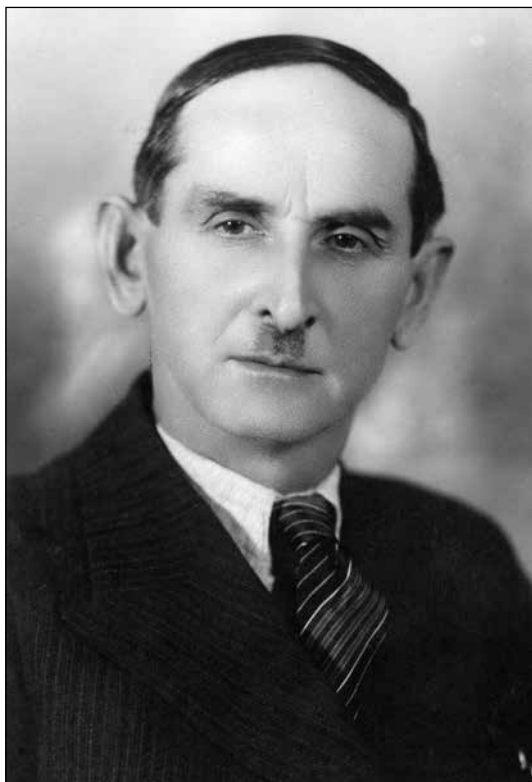
³³⁷ Prav tam, str. 234–235. Več o Korošcevi internaciji v: Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 178–181.

zaščiti države 4. aprila 1929, ko je bil aretiran zaradi domnevno politično obarvanega predavanja v študentskem društvu »Progres«. Obtožen je bil pozivanja k nasilni zrušitvi reda in propagiranja revolucije. Pred Državnim sodiščem v Beogradu se je zagovarjal novembra 1929 in bil po opravljenem sodnem procesu oproščen. Drugič se je znašel pred sodiščem zaradi govora na skupščini zveze srbskih kmečko-delavskih zadrug septembra 1930. V govoru je kritiziral režimsko finančno politiko in uvoz poljedelskih proizvodov za potrebe vojske ter bil zato obsojen na 20 dni strogega zapor. Na tretjem sodnem procesu pred Državnim sodiščem v Beogradu jeseni 1932 pa je bil obsojen zaradi pisanja in razpečevanja letaka z naslovom »*Naloge nove oblasti*«. Obsojen je bil na eno leto strogega zapor v Sremski Mitrovici.³³⁸

Najostreje se je preganjalo hrvaško politično opozicijo. Prvak Hrvaške kmečke stranke Vladko Maček se je na sodišču znašel dvakrat. Prvič je bil aretiran 22. decembra 1929 v povezavi z bombnimi napadi v Zagrebu. Po štirimesečni preiskavi je bil obtožen, da je »pomagal v pridobivanju in prikrievanju orožja, namenjenega za izvrševanje terorizma«. Na velikem in odmevnem sodnem procesu aprila 1930 v Beogradu je bil Maček oproščen, 24 drugih pa je bilo obsojenih na zaporne kazni od šestih mesecev do 15 let robije. Drugič je bil Maček zaprt januarja 1933 zaradi podpisa punktacij takrat najmočnejše avtonomistično-federalistične politične sile v kraljevini Kmečko demokratične koalicije, ki so bolj znane kot zagrebške punktacije. 6. aprila je bila vložena obtožnica, »ki ga je bremenila sodelovanja pri oblikovanju resolucije /.../ in s tem propagande za odcepitev dela države preko Drine, Save in Donave iz Kraljevine Jugoslavije«. Na odmevnem sodnem procesu je bil Maček obsojen na tri leta strogega zapor in je bil tako edini izmed prvakov politične opozicije, obsojen v povezavi s punktacijami. Druge so doletele le internacije ali policijski pregoni.³³⁹

³³⁸ Dobrivojević, *Državna represija*, str. 236–241.

³³⁹ Prav tam, str. 241–248.

Janez Brodar (1885-1969).
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Kljub temu da je bila Slovenska ljudska stranka po uvedbi diktature prepovedana, je Anton Korošec iz vlade izstopil šele 29. septembra 1930. Slovenska ljudska stranka kot vodilna politična sila Dravske banovine pa je od takrat tudi začela aktivneje zagovarjati avtonomistična prizadevanja in ostreje nastopati proti centralizmu kraljeve diktature. Najjasneje so se te zahteve manifestirale januarja 1933 s sprejetjem slovenske različice punktacij, imenovanih Slovenska deklaracija (tudi ljubljanske ali Koroščeve punktacije).³⁴⁰

340 Podrobneje glej v: Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 169.

V ta kontekst sodi največji politični sodni proces proti katerim od slovenskih pripadnikov prepovedanih političnih strank. Gre za sodni proces proti Janezu Brodarju in soobtoženim, ki je potekal pred Državnim sodiščem v Beogradu v začetku leta 1932. Toda še preden se posvetimo sodnemu procesu, se moramo vrniti nekoliko nazaj. 8. maja 1932 je bila ob šestdesetletnici prvaka Slovenske ljudske stranke Antona Korošca v unionski dvorani v Ljubljani pripravljena slovesnost. Ker je šlo za izrazito »protirežimsko, proticentralistično in protiunitaristično manifestacijo«, je po njej neizbežno prišlo do izgredov med protestniki in žandarji.³⁴¹ Ti dogodki so sprožili nove protirežimske manifestacije tudi v kamniškem okraju, Kranju in drugje po Gorenjski. Tako naj bi, kakor je zapisano v obtožnici, 15. maja 1932 v Domžalah v čast Antona Korošca priredili mašo, ki se je je udeležilo približno 2000 ljudi. Po njej naj bi množica odšla v gostilno, kjer naj bi se proslava nadaljevala. Ko so žandarji zahtevali, da se ljudje razidejo, nihče ni želel poslušati povelja, temveč naj bi začeli vzklikati »Živela svobodna Slovenija, dol z vlado, dol z diktaturo, živela svoboda, živel Korošec«. Žandarje naj bi celo obmetavali s kamenjem in žalili »fej žandarmerija«, razšli pa so se šele, ko so žandarji nastopili »energično«. Manifestacija je bila po izjavi nekaterih prič »podobna revoluciji«. Podobni dogodki so se isti dan odvijali tudi v Mengšu in Komendi. V Mengšu se je formirala povorka s slovenskimi zastavami, med katero so demonstrirali proti oblastem in manifestirali za Korošca ter se obnašali, kot »da bi podivjali«.³⁴²

Takšne proslave so dajale vtis, da je »za dr. Korošcem in proti tedanjemu režimu vsaj 80 % slovenskega naroda, zato so hoteli »jugoslovanski nacionalisti« oz. njihovi voditelji to zabrisati«.³⁴³ Oblast je takšne politične manifestacije prepovedala, spodbujala pa je akcije slovenskega dela Jugoslovanske radikalne kmečke

341 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 146–149.

342 *Slovenski narod*, 21. 2. 1933.

343 Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 16.

demokracije, ki si je želela spet vzpostaviti staro razmerje političnih sil. Pristaši Slovenske ljudske stranke so se v odgovor odločili, da bodo prišli na njihove shode oz., kakor se spominja Škerbec, »noben ni slutil, da se pripravlja udeležba, ki bo njim najmanj ljuba«. ³⁴⁴ Tako je npr. 16. maja nekdanji narodni poslanec Janko Barle, župnik pri sv. Jakobu v Ljubljani, sklical politični shod v Hrastju. Kakor hitro je Janez Brodar za to zvedel, je zbral svoje pristaše, ki so takoj začeli demonstrirati proti Barletu z vzkliki kot: »Živel Korošec, dol Barle, živela svoboda.« Na cerkvenem zvoniku je bila razobešena velikanska slovenska zastava, zvonovi v zvoniku pa so neprestano zvonili, s čimer so ovirali Barletov shod. ³⁴⁵

Šenčurski dogodki so dosegli svoj vrhunec 22. maja. Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija je v odgovor na manifestacije prepovedane Slovenske ljudske stranke načrtovala politične shode na Primskovem, v Šenčurju in drugod. Toda že na prvi shod na Primskovem, na katerem naj bi nastopil narodni poslanec Milan Mravlje, so prišli tudi nasprotniki. Med skupino teh 200 ljudi je bil kranjski župnik Matija Škerbec. Takoj ko je začel Milan Mravlje govoriti, je v dvorani nastal nemir. Poslanec Mravlje je zaman miril ljudske množice, ki so vzklikale: »Dol z njim, udri ga, živela svoboda, živel Korošec.« Shod se je zato predčasno zaključil, žandarji pa so pozvali ljudi, naj se razidejo. Toda pred gasilskim domom so ljudje nadaljevali z žaljenjem Mravljeta, neki demonstrant je proti njemu vrgel velik kamen, ki pa ga ni zadel. Isti dan popoldne je bil napovedan tudi politični shod poslanca Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije Janka Barleta v Šenčurju. Tudi na ta shod so prišli ljudje izraziti svojo protirežimsko naravnost. Popoldne se je tako zbralo v Šenčurju okrog 3000 ljudi, ki so prihajali v Šenčur v organiziranih skupinah. Večina je nosila zelene kravate in male slovenske zastavice. Ker so žandarji na shod spuščali samo Barletove pristaše, nasprotnike pa zavračali, je nastal velik

³⁴⁴ Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 17.

³⁴⁵ *Slovenski narod*, 21. 2. 1933.

nemir. Nasprotniki so hoteli v dvorano na shod, zato so skušali z naskokom prodreti žandarmerijski kordon, proti kateremu so začeli leteti kamenje in polena. Nekaj žandarjev so zadeli, padel naj bi celo revolverski strel. Nastala je velikanska zmešnjava ob vpitju sloganov: »Dol z izdajalci, dol Barle, dol vlada, živela federacija, živela slovenska republika, živela svoboda, dol režim, dol diktatura.« Ker naj bi bili žandarji v nevarnosti, da jih ljudske množice razorožijo, so bili prisiljeni uporabiti »vroče orožje«. Kakor hitro je streljanje ponehalo, so demonstranti zopet začeli z vzklikanjem in metanjem kamenja. Ko se je na ulici prikazal Barle, so ga ljudje obmetavali s kamenjem in vanj pljuvali. Barle je zaradi teh dogodkov tri dni kasneje odstopil kot poslanec Narodne skupščine. ³⁴⁶

Oblastni organi so takšne manifestacije razumeli kot izrazite avtonomistične težnje, zato je bil odgovor hiter in oster. Le nekaj dni po šenčurskih dogodkih 22. maja so sledile množične aretacije, aretiranci pa so bili prepeljani v preiskovalni zapor v Ljubljano in v Beograd. Po dolgih sedmih mesecih preiskave se je 20. februarja 1933 začel sodni proces proti 12 obtožencem, in sicer proti 48-letnemu posestniku in narodnemu poslancu iz Hrastja pri Kranju Janezu Brodarju, 46-letnemu posestniku in narodnemu poslancu iz Šenčurja pri Kamniku Antonu Umniku, 48-letnemu posestniku in narodnemu poslancu iz Kaplje vasi pri Komendi Janezu Štrcinu, 39-letnemu pleskarju iz Pšenične Police Jerneju Vombergarju, 29-letnima kmetoma iz Voklega Francu Grilcu in Vinku Kosu, 20-letnemu pisarniškem slugi iz Podgore Jožetu Lobodi, 31-letnemu čevljarju iz Pristave Tomažu Ogrinu, 19-letnemu zidarju iz Mengša Petru Cerarju, 28-letnemu pravniku iz Brnika Alojziju Iliji, 47-letnemu župniku iz Kranja Matiji Škerbcu in 32-letnemu kmetu iz Klopce Francu Gregorinu. Javno glavno razpravo je vodil predsednik Dragotin Bubanj iz Zagreba, člani senata so bili Trajko Stamenković, Milorad Kurtović (oba sodnika Kasacijskega sodišča v Beogradu), Vladimir Marzetič

³⁴⁶ Takšno sliko dogodkov najdemo v obtožnici. V: *Slovenec*, 22. 2. 1933. Nekoliko omiljeno obliko opisuje: Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 21–35.

(sodnik Sodnega stola v Zagrebu), Anton Štubec (višje Deželno sodišče v Ljubljani), Vojislav Paljič (Sodnik apelacijskega sodišča v Beogradu) in Svetomir Mihajlovič (sodnik Okrožnega sodišča v Beogradu).

Na prvi obravnavi, ki se je začela 20. februarja 1933 ob 9.45 dopoldne, je predsednik Bubanj ukazal obtožence privedi v dvorano, v kateri se je gnetlo »*polno poslušalcev, posebno Slovencev*«. ³⁴⁷ Vsi obtoženci razen Brodarja, Umnika in Štrcina, ki so bili ves čas v preiskovalnem zaporu, so se branili s svobode. Ker je predsednik kmalu ugotovil, da manjka eden izmed obtoženih (Franc Grilc), je razpravo prekinil in prestavil na naslednji dan. Ob tem je pozval vse obtožence, ki so se branili s svobode, naj točno prihajajo k razpravi, sicer bodo morali v preiskovalni zapor. ³⁴⁸

Razprava se je nadaljevala v torek, 21. februarja, ob osmi uri zjutraj. Ker Grilc zopet ni upošteval sodnega poziva, je senat sklenil, da se postopek proti njemu izloči iz tedanje razprave. Posamezni obtoženci so ob začetku razprave na poziv senata podali svoje osebne podatke, nato pa je predsednik senata Bubanj vprašal obtoženega Brodarja, kaj mu je ljubše, tajna ali javna razprava. Brodar je izjavil, da naj bo razprava javna. Po uvodnih podrobnostih je državni tožilec Čadrov prebral obtožnico. Ta jih je bremenila povzročitve različnih kaznivih dejanj zaradi dogodkov v Domžalah, Mengšu, Komendi, Hrastju, Šenčurju, na Primskovem, v Dolu in pri Sv. Trojici. Obtoženi so bili različnih dejanj žalitve vladarja in režima, ustvarjanja razpoloženja, da naj se spremeni tedanja državna ureditev in naj se del države oddvoji od državne celote kot samostojna država. Prav tako so bili obtoženi pozivanja k nasilju proti državnim oblastem in s tem ogrožanja javnega miru in reda v državi. Najtežje so bili obremenjeni Brodar, Umnik in Štrcin, saj naj bi pripravljali in vodili demonstracije, »*od katerih je bila ona*

³⁴⁷ Tako v: *Slovenec*, 21. 2. 1933. Škerbec pa navaja, da je prišlo poslušat sodni proces tudi večje število ljudi iz Beograda, posebno številni naj bi bili pristaši Dragoljuba Jovanovića. V: Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 184.

³⁴⁸ *Slovenec*, 21. 2. 1933.

v Šenčurju najresnejša, ker je tam orožništvo moralo uporabiti mrzlo in vroče orožje«. ³⁴⁹

Po predstavitvi individualnih obtožb je tožilec v poglobljeni analizi predstavil splošne razloge obtožnice, torej razmere, ki so nastale po uvedbi diktature 6. januarja 1929 in Koroščevem izstopu iz vlade septembra 1931. Ob tem je ugotavljal, da se je v posameznih okrajih vse bolj in bolj začela voditi srdita propaganda proti državi in režimu in to zato, ker nekdanja Slovenska ljudska stranka ni mogla na volitve. Izraz nezadovoljstva s tedanjim režimom je tako izbruhnil ob 60-letnici Antona Korošca kot rezultat aktivnosti »*bivših pristašev SLS, ki sedijo na obtožni klopi /.../ ljudske mase pa so jih slepo poslušale in se njihovim poveljem pokorile*«. Vse to naj bi oblast razumela kot dokaz, da se je ta »*protirežimska propaganda sistematično in v hitrem tempu vršila*«. Obtožnica pravi, da ni mogoče misliti, da bi se slovenski narod, slovenski fantje in dekleta in celo otroci sami od sebe dvignili proti organom državne oblasti, ter predpostavlja, da so bili na to »*preparirani in poučeni s pomočjo posebne tajne podzemeljske propagande*«. V obtožnici še piše, da si ni mogoče misliti, da bi slovenski kmetje sicer mogli govoriti o »*Pufferstaatu*« oz. »*samostojni slovenski republiki*«. Vsi izpadi proti žandarjem, ko so jih obmetavali s kamenjem in poleni, naj bi po mnenju tožilca dokazovali, da je propaganda delovala na podlagi dobro premišljenega načrta. Na raznih javnih in tajnih sestankih naj bi se določile točne smernice, kako je treba organizirati proslave in kako nastopati proti shodom nasprotnikov. Ljudje so na shode prihajali peš in na kolesih, okrašenih s slovenskimi zastavicami in z zelenim perjem, vsi udeleženci pa so nosili zelene kravate v znak demonstrativnega protirežimskega razpoloženja. Vsa ta agitacija in propaganda naj bi po mnenju tožilstva izhajala od nekdanjih pristašev Slovenske ljudske stranke, ki sedijo na obtožni klopi. ³⁵⁰

³⁴⁹ *Slovenec*, 26. 2. 1933.

³⁵⁰ *Slovenec*, 22. 2. 1933.

Prebiranju obtožnice je sledil dokazni postopek. Sprva so bili zaslišani obtoženi in krivdo so večinoma zanikali.³⁵¹ Tako je npr. Brodar zanikal, da bi dobil navodila za razbitje shoda v Šenčurju in da bi hujskal zbrane ljudi ali da bi klical protidržavne vzklike, pač pa naj bi ves čas ljudi le miril. Tudi Umnik je zanikal obtožbo, da bi igral vodilno vlogo pri demonstracijah v Šenčurju itn.³⁵² Naslednjih nekaj dni je potekalo zasliševanje večinoma obremenilnih prič in prebiranje izpovedi prič, ki so bile zaslišane na orožniških postajah, Okrajnem sodišču v Kranju ali Deželnem sodišču v Ljubljani.³⁵³ Škerbec je zapisal, da so bili na glavno razpravo pozvani poleg žandarjev še drugi pristaši režima, »ni pa bil poklican ne eden izmed naših prič, ki smo jih polno predlagali«. ³⁵⁴ Skupaj je bilo v dokaznem postopku zaslišanih 13 prič in uporabljenih 225 zapisnikov zaslišanih oseb ter drug dokazni material. Med njimi so bili tudi polena in kamenje, ki naj bi bilo uporabljeno ob napadih na žandarje. Ob pogledu na to je med razpravo predsednik sodišča pripomnil: »Jaz vidite, bi rajši videl, da me zadane svinčenka kakor takle kos«. ³⁵⁵

2. marca 1933 je vladalo še večje zanimanje, saj naj bi govoril državni tožilec Djadrov. Ta je zopet ugotavljal, da si lahko človek ob prebiranju obtožnice v zvezi s šenčurskimi dogodki sicer ustvari vtis, da je šlo za čisto nedolžne demonstracije, če pa se »poglobi v študij materjala, pridemo do zaključka, da so tukaj na delu tajne podzemne sile, ki so šle za tem, da se razdeja in zruši vera v trajno politično stanje in celo v obstoj države«. Nato se je podrobno posvetil zločinskim dejanjem vsakega od obtoženih, pri čemer je ugotavljal, da je dokazni postopek v celoti brez dvoma potrdil, da je podana za vse obtožence kazensko-pravna odgovornost in pozval sodnike, »da ni treznega človeka in treznega državljana, ki ne bi tega obsodil. Namesto, da bi ti ljudje

351 *Slovenec*, 22. 2. 1933.

352 *Slovenec*, 26. 2. 1933.

353 *Slovenec*, 24., 26., 28. 2. in 1. 3. 1933.

354 Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 181.

355 Od žandarmerijske postaje Šenčur je bilo dostavljenih 54 zapisnikov, iz Hrastja 9, Mengša 43, iz Cerkelj 12, iz Dola 12, s Primskovega 15 in iz žandarmerijske postaje Sv. Trojica 71 zapisnikov. V: *Slovenec*, 22. 2. 1933, 23. 2. 1933..

krepi državno narodno zavest, so bili najhujši provokaterji za plemensko in regionalno borbo ter so hoteli ljudske množice še bolj podžgati. Radi tega predlagam, da se vsi krivci v smislu zakonskih določil strogo kaznujejo, in sicer po stopnji njihove kazenske odgovornosti.« Pred tem je še pohvalil delo orožnikov, na katere naj bi letel prenekateri očitek o pretirani uporabi sile, češ da »so pokazali izredno potrpežljivost in se da to primerjati samo s potrpežljivostjo Joba v Svetem pismu«. ³⁵⁶ Takoj za govorom državnega tožilca so besedo dobili najboljši slovenski, hrvaški in srbski odvetniki, ki pa so imeli v takšnih okoliščinah težko nalogo. Tako je npr. Adlešič, zagovornik prvoobtoženega Brodarja, ki si je vzel največ časa, poskušal spodnesti pojem tajne organizacije, očitane v obtožnici. Nato je govoril o pojmu političnega zločinca, o pravicah svobodnega državljana in vprašanju republikanstva, o pričah ter psihologiji množic itn. Na podoben način so obtožene branili tudi odvetniki Jaka Mohorič, Ivan Ribar, Vladislav Pegan, Miha Krek idr. ³⁵⁷

Na mrzel, mračen in pust dan 6. marca 1933, torej po 11 dneh glavne razprave, je sodni proces proti Brodarju in soobtoženim dosegel svoj epilog. Bili so to »mučni in naporni dnevi«. ³⁵⁸ Ob napovedani uri so obtoženci, ki so za vsak primer prinesli s seboj vse svoje stvari, zavzeli svoja mesta. Nekaj minut po četrti uri je stopil v dvorano sodni zbor s predsednikom Bubanjem na čelu. V splošni tišini je predsednik senata prebral obsodbo. Na strogo zaporno kazen je bil obsojen Janez Brodar, in sicer na eno leto in pol, Jernej Vomberger, Jernej Grilc, Alojzij Ilija, Matija Škrbec so bili obsojeni na eno leto, Vinko Kos na 10 mesecev, Josip Loboda in Tomaž Ogrin na osem mesecev, Peter Cerar in Franc Gregorin na šest mesecev, Anton Umnik pa na mesec dni strogega zapor, Ivan Štrcin le na globo v višini 900 din. Umnik, Štrcin in Gregorin so kazen prestali že v preiskovalnem zaporu in so bili zato takoj po razglasitvi sodbe izpuščeni. ³⁵⁹

356 *Slovenec*, 3. 3. 1933.

357 *Slovenec*, 3. in 4. 3. 1933.

358 Škerbec, *Šenčurski dogodki*, str. 191.

359 *Slovenec*, 6. in 7. 3. 1933.

Politični obsojenci so bili večinoma poslani v custodio honesto oz. »*dostojno zatvoritev*« na posebni oddelek kazenskega zavoda v Sremski Mitrovici. Režim za to vrsto političnih zapornikov je bil tam relativno blag. Nameščeni so bili v udobnejših skupnih prostorih od ostalih zapornikov, sobe so bile zaklenjenene zgolj med deveto uro zvečer in sedmo zjutraj, dneve so lahko preživljali zunaj na svežem zraku, bili so osvobojeni dela oz. so lahko sami izbirali delo. Dovoljeni so bili pogosti obiski, lahko so pošiljali pisma sorodnikom in prijateljem in neomejeno prejeli knjige ter tuji tisk, zato so bili dobro obveščeni o vseh notranje- in zunanjepolitičnih dogajanjih. Imeli so pravico do svojih oblek, obutve in posteljnine, nosili so lahko daljšo brado in lase, lahko so prejeli pakete in hrano kupovali tudi zunaj zopora. Poleg obsojencev s šenčurskega sodnega procesa so v kaznilnici Sremska Mitrovica kazni prestajali tudi drugi opozicijski politiki, kot npr. Vladimir Maček in Dragoljub Jovanović.³⁶⁰

Res je sicer, da so bili predstavniki predšestojanuarskih političnih strank, kakor ugotavlja Dobrivojevičeva, med letoma 1929 in 1935 izpostavljeni relativno ostri politični represiji. Z omejevanjem in prepovedjo njihovega delovanja, s strogim nadzorom, internacijami ter drugimi oblikami policijskega in sodnega kaznovanja so oblasti poskušale uničiti vsakršno proticentralistično in protiunitaristično opozicijo.³⁶¹ Vendarle pa je bila politična represija zoper meščansko opozicijo bistveno milejša kot ukrepi proti komunistom ali skrajno desničarskim organizacijam in je po smrti kralja Aleksandra 7. oktobra 1934 povsem popustila. Dozorelo je namreč spoznanje, da je represija kontraproduktivna, in kot ustreznejša se je pokazala pot inkluzivnega sodelovanja. Že pod novo Jevtičevo vlado decembra 1934 so bili iz zaporov ali konfinacij izpuščeni glavni politični voditelji Slovencev in Hrvatov z Antonom Korošcem in Vladkom Mačkom na čelu, slabši je bil tudi nadzor nad

360 Dobrivojevič, *Državna represija*, str. 252–254.

361 Prav tam, str. 255.

opozicijskim časopisjem. Na delno liberalizacijo kaže tudi udeležba s svojo kandidatno listo sicer prepovedane Slovenske ljudske stranke, ki je skrivaj ohranjala organizacijsko strukturo, na nadomestnih volitvah v Senat februarja 1935 itn.³⁶² Z oblikovanjem nove vlade junija 1935 pod predsedstvom Milana Stojadinovića, v katero je kot notranji minister znova vstopil tudi Anton Korošec, se je ta trend nadaljeval.³⁶³

Avgusta 1935 je bila v namen navideznega oživljanja demokracije ustanovljena nova vsedržavna vladna stranka Jugoslovanska radikalna zajednica,³⁶⁴ ki so jo sestavljale tiste politične stranke, ki so bile v času Aleksandrove diktature v opoziciji, torej Narodna radikalna stranka, Slovenska ljudska stranka in Jugoslovanska muslimanska organizacija. Reševanje hrvaškega vprašanja, ki je predstavljalo temeljni problem jugoslovanske države, je bilo rešeno po odstopu Stojadinovićeve vlade februarja 1939, ko je postal predsednik vlade Dragiša Cvetković. Zahteve po slovenski avtonomiji so se omilile z avtonomističnimi prizadevanji banskega sveta in Koroščevim delovanjem v vladi Kraljevine Jugoslavije. S takšnimi ukrepi ter posledično z milejšimi oblikami državne represije in družbeno političnega nadzora je poskušal režim vsakokratno politično opozicijo nevtralizirati, zato za ostrejšje nastopanje v obliki političnih sodnih procesov, kakršen je bil npr. šenčurski sodni proces v Dravski banovini, niti ni bilo potrebe.

So se pa pred sodišči Dravske banovine večkrat znašli ljudje zaradi manjših prestopkov in prekrškov, ki jih lahko označimo kot politično motivirane. Tako je npr. 15. marca 1939 pred Okrožnim sodiščem v Celju potekala razprava proti 48-letnemu odvetniku dr. Rudolfu Dobovišku. »*V imenu njegovega veličanstva kralja!*« je sodnik Fran Farkaš v prisotnosti namestnika državnega tožilca Davorina Rusa in Doboviškovega

362 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 237–252.

363 Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, str. 84–95.

364 JRZ je podpirala monarhijo in narodno dinastijo Karadorđevićev ter zagovarjala ustavno in parlamentarno ureditev države v demokratičnem duhu. A sam program stranke je še vedno temeljil na ustavi iz leta 1931, ki je uveljavljala unitarizem in centralizem.

zagovornika Zdravka Kalana razsodil, da je Dobovišek kriv, da je v času neposredno pred občinskimi volitvami decembra 1936 popravil ter podpisal letak z naslovom »*Za volilce občine Nova Cerkev*«. V tem letaku je pisalo: »*Celo v teh hudih časih stiske gre iz Slovenije v Beograd letno 800 milijonov dinarjev več kot pride nazaj. Centralizem je doslej požrl 18 milijard dinarjev slovenskega denarja. Ves ta denar so vporabili tam doli, nam Slovencem je ostala strašna revščina, denarja ni nikjer med nami. Naši denarni zavodi so prazni in posojila ne dobiš, če je sila še tako velika. In kaj je s kmečko zaščito? Vknjižbe na slovenske grunte je dobila belgrajska agrarna banka. Kmeti bodo plačevali dolgove tej banki in mi Slovenci bomo imeli še bolj prazne žepe, denarja bo vedno manj med nami. Vse naše posojilnice so uničene. Klerikalni režim nas je oropal vseh političnih svoboščin. Uvedel je nasilen diktatorski režim. Omajal je zakoniti red in enakopravnost. Pripadnik režima dobi vse pravice na krožniku in protekcijo, nasprotnik pa je vsak brezpravna raja.*« S tem dejanjem je po mnenju sodišča Dobovišek naklepoma pomagal, da se omenjeni letak preda v tisk in se ga razširi, z namero, da bi z njegovo vsebino povzročil »*nerazpoloženje zoper državne uredbe, oblastne naredbe ter zoper politični red v državi*«. S tem je zagrešil prestopok po 34. členu Kazenskega zakonika in kršil četrti člen Zakona o zaščiti države. Sodišče ga je obsodilo na denarno kazen 1000 dinarjev.³⁶⁵

365 ARS, AS 1477, šk. 37, Kz 2/36. Mapa Rudolf Dobovišek. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 15. 3. 1939.

SODNI PROCESI ZARADI NACISTIČNE PROPAGANDE

Ob koncu prvega dela naj omenim še eno kategorijo politično motiviranih sodnih procesov. S približevanjem in začetkom druge svetovne vojne se je začel postopen proces nacifikacije nemške manjšine v Dravski banovini. Zlasti premožnejši sloji so ga spremljali s precejšnjimi simpatijami. Ustanavljale so se krajevne skupine Kulturbunda, okrepila se je nacistična oz. hitlerjanska propaganda itn. Sprva oblasti na to niso ostreje odgovarjale, ko pa je poleti 1935 notranji minister postal Anton Korošec, se je politika zaostrila. Na osnovi obtožb nacistične protidržavne propagande so se razpuščale skupine Kulturbunda (med njimi največje v Mariboru, Celju, Ljubljani in Kočevju), prepovedan je bil celjski nacistični časopis *Deutsche Zeitung*, od jeseni 1935 oblast ni več dovoljevala predavanj nacističnim predavateljem, maja 1937 pa so aretirali in izgnali več nacističnih organizatorjev in propagandistov itn. Kljub temu sta se proces nacifikacije in protidržavno delovanje pristašev nacionalsocializma zlasti po nemški priključitvi Avstrije 12. marca 1938 in Koroščevem odstopu z mesta notranjega ministra decembra 1938 le še okrepila. Krepila se je nacistična propaganda, prirejale so se velike demonstracije (npr. marca 1939 na Apaškem polju), katerim so večkrat sledili spopadi

s policijo. Po drugi strani pa je oblast ponovno odgovarjala z obsežnimi policijskimi in sodnimi pregoni. Po sporazumu Cvetković-Maček avgusta 1939 je sledila širša amnestija, ko je bilo iz zaporov po kraljevini izpuščenih okoli 2300 Nemcev. Del teh pa se je nato začel aktivno vključevati v delo nemških varnostnoobveščevalnih in vojaških služb.³⁶⁶

Oglejmo si nekaj primerov sodnih procesov, večinoma na osnovi obtožb nacistične propagande, iz arhiva Okrožnega sodišča v Mariboru. 15. septembra 1939 je potekala tajna glavna razprava proti 40-letnemu slikarskemu mojstru iz Maribora Ernestu Listu, 34-letnemu ključavničarju Ivanu Schweighoferju, 32-letnemu šoferju s Ptuja Hermanu Tropu, 39-letnemu delavcu iz Maribora Ervinu Pernatu, 31-letnemu skladiščniku Ivanu Mihiču in zasebnici iz Maribora Jožici Pirnat. Obtožnica je najostreje bremenila Ernesta Lista, in sicer v več točkah, da je prepisoval in razširjal pesmi »*Ruf zum Kampf*« in »*Unser Marsch*«, katerih vsebina je merila na to, »*da se druge osebe naščuvajo za nasilja zoper državna oblastva in da se ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red*«. Hujše so bile obtožbe, da je vstopil v nacionalsocialistično stranko in prevzel funkcijo Sturmführerja za Maribor. Konec leta 1938 in v začetku leta 1939 naj bi organiziral skupino 500 ljudi oz. »*društvo za nelegalno prilastitev oblasti*«, ki naj bi v Mariboru uprizorila nereda z namenom, »*da bi tuje vojaštvo zasedlo Maribor*«. Soobtoženi so bili obremenjeni kot sokrivci pri vršenju nacistične propagande z razširjanjem omenjenih pesmi in drugih letakov. List in Schweighofer pa sta bila obtožena še tega, da sta na predvečer Hitlerjevega rojstnega dne 19. aprila 1939 na Magdalenski cerkvi razobesila nacionalsocialistično zastavo, s čimer »*sta ustvarjala prepričanje in razpoloženje, da bi se del kraljevine Jugoslavije izločil iz celote in spojil s tujo državo*«. List je bil še obtožen, da je ob priliki izjavil, »*da se ne bo izselil v Nemčijo, ker bo itak prišel Hitler in zasedel Maribor*«. Nekateri od obtoženih je doletela

366 Več o tem glej v: Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*.

še obtožba opuščanja prijav omenjenih kaznivih dejanj.³⁶⁷ Po opravljeni glavni razpravi je bil List zaradi pomanjkanja dokazov oproščen najtežjih obtožb organiziranja združbe 500 ljudi, v vseh ostalih točkah pa so bili obtoženi spoznani za krive in obsojeni: List na tri leta robije, Trop in Pernat na 10 mesecev strogega zapora, Mihič na šest mesecev strogega zapora, Schweighofer na pet mesecev strogega zapora, Pirnatova pa na mesec dni zapora. Pri izreku kazni je sodišče upoštevalo za oteževalno okoliščino dejstvo, »*da so storili kazniva dejanja, naperjena proti državi, v času velike politične napetosti, ko bi lahko tudi taka dejanja pripomogla, da bi se dogodili najhujši dogodki in še posebej dejstvo, da so bila dejanja storjena v eksponiranem obmejnem kraju*«. List pa je bil ob tem »*eden izmed kolovodij neredov in tudi ne kaže niti najmanjšega kesanja, temveč je še nekako ponosen*«. ³⁶⁸ Po vložnem prizivu s strani tožilstva je Apelacijsko sodišče v Ljubljani zaradi predkaznovanosti nekaterih in zaradi teže kaznivih dejanj, »*kjer je moglo ob danih napetih razmerah povzročiti nedogledne usodne posledice*«, kazni zvišalo, in sicer Listu na pet let robije, Mihiču, Tropu in Pernatu na dve leti robije, Schweighoferju pa na osem mesecev strogega zapora.³⁶⁹

29. decembra 1939 je pred Okrožnim sodiščem v Mariboru potekala glavna razprava proti 29-letnemu delavcu iz Cerkvenika Jakobu Judtu. Spoznan je bil za krivega, da je 12. septembra 1939 v gostilni Beranič v Mariboru izjavil, »*da on ne bi šel v vojno, če bi ga pozvali in da je vsak neumen, ki gre v vojno, ker mora vedeti, da če enkrat gre, bo tam poginil*«. S tem je vršil propagando, »*ki meri na to, da se povzroči neposlušnost ali nezadovoljnost med vojaki ali da se civilisti ali vojaki ne odzivljejo svojim dolžnostim*«. Ob isti priliki je še izjavil, »*da ni Hiler ničesar kriv in da noče ničesar tujega, marveč samo vse ono*,

367 PAM, SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39. Obtožnica Državnega tožilstva v Mariboru, 20. 6. 1939.

368 PAM, SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 15. 9. 1939.

369 PAM, SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39. Sodba Apelacijskega sodišča v Ljubljani, 15. 11. 1939.

kar je nemško in da bo vse to tudi dosegel.« S tem pa je »ustvarjal pri drugih prepričanje in razpoloženje, da bi se del kraljevine Jugoslavije izločil iz celote in spojil s tujo državo«. Judt se je sicer izgovarjal na »popolno pijanost,« vendar so priče potrdile, »da je bil razsoden in da je dobro vedel, kaj govori.« Zaradi kršenja Zakona o zaščiti države ga je sodišče obsodilo na prostostno kazen leto in pol robije ter izgubo častnih pravic za tri leta. Pri izreku kazni je sodišče upoštevalo obtežilno okoliščino, »da je obtoženec govoril na inkriminiran način v javnem lokalu v mestu na državni meji, kar je moralo pri vseh navzočih upravičeno vzbuditi ogorčenje«. ³⁷⁰

40-letni posestnik iz Bukovca Alojz Lesjak je bil 24. avgusta 1940 pred Okrožnim sodiščem v Mariboru spoznan za krivega, »da je 7. 4. 1940 v Markovcih vaške fante pozival, da se morajo učiti nemški jezik, ker da bo v kratkem preobrat, da bomo prišli pod Nemčijo, omenjajoč da je v Nemčiji življenje, v tej prokleti siromašni Jugoslaviji pa da ni za živeti, pri tem pa večkrat vzkliknil ‚Heil Hitler‘.« Zaradi sovražne propagande in »izpostavljanja posmehu ali preziranju Kraljevine Jugoslavije kot celote« je bil obsojen na prostostno kazen enega leta in dveh mesecev robije ter izgubo častnih pravic za obdobje treh let. ³⁷¹

40-letni posestnik iz Belskega Vrha Štefan Težak in 52-letni Jurij Kokot pa sta bila na tajni glavni razpravi 24. avgusta 1940 obsojena, da sta izvajala nacistično propagando 25. februarja 1940 v Zavrču na šolskem roditeljskem sestanku. Težak je bil spoznan za krivega, da je izjavil, »da bi vsaj že enkrat prišel Hitler, da bo napravil red in da bo enkrat mir«, ter »da naj pride Nemec, njegova naj bo komanda in da naj bodo boljša posestva v naših krajih v nemških rokah, zakaj Nemec je človek«. Jurij Kokot pa je bil obsojen zaradi izjav, »da so se otroci za časa Avstrije v šolah več naučili kot pa danes v Jugoslaviji, da je bil takrat boljši red in disciplina in da tudi njegov otrok že več let

370 PAM, SI PAM 0645, šk. 289, Kz. 1311/39. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 29. 12. 1939.

371 PAM, SI PAM 0645, šk. 295, Kz 594/40. Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 24. 8. 1940.

hodi v isti razred pa ničesar ne zna, otroci pa da danes sploh manj znajo«. S tem sta zagrešila zločin po tretjem členu Zakona o zaščiti države. Prvi je bil obsojen na osem mesecev strogega zapora, drugi pa na dva meseca zapora. ³⁷²

372 PAM, SI PAM 0645, šk. 296, Kz 587/40. Sodba Okrožnega sodišča Maribor, 24. 8. 1940.

**POLITIČNA
REPRESIJA V
PRVEM POVOJNEM
OBDOBJU
(1945–1953)**

TEMELJNI VZROKI POLITIČNE REPRESIJE V PRVEM POVOJNEM OBDOBJU

Povojnih oblik politične represije in političnih sodnih procesov kot temeljnega orodja državne represije si v novi socialistični Jugoslaviji in znotraj nje Sloveniji ne moremo razlagati brez umestitve v temeljne vzročno-posledične procese tedanjega časa. Torej v kontekste okupacije, kolaboracije dela predvojnih političnih elit, oboroženega odpora pod vodstvom komunistov, izvedbe socialistične revolucije in s tem temeljite spremembe državne ureditve.³⁷³ V ta namen se moramo vrniti nekoliko nazaj v čas druge svetovne vojne, ki je tako usodno zaznamovala slovensko narodno tkivo.

Na predvečer druge svetovne vojne so ostajala ideološka razhajanja med takrat glavnima političnima taboroma, na eni strani protikomunističnim (predvojne legalne politične stranke) in na drugi ilegalnim komunističnim, izjemno zaostrena. Aprilska okupacija 1941 pa jih je le še poglobila. Zaseden slovenski prostor³⁷⁴ je bil razkosan na tri okupacijske sisteme,³⁷⁵

373 Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 84.

374 Nemčija je okupirala slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in SZ del Prekmurja, Italija večino Notranjske in večino Dolenjske ter Ljubljano. Madžarska pa je okupirala večino Prekmurja.

375 Nemški okupacijski upravni model je bil razdeljen v dve začasni upravni enoti, in sicer v Spodnjo Štajersko s središčem v Mariboru in območja Koroške in Kranjske s središčem na

ki so »živo zarezali v slovensko narodno telo«.³⁷⁶ Ti sistemi so pomenili grobo kršitev mednarodnopravnih norm in so predstavljali veliko nevarnost za obstoj slovenskega naroda. Vsi trije okupatorji so si namreč prizadevali formalnopravno priključiti slovensko ozemlje svojim državam, slovenski narod pa uničiti. Najostrejši je bil nemški okupator, ki je predvideval hitro ponemčenje slovenskega naroda v treh bistvenih fazah. Sprva z množičnim izgonom slovenskega prebivalstva (samo od maja do oktobra 1941 naj bi izgnali od 220.000 do 260.000 Slovencev, dejansko so jih izgnali 80.000), nato naj bi sledila množična naselitev nemškega prebivalstva (po načrtih okoli 80.000, dejansko 15.000), preostalo prebivalstvo pa bi ponemčili. Poleg raznarodovalnih oblik državnega nasilja je okupator izkoriščal slovenske človeške sile in gmotna sredstva. Omenimo samo 35.000 mobiliziranih moških v nemško vojsko in izgnance v taboriščih, ki jih je okupator uporabljal kot ceneno delovno silo. Podobni scenariji, sicer v nekoliko blažjih oblikah, so bili predvideni za italijanska in madžarska okupacijska območja. Kot odgovor na vedno bolj uspešno oboroženo vstajo slovenskega prebivalstva se je začel okupator posluževati tudi najostrejših oblik terorja in vojnih zločinov.³⁷⁷ Skupaj je bilo tako zaprtih okoli 35.000 ljudi, interniranih je bilo okoli 30.000 ljudi (od tega 10.000 v nemška in 20.000 v italijanska taborišča), v množičnih streljanjih talcev je pod streli okupatorja ugasnilo 3496 življenj,³⁷⁸ več kot 600 otrok je bilo »ukradenih«, požganih je bilo večje število vasi.³⁷⁹

V takšnem kontekstu sta predstavljala odnos do okupatorja in opredeljevanje do njegovih represivnih politik ključni točki

Bledu. Madžarski okupator je Prekmurje združil z velikima županijama Vas in Zala. Italija pa je oblikovala Ljubljansko pokrajino.

376 Več glej v: Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem*, str. 8.

377 O vlogi okupatorjevih oblik represije glej tudi: Guštin, »Pobija se premalo«.

378 Podatki žrtev so rezultat projekta *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*, ki ga je izedel Inštitut za novejšo zgodovino (dalje *Smrtne žrtve na območju RS*), 2.11.2015.

379 Obširneje o okupacijskih modelih glej v trilogiji: Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*.

razklanosti političnih elit, posledično pa tudi celotnega slovenskega naroda. Na eni strani so se predstavniki predvojnih političnih strank (pet predstavnikov Slovenske ljudske stranke, po en predstavnik Jugoslovanske nacionalne stranke, Narodne radikalne stranke, Socialistične stranke Jugoslavije in Samostojne demokratske stranke), združeni v Narodnem svetu, v želji po izogibu smrtnim žrtvam in gmotni škodi opredeljevali za politično taktiziranje tako na domačem kot tujem političnem prizorišču ter čakanje na čimprejšnji in zanje ugoden razplet konca vojne. Tako je del političnega vodstva (Miha Krek, Franc Snaj) najmočnejšega političnega tabora SLS odpotoval v emigracijo. Ban Marko Natlačen pa je kljub deklarativni opredelitvi Slovenske ljudske stranke proti kakršnemu koli sodelovanju z okupatorjem, sprejel italijanskega okupatorja in takoj nato odpotoval v Maribor na sprejem k nemškemu okupatorju, kjer je predlagal oblikovanje nemškega protektorata po vzoru Slovaške in Neodvisne države Hrvaške.³⁸⁰

Takšne in druge podobne aktivnosti predvojnih političnih elit (npr. vstop v okupatorjev sosvet, zahvalne spomenice, poklonitve) že lahko označujemo za zmerne oblike upravne in politične kolaboracije. Čeprav je protikomunistični tabor ostro obsojal okupatorjevo nasilje, jih je oportunistična politika pasivnega odpora zlasti ob spoznanju, da je Osvobodilna fronta pod komunističnim vodstvom prevzela pobudo pri vodenju slovenskega odpora, s potekom vojne pripeljala tudi do hujših oblik kolaboracije. Protikomunistični tabor je sicer kmalu po okupaciji oblikoval lastne protiokupatorske enote (npr. Slovenska, Narodna in Sokolska legija, Legija smrti, ki pa niso bojno delovale), so se pa z razvojem vojne začeli po pomoč zatekati tudi k okupatorju. Tako so bile s strani italijanskega okupatorja oborožene in vodene Prostovoljne protikomunistične milice, bolj znane pod italijansko kratico MVAC (Milizia volontaria anticomunista; na vrhuncu je štela približno 6000 pripadnikov). V času Rupnikove oz. pokrajinske uprave za Ljubljansko

380 O dogajanjih ob začetku vojne glej npr.: Godeša, *Čas odločitve*.

pokrajino je bilo najštevilčnejše Slovensko domobranstvo (na vrhuncu poleti 1944 jih je bilo okoli 15.000).³⁸¹ Z nespretnimi političnimi odločitvami so tradicionalne politične elite postopoma izgubljale podporo med slovenskim prebivalstvom, kasneje pa tudi podporo iz tujine.³⁸²

Po drugi strani je v politično izpraznjenem prostoru glede pozivanja k vsesplošnemu ljudskemu oboroženemu odporu svojo priložnost iskala v kraljevini prepovedana, preganjana in maloštevilna komunistična partija. Že 26. aprila 1941 ji je uspelo z ljudskofrontnim pristopom skupaj s krščanskimi socialisti, delom protiunitaristično orientiranih Sokolov ter kulturnimi delavci oblikovati t. i. Protiimperialistično fronto oz. Osvobodilno fronto,³⁸³ ki se je v svojih temeljnih točkah mdr. opredelila za »*neizprosen boj proti okupatorju za osvoboditev in združitev Slovencev*«. Organizacija se je s pristopom aktivne rezistence, naslanjajoč se na organizacijsko mrežo komunistične partije, relativno hitro krepila, z agitacijo in drugimi akcijami pridobivala ljudsko podporo ter se nato kmalu oklicala za edino slovensko narodno oblast, partizanske enote pa za edine legitimne oborožene enote v domovini.³⁸⁴ Osvobodilna fronta se je mdr. izrekla tudi proti vrnitvi k predvojni družbenopolitični ureditvi in je begunski vladi v Londonu odrekala legitimnost za predstavljanje slovenskega naroda. Čeprav je bilo znotraj fronte sicer sporazumno določeno, da bo prevzem oblasti potekal po koncu vojne, je imela komunistična partija že zgodaj izdelan načrt revolucionarnega prevzema oblasti. 1. marca 1943 si je z Dolomitsko izjavo zagotovila politični monopol. Z razvojem vojne pa je Osvobodilna fronta z uspešnim vodenjem narodnoosvobodilne borbe in graditvijo nove ljudske oblasti počasi, a vztrajno, pridobila večinsko podporo in zgradila močan oblastni aparat. Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je od februarja 1944 delovalo že kot prava vlada s številnimi

381 Več o domobranstvu glej: Mlakar, *Slovensko domobranstvo*; Nose, *Domobranci zdravo*

382 Čepič, *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 40–42, 57–62, 64–70, 76.

383 Več o OF glej npr. v: Mally, *Slovenski odpor*.

384 Več o razvoju KPS glej: Deželak-Barič, *Komunistična partija Slovenije*.

oddelki in upravnimi službami. Komunistična partija se je tako že pripravljala na povojni prevzem oblasti in temeljito povojno družbenopolitično preobrazbo. Na roko ji je šel tudi razvoj na mednarodnem političnem prizorišču. Že od pomladi 1943 je veljala partizanska vojska za zavezniško vojaško formacijo, s sporazumoma junija oz. julija 1944 med Josipom Brozom Titom in predsednikom jugoslovanske vlade v emigraciji Ivanom Šubašićem pa je bila narodnoosvobodilnemu gibanju tudi formalno priznana vodilna funkcija. Protikomunističnemu taboru je bil s tem zadan še »zadnji udarec«.³⁸⁵

Ostra bipolarizacija slovenskega političnega prostora v razmerah okupacije je nezadržno vodila v vrtnec vedno hujšega medsebojnega obračunavanja.³⁸⁶ V tem procesu nobena izmed vpletenih strani ni varčevala pri uporabi različnih metod političnega nasilja. Sprva milejše oblike propagandnega obračunavanja so z razvojem vojne zavzemale vedno ostrejšje oblike, ki so oz. veljajo za hude kršitve temeljnih človekovih pravic in niso v nobenem pogledu opravičljive. Hkrati z okupatorjevimi nasiljem nad slovenskim prebivalstvom, za katerega je sicer protikomunistični tabor krivil predvsem delovanje partizanov, se je začelo tudi izvajanje revolucionarnega nasilja. Zavzemalo je različne pojavne oblike od samovolje posameznih partizanskih enot ali posameznikov do načrtnega delovanja agentov Varnostnoobveščevalne službe Osvobodilne fronte (VOS OF), Oddelka za zaščito naroda (OZNE) ali partizanskih enot, enot Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) itn. Že dokaj kmalu je začelo prihajati do aretacij, mučenj in usmrtitev domnevnih ali dejanskih političnih nasprotnikov (npr. uboj Marka Natlačna 13. oktobra 1942 v Ljubljani) ali sodnih procesov proti njim. Samo do poletja 1942 je partizanska stran v Ljubljani usmrtila okoli 60 oseb, na Dolenjskem in Notranjskem pa nekaj 100. Večkrat je prišlo tudi do neposrednih oboroženih spopadov med obema taboroma. Tako so bile npr. ob kapitulaciji

385 Čepič, *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 42–51, 62–64, 70–76.

386 Več o krogih nasilja glej Guštin, *Nasilje*, str. 779–790. O današnjih pogledih na usmrtitve glej npr.: Troha, *Razmislek o spominu na usmrtitve*.

Italije septembra 1943 v Grčaricah poražene četniške enote, enote MVAC pa na Turjaku. Skupaj je bilo nato v jeseni 1943 izvensodno in sodno usmrčenih 779 pripadnikov MVAC.³⁸⁷

Na drugi strani je začel del protikomunističnega tabora v obrambo pred komunizmom ali s ciljem politične prevlade vojaško sodelovati z okupatorjem. Kot posledice njihovih aktivnosti so prav tako sledile obsežne aretacije, mučenja, usmrtitve sodelavcev NOB in civilistov, pošiljanje ljudi v koncentracijska taborišča itn. Omenimo npr. obsežne t. i. božične aretacije sodelavcev osvobodilnega boja decembra 1942, ki jih je italijanski okupator izvajal s pomočjo enot MVAC, ali zločine na domobranski postojanki Sv. Urh pri Ljubljani, kjer je bilo usmrčenih čez 120 aktivistov. Enote MVAC so samostojno povzročile 433 žrtev, v sodelovanju z italijanskim okupatorjem pa še 128. Enote Slovenskega domobranstva pa so usmrtilo okoli 3577 oseb, v sodelovanju z okupatorjem še dodatnih 1490.³⁸⁸ Medsebojna obračunavanja, ki jih je okupator spodbujal in izkoriščal v svoje namene, so bila tako okrutna in obsežna, da lahko pritrdimo ugotovitvi, »da so množičnost ter oblike razdvojenosti, medsebojnega boja ter vsakdanje razmere na terenu kazale na stanje prave državljanske vojne v razmerah sovražne okupacije«. S tem pa so položile temelje povojnim dogodkom.³⁸⁹

Čeprav teritorialno povečana (po drugi svetovni vojni se je slovensko ozemlje povečalo za nekaj več kot četrtno ozemlja predvojne Dravske banovine) je Slovenija dočakala konec druge svetovne vojne materialno in populacijsko opustošena. V vrtincu okupacijskega nasilja in medsebojnih obračunavanj je na območju današnje Slovenije, kjer je tedaj živel približno 1.492.000 prebivalcev, med drugo svetovno vojno in neposredno po njej po zadnjih razpoložljivih podatkih izgubilo življenje 99.802 oseb, kar je pomenilo izgubo okoli 6 % slovenskega prebivalstva.³⁹⁰

387 Smrtne žrtve na območju RS, 2.11.2015. Več o teh dogodkih glej v: Ferenc, *Dies Irae*.

388 Smrtne žrtve na območju RS, 2.11.2015. Več o zločinih okupatorjevih sodelavcev glej trilogijo: Grgič, *Zločini okupatorjevih sodelavcev*.

389 Čepič, *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 62.

390 Smrtne žrtve na območju RS, 2.11.2015.

Ker pa je iz kaosa druge svetovne vojne preko uspešno izvedenega narodnoosvobodilnega boja in spretne politike znotraj OF kot najmočnejša politična sila izšla KPS, ki je v svojih rokah že združila vse vzvode zakonodajne in izvršne oblasti, je le-ta skušala prve povojne trenutke izkoristiti za hiter in temeljit obračun s potencialno najnevarnejšimi političnimi nasprotniki ter si tako utrditi oblast.³⁹¹ Zato najostrejšje obdobje represije povojnih oblasti nastopi v prvih tednih po koncu vojne v obliki izvensodnih pobojev oz. divjih čiščenj. Pravniki Lovro Šturm ugotavlja, »da pomeni prvo obdobje grobe represije po zmagi revolucije leta 1945 očitno teptanje človekovih pravic. Zanj so značilne množične hude neposredne kršitve človekovih pravic in dejansko onemogočanje temeljnih svoboščin, velikokrat z grobo silo. To je bil čas revolucionarnega nasilja in strahovlade, ki ga je partija potrebovala za osvojitve svoje oblasti in za njeno utrditev.«³⁹²

Poglejmo si te dogodke nekoliko natančneje. Preko slovenskega ozemlja so se ob koncu vojne v strahu pred povračilnimi ukrepi zmagovite strani skupaj z množico okupatorjevih vojakov in njihovih sodelavcev pomikale tudi slovenske oborožene formacije protipartizanskega tabora (večinoma je šlo za pripadnike Slovenskega domobranstva, Gorenjske samozaščite, del Policijskega zbora v Ljubljani in nekaj četnikov) ter civilisti.³⁹³ Obstajali sta dve glavni smeri umika: ena je potekala proti Furlaniji, druga proti Koroški. Tisti, ki jim je uspel preboj na Koroško, so se predali britanskemu V. korpusu. Slovenske in druge begunce so namestili na Vetrinjskem polju pri Celovcu, konec maja 1945 pa so jih začeli vračati. Sodeč po pričevanjih so to nekateri slutili že prej: »Dva partizana sta se peljala mimo v džipu skupaj z britanskima oficirjema. Tole prijateljstvo ni napovedovalo nič dobrega. Nekateri so se začeli zavedati, da jih morda v teh nemških uniformah Britanci ne

391 Za obširnejšo analizo prevzema oblasti glej v: Vodušek-Starič, *Prevzem oblasti*.

392 Jančar, *Temna stran meseca*, str. 70.

393 Ferenc, *Prikrito in očem zakrito*, str. 7–9.

vidijo kot prijatelje.«³⁹⁴ Transporti Slovencev so pod pretvezo, da jih premeščajo v Italijo, potekali med 27. in 31. majem. S tovornjakom so jih pripeljali do vagonov, tam pa so jih prevzele jugoslovanske partizanske enote. Če poslušamo pričevanja britanskega vojaka Nicholsona, je predaja izgledala nekako takole: »Ko so bili živinski vagoni polni, so naši gardisti povlekli vrata skupaj in jih zaklenili s ključavnico. Zaklenili so tudi vrata potniških vagonov. Ko je bilo vse varno, so se umaknili, njihovo mesto pa so takoj prevzeli Titovi partizani, ki so se bili skrivali v grmovju in stavbah postaje. Vagoni so bili stari in skozi razpoke opaža so lahko (domobranci) natančno videli, kaj se dogaja. Začeli so tolči po stenah vagonov in kriče preklinjali, ampak ne partizanov, temveč nas, ki smo jih prevarali, jim lagali in vsaj moške poslali v gotovo smrt. Ta prizor se je ponavljal dan za dnem, dvakrat na dan. To je bila moja najbolj strahotna izkušnja v življenju.«³⁹⁵

Pripadniki OZNE in KNOJ-a, ki so prevzemali ujetnike in vodili procese likvidacij, so jih nato zapirali v sprejemna taborišča. V okolici Celja je bilo takšno v Teharjah, drugo večje taborišče so bili škofovski zavodi v Šentvidu. Tam so ujetnike razdelili v tri kategorije: tiste iz kategorije A so izpustili, tisti iz kategorije B so bili predvideni za sojenje, kategorija C pa je pomenila smrt. Večina pobitih domobrancev iz Teharij leži v rudniških jaških Starega Hrastnika, tisti iz Šentvida pa so bili odpeljani naprej v Kočevje in Kočevski rog.³⁹⁶ Poleg kočevskih grobov (Jama pod Krenom, Macesnova gorica, Rugarski klanci, pri Cinkovem križu) in Starega Hrastnika med večja grobišča sodijo še Huda Jama pri Laškem, Teharje, Bodoveljska grapa, grobišče pod Blegošem, Repičnikova jama, Krvava Peč pod Sv. Primožem, Griže v Savinjski dolini, Marno, Tezno, Kristandol, Kidričevo itn.³⁹⁷ Poleg vrnjenih jih je bilo precej zajetih že v Sloveniji. Tako se je npr. zgodilo z novomeško domobranksko

394 Corsellis in Ferrar, *Slovenija 1945*, str. 35.

395 Prav tam, str. 71.

396 Fischer, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 838.

397 Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 493–494.

skupino in tistimi iz Rovt. Po vsej verjetnosti je bila večina na območjih zajetja tudi likvidiranih.³⁹⁸ Veliko večino vrnjenih oborožencev in civilistov pa tudi tistih, ki so bili zajeti na območju Slovenije, so likvidirali že med majem in julijem 1945. Slovenija je tako množično posejana s številnimi, še ne povsem raziskanimi grobovi (razne jame, protitankovski jarki, bombni kraterji, rudniški jaški). Po zadnjih podatkih raziskovalnega projekta pod vodstvom Mitje Ferencja je teh grobov (v katerih so poleg slovenskih žrtev tudi številni okupatorjevi vojaki, ustaši, četniki, hrvaški domobranci idr.) približno 600.³⁹⁹ Po zadnjih podatkih pa je žrtev izvensodnih pobojev 13.991 (od teh je bilo 9873 pripadnikov Slovenskega domobranstva, 1705 pripadnikov gorenjskega domobranstva in 47 pripadnikov primorskega domobranstva), kar znese okoli 15 % vseh slovenskih žrtev druge svetovne vojne.⁴⁰⁰

Poleg medvojnih in povojnih smrtnih žrtev lahko k demografskim izgubam prištejemo še izgube prebivalstva v obliki migracij ali izgonov, oboje neposredno ali posredno povezano s prihodom nove ljudske oz. komunistične oblasti. Skupaj naj bi se tako zaradi različnih političnih, razrednih, nacionalnih in verskih razlogov izselilo okrog 30.000 ljudi.⁴⁰¹ Nekaj čez 12.000 pa je bilo tistih, ki so po bivanju v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji odpotovali v čezmorske dežele. Do sredine petdesetih let jih je Argentina sprejela okoli 6000, drugi del pa je odšel v Združene države Amerike, Kanado in Avstralijo.⁴⁰²

Z likvidacijo, odstranitvijo oz. podreditvijo glavnih političnih nasprotnikov že med vojno in neposredno po njej si je KPJ zagotovila politični monopol. Nova politična elita, nastala iz vodilnih ljudi partizanskega in predvojnega komunističnega gibanja, je bila enotna in odločna. Na drugi strani je bila opozicija razdrobljena in brez vodstva. Vodstvo

398 Fischer, *Slovenska novejša zgodovina*, str. 837–838.

399 Ferenc, *Poročilo o strokovnem srečanju IUS Caffè*.

400 Smrtne žrtve na območju RS, 2.11.2015.

401 Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 85.

402 Žigon, *Otroci dveh domovin*, str. 54.

najpomembnejše politične stranke Slovenske ljudske stranke je npr. bilo v tujini, redki ostanki protikomunističnega tabora v domovini pa so bili pasivni, nepovezani in brez večinske javne podpore. Del jih je bil v zaporih, del katoliških in liberalnih vodij pa je bil že v OF. Politični opoziciji zaradi lastne neenotnosti ni uspelo pridobiti večje politične moči in večinske javne podpore. Referat OZNE in nato Uprave državne varnosti, ki se je ukvarjal z ostanki meščanskih strank, je ugotavljal, »da so ostali doma samo ostanki meščanskih strank, ti pa niso imeli nikakršne opore za morebitno vidnejšo politično akcijo in so se zadovoljevali s komentiranjem dogodkov. Po mnenju analitikov politične policije to ni povzročalo večje politične škode.«⁴⁰³ Redki poskusi aktivnejše politične opozicije (npr. skupina okrog Črtomirja Nagodeta) pa so bili ob učinkovitem delovanju represivnega aparata, zlasti s prirejanji političnih sodnih procesov, zatrti. Politični nasprotniki so bili v povojnem obdobju ves čas izpostavljeni ostremu nadzoru ter policijskemu in sodnemu pregonu. Sprva so z njimi obračunavali pod obtožbami sodelovanja z okupatorjem ali s politično in vojaško emigracijo, pod obtožbami vohunjenja, sovražne propagande, sodelovanja s tujimi obveščevalnimi službami, po informbirojevskem sporu 1948 pa so proti znotrajpartijskim političnim nasprotnikom nastopali tudi pod obtožbami »informbirojevstva«.

Ob obvladovanju političnega prostora se je komunistična partija lahko temeljito lotila izgradnje partijske države. V ta namen je prišlo ob koncu vojne mdr. do procesov centralizacije oblasti in podvajanja partijskih in državnih funkcij, s čimer se je zaključil specifičen in bolj avtonomen razvoj slovenskega dela jugoslovanske partije. Najočitnejše se je to odražalo že med vojno npr. v ukinitvi VOS OF in oblikovanju OZNE maja 1944, v vključitvi slovenske partizanske vojske v Jugoslovansko armado (JA) ter v prenašanju osrednjih oblastnih organov osvobodilnega gibanja v Beograd. Ob partijskem centralizmu (državo je dejansko vodil politični biro CK KPJ z manj kot desetimi ljudmi)

403 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 177–179.

in enotnosti oblasti pa je nato lahko nemoteno potekal proces oblikovanja nove federalne državne ureditve in sistema t. i. ljudske demokracije.⁴⁰⁴ Ko je tako 9. maja 1945 Radio svobodna Ljubljana slovesno oznanjal konec druge svetovne vojne in ko je ljudstvo po slovenskih mestih s cvetjem obsipavalo zmagovite partizane, so se v novi družbenopolitični stvarnosti napovedovale številne in kompleksne preobrazbe družbenopolitičnega prostora. To pa je glede na takrat zatečeno stanje neizbežno vodilo v obdobje intenzivnih oblik državne represije. Večjemu delu prebivalstva s KPJ na čelu je obnova vzbujala upanje na lepše in pravičnejše življenje v novi socialistični stvarnosti, za nemalo političnih in razrednih nasprotnikov oz. tistih, ki so predstavljali oviro pri doseganju zastavljenih revolucionarnih ciljev, pa se je s tem začelo novo obdobje različnih oblik politične represije na vseh nivojih družbeno-političnega sistema.

Tako sta se obnova in izgradnja države med drugim izvajali s pomočjo delovne sile vojnih in političnih ujetnikov iz taborišč za vojne ujetnike in delovnih taborišč.⁴⁰⁵ V razmerah vsesplošnega pomanjkanja so oblasti preskrbo prebivalstva zagotavljale s prisilnimi odkupi pridelkov in živine ter administrativnim razdeljevanjem živil. Oblikovanje nove gospodarske baze državnega oz. družbenega premoženja se je izvajalo z obsežnimi nasilnimi razlastitvami (zaplombami, nacionalizacijami) zlasti premožnejših slojev, tujcev, lastnikov kapitala in veleposestnikov.⁴⁰⁶ V novi ureditvi, kjer je bilo delavstvo v marksističnem duhu postavljeno v ospredje, je pojem meščanstva pridobil negativen prizvok. Kmetje in njihovi pridelki pa so služili izključno kot vir hrane za številna lačna usta. Izpeljavo nove agrarne reforme⁴⁰⁷ so spremljala razlaščenja zemlje, »kulaški« sodni procesi⁴⁰⁸ itn. V procesih vpeljevanja ideološkega enoumja

404 Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 11–12; Ferjančič in Šturm, *Brezpravje*, str. 12–14; Čepič, *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 81–90.

405 Mikola, *Komunistična koncentracijska in delovna taborišča v Sloveniji*, str. 153–168.

406 Več glej v: Mikola, *Povojne nasilne razlastitve*, str. 55–64; Prinčič, *Povojne nacionalizacije v Sloveniji*, str. 207–214.

407 Več o tem glej v: Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija*.

408 Več o tem glej: Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*.

so iz šol, fakultet, kulturnih in znanstvenih ustanov odstranili »neustrezne« kadre. Agitprop pa je skrbel, da je proces oblikovanja nove kolektivne zavesti potekal v pravi ideološki smeri.⁴⁰⁹ Pod hudimi oblikami različnih oblik politične represije se je znašla najhujša ideološko-politična nasprotnica oblasti Rimskokatoliška cerkev. Skupaj je bilo na daljše zaporne kazni obsojenih več kot 400 duhovnikov in redovnikov.⁴¹⁰ Reforme uradništva so spremljala nameščanja ljudi na ključna delovna mesta, izločanje režimu nenaklonjenih ljudi, degradacije, drobna in velika šikaniranja, odpuščanja, grožnje in tudi kazenske ovadbe ter sodni pregoni. Ključni kriterij za doseg položaja v družbi je postal politični in ne strokovni.⁴¹¹

V obdobju najostrejše represije v socialistični Sloveniji med letoma 1945 in 1953 je sama ostrina represije nihala in se prilagajala etapam gradnje socialistične ureditve, bila je v obratnem sorazmerju z močjo partijske kontrole, torej odvisna tako od notranjih kot zunanjepolitičnih konstelacij (najbolj očiten je bil informbirojevski spor junija 1948). Državna represija pa vsekakor ni bila zgolj jugoslovanski fenomen povojne Evrope⁴¹² in jo je potrebno dojemati v luči specifičnih vzročno-posledičnih relacij pred- in medvojnih dogodkov tako v državi kot v širšem evropskem kontekstu. Državna represija je bila s strani nove oblasti nujen element povojne konsolidacije oblasti in uvajanja reform. Za žrtve represije pa je bila le-ta popolnoma nesprejemljiva in v popolnem neskladju s pravično in demokratično družbo in je oz. še velja za kršitev najbolj osnovnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Oblike državne represije, kot smo lahko videli, so segale od milejših oblik šikaniranja, prepovedi, odpuščanj do najostrejših policijskih, sodnih in izvensodnih kaznovanj proti dejanskim ali le namišljenim političnim, razrednim ali ideološkim nasprotnikom tako zunaj ljudske fronte in partije kot znotraj nje. V tem

409 Več o kulturni represiji glej v: Gabrič, *Slovenska agitpropovska kulturna politika*.

410 Več o tem glej v: Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*.

411 Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 84.

412 O povojnih oblikah političnega nasilja v Evropi glej npr. v: Judt, *Postwar*, str. 41–62.

kontekstu so politični sodni procesi, zlasti na osnovi obtožb najhujših oblik političnih deliktov, katerih nekaj tipov si bomo ogledali v nadaljevanju, odigrali izjemno pomembno vlogo. Toda še preden se jim posvetimo, si oglejmo nekatere ključne elemente represivnega aparata, s katerimi je nova oblast izvajala sodne procese.

REFORMA REPRESIVNEGA APARATA

Če vzamemo Althusserjevo teoretsko pojmovanje represivnega državnega aparata, ga lahko razumemo kot tiste sisteme in strukture države, ki ji omogočajo normalno delovanje z uporabo fizično bolj ali manj represivnih metod. Mednje Althusser prišteva policijo, sodstvo, zapore in vojsko.⁴¹³ Dr. Vito Kraigher, ki je bil pred aretacijo in usmrtitvijo aprila 1945 državni tožilec pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, je o kaznovalni pravici države v novih povojnih razmerah razmišljal takole: *»Ta pravica se v razvoju držav pojavi kot ena prvih in najbolj vidnih izrazov državne organizacije in pri državljanih najbolj vzbuja in dviga avtoriteto države in njeno priznavanje kot nadrejene sile, ki se ji moramo pokoriti. Tudi v razvoju Narodnoosvobodilnega gibanja se je ta pravica odlikovala prva in od vsega začetka dajala OF značaj države v državi ter do največje mere pripomogla, da si je OF v slovenskih množicah od vsega početka pridobila tako velik ugled in vpliv.«*⁴¹⁴

Komunistična partija se je, izkušena v ilegalnem predvojnem in medvojnem političnem delovanju, zavedala ključnega pomena obvladovanja močnega, učinkovitega in v ta namen

413 Več o tem glej Althusser, *Izbrani spisi*, str. 53–111.

414 Citirano v: Melik, *Razvoj kazenskega prava*, str. 192.

izrazito centraliziranega represivnega aparata, ki ji ga je na predvečer konca vojne že uspelo oblikovati. Poleg vojske je imela znotraj represivnega aparata tako kot v mnogih drugih varnostnih sistemih držav Zahodne in Vzhodne Evrope ključno vlogo vsemogočna in vseprisotna varnostnoobveščevalna služba. Da bi pridobili tako notranje- kot zunanjepolitično legitimnost, je bilo nujno oblikovanje ustrezne kazenske zakonodajne podlage ter oblikovanje sistema rednega sodstva. Šele ob upoštevanju teh predpogojev se je lahko nova ljudska oz. komunistična oblast lotila legitimnega in učinkovitega izvajanja procesov epuracije, konsolidacije oblasti in doseganja zastavljenih političnih, gospodarskih in ideoloških ciljev.

OZNA, UDV

Politično policijo oz. tajno ali varnostnoobveščevalno službo, ki je bila v opazovanem obdobju znana predvsem pod kraticama OZNA (Oddelek za zaščito naroda) oz. UDBA (Uprava državne bezbednosti ali slovensko Uprava državne varnosti – dalje UDV), je KPJ osnovala, razvijala in jo od njenega nastanka popolnoma obvladovala. Predstavljala je glavno orodje pri izvajanju politične represije v vseh razvojnih fazah revolucije, NOB ter v povojnih procesih epuracije.⁴¹⁵ Kot »varuh revolucije« je bila odgovorna za uveljavljanje in zaščito popolnega monopola komunistične oblasti, ideološke enotnosti in duhovne enoglasnosti.⁴¹⁶ Predstavljala je prvo frontno linijo, s katero so se soočili vsi dejanski ali potencialni politični, ideološki in razredni nasprotniki.

Nastanki njenih organizacijskih temeljev segajo v september 1941, ko je bila ustanovljena Varnostnoobveščevalna služba (VOS) OF. V letih 1942 in 1943 je VOS postopoma razširila delovanje na celotno slovensko ozemlje.⁴¹⁷ Februarja 1944 je bil v okviru SNOS kot enotna državna organizacija za notranjo

⁴¹⁵ Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 13.

⁴¹⁶ Simoniti, *Permanentna revolucija*, str. 27.

⁴¹⁷ Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 13–16.

varnost ustanovljen Odsek za notranje zadeve. Za boj proti političnim nasprotnikom sta bila pristojna zlasti sektor za boj proti peti koloni in sektor za narodno zaščito. Za učinkovitejše izvajanje političnih nalog je imel Odsek za notranje zadeve na razpolago Vojsko državne varnosti (VDV). Poleg nalog za zagotavljanje notranje varnosti so se v tem obdobju intenzivneje usmerili v kadrovsko izpopolnjevanje za opravljanje novih nalog in organizacijsko preoblikovanje na novih principih dela.⁴¹⁸ V procesih centralizacije oblasti naj bi se področje javne in državne varnosti sicer preneslo v okvir Poverjeništvu za notranje zadeve, ki je bilo ustanovljeno po drugem zasedanju Avnoja 29. novembra 1943. Vendar pa do tega ni prišlo, saj je bila 13. maja 1944 oblikovana OZNA s prvim zveznim načelnikom Aleksandrom Rankovičem. Podrejena je bila Poverjeništvu za narodno obrambo oz. kasnejšemu Ministrstvu za obrambo, ker »je sedaj vse osvobojeno ozemlje vojno področje in ker moramo predvsem zavarovati pred prodiranjem sovražne agenture, je treba oddelke za zaščito naroda organizirati po vojaških načelih«.⁴¹⁹ Na slovenskem prostoru so bile tako oblikovane OZNA za Slovenijo (načelnik Ivan Maček-Matija), OZNA za oblast II. in V. korpusa ter OZNA za oblast Štajerske in Koroške. OZNA je takrat imela štiri odseke, in sicer obveščevalna ter kontraobveščevalna služba na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju, obveščevalna in kontraobveščevalna služba v vojski in statistično-tehnična služba. V pomoč pri izvajanju najostrejših represivnih ukrepov, mdr. tudi proti političnim nasprotnikom, je bil avgusta 1944 ustanovljen Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ), v sestav katerega je bila na slovenskem ozemlju vključena VDV.⁴²⁰

Po osvoboditvi se je varnostnoobveščevalna služba postopoma kadrovsko, organizacijsko in vsebinsko krepila v vedno bolj razvejano organizacijo ter se pogosto spreminjala »bodisi zaradi

specifične problematike, ki je nastopala v raznih obdobjih (npr. oborožene »bande«, zavarovanje gospodarstva, informbirojevstvo itn.) bodisi zaradi prilagajanja novih upravnopolitičnih ureditev republike, bodisi zaradi iskanja celotnega razvoja ustrežnejših oblik dela in organizacije«.⁴²¹ Tako je imela 1. januarja 1946 OZNA za Slovenijo načelstvo, deset odsekov, sanitetno službo, upravljala je s centralnimi zapori v Ljubljani, taborišči in štabom za repatriacijo ter vodila lastno šolo. Na nižjih ravneh pa je njena struktura sledila nižjim upravnopolitičnim ureditvam (okrožja, okraji itn.).⁴²² Do njene največje centralizacije je prišlo marca 1946, ko je zvezni minister za notranje zadeve predpisal novo organiziranost republiških ministrstev za notranje zadeve. Civilni del OZNE se je takrat preimenoval v UDV za Slovenijo in je izpod Ministrstva za obrambo prešel v takratno Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ. Vojaški odsek nekdanje OZNE pa se je preimenoval v KOS (Kontraobveščevalno službo) in ostal v pristojnosti obrambnega ministrstva. Leta 1955 se je KOS preimenoval v OB (Organ bezbednosti), UDV pa se je leta 1966 preimenovala v Službo državne varnosti (SDV).⁴²³

Težišče delovanja in organiziranost OZNE/UDV sta odlikovala vsakokratne družbenopolitične razmere. Tako je ob koncu druge svetovne vojne in neposredno po njej delovala predvsem v smeri ohranitve pridobitev narodnoosvobodilnega gibanja oz. obrambe revolucije. To pa je pomenilo sprva ukrepati proti ostankom okupatorskih enot, vojnim zločincem, sodelavcem z okupatorjem itn. Nato se je usmerila v konsolidacijo oblasti, obrambo nove družbenopolitične in gospodarske ureditve ter njeno evolucijo. To pa je pomenilo odkrivanje, aretacije in »čiščenje« političnih in razrednih nasprotnikov (notranjih sovražnikov), preprečevanje vohunskega in intervenističnega delovanja politične emigracije, delovanja tujih obveščevalnih služb itn.⁴²⁴ Vse to se je odražalo v novi organiza-

418 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 16–24.

419 Prav tam, str. 25.

420 Več glej v: Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*.

421 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 96.

422 Prav tam, str. 97.

423 Prav tam, str. 7.

424 Prav tam, str. 95.

ciji in sistematizaciji delovnih mest decembra 1947, ko je nastalo večje število različnih referatov, ki so se z leti še povečevali in so bili zadolženi vsak za svoje področje. Za boj zoper politične nasprotnike je bil ves čas zadolžen II. odsek oz. oddelek, ki je imel nalogo »kontraobveščevalno zavarovati naš družbeno politični sistem pred vdorom sovražnika in operativno obdelati notranjega sovražnika bodisi kot posameznika, skupine ali organizacije«. Za obravnavo notranje reakcije so bili zadolženi predvsem referat za kler, referat za ilegalne organizacije oz. bande in referat za ostanke meščanskih strank. Pomemben je bil tudi oddelek za delovanje tujih obveščevalnih služb s številnimi referati (referat za Angleže in Amerikance, Francoze, ostale države, za kontrolo mej, emigrante, Nemce itn.).⁴²⁵

V letih 1948 in 1949 se je UDV operativno in kadrovsko krepila. Organizacijsko je bila razdeljena na UDV za Slovenijo in okrajna pooblaščenstva UDV. Nastajali so novi oddelki, odseki in referati (npr. referati za sledenje, preverke, preiskovalni odsek, odsek za varovanje, odsek za gospodarstvo, odsek za splošno evidenco itn.). Dobivala je širše naloge in pooblastila za namene nadzora in odkrivanja sovražne dejavnosti tudi na drugih področjih (npr. v industriji, kmetijstvu, kulturi). Po sporu z Informbirojem junija 1948 se je zopet temeljiteje usmerila proti notranjim sovražnikom, v odkrivanje in onemogočanje sovražne propagande, delovanje vohunskih centrov v tujini, delovanje terorističnih skupin in diverzantov, ilegalna prehajanja mej, preprečevanje sabotaž ali odkrivanje povzročiteljev ter drugih sovražnih akcij v notranjosti in na državnih mejah. Odsek za kadre pa si je prizadeval za kvalitetnejšo politično in strokovno vzgojo kadrov.⁴²⁶

Leta 1950 je bila za UDV prioriteta še vedno sovražno delovanje notranjega sovražnika, predvsem informbirojevcev ali »drugih vrst nasprotnikov, bolj ali manj navezanih na zahodne-

425 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 140. O delovanju varnostnoobveščevalne službe na zahodu države glej razpravo: Troha, *Delovanje Ozne in UDV na območju Cone A Julijske krajine in Cone A Svobodnega tržaškega ozemlja*.

426 Prav tam, str. 217–366.

kapitalistične politične vzorce in voditelje«. S popuščanjem politične represije od začetka petdesetih let naprej je tudi UDV prehajala na delovanje v razmerah konsolidiranega družbenopolitičnega sistema in na manj ostre metode delovanja. Vzporedno s krčenjem njenega osebja je med drugim potekalo strokovno izpopolnjevanje kadrov, šolanje v subtilnejših obveščevalnih in konspirativnih dejavnostih itn.⁴²⁷

OZNA/UDV je bila kompleksen, vseobsegajoč in izrazito centraliziran varnostni sistem, preko katerega je komunistična partija obvladovala vse ravni socialistične družbenopolitične ureditve. S svojo agenturno mrežo (na začetku leta 1950, ko je ta dosegla vrhunec, je bilo v operativni evidenci več kot 24.000 registriranih sodelavcev) je budno spremljala vse dejanske ali potencialne družbene grožnje. Agenti OZNE/UDV so bili domala povsod: v različnih ustanovah, podjetjih, šolah, fakultetah, društvih, na inštitutih, na pošti, v vsaki vojaški in policijski enoti, na ministrstvih in ne nazadnje med vsakdanjimi ljudmi na ulicah tako v domovini kot v tujini.⁴²⁸ Imela je široka pooblastila na različnih področjih, pri zasledovanju ciljev pa so ji bila dovoljena domala vsa sredstva, ki segajo od različnih preventivnih ukrepov do najostrejših represivnih oblik. Tako je UDV v Sloveniji svojim državljanom samo v letu 1950 pregledala več kot 98.000 pisem. Vodila je kartoteke t. i. protiljudskih elementov (decembra 1947 je bilo kot takih označenih kakšnih 20.000 oseb), njihovih zvez, aretiranih, pobeglih, repatriiranih (95.000 oseb), izseljenih (5.000 oseb), seznam tiralic itn. OZNA/UDV je imela pomembno vlogo pri nadzoru državnih mej. Tako je bilo npr. od decembra 1945 do maja 1946 na jugoslovansko-avstrijski meji na Štajerskem pri poskusih pobegov aretiranih 975, ubitih pa 162 oseb.⁴²⁹ Leta 1948 je UDV skupaj aretirala 6.985 oseb, naslednje leto pa 8.762 oseb.⁴³⁰ V štirih kazensko-popoljševalnih domovih pod njenim nadzorom v Ljubljani,

427 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 371.

428 Prav tam, str. 8.

429 Prav tam, str. 189.

430 Prav tam, str. 334–335.

Mariboru, Brestanici in v Novem mestu je bilo konec leta 1948 na izvrševanju kazni 4.069 oseb.⁴³¹

Glede na to, da je bila OZNA/UDV pristojna izključno za politična kazniva dejanja, je bila njena vloga v pravosodnem sistemu izjemno velika.⁴³² S širokimi pristojnostmi je imela vodilno vlogo pri vodenju predkazenskega oz. preiskovalnega postopka, posredno ali neposredno je nadzirala sodni postopek. Lahko je samovoljno aretirala osebe, ki so bile osumljene političnih kaznivih dejanj, zbirala dokaze, zasliševala osumljence in priče. OZNA/UDV je lahko vlagala kazenske prijave tožilstvu, ki ga je dejansko nadzirala. V večini kazenskih spisov, ki sem jih uspel pregledati, je prvi dokument kazenska prijava OZNE/UDV oz. predlog za postavitev pred obtožbo z natančno karakteristiko obtoženca in obtožbami, ki so se nato v popolnoma enaki dikciji ponovile v obtožnici in nato v obsodbi. Pogosto se v sodnih spisih pojavljajo tudi t. i. osnutki obtožnice, ki razkrivajo zelene scenarije poteka sodnih procesov, karakteristike obtožencev in to, kako se lahko določene posameznike izkorišča za doseg določenih političnih ciljev. UDV je lahko režirala potek glavne razprave, s sredstvi psihičnega in fizičnega pritiska pa je od obtožencev poskušala pridobiti priznanje, ki je veljalo za krovno. Z neposrednimi ali posrednimi vplivi in pritiski je nadzirala vse akterje procesa (sodnike, tožilca, zagovornike). Ob vodenju sodnih procesov je ustvarjala zeleno razpoloženje med drugim tako, da je izbirala prostore in občinstvo, ki je lahko spremljalo razprave preko propagande, časopisov itn. Ne nazadnje je tudi upravljala z zapori, v katerih so bili obtoženci po aretaciji vse do premestitve na prestajanje kazni v kaznovalnih zavodih. Iz arhivskega gradiva pa je tudi razbrati, da so zlasti pri odmevnejših političnih sodnih procesih agentje OZNE/UDV pozorno spremljali utrip javnosti oz. učinke izvajanja politične represije preko prirejanja političnih sodnih procesov.

431 Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije*, str. 347.
432 Vodušek Starič, *Ozadje sodnih procesov*, str. 139–154.

SODSTVO

»Eden izmed temeljnih kamnov vsake države je njena pravna urejenost, pravna varnost državljanov kot poedincev in kot celote, ki se kaže v dobri in smotrni ureditvi sodstva, sodstva, ki ni v rokah narodu tujih reakcionarnih klik, temveč naroda samega.«⁴³³

Poleg varnostnoobveščevalne službe sta bila za prevzem in ohranitev oblasti ključna obvladovanje pravosodja in njegova reforma. To sodi iz dveh razlogov pogosto med prva področja, na katera so oblasti pozorne. Prvi razlog je, da je sodstvo poleg neposrednega izvensodnega nasilja zelo uporabno orodje v obračunu s političnimi nasprotniki ter s tem doseganju političnega monopola. Drugi pa je v tem, da lahko oblast preko delovanja sodstva z ljudstvom spretno manipulira ter tako vzpostavlja novo razmerje sil, legitimira novo oblast in s tem lažje doseže uresničitev razvojnih načrtov ter soustvarja javno mnenje in vzpostavlja nadzor nad družbo in življenjem ljudi.

433 O vlogi vojaških in narodnih sodišč ter sodišča slovenske narodne časti. V: *Slovenski poročevalec*, 20. 7. 1945, str. 3.

V vojni in do vzpostavitve rednega sodstva septembra 1945 so sodni procesi potekali pred vojaškimi sodišči,⁴³⁴ sprva oblikovanimi kot občasna vojaška sodišča v enotah, nato kot izredna sodišča, od jeseni 1943 pa tudi kot splošna redna sodišča s širokimi pristojnostmi tako za pripadnike partizanskih enot kot za ostalo prebivalstvo v vseh kazenskih zadevah. Temeljni dokument, na podlagi katerega je delovalo vojaško sodstvo, je bil Odlok glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, sprejet 16. septembra 1941.⁴³⁵ V namene »zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve« si je Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) poskušal legitimirati pravico do sojenja vsem Slovencem, ki so bili odgovorni za dejanja, nasprotna interesom slovenskega naroda in osvobodilnega boja, torej OF in znotraj nje KP. S tem odlokom si je »odporniško gibanje podelilo pooblastilo za izredno ukrepanje, izhajajoče iz suverenosti ljudstva«. ⁴³⁶ Odlok v osmih členih definira kategorijo narodnega izdajalca, zagrožene kazni in sodni postopek. Za narodnega izdajalca je veljal tisti, »ki je stopil neposredno ali posredno v stik z oblastniki okupatorjev ali z drugimi sovražniki svobode slovenskega naroda zaradi uničenja ali trajne okrnitve politične svobode in samostojnosti«. Sledila je definicija drugih oblik narodnega izdajstva, kot npr. izdaje, ovajanja itn. Določal je, da se narodni izdajalci kaznujejo s smrtjo. Sodni postopek pa je bil, kot je značilno za vojaško sodstvo, nagel, usten in tajen. Osebnost zasliševanje obtoženca ni bilo potrebno, proti razsodbi sodišča ni bilo možnosti pritožbe.⁴³⁷

Vojaško sodstvo se je z razvojem vojne vsebinsko, organizacijsko in glede pristojnosti spreminjalo, izgrajevalo in dopolnjevalo. Vrhunec pravnega razvoja specifične oblike vojaškega sodstva je pomenila Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu,

434 Več glej npr. v: Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 49–63. O procesih pred vojaškimi sodišči julja in avgusta 1945: Mikola, Rdeče nasilje, str. 251–280.

435 Slovenski poročevalec, 1. 10. 1941.

436 Guštin, Razvoj vojaškega sodstva, str. 52.

437 Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, str. 13–15.

sprejeta spomladi 1944, ki je ponovila nekatera že sprejeta določila in uvedla nekaj novosti.⁴³⁸ Potrdila je razširjene pristojnosti vojaških sodišč »za vsa kazniva dejanja vojaškega in nevojaškega značaja, ki jih izvrše pripadniki Narodnoosvobodilne vojske in civilne osebe«. Ohranila se je delitev vojaških sodišč na redna (dvostopenjska) in izredna, sodišča so bila sestavljena iz tričlanskih senatov (en član je moral biti pravnik). Že prej je bila vzpostavljena institucija javnega tožilca, dopuščena je bila kvalificirana obramba obtoženega, še vedno so bile v veljavi pristojnosti po odloku o zaščiti slovenskega naroda in odloku o prepovedi ustanavljanja oboroženih enot izven partizanskih enot. Uredba je določala nove težje prestopke, vojaška kazniva dejanja in druga kazniva dejanja. Dopolnil se je nabor kazni (izgon, izguba državljanских pravic), ki je segal od milejših ukrepov do smrtne kazni. Dodatne spremembe, predvsem na področju pristojnosti glede vojnih hudodelstev, kaznivih dejanj »narodnih izdajalcev«, kaznivih dejanj vojaških oseb in vojnih ujetnikov, nastopijo z novo, septembra 1944 sprejeto Uredbo o vojaških sodiščih, ki je nato ostala v veljavi do konca vojne. Pristojnosti vojaških sodišč so bile avgusta 1945 z Zakonom o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč⁴³⁹ omejene na vojaške in civilne osebe za delikte slabljenja obrambne moči, vojne zločine, nekatera kazenska dejanja iz zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo ter kazenska dejanja proti domovini.

V vmesnem obdobju do oblikovanja rednega sodstva je bilo 5. junija 1945 ustanovljeno izrazito revolucionarno Sodišče narodne časti.⁴⁴⁰ Pojem narodnega izdajstva in vojnega zločina so uspešno obravnavala že vojaška sodišča, namen Sodišča narodne časti pa je bil še dodatno utemeljiti pojem narodne časti, ki je posebej vsa »moralna načela kakršna so se oblikovala med NOB«. ⁴⁴¹ Za zločine in prestopke zoper

438 Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, str. 248–256.

439 UL DFJ, št. 65, 31. 8. 1945, str. 637–639.

440 Več glej npr. v: Mikola, Sodišče slovenske narodne časti; Čoh-Kladnik, »V imenu slovenskega naroda: krivi!«; Brunšek, Proces pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani.

441 Uvodnik »O narodni časti« v: Ljudska pravica, 8. 6. 1945.

slovensko narodno čast so veljala »*vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju zločinov, ki pa so škodovala ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti*«. ⁴⁴² Pred Sodiščem narodne časti so se tako zvrstili sodni procesi proti tistim, ki so narodno čast zasramovali zaradi sodelovanja z okupatorjem na političnem (npr. člani Narodnega sveta oz. sosveta za Ljubljansko pokrajino), propagandnem (lastniki tiskarskih podjetij, uredniki in sodelavci časopisov), umetniškem (kulturniki, ki so kršili kulturni molk ali izvajali dela v italijanskem oz. nemškem jeziku), gospodarskem in upravnem področju. Postopek pred Sodiščem narodne časti se je lahko začel na prijavo javnega tožilca, OZNE, narodnoosvobodilnih odborov pa tudi posameznika. Obtožbo je zastopal javni tožilec, sodne senate so sestavljali ljudje različnih poklicev, le predsednik naj bi bil profesionalni sodnik. Sodišče je lahko izrekalo kazni, ki so segale od izgube narodne časti, kar je pomenilo izgubo vseh državljanskih in političnih pravic in izključitev iz javnega življenja, lahkega in težkega prisilnega dela (največ do deset let), do delne ali popolne zaplembe premoženja. Zaradi dvomov v smiselnost in način delovanja ter nejasnih pristojnosti je bilo sodišče z Zakonom o ukinitvi sodišča slovenske narodne časti 25. avgusta 1945 ukinjeno. ⁴⁴³ Postopke glede težjih kaznivih dejanj so prevzela redna sodišča, tisti, ki so bili obsojeni, so bili ob ukinitvi sodišča amnestirani, zaseženo premoženje pa ni bilo vrnjeno.

Za pridobitev notranje- in zunanjepolitične legitimnosti je bilo bistveno oblikovanje rednega sodstva na novih temeljih kazenskega materialnega in procesnega prava. Do oblikovanja rednega sodstva je prišlo 26. avgusta 1945 s sprejetjem zveznega Zakona o ureditvi narodnih sodišč ter 16. septembra 1945 s sprejetjem Uredbe o prevzemu sodnega poslovanja v Sloveniji. ⁴⁴⁴

⁴⁴² Kozina, *Republiški upravni organi*, str. 102.

⁴⁴³ *LIL SNOS in NVS*, 29/210/45.

⁴⁴⁴ *LIL SNOS in NVS*, 35/253/45.

Proces proti članom Konzulte⁴⁴⁵ pred Sodiščem narodne časti v Ljubljani, med branjem obtožnice. Ljubljana, 4. junij 1945.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Z njima so bile določene naloge in način poslovanja rednih sodišč ter njihove pristojnosti. Z Uredbo o ustanovitvi narodnih in likvidaciji dosedanjih sodišč v Sloveniji septembra 1945⁴⁴⁶ pa je bilo določeno, da izvajajo pravosodje Vrhovno sodišče v Ljubljani, Okrožna sodišča v Celju, Ljubljani, Mariboru in Novem mestu ter 26 okrajnih sodišč. Najvišji sodni organ

⁴⁴⁵ Več o tem procesu npr. v: Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 286-288.

⁴⁴⁶ *LIL SNOS in NVS*, 37/267/45.

je bilo Zvezno vrhovno sodišče v Beogradu. V obdobju, ki ga obravnavam, se je organizacija slovenskih sodišč nekajkrat spremenila (za septembra 1947 priključeni del Primorske so bila ustanovljena okrožno sodišče v Postojni in tri okrajna sodišča), vendar je temeljna struktura ostajala ista. Okrajna sodišča so bila pristojna za odločanje na prvi stopnji za kazniva dejanja zoper življenje, telo, prostost, čast, premoženje zasebnikov, zdravje, javno moralo, zakon in rodbino. Okrožna sodišča so nadzorovala delo podrejenih okrajnih sodišč in odločala na prvi stopnji o kaznivih dejanjih zoper državo in njeno ureditev, ljudsko oblast, ljudsko imetje, pravosodje, splošno varnost ljudi, premoženja in javnega prometa ter zoper uradno dolžnost, ponarejanje mer in denarja. Vrhovno sodišče federalne enote je po zakonu iz leta 1946 nadziralo delovanje vseh okrožnih in okrajnih sodišč na svojem območju in je bilo pristojno za sojenje na prvi stopnji o kazenskih in civilnih zadevah, ki so mu bile dane v pristojnost s posebnimi zakoni, ter odločalo o pritožbah.⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Podrobneje v: Kozina, *Republiški upravni organi*, str. 100–104.

KAZENSKOPРАВNA ZAŠČITA DRŽAVE

Ker v nadaljevanju analiziram politične sodne procese, se bom pri obravnavanju kazenske zakonodaje omejil le na tiste njene dele, ki se nanašajo na izrazito politične delikte.⁴⁴⁸ 3. februarja 1945 je bil sprejet pravni predpis, s katerim so bili odpravljeni vsi predpisi Kraljevine Jugoslavije in okupatorjev razen tistih, ki niso bili v nasprotju z novimi političnimi načeli. Takšna pravna praznina je omogočala zelo samovoljno in poljubno razlaganje zakonskih predpisov zlasti po političnih merilih. Kazensko materialno pravno praznino so v letu 1945 zapolnili in aprila sprejeli Zakon o zatiranju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže,⁴⁴⁹ maja Zakon o zaščiti in upravljanju narodnega imetja⁴⁵⁰ ter Zakon o prepovedi izzivanja nacionalne, rasne in verske mržnje,⁴⁵¹ julija Zakon o vrstah kazni,⁴⁵² avgusta 1945 pa Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD).⁴⁵³

⁴⁴⁸ O represiji glede nepolitičnih deliktov glej prispevek: Čepič, Zločin in kazen.

⁴⁴⁹ *UL DFJ*, št. 26, 25. 4. 1945, str. 213–215.

⁴⁵⁰ *UL DFJ*, št. 36, 29. 5. 1945, str. 296–298.

⁴⁵¹ *UL DFJ*, št. 36, 29. 5. 1945, str. 298.

⁴⁵² *UL DFJ*, št. 48, 10. 7. 1945, str. 436–437.

⁴⁵³ *UL DFJ*, št. 66, 1. 9. 1945, str. 618–620.

Ker je ZKLD predstavljal temelj takratne kazenskopravne zaščite države, ga bom nekoliko podrobneje predstavil. Imel je 21 členov, v prvem delu je določal kazniva dejanja, v drugem pa je urejal pristojnosti sodišč. Najpomembnejša sta bila drugi in tretji člen. V drugem členu je podana zelo ohlapna splošna definicija, ko pravi, da se *»kot kaznivo dejanje zoper narod in državo smatra vsako takšno delovanje, kateremu je namen, da bi se z nasiljem zrušila ali spravila v nevarnost obstoječa državna ureditev DFJ, ali da bi se spravila v nevarnost njena varnost na zunaj, ali temeljne demokratske, politične, narodne in gospodarske pridobitve osvobodilne vojne: federativna državna ureditev, enakopravnost in bratstvo jugoslovanskih narodov ter narodna oblast«*. Tretji člen natančneje določa, katera so takšna kazniva dejanja. Prva točka kot kaznivo opredeljuje vsako dejanje, katerega namen je ogrožanje oblastnih organov. Druga točka določa kot kaznivo vsako dejanje, katerega namen je škodovanje vojaški sili, obrambni sposobnosti ali ekonomski moči Demokratične federativne Jugoslavije, oz. dejanje, s katerim se ogroža neodvisnost ali nedotakljivost ozemlja. Zelo pomembna je tretja točka tretjega člena, ki definira pojem vojnega zločina. Ta določba zajema zelo številna kazniva dejanja, ki segajo od delovanja kot *»kolovodja, naredbodajanje, pomoč ali neposredno izvajanje umorov, obsodb, zapiranja, mučenja, prisilnega izsiljevanja, interniranja, prisilne mobilizacije, požiganja, uničevanja ali ropanja javne ali privatne imovine /.../, kdor postane funkcionar terorističnega aparata in okupatorjevih policijskih formacij ali uslužbenec v zaporih, koncentracijskih in delovnih taboriščih ali nečloveško ravna z jugoslovanskimi državljani in vojnimi ujetniki.«* Četrta točka kot povročitelja kaznivega dejanja določa vsakogar, *»kdor v času vojne organizira ali vstopi ali vabi druge, naj vstopijo v oborožene vojaške ali policijske formacije, sestavljene iz jugoslovanskih državljanov, ki jih podpira sovražnik«*. Peta točka kriminalizira vstop v sovražnikovo vojsko, šesta pa vstop v službo organov sovražnikove oblasti. Sedma točka kot kaznivo opredeljuje

organiziranje oboroženega upora oz. organiziranje oboroženih tolp ali njihov vpad na ozemlje države s sovražnim namenom ali tistega, *»kdor zapusti kraj svojega bivališča in vstopi v skupino, oboroženo in organizirano za taka dejanja«*. Od teh 13 točk se je, kot bomo videli v nadaljevanju, pogosteje pojavljala še deseta točka, ki je natančneje definirala pojem vohunstva kot dejanje tistega, *»ki daje ali krade ali zbira podatke in dokumente, ki po svoji vsebini predstavljajo posebno varovano državno ali vojaško tajnost z namenom, da jih izroči kaki tuji državi, sovražni ali fašistični organizaciji ali kateri koli nepoklicani osebi«*.

ZKLD je v drugih členih določal kazni za posamezna kazniva dejanja. Tako je bila za kazniva dejanja po drugem in tretjem členu najnižja zagrožena kazen odvzem prostosti s prisilnim delom najmanj za tri leta. Najvišja možna zagrožena kazen pa je bila smrtna kazen z ustrelitvijo ali manj častna z obešenjem. Ob tem so se lahko izrekle stranske kazni, kot npr. zaplemba premoženja ter izguba političnih in državljskih pravic. Deveti člen je za kaznivo dejanje propagande, *»ki vsebuje poziv na nasilno rušenje obstoječe državne ureditve«*, določalo kazen odvzema prostosti s prisilnim delom najmanj za eno leto. Deseti člen pa je opredeljeval kaznivo dejanje kolaboracije na gospodarskem področju z najvišjo zagroženo kaznijo odvzem prostosti s prisilnim delom do 10 let in zaplembo premoženja. Naj ob tem še poudarim, da je bilo po ZKLD kaznivo tudi nudenje pomoči pri izvajanju in opuščanje prijav omenjenih kaznivih dejanj. Tako se je lahko zaradi podpiranja članov oboroženih tolp izreklo kazen odvzema prostosti s prisilnim delom najmanj za eno leto. Poizkus kaznivih dejanj po ZKLD se je lahko kaznoval enako kot izvršeno kaznivo dejanje. Zakon je še določal, da o kaznivih dejanjih po ZKLD sodijo okrožna sodišča, vojaškim osebam pa vojaška sodišča.

12. februarja 1948 je stopil v veljavo Kazenski zakonik,⁴⁵⁴ a le njegov splošni del. Nastal je po vzoru sovjetskega prava, kar se najjasneje kaže pri kršenju načela zakonitosti v zvezi s

454 UL FLRJ, št. 106, 13. 12. 1947, str. 1465–1474.

t. i. družbi nevarnimi dejanji ter v vrednotah, ki jih je kazenski zakon varoval. Tako je na prvem mestu poudarjena vrednota varovanja ljudske države, zgrajene na pridobitvah NOB, njenega pravnega reda in socialistične graditve. Šele nato pridejo pravice posameznika oz. državljana. Korak bliže v smeri prava zahodnih meščanskih držav je bil popoln Kazenski zakonik, ki je bil sprejet 27. februarja 1951, v veljavo pa je stopil 1. julija 1951.⁴⁵⁵ Imel je 362 členov, od tega 99 členov splošnega dela. Tokrat je bila na prvo mesto že postavljena osebnost državljanov in na drugo mesto država, njena neodvisnost, varnost, družbena ureditev in pravni red. Število kazni se je zmanjšalo na sedem: smrtna kazen, strogi zapor, zapor, omejitev državljanskih pravic, prepoved opravljanja poklica, zaplemba premoženja in denarna kazen. ZKLD je prenehal veljati, kazenskopravno zaščito države pa je pokrivalo deseto poglavje novega kazenskega zakonika z naslovom Kazniva dejanja zoper ljudstvo in državo. Zajemalo je člene od 100 do 123, v njih pa so zaobjeta kazniva dejanja kot mdr. kontrarevolucionarni napad na državno in družbeno ureditev, ogrožanje državne celovitosti in njene neodvisnosti, izpodkopavanje vojaške in obrambne moči države, uboj predstavnika ljudske oblasti ali napad na oblastne organe, oborožen upor, vohunstvo, vstop v službo v sovražnikovi vojski, pomoč sovražniku med vojno, politično in gospodarsko sodelovanje s sovražnikom, sodelovanje pri sovražnem delovanju proti Federativni ljudski republiki Jugoslaviji, beg z namenom sovražnega delovanja, organiziranje in podpiranje oboroženih skupin, sklenitev pogodbe v škodo FLRJ, uničenje pomembnih objektov narodnega gospodarstva, sabotaza, združevanje zoper ljudstvo in državo, sovražna propaganda, zbujanje narodnostne, plemenske ali verske nestrpnosti, sovraštva ali razdora, pomoč storilcu kaznivih dejanj zoper ljudstvo in državo, priprava omenjenih dejanj itn. Najvišja zagrožena kazen za omenjena kazniva dejanja je ostajala smrtna kazen.⁴⁵⁶

455 *Kazenski zakonik 1951.*

456 *Kazenski zakonik 1951*, str. 64–72.

KAZENSKO PROCESNO PRAVO IN VLOGA ORGANOV PRAVOSODJA V SODNEM POSTOPKU

Določeno ostrino povojne represije je odražalo tudi kazensko procesno pravo, ki je bilo sicer pravno urejeno šele 6. decembra 1948 z uveljavitvijo Zakona o kazenskem postopku in je le potrdilo že obstoječo prakso delovanja sodišč.⁴⁵⁷ Zakon, ki je sicer temeljil na predvojnem zakonu o kazenskem postopku, ki sem ga opisal v prejšnjem poglavju, je bil po oceni takratnega zveznega ministra za pravosodje obogaten z rezultati »*temeljite proučitve izsledkov napredne znanosti kazenskega procesnega prava, od tujih je bil upoštevan zlasti sovjetski zakon o kazenskem postopku, upoštevana pa so bila tudi načela, ki jih je zgradila praksa med NOB-jem in po osvoboditvi. Zakon naj bi tako pomenil tudi posplošitev prakse ljudskih sodišč, javnega tožilstva in preiskovalnih organov.*«⁴⁵⁸ V tem smislu je bila v ospredju zlasti potreba po učinkovitem boju zoper družbeno nevarna dejanja in njihove storilce. To pa je pomenilo, da so imeli nosilci tega boja (organi javne in državne varnosti) bistveno več pravic kot obtoženi.⁴⁵⁹

457 *UL FLRJ*, št. 97/1948. Zakon o kazenskem postopku : s pojasnili.

458 Kobe, *Kazensko pravni sistem*. V: Ivanič, *Dachauski procesi*, str. 91–107.

459 Ivanič, *Dachauski procesi*, str. 101.

V sodnem postopku so se poudarjale predvsem preprostost in hitrost postopka ter prevladujoča vloga javnega tožilstva, ki je postalo poleg OZNE/UDV na področju političnih deliktov najpomembnejši organ kazenskega sodstva. Zakon o javnem tožilstvu je sicer tožilstvo definiral kot samostojen organ ljudske skupščine, razdeljen strogo hierarhično (od zvezne, republiške, okrožne do okrajne ravni). Javno tožilstvo in OZNA/UDV sta dejansko vodila preiskovalni postopek oz. nesodno predhodno fazo (od začetka pregona z aretacijo, poizvedovanja, zbiranja dokazov do oblikovanja obtožnice) in nadzorovala drugi del, torej sodni postopek (od predaje obtožnice pristojnemu sodišču do izreka sodbe po opravljeni glavni obravnavi). Funkcija pregona in funkcija preiskovanja sta bili s tem bolj ali manj združeni. Sodišče v fazi preiskovalnega postopka ni imelo nikakršne vloge. Po opravljeni preiskovalni fazi, iz katere »se je vidno odražalo načelo, da se morajo vsa dejstva in vse okoliščine kaznivega dejanja ugotoviti že v preiskovalnem postopku«,⁴⁶⁰ je javno tožilstvo napisalo obtožnico oz. obtožilni predlog in jo poslalo v razsojanje sodišču, kjer jo je tožilstvo tudi zastopalo. Zoper obtožnico ni bilo več pravnega sredstva in je tako predstavljala le sklepni del preiskovalnega postopka in ne samostojnega vmesnega dela, ki naj bi se nato nadaljeval pred sodiščem.

Tako po zakonu kot v obstoječi sodni praksi je bila značilna izrazita prevlada predhodne faze kazenskega postopka. Glavna razprava naj bi v kazenskih postopkih pravnih držav pomenila tehtanje argumentov v dokaznem postopku ter sprejemanje končnih odločitev neodvisnih in nepristranskih sodišč. Tako pa je bila v tem primeru vloga glavne razprave (pre)pogosto zreducirana na formalno potrditev rezultatov predhodnega postopka. Določila o glavni razpravi so namreč omogočala, da je predsedujoči sodišču ali pa kar javni tožilec vodil glavno obravnavo (zlasti zaslišanje obtoženca in dokazni postopek) v takšni smeri, da so se navedbe v obtožnici javnega tožilca le še

460 Melik, Razvoj kazenskega prava na Slovenskem, str. 195.

potrdile. To pa je bilo seveda v očitnem nasprotju »s sodniško nepristranostjo in načelom objektivnosti«. ⁴⁶¹ V primerih političnih deliktov je v praksi to pomenilo, da je OZNA/UDV rezultate preiskave predložila javnemu tožilstvu v obliki t. i. predloga za postavitve pod obtožbo. Iz arhivskega gradiva pa je razvidno, da je tožilec vsebino predloga za postavitve pod obtožbo bolj ali manj prepisal v obtožnico, identična vsebina pa se je nato ponovila še v končni sodbi sodišča.

Pravica do formalne obrambe je bila omejena zgolj na postopek pred sodiščem, torej šele po vložitvi obtožnice. Vloga zagovornikov je bila v takšnih razmerah majhna, ob ideološko-politično predeterminiranih procesih pa lahko rečemo zgolj simbolna. Zakon o kazenskem postopku je potrdil že obstoječe načelo dvostopenjskega sojenja, pravna sredstva za izpodbijanje sodbe pa je združil v enotno pritožbo. Pravico do pritožbe sta imela tožilec in obtoženec. Po oceni Kobeta je zakon o kazenskem postopku iz leta 1948 »za organe kazenskega pregona in pravosodja pomenil prehod na pravno določen okvir za njihovo delovanje, ki pa je bil premalo precizen in preskopkar zadeva položaj obdolženca v kazenskem postopku, zlasti pa v njegovi predhodni fazi /.../, vloga javnega tožilca pa je bila normativno preširoko določena.« ⁴⁶²

Natančnejši vpogled v prakso delovanja pravosodja nam odkrije še nekatere druge značilnosti, ki so rušile temeljne predpostavke neodvisnosti tretje veje oblasti oz. sodstva, načela zakonitosti in drugih pravnih načel. Poleg najočitnejše revolucionarne značilnosti sodstva, ki se je odražala v povezavi sodišč z oblastnimi in političnimi institucijami, prevlade javnega tožilstva, nad katerim je dejansko bedela OZNA/UDV in ustrezne kazenskopravne zaščite države z ustreznim kazenskim postopkom naj omenim še vpliv oblasti na sodnike in zagovornike. Z namenom oblikovanja sodišč kot biča v rokah delovnega ljudstva je oblast veliko pozornosti namenila

461 Kobe, Kazensko pravni sistem. V: Ivanič, *Dachauski procesi*, str. 103.

462 Prav tam, str. 102–105.

politični ustreznosti novega sodniškega kadra. V tem smislu je bil vpeljan t. i. institut sodnikov laikov, s katerim so dajali prednost sodnikom z moralno-političnimi in ne strokovnimi kvalifikacijami. Star prevzet sodniški kader, ki je večkrat nasprotoval novi oblasti, je oblast poskušala prevzgojiti ali zadušiti s premeščanjem starejših sodnikov na slabša delovna mesta in z zapolnjevanjem boljših delovnih mest s politično ustrežnejšim mlajšim sodniškim kadrom. Ali kakor je zapisal Šturm, »sodnik je pač moral biti tudi politični delavec«. ⁴⁶³

Četudi takšna ureditev ni prinesla zelenih revolucionarnih ciljev, so se vršili različni posredni in neposredni pritiski na delovanje sodišč, posameznih sodnikov, zagovornikov itn. Tako so oblasti kmalu po vzpostavitvi rednih sodišč očitale, da sodišča »vrlo labavo« ravnajo z nekaterimi važnimi zakoni, da so sodbe premile in da sodstvo ne služi zaščiti pridobitev NOB, pač pa spreminja sodišča v »zaščitnike narodnega izdajstva in zagovornike ljudskih škodljivcev«. Sledila so seveda odpuščanja in drugi ustrezni ukrepi. ⁴⁶⁴ Pritisk se je vršil tudi na odvetnike. Tako je odvetnico Ljubo Prenner, ⁴⁶⁵ ki je branila obtožene v nekaterih političnih procesih, Slovenski poročevalec marca 1947 napadel, češ da tisti, ki posluša njene obrambne govore, »mora nehote dobiti vtis, da so se vrnili »dobri stari časi«, ko so smeli advokati neovirano zavijati paragrafe in deliti pravico po plačilni zmožnosti klienta«. Prennerjeva je bila dve leti kasneje obsojena na družbenokoristno delo in poslana v žensko delovno taborišče Ferdreng na Kočevskem. ⁴⁶⁶ Edvard Kardelj pa je npr. na IV. plenumu CK KPJ v začetku junija 1951 v Beogradu ugotavljal, »da bo treba izbiri odvetnikov v prihodnje nameniti več pozornosti, kajti če ne dosežemo kvalitete kadrov v advokaturi, jo bomo morali enkrat razpustiti. Zdaj je

463 Ferjančič, *Brezpravje*, str. 24.

464 Vodušek-Starič, *Ozadje sodnih procesov*, str. 148–150. O tem tudi v: Režek, *Neodvisnost sodstva na preizkušnji*, str. 81–92.

465 O Ljubi Prenner glej več v: Gabrič, *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner*.

466 Jančar, *Temna stran meseca*, str. 458–459.

celotna dejavnost advokature uperjena proti nam.« ⁴⁶⁷ Na istem plenumu so razpravljali še o drugih pomanjkljivostih znotraj pravosodja in ob koncu sprejeli resolucijo o krepitvi pravosodja in zakonitosti. Posledično je v začetku leta 1954 stopil v veljavo nov Zakon o kazenskem postopku. ⁴⁶⁸ Njegova določila, kot npr. načelno opuščanje instituta sodnikov laikov, večja vloga sodišča v preiskovalnem postopku, omejitev vloge javnega tožilstva na zastopanje obtožnice pred sodiščem, večja vloga obrambe itn., pa so že pomenila odmike od stalinističnih oblik kazenska prava. ⁴⁶⁹ Če povzamem, povojne okoliščine so bile močno kontaminirane s številnimi oblikami pritiska politike na neodvisnost sodstva, politični sodni procesi pa so lahko v takih okvirih predstavljali izjemno učinkovito orodje državne represije.

467 Petranović, *Sednice Centralnog komiteja KPJ*, str. 567.

468 *UL FLRJ*, št 40/1953.

469 Režek, *Neodvisnost sodstva na preizkušnji*, str. 83–84.

**POLITIČNI SODNI
PROCESI MED
LETOMA
1945 IN 1953**

»Sodba v imenu ljudstva.«

Po najostrejšem obračunu z okupatorjem in njegovimi sodelavci se izvensodni množični poboji zaključijo, glavno orodje državnega nasilja pa postanejo sodišča. Sprva pred vojaškimi sodišči, nato pred senati Sodišča narodne časti, od sredine septembra 1945 pa še pred rednimi sodišči so se zvrstili številni nasprotniki nove ljudske oz. komunistične oblasti. Zelo grobe ocene o številu politično procesiranih, zlasti v najostrejšem obdobju med letoma 1945 in 1951, se gibljejo od 20.000⁴⁷⁰ do 25.000 oseb,⁴⁷¹ od tega naj bi jih bilo obsojenih okoli 8.000.

Osnovni namen povojnih političnih sodnih procesov je bil obračun z dejanskimi ali potencialnimi političnimi in razrednimi nasprotniki, torej tistimi, ki so predstavljali oviro v procesih konsolidacije komunistične oblasti in izpeljavi socialističnih reform. Za hude politične nasprotnike novega režima so tako razumeli pripadnike predvojnih političnih strank (zlasti SLS), tuje nacionalne skupine (zlasti Avstrijce in Nemce), Rimskokatoliško cerkev (RKC) in druge ideološke nasprotnike tako zunaj in znotraj Ljudske fronte in komunistične partije. Poleg klasične opredelitve političnih nasprotnikov pa postanejo nasprotniki nove oblasti, predvsem zaradi izpeljave procesov družbenega lastninjenja in agrarne reforme, tudi nekateri izmed širših razrednih skupin trgovcev, industrialcev, obrtnikov, kmetov in meščanstva (zlasti tujega premožnejšega sloja).⁴⁷²

Povojni sodni procesi so potekali na osnovi obtožb različnih oblik vojnih zločinov, sodelovanja z okupatorjem, povezovanja s političnimi nasprotniki v emigraciji in tujimi obveščevalnimi službami ter drugih oblik ogrožanja obstoja, varnosti ali razvoja

470 V sodnih postopkih naj bi bilo 20.000 oseb, v t. i. administrativnih postopkih pa 5.000. V: Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 85.

471 25.000 oseb v sodnih postopkih. V: Simoniti, *Permanentna revolucija*, str. 31.

472 Splošno o povojnih sodnih procesih glej: Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*; Repe, *Povojni sodni procesi*; Vodušek-Starič, *Ozadje sodnih procesov*; Mikola, *Sodni procesi na Celjskem*.

novega socialističnega družbenopolitičnega sistema. Politični sodni procesi so imeli različne načine izpeljave (javni, tajni) z različnimi vzroki in posledicami. Bili so »pomemben sestavni del novega ideološkega in političnega sistema«. ⁴⁷³ Še več, postali so »institucija političnega sistema, poglavitno sredstvo za doseganje ‚zmag‘ v dejanskih socialnopolitičnih spopadih, pa tudi v pričakovanih, domnevnih ali samo namišljenih spopadih«. ⁴⁷⁴ Za povojno obdobje je bila nasploh značilna pogosta politična konotacija sodnih procesov, saj so bili ti namenjeni bodisi odstranitvi političnih nasprotnikov bodisi uveljavitvi političnih agend komunistične oblasti. Temu pritrjuje tudi Jera Vodušek Starič, in sicer zato, »ker je bila težnja po tem, da so vse nasprotnike obravnavali kot ‚ljudske‘ sovražnike, ker je bilo eno glavnih kaznivih dejanj nasprotovanje novi oblasti, ker je bila podlaga za procese pogosto politična, ker so za preiskovanje takih zadev ustanovili posebno vojaško obveščevalno (in politično) policijo in ker so zahtevali, da se pravna določila podredijo politični liniji«. ⁴⁷⁵ Primerjave izrekov najhujših kazni za t. i. politični kriminal in za klasični kriminal potrjujejo tezo političnosti sodnih procesov. Med 42 na smrt obsojenimi leta 1947 jih je bilo 36 obsojenih zaradi t. i. političnega kriminala, leta 1948 je bilo od skupaj 52 obsojenih na smrt takšnih 50, leta 1949 pa je bilo vseh 30 obsojencev obsojenih na smrt zaradi političnih prestopkov. Približno enaka so bila razmerja pri izreku dosmrtnega zaporja in zaporja nad 10 let. ⁴⁷⁶ Zgovoren je tudi podatek, da je bilo v letu 1949 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani dve tretjini vseh obravnavanih kaznivih dejanj tistih po ZKLD in Zakonu o kaznivih dejanjih zoper uradno dolžnost. ⁴⁷⁷

Iz pregleda odmevnejših političnih sodnih procesov iz povojnega obdobja lahko opazimo nekaj izrazitih splošnih značilnosti. S prirejanjem t. i. »show trials«, spektakularnih

473 Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 86.

474 Ferjančič, *Brezpravje*, str. 32.

475 Vodušek-Starič, *Ozadje sodnih procesov*, str. 152.

476 Fischer, *Slovenska novejša zgodovina, 2. knjiga*, str. 863.

477 Ferjančič, *Brezpravje*, str. 41.

Pogled na sodno dvorano v času procesa proti Leonu Rupniku in soobtoženim. Ljubljana, 21. 8. 1946.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

in dobro propagiranih skupinskih sodnih procesov, je ljudska oblast jasno in glasno vzpostavljala nove kaznovalne paradigme. Upoštevanje načela javnosti glavne obravnave je imelo tudi druge učinke.⁴⁷⁸ V pretežni meri je šlo predvsem za to, da je javnost, ki je sledila procesom pod taktirko javnega tožilca, predstavljala sredstvo pritiska na sodnike, obrambo in same obtožence. Obenem pa sta bila naslovnika represivnega akta, torej političnega sodnega procesa, dva subjekta. Poleg obtožencev so z njimi opozarjali tudi vse potencialne storilce kaznivih dejanj.⁴⁷⁹ Ljudska oblast je lahko s takšnimi kolektivnimi manipulacijami medvojni emocionalni kapital prenašala na mirnodobne povojne razmere ter s tem posredno krepila svojo legitimnost. Ali kakor zapiše Repe, pri političnih sodnih procesih je bila opazna »težnja prenesti ogorčenje, jezo in prizadetost ljudi, ki je

478 Več o načelu javnosti glej: Ferjančič, *Brezpravje*, str. 32.

479 Simoniti, *Permanentna revolucija*, str. 28.

zaradi medvojnih zločinov prihajala do izraza na sojenjih vojnim zločincem in sodelavcem okupatorja tudi na druge procese.«⁴⁸⁰

Druga izrazita značilnost povojnih sodnih procesov je bilo združevanje različnih kategorij obtožencev pod ohlapno definiranim pojmom narodnega izdajstva oz. drugimi oblikami političnih deliktov. Zlasti očitno je bilo vključevanje pripadnikov Rimskokatoliške cerkve v različne kategorije političnih sodnih procesov. Če tem značilnostim prištejemo že omenjeno podrejeno sodstvo in politično policijo, ki je bila izključno pristojna za politična kazniva dejanja, je to nudilo oblastem širok manevrski prostor za raznovrstne pritiske in onemogočanje različnih kategorij političnih in razrednih nasprotnikov.

V nadaljevanju se bom osredotočil na nekaj najbolj značilnih tipov političnih sodnih procesov. Zaradi lažje obvladljivosti sem jih omejil in razvrstil glede na najpogostejše oblike obtožb ogrožanja državne ureditve, ki so oz. veljajo še danes za najhujše oblike političnih deliktov in so najostreje sankcionirane, ponekod še vedno tudi s smrtjo. Gre za obtožbe vojnih zločinstev, sodelovanja z okupatorjem, špijonaže, povezovanja z emigracijo, organiziranja oboroženih tolp, ilegalnih prehodov itn. Ti sodni procesi so zlasti v letih 1945 in 1946 ter 1948 in 1949 predstavljali večji del vseh sodnih obravnjav slovenskih sodišč. Med obtoženimi na teh sodnih procesih se je znašla večina največjih političnih nasprotnikov, kasneje tudi tisti znotraj Ljudske fronte in KPJ. V pregledu in mikroštudijah sodnih procesov pa moram poudariti, da izpuščam nekatere druge, nič manj pogoste kategorije prav tako izrazito političnih sodnih procesov. Gre za sodne procese zaradi gospodarskega kriminala (črnohorzijanstva, špekulacij, goljufij), »kulaške procese«, sodne procese proti RKC in druge, ki pa zaradi svoje specifičnosti zahtevajo svojevrstno poglobljeno raziskavo in presegajo okvir zastavljene raziskave.⁴⁸¹

480 Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 85.

481 Takšno tipologijo, glede na kategorijo procesiranih oseb pred rednimi sodišči (gospodarstveniki, trgovci, kmetje, pripadniki ilegalnih organizacij), je uporabil npr. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 295-316.

SODNI PROCESI ZARADI OBTOŽB VOJNIH ZLOČINOV

»Upoštevajoč vsa ta grozodejstva, je gotovo na mestu izločitev takih narodnih krvnikov.«⁴⁸²

Diplomatska prizadevanja za ureditev področja kaznovanja vojnih zločinov so potekala že med drugo svetovno vojno.⁴⁸³ 13. januarja 1942 so v Londonu zastopniki okupiranih držav Belgije, Francije, Grčije, Nizozemske, Luksemburga, Norveške, Poljske, Češkoslovaške in Jugoslavije ob navzočnosti opazovalcev s Kitajske, iz Velike Britanije, Sovjetske zveze in ZDA zahtevali, naj bo kaznovanje odgovornih za »okupatorske zločine na njihovem ozemlju in nad njihovimi državljani razglašeno za glavni vojni cilj zaveznikov«. V deklaraciji so se podpisniki obvezali, »da bodo vsi krivci ali odgovorni, ne glede na narodnost, izsledeni, predani sodstvu (držav, kjer so vojni zločinci zločine tudi izvajali. op. a.) in obsojeni ter da bodo razglašene sodbe tudi izvršene«. Ta obveza je bila nato temelj zavezniških politik kaznovanja vojnih zločinov. Na najvišji politični ravni je bila prvič sprejeta v t. i. moskovski deklaraciji 30. oktobra 1943, ki so jo podpisali

482 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Mapa Friderik Steinbüek. Sodba, 7. 12. 1945, str. 6.

483 Več o problematiki kaznovanja vojnih zločinov glej npr. zbornik: Heberer in Matthäus, *Atrocities on Trial*.

Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill in Josip V. Stalin. Na podlagi sprejetih mednarodnih soglasij je ob koncu vojne med zavezniki potekala živahna medsebojna izročitvena praksa, nato pa so potekali številni sodni procesi proti vojnim zločincem in njihovim sodelavcem.⁴⁸⁴

V okviru novoustanovljene Komisije Združenih narodov za vojne zločine je bila pri zbiranju dokazov in sestavljanju seznama vojnih zločincev poleg Poljske in Češkoslovaške izjemno aktivna tudi Jugoslavija. Jugoslovanska Državna komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je imela na svojem seznamu potencialnih vojnih zločincev zabeleženih 2.062 Avstrijcev in 4.433 Nemcev ter več kot 1.400 Italijanov.⁴⁸⁵ Koliko jih je bilo dejansko izročenih in nato obsojenih, še ni ugotovljeno. V monografiji *Nacistična Avstrija na zatožni klopi* se navajajo relativno nezanesljive številke, da naj bi Američani do leta 1947 izročili Jugoslaviji 33, Britanci pa 128 vojnih zločincev. Od teh naj bi jih bilo obsojenih 120.⁴⁸⁶ Jugoslaviji pa ni bil izročen noben Italijan.⁴⁸⁷

Sodni proces proti Friedrichu Rainerju in 13 soobtoženim

V Sloveniji je bil osrednji sodni proces proti vojnim zločincem t. i. Rainerjev sodni proces. Potekal je med 10. in 19. julijem 1947 pred vojaškim sodiščem IV. armade v Ljubljani. Na njem so sodili 14 visokim funkcionarjem in vojaškim osebam nemškega nacističnega okupacijskega aparata. Glavni obtoženec⁴⁸⁸ je bil 44-letni Friedrich Rainer, ki je v času okupacije nosil nazive

484 Elste, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 45.

485 Avtor se sklicuje na poročilo zločinov Avstrije in Avstrijcev nad Jugoslavijo in njenimi prebivalci, ki ga je objavila jugoslovanska Državna komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v Beogradu 1947. V: Elste, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 45.

486 Elste, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 46.

487 Več o tem v: Conti, *Italijanski vojni zločinci*, str. 319-404.

488 ARS, AS 1931, šk. 560. Rainerjev sodni proces. Obtožnica vojaškega tožilstva IV. armade, 1. 6. 1947, str. 1-5.

gauleiterja (regijski vodja) NSDAP⁴⁸⁹ za Koroško, šef civilne uprave za okupirano Gorenjsko ter nato tudi vrhovni komisar Operativne cone Jadransko primorje (OZAK).⁴⁹⁰ Poleg njega so sodili še komandantu policije in varnostne službe na Koroškem in Gorenjskem ter vodji preseljevalnega štaba na Koroškem pri šefu civilne uprave 37-letnemu Helmutu Glaserju, poveljniku varnostnega območja OZAK 48-letnemu Ludwigu Küblerju, komandantu 188. rezervne divizije alpincev na ozemlju OZAK 67-letnemu Hansu von Höeslinu, komandantu 139. polka dopolnilne in izobraževalne divizije 53-letnemu Heinrichu Christlu, podpolkovniku varnostne policije 50-letnemu Hansu Flecknerju, 26-letnemu Günterju Neubertu, bataljonskemu vodji SS 50-letnemu Josefu Vogtu, nadjurišnemu bataljonskemu vodji SS 43-letnemu Hermanu Doujaku, vodji komande SS 41-letnemu Francu Hradetzkemu, okrožnemu vodji NSDAP za Gorenjsko 38-letnemu Waltherju Hochsteinerju, okrožnemu vodji v Kranju 46-letnemu Leonu Klussu, 34-letnemu kriminalistu Reinholdu Gerlachu in 35-letnemu uslužbencu Gestapa Francu Müllerju.

Na skoraj sto straneh dolgi obtožnici so bili obtoženi najtežjih vojnih zločinov in grozodejstev po ZKLD, ki naj bi jih storili v času okupacije vsak na svojem položaju. Glavnina obtožb je bila namenjena Friedrichu Rainerju. Kot funkcionarji nemškega okupatorskega represivnega aparata so bili obtoženi izvajanja ukrepov za priključitev dela slovenskega ozemlja k Nemčiji oz. ponemčenja slovenskega naroda s ciljem izpolnitve »Führerjevega ukaza, napraviti deželo nemško«. Pri izpolnjevanju tega cilja so uporabljali najhujše represivne metode. Tako so bili med drugim obtoženi številnih ropanj slovenskega premoženja, prisilnih mobilizacij v nemško vojsko, izkoriščanja delovne sile, prisilnih preseljevanj, množičnih aretacij, mučenj in

489 NSDAP – Nacionalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei ali slov. Nacionalsocialistična nemška delavska stranka, krajše nacistična stranka.

490 OZAK – Operationszone Adriatisches Küstenland. Ustanovljena je bila 10. 9. 1943 in je obsegala italijanske pokrajine Videm, Gorica, Trst, Pulj in Reka ter t. i. Ljubljansko pokrajino.

Drugi dan sodne razprave, zaslišanje Friedricha Rainerja. Ljubljana, 11. 7. 1947. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

deportacij v koncentracijska taborišča ter požigov številnih vasi in krajev. Obtoženi so bili izdajanja ukazov oz. neposrednega sodelovanja pri pobojih ujetih borcev NOG in civilistov, streljanja in obešanja talcev oz. vsakogar, ki je na kakršenkoli način pomagal NOB-ju. Prav tako so bili obtoženi netenja bratomorne vojne in razbijanja »*borbene enotnosti slovenskega naroda*«. Skratka, bili so obtoženi najhujših vojnih zločinov neomejenega odločanja o življenju, smrti in usodi slovenskega prebivalstva.⁴⁹¹

Rainerjev sodni proces je imel številne značilnosti takratnih spektakularnih političnih sodnih procesov. Potekal je v dvorani Enotnih sindikatov na Miklošičevi cesti v Ljubljani. Poskrbljeno je bilo za primerno sestavo prisotne javnosti, razpravo so v živo predvajali preko zvočnikov na slovenskih ulicah. Pospremljena je bila s podrobno in obširno medijsko pozornostjo v Slovenskem poročevalcu in Ljudski pravici z udarnimi naslovi, kot npr.

491 ARS, AS 1931, šk. 560. Obtožnica vojaškega tožilstva IV. armade, 1. 7. 1947, str. 5–96.

»Obtoženi zločinci Rainer, Glaser in Kübler so se posluževali streljanja talcev, izseljevanja in drugih fašističnih metod, da bi uničili slovenski narod.«⁴⁹²

Po končani glavni razpravi je sodni senat, ki mu je predsedoval kapetan Avgust Bračič, vse obtožence spoznal za krive oz. »odgovorne za vsa zločinstva, izvršena na okupiranem slovenskem ozemlju, ki jih je izvršil okupator, kakor tudi za zločine izvršene od kateregakoli pripadnika njim podrejenih zločinskih formacij«. Vojaško sodišče je izreklo več najostrejših kazni. Na smrt z obešanjem so bili obsojeni Rainer, Kübler, Fleckner, Vogt, Hochsteiner, Gerlach in Müller, na smrt s streljanjem pa Christl, Glaser, von Höeslin, Neubert in Kuss. Doujak in Hradetzsky zaradi nekaterih olajševalnih okoliščin nista bila obsojena na smrt, prvega so kaznovali z odvzemom svobode s prisilnim delom za dobo 18 let, drugega pa za dobo 16 let.⁴⁹³

Sodni proces proti Friedrichu Rainerju je bil eden od najpomembnejših povojnih političnih sodnih procesov. Imel je več notranje- in zunanjepolitično propagandnih konotacij. Poleg katarze skozi obračun s kaznovanjem vojnih zločincev je bila pomembna tudi druga notranjepolitična implikacija, povezava z medvojnimi delovanjem ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana in nasploh kolaboracijo dela Rimskokatoliške cerkve v Sloveniji z nacionalsocializmom. Takratni časopisni naslovi, kot je npr. *Vojujoči se škof Rožman je bil s klerofašističnimi eksponenti glavna opora vojnega zločinca Rainerja*, to dovolj jasno izpričujejo. Zunanjepolitično pa Rainerjev sodni proces poleg še nekaterih drugih sodi v obdobje pogajanj za rešitev mejnega vprašanja in drugih spornih političnih vprašanj s sosednjo Avstrijo. Namero po širši politizaciji Rainerjevega sodnega procesa potrjujejo tudi številni dokumenti. Tako lahko npr. v zapisniku seje politbiroja CK KPS z dne 9. julija 1947 beremo naslednje: »Proces proti Rainerju začne jutri. Glavna linija je, da se njih prikaže odgovorne za zločine, poleg tega je treba proces

492 *Ljudska pravica*, 13. 7. 1947.

493 ARS, AS 1931, šk. 560. Sodba vojaškega sodišča IV. Armade, 19. 7. 1947, str. 48.

politično izkoristiti, bo mnogo podatkov za obremenitev cerkve in Vatikana. Treba je proces izkoristiti tudi za to, da se požive posamezni primeri kolaboracije cerkve s fašizmom. Rainer je dal v preiskavi mnogo takih izjav. Važno je sodelovanje Rainerja z Rožmanom, katerega Rainer slika kot srednjeveškega inkvizitorja. Rožman je njemu svetoval postavitve Rupnika za predsednika pokrajinske uprave v Ljubljani. Važno je tudi dejstvo, da so Rainer in ostali Avstrijci. Njihovo sodelovanje s četniki, razkrinkavanje mahinacij v zvezi s predajo nemške armade v Italiji. Tozadevni podatki ostanejo zaenkrat še tajnost in jih v tem momentu ne bomo izkoriščali napram Angležem.«⁴⁹⁴

Sodni proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu

Na Rainerjev sodni proces se je s podobnimi zunanjepolitičnimi implikacijami, zlasti glede odprtih vprašanj z Avstrijo, navezoval sodni proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu, ki ga je neki novinar komunističnega vzhodnonemškega časopisa Volkville označil kar za »personifikacijo vsega velikonemškega šovinističnega zatiranja Koroških Slovencev«.⁴⁹⁵

Maier-Kaibitsch se je rodil leta 1891 v Leobnu materi slovenskega rodu. Kot častnik avstro-ogrske vojske se je ob koncu prve svetovne vojne udeležil mejnih bojev za Koroško. Kmalu je postal poslovodja Koroške domovinske zveze,⁴⁹⁶ bil »aktivno angažiran v borbi proti slovenski narodni manjšini in imel v tem tudi iniciatorsko vlogo. Kot rojen Nemec je bil brezkompromisen sovražnik Slovencev, kar je pokazal ob prihodu nacistov v Avstrijo.«⁴⁹⁷

Leta 1937 je postal član NSDAP, marca 1938 pa član prve nacistične koroške deželne vlade. Sprejet je bil tudi v SS, kjer je pridobil čin Standardtenführerja. Ko se je težišče

494 Drnovšek, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 87.

495 Citirano v: Elste, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 56.

496 Nem. Kärntner Heimatbund.

497 ARS, AS 1931, šk. 566. Maier-Kaibitsch sodni proces. Izvleček iz materiala, 10. 12. 1949, Živiljenjepis, str. 9–14.

dela glede narodnostne problematike na Koroškem preneslo v pristojnosti NSDAP, je Kaibitsch postal vodja pokrajinskega urada za obmejna vprašanja, kmalu zatem pa tudi pokrajinski vodja NSDAP na Koroškem. Med drugo svetovno vojno je bil državni komisar za utrditev nemštva s sedežem v Celovcu in uradom na Gorenjskem v Radovljici.⁴⁹⁸ Ob koncu vojne se je Maier-Kaibitsch, za razliko od dela nacističnega policijskega in političnega aparata uspel izogniti aretaciji agentov OZNE. Aretirale pa so ga zavezniške zasedbene oblasti v prvi polovici leta 1946 ter ga izročile avstrijskim oblastem, zato je ta sodni proces potekal pred Višjim deželnim sodiščem v Celovcu.

Maier-Kaibitscha so kot sodelavca najvišjih nemških oblastvenih in političnih organov obtožili številnih vojnih zločinov, izvršenih nad slovenskim prebivalstvom na Koroškem in Gorenjskem.⁴⁹⁹ V prvi točki mu je obtožnica očitala vodilno vlogo pri poskusu izselitve koroških Slovencev ter razlaščanju njihovih posesti med letoma 1942 in 1945, pri čemer naj bi uporabljal tako politične kot narodnostne kriterije. V celoti naj bi bila Slovincem povzročena materialna škoda v znesku nad 3.300.000 šilingov, v izgnanstvu pa naj bi umrlo 93 oseb. Maier-Kaibitsch je večino obtožb zanikal.⁵⁰⁰ Po opravljeni glavni razpravi, ki je potekala med 14. in 31. oktobrom 1947, je bil spoznan za krivega preganjanja, razlaščanja, izseljevanja in preseljevanja Slovencev. Najvišja zagrožena kazen je bila smrtna, vendar je bil zaradi »zaslug v obrambnih bojih v letih 1919-1929« obsojen na dosmrtno ječo z vsakoletnim postom, na izgubo premoženja in poravnavo procesnih stroškov.⁵⁰¹ Iz zapora pa je bil nato iz zdravstvenih razlogov izpuščen že leta 1956.⁵⁰²

Sodni proces proti Maier-Kaibitschu zajema z dogajanjem na Koroškem med drugo svetovno vojno zaključeno celoto, vlogo obsojenega pa je najjasneje povzela ena izmed prič na

498 Zorn, Proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu, str. 421.

499 ARS, AS 1931, šk. 566. Klasifikacija zločinov, str. 3–8, 67–84, 107–109.

500 Zorn, Proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu, str. 423.

501 Elste, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 58.

502 ARS, AS 1931, šk. 566. Št. dok. 1, Izvleček iz materiala, 10. 12. 1969.

sodnem procesu, dr. Mirt Zwitter, ko je dejal: »*Maier-Kaibitsch je izrabil položaj, ki ga je dobil v času nacizma za izvedbo načrta, ki ga je pripravljal s svojim dolgoletnim delom v prvi avstrijski republiki*«. ⁵⁰³ S tem sodnim procesom so koroški Slovenci obsodili politiko germanizacije, ki je dosegla višek v času nacizma.⁵⁰⁴

Sodni proces proti Kurtu Stageju in sedmim soobtoženim

Podoben je bil sodni proces, ki je potekal med 16. in 21. junijem 1947 pred divizijskim sodiščem v Celju. Na sodno klop so sedli funkcionarji okupacijskega aparata, in sicer prvoobtoženi 47-letni bataljonski vodja SS Kurt Stage, referenti pri Gestapu v Mariboru 30-letni Jožef Zangl, 34-letni Franc Wiegeler in 46-letni Hugo Gaida, 42-letni vodja izpostave Gestapa v Trbovljah Georg Kramhöller, 34-letni nameščenec izpostave Gestapa v Celju Boško Lazič, 27-letni vodja organizacije Hitlerjeve mladine v Slovenski Bistrici Kurt Gnoser ter 37-letni kapetan nemške policije Jožef Winkler.

V obrazložitvi obtožnice⁵⁰⁵ je mdr. pisalo, da se je »*neposredno po vpadu nemških čet začelo izvajanje načrta za iztrebljenje slovenskega naroda. Nemški fašistični aparat je izvrševal to – neizbirajoč sredstva in metode, brutalno in brezobzirno, težeč samo za tem, da vzpostavi gospostvo nacionalsocializma po svetu. To fizično iztrebljanje se je odvijalo po prej izdelanem načrtu. Linijo pa je dajala fašistična vlada preko Himmlerja, Kaltenbrunnerja in preko Uiberreitherja ter Stageja na Štajerskem. V izvajanju tega načrta so se posebno izkazali gestapovci in SS-ovci. Ob njihovem prihodu je zavladal na Štajerskem nepopisani teror in brezpravje*«. ⁵⁰⁶ Kot izvajalci tega terorja so bili obtoženi, »*zavedajoč se točnosti ciljev svojega dela*,« sistematičnega

503 Zorn, Proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu, str. 427.

504 Prav tam, str. 422.

505 ARS, AS 1931, šk. 539. Kurt-Stage sodni proces. Obtožnica divizijskega vojnega tožilstva IV. Armade, 12. 6. 1947.

506 Prav tam, str. 2.

izvajanja številnih vojnih zločinov kot npr. množičnih aretacij, mučenj, deportiranj v koncentracijska taborišča, nasilnih preseljevanj, umorov, požigov oz., po besedah vojaškega tožilca, »nagnusnih zverstev, kakršnih zgodovina človeštva ni poznala in, ki nimajo naziva v ljudskem jeziku«. ⁵⁰⁷ Obtožnica navaja, da je bilo na območjih pod pristojnostmi organov obtoženih funkcionarjev ustreljenih 3.600 oseb, 217 obešenih, 103 zaklani, 358 jih je umrlo zaradi posledic mučenj, v taboriščih je umrlo 1.156 oseb, trajno telesno poškodovanih je bilo 1.156, aretiranih 10.575, interniranih v domovini 2.860, deportiranih 5.111, na prisilno delo odvedenih 21.579 in izseljenih 67.885 oseb. ⁵⁰⁸

Obtožnica natančneje obremeni vsakega izmed obtoženih. Kurt Stage je bil obtožen, da je prišel aprila 1944 na Štajersko kot predstavnik nacistične stranke na položaj »komanderja SIPO in SD⁵⁰⁹ v Maribor v namenu izvesti ostrejšje mere proti slovenskemu ljudstvu in narodno-osvobodilnemu gibanju. Z brezobzirno kršitvijo mednarodnih predpisov v cilju iztrebljenja slovenskega naroda, je samostojno izvajal nad okupiranim prebivalstvom uničevalni teror kot pobudnik, organizator in naredbo dajalec ter je povzročitelj množičnih umorov, obsodb na smrtno kazen in njih izvršitev, množičnega zatiranja, mučenja in prisilnega dela, prisilnega izseljevanja in odgona prebivalstva Jugoslavije v koncentracijska taborišča, v internacijo, nasilnega raznarodovanja in prisilno mobilizacijo prebivalstva, požigov, uničevanja in plenjenja javne in zasebne lastnine, nečloveškega ravnanja z vojnimi ujetniki itn.« ⁵¹⁰ Ob koncu vojne 7. maja 1945 je Stage pobegnil v Avstrijo, kjer so ga v vojaškem taborišču Tamsweg aretirale zavezniške enote. Julija 1946 so ga premestili v Nürnberg, kjer je v nürnberških procesih nastopil kot priča, oktobra 1946 pa so ga predali jugoslovanskim oblastem. ⁵¹¹

507 ARS, AS 1931, šk. 539. Kurt-Stage sodni proces. Obtožnica divizijskega vojnega tožilstva IV. Armade, str. 62.

508 Prav tam, str. 4.

509 Nem. Sicherheitspolizei in Sicherheitsdienst – nemški varnostni policiji.

510 ARS, AS 1931, šk. 539. Kurt-Stage. Obtožnica, str. 5.

511 ARS, AS 1931, šk. 539. Kurt Stage. Izvleček iz osebne mape, str. 1, 9. 12. 1969.

Ob koncu javne glavne razprave so bili obtoženi spoznani za krive povzročitve kaznivih dejanj po tretjem členu ZKLD v tretji, četrti in deseti točki. Stageja, Laziča, Zangla, Wiegeleja in Kramhüllerja je sodišče obsodilo na smrtno kazen z obešenjem, Gnoser in Gaida sta bila obsojena na smrtno kazen z ustrelitvijo, Winkler pa je bil obsojen na petletni odvzem svobode s prisilnim delom. ⁵¹²

Sodni proces proti Frideriku Steinbücku

Nižjim funkcionarjem okupatorjevega sistema so sodila tudi redna sodišča. Nekoliko podrobneje bom opisal arhivsko dobro dokumentiran sodni proces, ki ga najdemo v kazenskih spisih arhiva Okrožnega sodišča v Ljubljani pod zaporedno številko 299 in nosi ime Friderik Steinbück. Steinbück je bil rojen 10. maja 1893 v Eisendorfu v Sudetih. Leta 1919 se je preselil v Žalec, končal realko in vojaško akademijo ter bil aktiven kot intendantski kapetan. Že zgodaj je vstopil v Kulturbund, od leta 1940 pa je bil član NSDAP.

OZNA je 6. februarja 1945 zoper Steinbücka vložila kazensko prijavo javnemu tožilcu za ljubljansko okrožje, v kateri ga je ovadila, da je bil eden najbolj »fanatičnih kulturbundovskih in nacističnih agentov na Štajerskem« in da je uprizoril »naj-ostudnejšo tiranijo nad domačim prebivalstvom«. Kot krajevni vodja (nem. Ortsgruppenführer) Štajerske domovinske zveze naj bi bil odgovoren za množične izselitve, odgone v koncentracijska taborišča, streljanja talcev ter druge vojne zločine v Žalcu in okolici. ⁵¹³ Krajevni narodnoosvobodilni odbor je v dopisu javnemu tožilcu te navedbe še podkrepil s pozivom, da je »mnenje tukajšnjega prebivalstva, da se ga obsodi na smrt na vešalih«. ⁵¹⁴

512 ARS, AS 1931, šk. 539. Kurt Stage. Sodba divizijskega vojaškega sodišča v Celju, 21. 6. 1947, str. 13.

513 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Mapa Friderik Steinbück. Kazenska prijava OZNE, 6. 2. 1945, str 1–2.

514 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Dopis krajevnega NOO javnemu tožilstvu Ljubljana, 22. 2. 1945.

Javni tožilec za ljubljansko okrožje je nato pri Okrožnem sodišču v Ljubljani vložil obtožnico, ki je Steinbücka v sedmih točkah bremenila povzročitve vojnih zločinov po točkah od ena do sedem tretjega člena ZKLD, s čimer mu je grozila smrtna kazen z obešenjem.⁵¹⁵ Javna glavna razprava je potekala 22. oktobra 1945 pod predsedstvom sodnika Jožeta Baričeviča ob prisotnosti javnega tožilca Antona Zupana ter branilcev dr. Krašovca in dr. Pavliča.⁵¹⁶ Steinbücek je med preiskavo in nato glavno razpravo priznal le, da je bil od leta 1940 član NSDAP ter da je po okupaciji Žalca postal krajevni vodja Štajerske domovinske zveze. V sodbi je zapisano, da je s tem kot »zagrizen in dosleden pristaš nemštva in nacizma postal funkcionar terorističnega ustroja in policijskih formacij okupatorja«.⁵¹⁷ Drugih obtožb pa ni priznal in je med celotnim kazenskim postopkom vztrajal pri »zakrknjenem zanikanju težjih inkriminiranih dejanj«.⁵¹⁸

Obtožb, da je odgovoren za množične odgone slovenskega prebivalstva v koncentracijska taborišča, se je branil tako, da je sicer priznal članstvo v sosvetu, ki je svetoval pri posameznih primerih izselitve, zatrjeval pa je, da ta sosvet ni bil izselitvena komisija in da sam ni odločal o sistematičnem izseljevanju slovenskih družin. Kljub temu je sodišče med dokaznim postopkom in »po soglasnih izpovedbah številnih prič« prišlo do zaključka, da je bil Steinbücek »agilen član izselitvene komisije ter da je bil odgovoren za izselitev 42 družin z 91 družinskimi člani«. Priče na glavni razpravi so potrjevale primere, kjer je obtoženec sam podpisal odlok o izselitvi ali pa je s podanimi negativnimi karakteristikami povzročil, da je bilo veliko število »zavednih slovenskih družin pregnanih v tujino. Žalčani so dobro vedeli,

515 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Obtožnica javnega tožilstva za ljubljansko okrožje, 26. 10. 1945, str. 2.

516 Več poteku glavne razprave glej: ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Zapisnik glavne razprave, 22. 10. 1945.

517 ZAL, LJU 85, šk. 307. Mapa Friderik Steinbücek. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 7. 12, str. 1.

518 Prav tam, str. 2.

kdo odloča o njih življenju in smrti ter so se na obtoženca zlasti starejši ljudje obračali s prošnjami naj jih pusti doma.«⁵¹⁹

Sodišče je ugotavljalo, da tudi druga Steinbückova dejanja pričajo o njegovem raznarodovalnem delovanju, saj naj bi bilo »število zaslišanih obremenilnih prič v tej smeri brezkončno«. Takoj po okupaciji naj bi se tako »z vso vnemo vrgel v delo sledeč Hitlerjevemu pozivu k ponemčevanju slovenskega prebivalstva na Štajerskem« ter začel z »javnim zaničevanjem in zlostavljanjem tlačenega slovenskega življa«. Kot krajevni vodja Štajerske domovinske zveze je skliceval in vodil politične sestanke o nemškem izvoru Slovencev in grozil z izselitvami tistih, ki ne bodo govorili nemško. Tako je neka priča na glavni razpravi npr. izpovedala, da ji je obtoženi dejal, da mora govoriti nemško, ne pa »windisch-pappen«.⁵²⁰ Druga priča je dejala, da jo je na njen odgovor glede materinega jezika večkrat udaril. Tretja priča pa je na glavni razpravi trdila, da je Steinbücek dostikrat komu, ki ni govoril nemško, rekel, »da ga bo poslal na luno. Ker smo imeli večer strah pred njim, smo že vedeli, kaj to pomeni.«⁵²¹ Steinbücek se je na razpravi zagovarjal, da je po naročilu »nadrejene komande Žalčanom le svetoval, naj govorijo nemško«. Kljub temu pa je sodišče prišlo do zaključka, da »je kot zagrizen germinator bil in je še danes najbolj strupen slovenski sovražnik«.⁵²²

Steinbücek je bil tudi obtožen, da je za izvajanje raznarodovalnih ukrepov ustanovil in vodil vohunsko in obveščevalno mrežo. Tako naj bi imel med prebivalstvom zaupnike, ki so prisluškovali in opazovali ter mu poročali, kaj kdo govori, dela in s kom se družijo. Pogosto pa naj bi Steinbücek celo sam hodil prisluškovat »v gostilne in druge lokale kako in o čem se govori«. Zbrane podatke naj bi nato pošiljal na zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Maribor ter na Gestapo v Celje.⁵²³

519 ZAL, LJU 85, šk. 307. Mapa Friderik Steinbücek. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 7. 12, str. 3.

520 Prav tam, str. 5.

521 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Zapisnik glavne razprave, str. 2.

522 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Sodba, str. 5.

523 Prav tam.

Najhujša obtožba je bila, da je bil odgovoren za smrt devetih borcev slovenskega osvobodilnega gibanja,⁵²⁴ ki so bili aretirani decembra 1941 v Žalcu in okolici. Od karakteristike, ki jih je podal Steinbüek kot krajevni vodja Štajerske domovinske zveze, je bilo odvisno, kdo od teh je bil ustreljen. Ker je tem devetim napisal negativno karakteristiko, so bili nato kot talci ustreljeni. Steinbüek je to točko obtožnice zanimal, vendar pa naj bi bili dokazi glede tega dejanja »tako številni in strnjeni, da se je sodišče o krivdi obtoženca v celoti prepričalo«.⁵²⁵

Po opravljeni glavni razpravi je bil Friderik Steinbüek spoznan za krivega vseh točk obtožnice, torej »da je deloval kot organizator, pomagač in neposredni storilec smrtnih obsodb in njih izvršitve, zapiranja, mučenja, prisilnega izseljevanja ali odpeljave prebivalstva Jugoslavije v koncentracijska taborišča«. Sodišče pa je sklenilo, da je bilo vse to dokazano »s celo vrsto prič, katerih število bi bilo še lahko veliko večje, saj gre za zločinstva, ki so v polnem pomenu besede notorna v Žalcu in Savinjski dolini, kjer je pač obtoženec brezvestno in neusmiljeno teroriziral slovensko ljudstvo«.⁵²⁶ Naj dodam, da so v dokaznem postopku uporabili kazensko prijavo OZNE, poročilo krajevnega Narodnoosvobodilnega odbora Žalec, nekaj fotografij in 19 zapisnikov prič ali prič, povabljenih na glavno razpravo.⁵²⁷

Pri odmeri kazni je sodišče ugotovljalo obstoj več obtežilnih okoliščin, medtem ko »olajšalnega ni bilo ničesar«. Sodišče dejstva, da je bil obtoženec kriminalno neoporečen, pri odmeri kazni glede na težo protinarodnih in protiljudskih zločinov ni moglo upoštevati kot olajševalno okoliščino. Kot oteževalno okoliščino pa je sodišče upoštevalo večkratno ponovitev obtoženčevih zločinov in težke posledice njegovih dejanj. Steinbüek se je po mnenju sodišča »preselil v naše kraje in se navzlic temu, da je čez 20 let jedel slovenski kruh in živel

od žuljev slovenskega ljudstva ni do danes naučil slovenščine, temveč je temu istemu ljudstvu v najusodnejših trenutkih porinil nož v hrbet«.⁵²⁸ Zato je »gotovo na mestu izločitev takih narodnih krvnikov iz vrst naroda«.⁵²⁹

Friderik Steinbüek je bil obsojen na smrt z obešenjem, trajno izgubo vseh političnih in državljanskih pravic, zaplembo vsega premoženja ter na plačilo stroškov kazenskega postopka. Poravnati je moral tudi stroške izvršitve lastne usmrtitve.⁵³⁰ Sodba je postala pravnomočna z odločitvijo vrhovnega sodišča 28. maja 1946. Obsojenčevo prošnjo za pomilostitev je prezidij Narodne skupščine FLRJ 9. julija 1946 zavrnil, zato je bila kazen izvršena 18. julija 1946 ob osmi uri zvečer.⁵³¹

Sodni procesi z obtožbami vojnih zločinov, ki so se odvijali zlasti v prvih dveh povojnih letih, so se sicer večinoma končali z ostrimi izrečenimi kaznimi. Takšnih primerov, kot je bil sodni proces 13. septembra 1945 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, je bilo relativno malo. Avstrijec Peter Mihael, ki je med okupacijo služboval kot orožniški poveljnik v Šentvidu in nato poveljnik orožniške posadke v Črnučah v Ljubljani, je bil v osmih točkah obtožen, da je izvajal aretacije, nasilje in na splošno grozil slovenskemu prebivalstvu. Vendar pa je sodišče po opravljeni glavni razpravi ugotovilo, »da je cela vrsta prič, ki so vse bile v prvih vrstah NOB zoper okupatorja in njegove podrepnike, prikazala obtoženca v popolnoma nasprotni luči /.../ in da je obtoženec v borbi slovenskega in vseh ostalih svobodoljubnih narodov za svobodo in demokracijo v izdatni meri prispeval svoj delež«. Sodišče ga je zato oprostilo.⁵³²

Sodni procesi zaradi obtožb vojnih zločinov so bili izjemno pomembni v procesih epuracij kot katarza za prestane medvojne tragedije, hkrati pa tudi za mobilizacijo revanšističnih emocij

524 To so bili: Branko Krašovic, Adolf Štajner, Jernej Venkovič, Jože Hofer, Franc Pajenk, Ernest Verderber, Jože Zagode, Janko Herman, Jože Lusker in Karl Antloga.

525 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Sodba, str. 4.

526 Prav tam, str. 1–2.

527 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Obtožnica, str. 4.

528 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Sodba, str. 5.

529 Prav tam, str. 6.

530 Prav tam, str. 2.

531 ZAL, LJU 85, šk. 307, Kz 299/45. Zapisnik o izvršitvi smrtne obsodbe, 18. 7. 1946.

532 ZAL, LJU 85, šk. 297, Kz 45/45. Mapa Peter Mihael. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 20. 11. 1945.

ljudstva, ki so jih nato prenašali ne samo na sodne procese proti vojnim zločincem ali sodelavcem z okupatorjem, temveč tudi na druge, v katerih so bili posamezniki obtoženi različnih oblik ogrožanja ljudske oblasti in nove, tako težko izborjene državne ureditve. Ali kakor je takratni minister za notranje zadeve LRS Boris Kraigher povzel bistvo takšnih procesov, ko je v povezavi z Rainerjevim sodnim procesom 23. julija 1947 na konferenci okrajnih in rajonskih sekretarjev dejal: *»Mi se moramo zavedati, da ne postavljamo Rainerja pred sodišče in ne razpravljamo o Rainerjevih zločinih pred sodiščem zato, da bi Rainerja obesili. Zato bi lahko končali v eni uri pred vsakim sodiščem. Gre za to, da mi obudimo v naših ljudeh spomin, da jih opozorimo na to, kaj je delal fašizem hitlerizem. Na drugi strani, da opozorimo, kaj so delali vsi tisti, kakšna odgovornost in kakšna stopnja zločinstva pada na vse tiste, ki so s hitlerizmom, z okupatorjem kakorkoli sodelovali in ki so ga kakorkoli podpirali. Rainerjev proces je dal zelo bogat material o sodelovanju duhovščine pri takratnem režimu in mi ne smemo pozabiti, da je z obsodbo vse likvidirano, da je s procesom proti kolaboracionistom, duhovščini in beli gardi vprašanje duhovščine in ostale bele garde likvidirano. Borba proti duhovščini bo dolgotrajna in bo spremljala ves čas naše borbe za gospodarski načrt: vso našo borbo za nov družbeni sistem. Zato moramo vsako tako stvar izkoristiti.«*⁵³³

533 Citirano v: Elste, *Nacistična Avstrija na zatožni klopi*, str. 35.

SODNI PROCESI ZARADI OBTOŽB SODELOVANJA Z OKUPATORJEM

Druga značilna oblika povojnih epuracij, ki se je neposredno povezovala s sodnimi procesi proti okupatorjevim vojnim zločincem, so bili sodni procesi z obtožbami sodelovanja z okupatorjem. Zlasti v prvih povojnih mesecih so si bili zelo podobni tako glede hitrosti izpeljave postopkov kot glede ostrine izrečenih kazni. Pogosto so kolaboracijo razumeli kot izrazito narodno izdajstvo za še hujši zločin kot je bil tisti, ki so ga zagrešili okupatorji. S sodnimi procesi proti kolaborantom je nova oblast obračunavala z najostrejšimi političnimi nasprotniki, ki so ostali v državi, a niso bili usmrčeni v izvensodnih pobojih. Obsodbe sodelovanja z okupatorjem so predstavljale najučinkovitejše oblike obtožb proti najhujšim dejanskim in namišljenim političnim in razrednim nasprotnikom, kasneje pa so z njimi nastopili tudi proti nekaterim članom partije. Med tem zadnjimi so bili najbolj odmevni t. i. dachauski sodni procesi.

Sodni procesi z obtožbami kolaboracije so bili v prvih dveh letih po koncu vojne daleč najštevilnejša kategorija sodnih procesov, redkeje pa se pojavljajo vse do začetka petdesetih let. Večji in pomembnejši sodni procesi proti sodelavcem z okupatorjem so imeli veliko medijsko pozornost in so predstavljali pomemben element pri konsolidaciji povojne

komunistične oblasti. Z njimi so oblasti spodbujale maščevalnost, ki je pošiljala jasno sporočilo vsem, ki se niso strinjali z novo družbenopolitično ureditvijo. Ali povedano drugače, ustvarjala je vzorce kaznovanih politik, na podlagi katerih so nato slovenska sodišča sodila ne samo proti dejanskim, temveč tudi proti potencialnim nasprotnikom nove ljudske oblasti.

Sodni procesi zaradi obtožb kolaboracije prevladujejo tudi pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Večja zgotostev velikih in množičnih sodnih procesov je najbolj izrazita na prelomu let 1945 in 1946 ter v prvi polovici leta 1946 (takrat je bil najbolj odmeven t. i. božični sodni proces). Obtožbe kolaboracije, razvidne iz kazenskih spisov, so bile zelo različne; od klasičnih vojaških oblik kolaboracije (pripadnost »be-ga«, domobranstvu ali delovanje v okupatorjevih oblastnih organih, ovajanje) do politično-upravnih in gospodarskih oblik kolaboracije. Medtem ko so s prvimi obračunavali z dejanskimi kolaboranti, je bil namen drugih pogosto tudi v »čiščenjih« uradništva, podružbljanju lastnine, osebnih maščevanjih itn. Sodbe in izrečene kazni za obtožbe kolaboracije so segale od milejših oz. oprostilnih do najostrejših dolgoletnih odvzemov svobode s prisilnim delom in smrtnih kazni.

Božični sodni proces

Čeprav je nekaj sodnih procesov zaradi kolaboracije (npr. kočevski sodni proces, ki je potekal med 9. in 12. oktobrom 1943 pred izrednim vojaškim sodiščem)⁵³⁴ potekalo še v vojnih razmerah, so se večji in odmevnejši sodni procesi proti kolaborantom odvijali po koncu vojne. Najbolj pomembna in odmevna sta bila t. i. božični in Rupnikov sodni proces. Namen obeh je bil obračunati z vplivnimi in ljudski oblasti potencialno nevarnimi nasprotniki komunizma, pa tudi z RKC. Na božičnem sodnem procesu, ki je potekal med 19. in 23. decembrom

⁵³⁴ Več o kočevskem sodnem procesu glej v: Ferenc, *Dies Irae*, str. 463–474.

1945 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, je na zatožno klop sedlo 34 glavnih predstavnikov in organizatorjev Slovenske,⁵³⁵ Sokolske,⁵³⁶ Narodne legije,⁵³⁷ plave garde,⁵³⁸ belogardističnih enot⁵³⁹ in Slovenskega domobranstva.⁵⁴⁰

Največja skupina obtoženih je bila liberalna skupina, v katero so spadali člani Sokolske in Narodne legije: pravniki 39-letni dr. Janko Köstl, 38-letni dr. Branko Vrčon, 35-letni Dušan Verbič, 36-letni dr. Branko Alujevič, 43-letni dr. Vladimir Kukman, 42-letni gradbenik Ivan Marinčič, tovarnar 59-letni Milivoj Lajovic, 45-letni major Djoko Vujošević, 41-letni inženir Jože Rus, 39-letni uradnik Franc Juvan, 48-letni trgovec Miroslav Matelič in 46-letni upravnik prometa Poštne hranilnice Ivan Tonja. Pet izmed obtoženih je bilo duhovnikov: 45-letni Alfonz Klemenčič, 32-letni domobranski kurat dr. Peter Križaj, 42-letni duhovnik v Šentjerneju Franc Cerkovnik, 40-letni vodja Vajeniškega doma v Ljubljani Jože Šavora, 30-letni Henrik Goriščan. Drugi so bili člani Slovenske legije, MVAC in Slovenskega domobranstva: 42-letni podpolkovnik Ernest Peterlin, 45-letni major Ladislav

⁵³⁵ Slovenska legija je bila med letoma 1941 in 1943 ilegalna vojaška organizacija SLS. Sprva je bila oblikovana z namenom vojaškega odpora proti okupatorju (zbirala je orožje, informacije za zavezniško vojsko, širila zavezniško propagando itn.), nato pa se je vedno bolj usmerjala v protikomunistični boj, sprva kot del MVAC, nato so se njeni člani vključili v Slovensko domobranstvo.

⁵³⁶ Sokolska legija je bila ilegalna organizacija liberalne Jugoslovanske napredne stranke, ustanovljena 2. avgusta 1942.

⁵³⁷ Narodna legija je bila ilegalna organizacija slovenske politične sredine. Delovala je proti okupatorju, podpirala je kraljevo jugoslovansko vlado v izgnanstvu in zahodne zaveznike, s katerimi je obveščevalno sodelovala. Bila je nestrankska organizacija, v katero so vstopali tisti, ki niso želeli ne v Slovensko legijo in ne v Sokolsko legijo ali drugam. Člani Narodne legije so imeli vodilno vlogo v DOS. Med bolj znanimi člani omenimo Antona Krošla, Jakoba Šolarja, Andreja Gosarja, Frana Saleškega Finžgarja in druge.

⁵³⁸ Plava garda je bil izraz, s katerim so pripadniki osvobodilnega gibanja poimenovali slovenske četnike oz. Kraljevo jugoslovansko vojsko v domovini.

⁵³⁹ Bela garda ali krajše bega je izraz, s katerim so pripadniki osvobodilnega gibanja poimenovali pripadnike vaških straž in nato Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC – Milizia volontaria anticomunista). Bela garda je bila sicer procarska vojska v času državljanske vojne v Sovjetski zvezi, ki je sledila oktobrski revoluciji leta 1917 in se je nadaljevala do leta 1922.

⁵⁴⁰ Slovensko domobranstvo je bila policijska paravojaška organizacija, ustanovljena septembra 1943, nastala iz ostankov poraženih MVAC, vaških stražarjev in pripadnikov Legije smrti. Podprta je bila s strani nemškega okupatorja, njen namen pa sta bila boj proti partizanom ter zaščita prebivalstva pred revolucionarnim nasiljem.

Križ, 32-letni poročnik Stane Zagoršek, 32-letni nadporočnik Jože Bajec, 41-letni referent zdravstvenega odseka pri Slovenskem domobranstvu dr. Stane Grapar, 22-letni poročnik Martin Žekar, 49-letni poročnik Pavle Kovač, 25-letni narednik Vinko Mehle, 36-letni uradnik Milan Finec, 35-letni uradnik dr. Karel Vojska, 36-letni poročnik dr. Branko Jan, domobranska obveščevalca 33-letni Anton in 24-letni Jože Por, 24-letni obveščevalni oficir Alfonz Thuma, 25-letni vojak Jože Rorman ter 27-letni desetar Božidar Rupnik.

Splošna obtožba se je v treh točkah glasila, da so omenjeni:

»1. bili idejni pobudniki, propagatorji, organizatorji in člani izdajalskih organizacij: Slovenske legije, Sokolske in Narodne legije, ki so združene v t. i. redno jugoslovansko vojsko pod komando okupatorjevega hlapca in vojnega zločinca Draže Mihailovića sodelovale z okupatorjem v borbi proti NOG;

2. svoje člane pošiljali v belogardistično, četniško in kasneje domobransko vojsko, ki so predstavljale aktivni oboroženi kader t. i. redne jugoslovanske vojske; svoje člane delegirali v okupatorjevo tajno obveščevalno službo (TOS), ki je bila v sestavu sovražne policije in gestapa;

3. organizirali v vsaki legiji posebno široko razpredeno vohunsko mrežo, združeno v okviru izdajalske jugoslovanske vojske, v tako imenovano državno obveščevalno službo (DOS), katere namen je bil izdajati pristaše osvobodilnega gibanja.«⁵⁴¹

Nato je obtožnica na 56 straneh posamično navajala individualne obtožbe različnih oblik lažne propagande, agitacij, ovajanj, izdajanj in sodelovanja pri aretacijah, s čimer naj bi obtoženi neposredno ali posredno povzročili množična streljanja, mučenja in sojenja zajetih pripadnikov OF in civilistov ter s tem rušenja enotnosti slovenskega naroda in njegovega osvobodilnega boja. Na več mestih se je poudarjala tudi krivda RKC v smislu: »Levji delež je doprinesel zopet klerikalni tabor reakcije.«⁵⁴²

541 ARS, AS 1931, šk. 535. Božični sodni proces. Obtožnica Javnega tožilca, 25. 11. 1945, str. 4–5.

542 Slovenski poročevalec, 16. 12. 1945.

Za opis poteka sodnega procesa bom tokrat dal besedo enemu izmed obsojenih. Martin Žekar se ga je spominjal takole: »19. decembra so nas po zajtrku poklicali iz celic. Vsak je moral čakati pred svojo celico z obrazom, obrnjenim proti vratom, da se ne bi videli. Pazniki so šli od celice do celice in odpirali vrata, nato pa nas vsakega temeljito pregledali. Ta proces je trajal skoraj eno uro, preden smo bili vsi pregledani in pripravljeni za odhod v porotno dvorano. Nato so nas močno zastražene peljali iz trakta samic na hodnik skupnih sob, kjer so nas vklenili po dva in dva skupaj. Jaz sem bil vklenjen z Antonom Porom, pred menoj pa sta stala Peterlin in Križ. Postavili so nas po vrstnem redu, kot je bilo zapisano v obtožnici. Tako vklenjene so nas zjutraj ob 7.40 peljali prek dvorišča, nato skozi stranska zadnja vrata v porotno dvorano, v kateri so na steni visele slike Tita, Stalina, Engelsa, Lenina in Marxa. Dvorana je bila še prazna, ker so poslušalce spustili v dvorano šele po našem prihodu – tik pred začetkom razprave. Za nami je bila polna vrsta stražarjev, ki so bili vsi do zadnjega oboroženi z brzostrelkami. Ko so nas posadili vsakega na svoje mesto v klopi, so nam sneli verige, nakar so pričeli spuščati publiko. Izvedeli smo, da so vstopnice za našo razpravo delili po ljudskih odborih, to je občinah, in sicer samo članom KPI, pa še to le izbranim. V dvorani smo opazili tudi zastopstvo angleškega in ameriškega poslaništva. Počasi so prihajali v dvorano tudi zagovorniki po službeni dolžnosti in zasedli kateder na levi strani. Med njimi in nami pa je sedel stražar, ki zagovornikom ni dovolil spregovoriti z nami niti besede. Nekaj po osmi uri so prišli v dvorano trije tožilci: major dr. Jernej Stante kot tožilec LRS, major Simčič kot njegov pomočnik in vojaški tožilec, tretji pa Repovž, ki je zastopal tožilstvo mesta Ljubljane. Takoj za njima je vstopil sodni zbor, ki je štel poleg predsednika Jožeta Baričeviča še dva prisednika in dva zapisnikarja. Porotna prisednika sta bila dva delavca komunista, eden je bil ključavničar, drugi pa, mislim, krojač.

Po uvodnih ceremonijah in preverjanju identitete je pričel javno tožilec svoj obtožni govor. Bral je obtožnico in obrazložitev

kar sedem ur. Pri branju so se tožilci menjavali tako, da je približno vsak govoril dvakrat po eno uro. Govor je zaključil zopet Stante sam in pri tem zvil vso gnojnico na nas, na ves kler, na vso reakcijo. Obsodil je vse zahodne narode, zaveznike in sploh ves svet, ki podpira svetovno reakcijo ter s tem preperečuje socializmu in komunizmu svoboden razvoj po vsem svetu. Končno pa je dejal, da ni več daleč čas, ko bo socializem zavladal po vsem svetu in bo enako kot mi, sedela vsa svetovna reakcija in lažna kapitalistična demokracija na zatožni klopi.

Drugi dan procesa, 20. decembra 1945, se je začelo z zasliševanju obtožencev. Prvega so poklicali dr. Köstla. Sodnik mu je prebral točko obtožnice in navajal dejanja, ki naj bi jih zagrešil. Obtoženi je zanikal in hotel pojasniti, da ni tako, a ni pomagalo nič. Obveljalo je tako, kot je bilo zapisano v obtožnici, in na zapisnik so dali samo tisto, kar je sodnikom prijalo in kar je obtoženca obremenjevalo. Nihče od njih pa ni hotel poslušati resnice, ki jo je izpovedal obtoženec, niti ne razbremenilnih okoliščin. Cirkus s prvim obtožencem je trajal eno uro. Pozneje je šlo hitreje, dokler se niso spomnili in naslednjim obtožencem vsako besedo kratko malo onemogočili. Pri Fincu so zopet malo popustili in mu dovolili nekaj besed. Bil je najvidnejša osebnost Slovenske legije, ki so jo imeli na procesu, in so mu zato posvetili več časa. Pustili so ga malo govoriti, a njegovega zagovora niso upoštevali. Za njim je prišel na vrsto Vojska, ki so mu očitali, da je v zaporu rovaril, molil in celo propagiral molitev rožnega venca. Odločno je dvignil rožni venec, ki ga je imel v žepu in dejal: »Da, molil sem in bom molil rožni venec še bolj goreče kot doslej!«. Po njegovem zaslišanju je predsednik prekinil razpravo in jo preložil na naslednji dan. Ko se je dvorana izpraznila, so nas vklenili kot prejšnji dan in odgnali v celice, z edino razliko, da so one, ki so bili ta dan že zaslišani, ločili in jih skupno zaprli v sobo 110, ki je v tako imenovanem smrtnem traktu.

Tretji dan razprave je bil na vrsti Branko Jan. Duševno se je zdel popolnoma strtl. Priznal je vse, kar so zahtevali od njega, in še več. Izjavil je celo nekaj o justifikacijah, ki naj bi jih opravili

po naročilu Milana Finca. Seveda ni Finc o tem nič vedel in je trdil, da Jan tako govori zaradi pritiska zasliševalcev. Jan je bil že čisto apatičen, saj je bil prepričan o koncu, kajti obtožnica ga je zelo obremenjevala. Duševno zmučen in strtl si je želel miru, vedel pa je, da ga bo dosegel le s popolnim koncem – to je ob smrti. Lažnih obtožb se ni branil, vsemu je pritrnil, kar so ljudski sodniki zahtevali od njega. Očitno je bilo, da jim ni do resnice in pravice, temveč so želeli le priznanja – četudi neresničnega – da nas bodo mogli najhuje obsoditi. To nam je bilo jasno že od vsega začetka. Kljub vsemu pa smo bili nemalo presenečeni, ko se je Jan vrnil v svojo klop, se obrnil proti občinstvu v dvorani in glasno zaklical: Ko bo pravici zadoščeno, prosim slovenski narod, da mi zagrešeno oprostite! Občinstvo je to mirno sprejelo, nas pa so te besede zabolele, saj smo bili vendar mi vsi na strani slovenskega naroda in se borili zanj proti njegovim uničevalcem. Ne, slovenski narod nam ni imel kaj oprostiti! Janova prošnja po odpuščanju nam je težka legla na duše in nas kar nekako pritisnila k tlom. Toda pozneje smo sprevideli, da so ga prav te besede rešile smrti, saj je bil prav zaradi njih pomiloščen, in to na izrecni predlog sodišča.

Sledil mu je metliški prošt Alfonz Klemenčič. Zanj to ni bila prva izkušnja s komunističnim sodstvom. Že leta 1943 je bil zaprt v Kočevju, obsojen na smrt in streljan. Krogla je zgrešila tilnik in šla skozi desno lice, ustno votlino in pri levem licu ven. Poškodovala mu je le čeljustni sklep in izbila nekaj zob. Z njim so opravili hitro. Proglasili so ga, to je potrjevala tudi priča polkovnik Borštinar, za enega prvih organizatorjev belogardističnega izdajstva v Beli krajini, kar naj bi mu dokazali že na kočevskem procesu. Za proštom je prišel na vrsto domobranski kurat dr. Peter Križaj. Brž, ko se je pojavil pred sodnikom, je pričelo občinstvo v dvorani skandirati: Križaja na križ, Križaja na križ! Križaj je izgubil prisebnost. Očitali so mu, da je hodil v uniformi in celo nosil pištolo; še več, da je šel s pištolo za pasom na prižnico in pred oltar. Hotel je obtožbo pobiti in se seveda želel, da pride njegova izjava na zapisnik, pa ni prišel dalj, kot da je rekel: Prosim, dajte na

zapisnik /.../ pa so mu že vzeli besedo. Sramotili so ga in obtoževali neumnosti, da se je v uniformi vozil z avtom, da je celo tihotapil teleta čez ljubljanski blok, da so ga videli v spremstvu deklet in da je spovedoval ljudi, preden so jih beli pobili, in jih skušal spreobrniti od OF k bogu. Dejali so tudi, da je od teh ljudi pri spovedi izsiljeval priznanje o pripadnosti OF, kakor tudi, da se ni potegnil zanje, čeprav bi se bil kot duhovnik lahko. Kot zagrizen far je prepustil te uboge ljudi belim morilcem. Ob vsakem novem očitku in laži se je Križaj hotel braniti in zagovarjati oz. zahtevati: Prosim, dajte na zapisnik /.../, a sta ga sodnik ali tožilec že ustavila. Če sta ta dva pozabila, je pričelo občinstvo s skandiranjem: Križaja križaj! Pri tem so zaropotali z nogami in žvižgali. Trušč je bil tak, da je moral Stante nekajkrat vstati in miriti. Ker ni zaleglo, je zagrozil in prosil ljudi, naj z nedostojnim ropotom ne jemljejo ugleda ljudskemu sodišču, sicer bo moral dvorano izprazniti. Ker tudi to ni zaleglo, jih je opozoril, da nismo v dvorani sami in pri tem namignil na tuje zastopnike, ki so poslušali razpravo. Križaja so končno vsega prepotenega spustili na klop.

Šentjernejskega župnika Franca Cerkovnika so dolžili, da je naročal umore in da je osebno vzgajal obtoženega Rormanana v morilsko zver in ga naučil, kako in kje naj kolje žene, otroke in dojenčke. Vse obtožbe je kratko, a jedrnato in smiselno odbil. Sodnike in tožilca je večkrat spravil v zadrego. Ponosno je stal pred mikrofonom in mirno ter preudarno odgovarjal. Hitro so ga napodili v klop in upali smo, da je s tem njegovo duševno mučenje končano. Pošteno smo se zmotili. Glavno so mu pripravili z Rormanom, ki so ga zaslišali zadnjega. Sledila so zaslišanja duhovnika Jožeta Šavora, zdravnika dr. Staneta Graparja in duhovnika Hinka Goričana. Obtožbe niso bile prehude in videlo se je, da nameravajo biti z njimi milostni. Ernest Peterlin je spet pritegnil pozornost. Obtožbe niso bile osebne kakor pri drugih, ampak splošne. Kot priča se je pojavil general Dušan Kveder. Ko ga je Peterlin nazval s tovariš, je bil deležen tožilčeve graje, da zločinec nima pravice reči borcu za narodno svobodo tovariš. Ker mu ni mogel reči ne gospod in ne tovariš, je umolknil. Kveder si je

privoščil govor, v katerem je Peterlina kar naprej nazival gospod ex polkovnik in mu očital vse mogoče in nemogoče.

Ker je bil major Križ poveljnik stiškega udarnega bataljona, so se vse obtožbe tikale delovanja na tem področju in kasneje na področju Novega mesta, ko je prevzel poveljstvo novomeškega udarnega bataljona. Ko je šlo za obtožbe o konkretnih likvidacijah, jih je spodbil, saj je bil takrat že v gestapovskem zaporu oz. celo v Dachau. Končno je zadrego rešil tožilec Stante z razsodbo, da ni važno, ali je major Križ bil takrat na položaju poveljnika ali ne, ampak je važno dejstvo, da je pripadal zločinski domobranski skupnosti. S tem je bila njegova krivda dokazana.

Zdaj sem prišel na vrsto jaz. Korajžno sem stopil pred sodno mizo v zavesti, da nisem nikomur storil nič žalega. Da sem se boril proti komunizmu, to že, toda frontalna borba se ne more kaznovati, streljalo se je z obeh strani. Iz zaslišanja sem videl, da so iskali po vseh krajih, kjer sem služboval, dokaze o mojih zločinih, pa niso mogli nikjer nič najti. Še več, dobili niso niti ene priče, ki bi pričala proti meni, takih, ki bi govorili v moj prid, pa se je javilo veliko. Res so mi očitali poveljstvo na domobranskem oklopnem vlaku, česar nisem zanimal. Druga obtožba je bila, da sem bil že leta 1942 aktivno udeležen pri uporih proti NOB in POS, da sem bil edini iz vsega Bežigrada, ki je odšel na teren, za seboj potegnil še druge fante in jih tako zapeljal v zločin in narodno izdajstvo ter bil vodilni vaški stražar na postojanki v Klečah. Potem so si izmislili, da sem bil v domobranski politični policiji pod poveljstvom Maksa Löhna. Odvrnil sem, da je to laž in da Löhna osebno nisem poznal. Res sem bil že leta 1943 priča aretaciji, ki jo je izpeljal Evgen Rupnik in prijel prestopnike, a so vsi prišli živi domov. Poklicali so kot pričo Ivana Marka, ki je bil eden od tistih prestopnikov. Na dolgo in široko je pripovedoval, kako nas je vse pometel iz stanovanja, kako smo frčali skozi vrata in kako nas je s stolom namahal. Mi strahopetci pa smo bežali, kar so nas nesle noge. V isti sapi pa je trdil, da sem bil jaz glavni in da sem celo nameril revolver. Ko sem se nasmehnil tej zgodbi, je zavpil nekdo iz dvorane: Usekaj zločinca po gobcu, ko se sedaj

še smeji. Zaslišali so še neke priče, ki so znale povedati samo, kako so se me za Bežigradom vsi bali; da sem v domobranski oficirski uniformi jezdil konja ali vozil motor; da sem jih enkrat presenetil, ko so prenašali partizanski propagandni material, da so ga morali na hitro skriti in se je njegova dostava zakasnila kar za tri dni; to je bilo v ogromno škodo osvobodilnemu gibanju.«⁵⁴³

Ob tem je potrebno poudariti, da gre v primeru Žekarja za subjektivno pripoved o dogajanjih, do katere moramo biti v nekaterih pogledih tudi kritični. Mnogi od udeleženi na takšnih sodnih procesih so bili dejansko krivi očitanih kaznivih dejanj, ki so bila v povojnem času in so še danes ostro kaznovana v vseh državah. Bolj sporna oz. problematična pri takšnih sodnih procesih je bila njihova neprimerna izvedba zlasti glede postopkov dokazovanja, načinov pridobivanja priznanj, omejenih možnosti obrambe obtoženih itn. To pa je lahko botrovalo tudi temu, da so bili nekateri krivično obsojeni za dejanja, ki jih niso storili, ali pa je to rezultiralo v neprimerno izrečenih višinah kazni.

Po opravljeni glavni razpravi 23. decembra 1945 so bili vsi obtoženi na božičnem procesu spoznani za krive in ostro obsojeni. Na smrt z obešenjem so bili obsojeni: vodilna domobranska častnika Ernest Peterlin in Ladislav Križ, kurat (mdr. tudi na Sv. Urhu) Peter Križaj, Vinko Mehle in Jože Rorman. Vse te kazni so bile izvršene. Enajst pa jih je bilo obsojenih na smrt z ustrelitvijo, vendar je bila izvršena le ena (Cerkovnik).⁵⁴⁴ Ostali so bili obsojeni na 10- do 20-letne odvzeme prostosti.⁵⁴⁵ Med letoma 1953 in 1962 so bili vsi pomiloščeni oz. izpuščeni.⁵⁴⁶

Po osamosvojitvi Slovenije so bile za nekatere izmed obsojenih vložene zahteve za varstvo zakonitosti. 1. junija 1998 je Okrožno sodišče v Ljubljani po razveljavitvi prvotne sodbe

543 Stare, *Svobodna Slovenija*, str. 174–181.

544 Križaja, Peterlina, Mehleta in Rormana so 20. 3. 1946 obesili na malem dvorišču ljubljanskih zaporov. Cerkovnika so usmrtili na strelišču pri Rakovniku. V: Pust, *Palme mučeništva*, str. 233.

545 ARS, AS 1931, šk. 535. Božični sodni proces. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 23. 12. 1945.

546 ARS, AS 1931, šk. 535. Dokument o dosojenih kaznih.

in ponovljeni glavni obravnavi⁵⁴⁷ 16 oseb (Köstl, Vrčon, Verbič, Marinčič, Dimnik, Rus, Juvan, Kovač, Matelič, Tonja, Zagoršek, Šavora, Grapar, Goričan, Jože Por in Thuma) oprostilo očitanih obtožb in ob tem obrazložilo: »Po ponovni oceni samih zagovorov kot tudi ostalih izvedenih dokazov je sodišče zaključilo, da obstaja precejšen dvom o tem, da bi bilo mogoče obdolžene šteti za ‚organizatorje‘ vojaških in političnih formacij, še zlasti ob upoštevanju dejstva, da samo članstvo v omenjenih organizacijah ni kaznivo. Nadalje obstaja tudi dvom glede na zagovore obtoženih o tem, ali so bili člani TOS ali DOS⁵⁴⁸ in prav tako obstaja dvom o tem, da bi obstajala vzročna zveza med očitanimi dejanji in nastalimi posledicami.«⁵⁴⁹ V kazenskih spisih božičnega sodnega procesa se nahaja tudi oprostilna sodba za Milivoja Lajovica. Vrhovno sodišče Republike Slovenije ga je 28. decembra 2003 zaradi več kršitev kazenskega zakona oprostilo obtožbe, da je storil kaznivo dejanje po 10. in 11. členu ZKLD s tem, »da je stavljaj svoje podjetje na razpolago okupatorju za izdelovanje petard, tedaj vojno važnih predmetov in financiral izdajniški mihajlovičevski pokret, in to najmanj z zneskom 100.000 lir«.⁵⁵⁰

Sodni proces proti Leonu Rupniku in šestim soobtoženim

»Slovenskemu narodu razkriva ta razprava s kakim podlim, trdoživim, krvoločnim in spretnim sovražnikom je morala voditi težko, dolgoletno borbo!«⁵⁵¹

Ta proces, ki je potekal hkrati s procesoma proti Dragoljubu Mihajloviću v Beogradu in kardinalu Alojziju Stepincu v Zagrebu, je veljal za enega izmed najpomembnejših in najodmevnejših povojnih sodnih procesov zoper posameznike,

547 ZAL, LJU 85, šk. 324, Kz 526/45. Odločba Vrhovnega sodišča RS v Ljubljani, 1. 3. 1996.

548 TOS – Tajna obveščevalna služba, DOS – Državna obveščevalna služba.

549 ZAL, LJU 85, šk. 324, Kz 526/45. Sodba Okrožnega sodišča RS v Ljubljani, 1. 6. 1998.

550 ZAL, LJU 85, šk. 322, Kz 526/45. Sodba Vrhovnega sodišča RS v Ljubljani, 18. 12. 2003.

551 *Proces proti vojnim zločincem*, str. 6.

ki so posebej takratne najhujše nasprotnike nove oblasti. Med 21. in 30. avgustom 1946 so pred Vojaškim sodiščem IV. armade v Ljubljani sodili kolaboraciji, ki so jo posebej vodja civilne pokrajinske uprave Leon Rupnik,⁵⁵² njegov pomočnik 52-letni polkovnik Milan Vizjak in 60-letni vodja uprave policije v Ljubljani dr. Lovro Hacin ter vojnemu zločinstvu, ki ga je posebej vodil 44-letni general SS oz. vodja protipartizanskega štaba v Ljubljani Erwin Rösener. Dejanskim kolaborantom in vojnim zločincem, ki bi jim prav tako sodili tudi v državah t. i. zahodnih demokracij in drugje, so dodali še predstavnika Rimskokatoliške cerkve 59-letnega škofa dr. Gregorija Rožmana ter dr. Miho Kreka,⁵⁵³ ki je posebej predvojni meščansko politiko. Obema so sicer sodili v odsotnosti. Kreka so, kot nespornega vodjo slovenske emigracije, po nekaterih ocenah vključili zato, ker so ga želeli kompromitirati pred zavezniki. Takšna (zlo)raba sodnega procesa v notranje- in zunanjepolitične namene pa mu je tako že dajala »stalinistično« obeležje.

Osnovna splošna obtožba za vse skupaj se je glasila: »V sodelovanju z nemškimi in italijanskimi okupatorji ves čas vojne in sovražne okupacije so obtoženi Rožman in Krek, kot organizatorji in naredbodajalci, obtoženi Rupnik kot ljubljanski župan pod italijansko okupacijo in šef civilne uprave pod nemško okupacijo, obtoženi Vizjak kot namestnik komandanta Slovenskega domobranstva, obtoženi Hacin kot šef policije, obtoženi Rösener pa kot predstavnik nacistične stranke v svojstvu višjega SS in policijske vodje v t. i. obrambnem področju XVIII., izvršili neštete vojne zločine nad slovenskim narodom: ubijanje

552 Rojen 10. 8. 1880 v Lokvah v Trnovskem gozdu, divizijski general, organizator Slovenskega domobranstva. Bil je eden izmed redkih višjih funkcionarjev, ki so ga zavezniki po vojni izročili jugoslovanskim oblastem.

553 Rojen 28. 12. 1897 v Leskovcu, pravnik, politik, član SLS oz. JRZ, mdr. predsednik SLS, tajnik banovinskega odbora JRZ za Slovenijo, predvojni minister, poslanec v Narodni skupščini. Po okupaciji je odšel v emigracijo in bil minister ter podpredsednik v jugoslovanski emigrantski vladi. Po vojni je v Rimu skrbel za slovenske begunce in za njihovo izseljevanje v čezmorske dežele, leta 1947 je odšel v ZDA. Kot predsednik SLS in Narodnega odbora za Slovenijo je bil vodja slovenske emigracije, kot nekdanji član jugoslovanske vlade v emigraciji pa je imel tudi stike z zavezniki. Sredi septembra 1945 je mdr. ilegalno prišel v Trst na pogovore s tam živečo slovensko emigracijo.

in izročanje ranjencev okupatorju, umore in pokole, zapiranja, mučenja, odvajanje v koncentracijska taborišča in na prisilno delo v korist okupatorja, prisilno mobilizacijo, požige, ropanja in vojne zločine, vsled česar nosijo odgovornost za smrt in trpljenje na deset tisočev mož, žena in otrok.«⁵⁵⁴ Obtožnica je nato na več kot stotih straneh podrobno opisala medvojno delovanje vsakega od obtoženih in očitana jim kazniva dejanja.

Rupnikov sodni proces je izrazit primer »show« političnega sodnega procesa z natančno režiranim potekom glavne razprave in pompoznim spremljanjem v sredstvih javnega obveščanja. Ker pa je o samem sodnem procesu že veliko in podrobno napisanega,⁵⁵⁵ se bom osredotočil predvsem na to, kako veliko mobilizacijsko in manipulativno moč pri oblikovanju kolektivne zavesti je lahko režim izvajal s prirejanji političnih sodnih procesov.

O mobilizacijski moči oz. želji oblasti po mobilizaciji množic ob Rupnikovem sodnem procesu pričata predvsem dve skupini dokumentov. Na eni strani to dokazujejo t. i. resolucije, na drugi strani pa agenturna poročila. V kazenskih spisih Rupnikovega sodnega procesa je ohranjenih 225 strani resolucij, ki so jih pošiljali posamezniki, organizacije (ljudskofrontne, mladinske, ženske, sindikalne in druge) in odbori z vseh koncev Slovenije. Naj jih omenim le nekaj. Zbrani na zboru množičnih organizacij krajevnih ljudskih odborov Vojnik, Škofja vas, Nova Cerkev, Dobrna, Frankolovo, Višnja vas, Ljubečna in Trnovlje so »odločno zahtevali najstrožjo kazen za odpadnika in izdajalca Rupnika ter drugih obtožencev, ki so uničevali naše ljudstvo in bili najhujši nasprotniki NOB-ja«.⁵⁵⁶ Zveza delavcev in nameščencev lesne industrije podružnice Mestinje je zastopniku vojaškega tožilca Jugoslovanske armade poslala zahtevo, »da naj se nad temi zločinci izreče kazen kakor so jo zaslužili in da naj vojaško sodišče vzame v obzir, da zločince

554 ARS, AS 1931, šk. 547. Rupnikov proces. Obtožnica Vojaškega sodišča v Ljubljani, 10. 8. 1946, str. 3.

555 Željeznov, *Rupnikov proces*; Griesser-Pečar in Dolinar, *Rožmanov proces*.

556 ARS, AS 1931, šk. 547. Resolucija sprejeta na zboru masovnih organizacij KLO v Vojniku, 21. 8. 1946.

Leon Rupnik in soobtoženi pred sodiščem.
Ljubljana, 21.8.1946.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

*kateri se bodo zagovarjali ne obtožuje samo danes živeče ljudstvo ampak tudi oni, kateri jih danes ne morejo obtoževati in to so oni, kateri počivajo pri sv. Urhu in drugod».*⁵⁵⁷ Mladina terena Hrušica-Fužine, zbrana na množičnem sestanku v Hrušici 21. avgusta 1946, je poslala resolucijo z naslednjo vsebino: »Ko je boril slovenski narod borbo za svobodo proti okupatorju, so se našli izdajalci, izvrženci slovenskega naroda, hlapci Hitlerjeve Nemčije in Mussolinijeve Italije. Ti so z vsemi grozodejstvi mučili zavedne Slovence. Slovensko zemljo pokrivajo nešteti grobovi, slovenska zemlja je napojena s slovensko krvjo, s krvjo slovenskih žrtev. Vse te žrtve nemo kličejo po zadoščenju. Povzročitelji teh morij pa so naši bratje po krvi, narodni izdajalci.«⁵⁵⁸ Vaški odbor Klopce je poslal resolucijo, v kateri so mdr. zapisali: »Zaupamo v naše nepristransko sodišče, da bo vse slovenske izdajalce dobilo

557 ARS, AS 1931, šk. 547. Resolucija Zveze delavcev in nameščencev lesne industrije, 21. 8. 1946.

558 ARS, AS 1931, šk. 547. Resolucija LMS Hrušica-Fužine, 21. 8. 1946.

*v svoje roke, posebno pa one, ki se še danes skrivajo doma, zlasti pa one, ki so pod zaščito naše reakcije v tujini, kjer še vedno neovirano skušajo razbiti našo tako težko priborjeno svobodo Titovi Jugoslaviji».*⁵⁵⁹ Na množičnem sestanku v Bršljinu pri Novem mestu pa je zbrano ljudstvo pozivalo: »Vsi izdajalci: Leon Rupnik, Gregorij Rožman, Miha Krek, Erwin Rösener, Lovro Hacin in Milko Vizjak spadajo med največje narodne izdajalce ter kot taki zaslužijo strogo in pravično kazen. Ljudstvo zahteva, da se vrnejo tudi vsi ostali zločinci, ki se še danes skrivajo v inozemstvu pod zaščito svetovne reakcije! Vsem našim oblastem, kakor tudi vojaškemu sodišču IV. armade, izrekamo neomajno zaupanje. Smrt vojnim zločincem! Smrt fašističnim hlapcem in narodnim izdajalcem! Smrt domači in tuji reakciji!«⁵⁶⁰

Druga skupina dokumentov, ki prav tako jasno odražajo vpliv Rupnikovega sodnega procesa na razpoloženje ljudi, so bila poročila agentov UDV. Oglejmo si nekaj primerov. Agent Maks je prvi dan glavne razprave v Ljubljani opazal, »da je bilo ta dan v cerkvi v ‚križankah‘ ogromno ljudi že zjutraj pri maši« ter da so »pojavi pri starih tercjalkah, da po ves dan jokajo, ker se pač tako močno obremenjuje škofa Rožmana, ki da ni kriv tega«.⁵⁶¹ Isti agent je še ugotavljal, »da duhovščina kritizira in je nezadovoljna s programom procesa vojnih zločincev češ, da je to nepravilno, da se škofa Rožmana meče v isti koš kot Leona Rupnika, Hacina itn. /.../ Med duhovščino se komentira, da je Leon Rupnik v času zasliševanj valil glavno krivdo na Gregorija Rožmana.«⁵⁶² Tudi agent Laci je ugotavljal, da »veliko zanimanje za proces vlada med duhovščino, ki živahno komentira potek. Zelo se razburjajo nad dejstvom, da Rupnik in tožilstvo tako zelo seka in obremenjuje škofa Rožmana in splošno duhovščino. Priznavajo sicer, da ni bilo od škofa pravilno, da je pustil duhovnikom nositi orožje in sodelovati v borbah, kakor tudi to, da je zaprisegel domobranci Hitlerju, popolnoma pravilno pa je

559 ARS, AS 1931, šk. 547. Resolucija Vaškega odbora Klopce, 22. 8. 1946.

560 ARS, AS 1931, šk. 547. Resolucija KLO Bršljin pri Novem mestu, št. 393.

561 ARS, AS 1931, šk. 547. Izredno poročilo UDV za Ljubljano, 23. 8. 1946.

562 ARS, AS 1931, šk. 547. Izredno poročilo UDV za Ljubljano, 17. 8. 1946.

z njihovega stališča to, da se je boril proti komunizmu«. Agent Bogdan je poročal, da so »pri frančiškanih vsi mnenja, da je Rupnik glavni krivec /.../. Prevladuje tudi mnenje o ostalih, da so očitno vsi krivi /.../. V zvezi z Rožmanom so mnenja, da je pač kriv zato, ker je sodeloval pri vseh paradah, prisegi domobrancev, je pa kriv tudi tega, da je toliko slovenskega naroda pobegnilo«. Z razvojem sodnega procesa »se je zanimanje za proces stopnjevalo/.../ iz okraja Kranj poročajo, da imajo postavljene zvočnike v tovarni Iskra, da med delom poslušajo proces, iz okraja Grosuplje nam javljajo, da se opaža, da je duhovščina poparjena. Ljudje se zanimajo za proces in je časopisje vedno razprodano, kar doslej ni bilo«. Na koncu poročila pa najdemo odstavek, ki nam kaže enega izmed načinov, kako je oblast poskušala vplivati na mobilizacijo javnega mnenja: »Tovariši, ki so bili poslani iz okrajev na razpravo Rupnika (iz vsakega okraja po 14) se deloma vračajo, deloma se nahajajo v Ljubljani. O njihovi delavnosti z ozirom na proces na terenu samem niso prejeli še nikakih poročil, imamo pa vtis, da je kampanja za proces s strani organizacij nezadostna.«⁵⁶³

Na osnovi poročil lahko tudi opazimo, da so negativno mnenje do obtožencev zavzemali tudi tisti, ki so nasprotovali takratni oblasti: »Belogardistični ljudje v šentjernejskem okraju so mnenja, da je treba vse obtožence obsoditi na smrt, ker so oni krivi, da so njihovi sinovi padli pri domobrancih, oz. jih ni doma, ker so bili prav od teh zapeljani.«⁵⁶⁴ Proti koncu sodnega procesa so postajala poročila agentov izčrpnjša. Tako je anonimni agent opazal: »Med duhovščino še vedno vlada veliko zanimanje za proces. Po vseh ustanovah klera poslušajo potek razprave pri radio-aparatih. O sodišču prevladuje dvoje mišljenj. Eni pravijo, da sodišče zelo lepo postopa z obtoženci in da precizno postavlja vprašanja, drugi pa zopet hvalijo obtožence, posebno Hacina, da nadvladuje sodnike. Nad vse so ogorčeni na Rupnika in

563 ARS, AS 1931, šk. 547. Poročilo v zvezi s procesom proti Rupniku – UDV za ljubljansko okrožje, 24. 8. 1946.

564 ARS, AS 1931, šk. 547. Poročilo – UDV za novomeško okrožje, 24. 8. 1946.

Vizjaka, ki tako odkrito nastopata proti duhovščini. Hacin sam pa s svojimi odgovori vzbuja med duhovščino nekaj ponos, češ, kako sijajno zabija naše sodišče /.../. O Rožmanu vsa duhovščina enako komentira. Vsem je hudo, da je kot škof obtožen takih dejanj. Priznavajo pa, da se sodelovanje škofa Rožmana ne da prikriti, ker so tu priče, ki jasno izpovedujejo, da je bil škof duhovni vodja vsega tega/.../. V ostalem pa vlada med ljudstvom največje ogorčenje proti Hacinu. Vsi si žele, da bi ga pred ustrelitvijo ali obešanjem še pošteno mučili. Za Rupnika pa v nekaterih vrstah prevladuje mišljenje, da ne bo obsojen na smrt, ker je že prestar in po zakonu ne sme biti usmrčen. Pri mikrofonih se v mestu zelo živahno komentirajo in se naravnost zgražajo, posebno nad delovanjem Hacina in njegovimi odgovori.«⁵⁶⁵ Iz okraja Kranj pa so agentje poročali, »da se vedno bolj širijo govornice, da je popolnoma pravilno, ker se vrši proces proti Rupniku in ostalim, da se bo vsaj izkazalo, kdo je bil za časa okupacije kriv tolikih žrtev, in to posebno govorijo bivši aktivni domobranci s pripombo, da so na njihovo iniciativo pobijali svoj lastni narod /.../. Če ne bi bilo Rupnika in škofa Rožmana, bi nikdar ne bilo domobranstva in tudi bi ne imel jih kdo zapeljati /.../. V Poljanski dolini so naše organizacije precej dobro organizirale poslušanje prenosa procesa proti Rupniku. V začetku še ni bilo posebnega zanimanja, dočim se pa sedaj opaža velika zainteresiranost za ta proces. /.../ Iz okraja Rakek pa poročajo, da se je politična razgibanost glede procesa proti Rupniku in Rožmanu po vrnitvi prve skupine ljudi, ki so prisostvovali na razpravi, zelo oživela in se to zelo dobro pozna med prebivalstvom.«⁵⁶⁶

Po opravljeni glavni razpravi so bili vsi obtoženci spoznani za krive »neštetih kaznivih dejanj izdaje in vojnih zločinov«. Rupniku je sodišče izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo, trajno izgubo političnih in državljanskih pravic ter zaplembo celotnega premoženja. Na smrt z obešenjem sta bila obsojena Hacin in Rösener, ostali pa na odvzem prostosti s prisilnim delom

565 ARS, AS 1931, šk. 547. Izredno poročilo UDV za ljubljana-mesto, 27. 8. 1946.

566 ARS, AS 1931, šk. 547. Dnevno poročilo UDV za ljubljansko okrožje, 27. 8. 1946.

(Vizjak 20 let, Rožman 18 let in Krek 15 let), izgubo političnih in državljskih pravic za dobo 10 let ter zaplembo celotnega premoženja.⁵⁶⁷

Sporočilo, ki ga je želela takratna oblast poslati ljudstvu preko Rupnikovega sodnega procesa, je bilo naslednje: »*Slovenskemu narodu razkriva ta razprava, s kakim podlim, trdoživim, krvoločnim in spretnim sovražnikom je moral voditi težko, dolgoletno borbo! Zato ga zmagoviti izid te borbe in postavitev vodilnih akterjev njegovih sovražnikov – Rupnika, Rožmana, Kreka itd. – pred narodno sodišče – navdaja s ponosom in samozavestjo, ga potrjuje v pravilnosti in uspešnosti njegove poti. Hkrati pa nudi razprava bogato gradivo, ki uči in usposablja naše ljudstvo za še uspešnejši boj proti tistim bednim ostankom izdajalskih klik, ki kljub brezizglednosti svojih manevrov še vedno niso položile orožja in ki bodo za svoje zločine prej ali slej odgovarjale pred narodnim sodiščem. Gradivo in rezultati razprave bodo brez dvoma krepili budnost našega ljudstva.*«⁵⁶⁸

Sodna procesa proti Jožetu Dergancu in devetim soobtoženim ter proti Sonji Pestotnik in osmim soobtoženkam

Na odmevnejše politične sodne procese so se navezovali številni drugi manj odmevni individualni in množični sodni procesi. Med obtožbami kolaboracije najpogosteje najdemo obtožbe organiziranja oz. članstva v kolaborantskih oboroženih enotah, politične oz. upravne kolaboracije, izdaj, ovajanj, pomoči okupatorju, sodelovanja pri aretacijah, usmrtitvah, mučenjih itd.

Na božični sodni proces se je npr. navezoval sodni proces proti domobrancem oz. častnikom t. i. Slovenske narodne vojske (SNV):⁵⁶⁹ 43-letnemu kapetanu primorskega odreda Jožetu

567 ARS, AS 1931, šk. 547. Sodba Vojaškega sodišča IV. armade, 30. 8. 1946.

568 *Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem*, str. 6–7.

569 Slovenska narodna vojska je bila ustanovljena 21. januarja 1945 z odlokom, ki ga je po

Dergancu,⁵⁷⁰ 47-letnemu majorju v poveljstvu Srečku Kristanu, kapetanoma v poveljstvu 34-letnemu Maksu Žitniku in 46-letnemu Josipu Bašu, poročniku v poveljstvu 31-letnemu dr. Tonetu Rögerju, podporočnikom v poveljstvu 40-letnemu Andreju Rousu, 34-letnemu Mihaelu Omerzi in 40-letnemu Francu Jegliču, vojaškemu uradniku pri poveljstvu 45-letnemu Borisu Gradu, podporočniku gorske divizije 52-letnemu Alojzu Intiharju, 48-letnemu Francu Poženelu, 26-letnemu dr. Marjanu Poženelu in 40-letnemu Janku Božiču. 19. januarja 1946 je javno tožilstvo Okrožnemu sodišču v Ljubljani predložilo obtožnico, ki jih je v več točkah obtoževala, da so v času okupacije kot člani Slovenske legije »z lažnivo propagando rušili enotnost slovenskega naroda ter ustvarjali izdajstvo in odpornišvo od narodnega osvobodilnega pokreta, svoje člane pošiljali v belogardistično, četniško in kasneje domobransko vojsko in jih delegirali v okupatorjevo TOS ter med svojim članstvom organizirali široko razpredeno vohunsko mrežo, ki je bila združena z obveščevalnima službama ostalih legij v t. i. DOS, ovajali aktiviste OF itn.« S svojim delovanjem naj bi povzročili številne aretacije, uboje, izseljevanja, internacije oz. vojne zločine po tretjem členu ZKLD.⁵⁷¹

Po opravljeni glavni razpravi so bili 31. januarja 1946 vsi spoznani za krive v vseh točkah obtožnice in obsojeni na ostre kazni. Dergancu, Žitniku, Božiču in Jegliču je bila izrečena smrtna kazen z ustrelitvijo, drugim pa odvzem prostosti s prisilnim delom, in sicer Rögerju in Marjanu Poženelu za 18 let, Kristanu, Rousu in Gradu za 15 let, Omerzi za 13 let, Bašu za 10 let, Intiharju za osem let, Francu Poženelu pa za štiri leta. Kot

nalogu Narodnega odbora pripravil Mirko Bitenc, združevala pa je vse protikomunistične enote (Slovensko domobranstvo se je preimenovalo v Ljubljansko divizijo, Slovenski narodni varnostni zbor v Primorski odred, Gorenjsko domobranstvo v Gorsko divizijo, enote Jugoslovanske vojske v domovini pa v Dravski odred). Poveljnik SNV je bil general Ivan Prezelj, njegov namestnik pa polkovnik Mirko Bitenc.

570 Rojen 7. 5. 1902 v Osolniku pri Semiču, železniški uradnik v Ljubljani, mdr. poveljnik 1. šolske domobranske čete, sodeloval pri organizaciji obveščevalne službe na Dolenjskem in Primorskem. V: Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 170 in 194.

571 ZAL, LJU 85, šk. 334, Kz 83/46. Mapa Jože Derganc. Obtožnica Javnega tožilstva, 29. 12. 1945.

stranska kazen je bila vsem izrečena še izguba državljskih in političnih pravic, Rögerju pa še popolna zaplemba premoženja.⁵⁷² Vrhovno sodišče LRS jim je po vloženi pritožbah kazni znižalo, in sicer: Žitniku na odvzem prostosti za 20 let, Jegliču na 15 let, Omerzi pa na 9 let.⁵⁷³ Maja 1946 so bile kazni znižane Dergancu in Božiču, in sicer na 20 let odvzema prostosti s prisilnim delom, Rousu, Intiharju, Bašu in Rögerju na tri leta, Francu Poženelu pa na dve leti. Maja 1948 je bil Omerza pomiloščen na štiri leta, marca 1952 Kristan na osem let, z izredno omilitvijo pa je bila septembra 1954 kazen znižana še Gradu, in sicer na štiri leta odvzema prostosti s prisilnim delom. Septembra 1994 je generalno državno tožilstvo vložilo zahtevo za varstvo zakonitosti. Vrhovno sodišče Republike Slovenije je 12. julija 1995 zaradi procesnih napak in kršenja kazenskega zakonika prvotno sodbo razveljavilo.⁵⁷⁴

17. decembra 1945 je pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani potekal sodni proces proti skupini mladih deklet, in sicer 18-letni absolventki trgovske šole Sonji in 20-letni dijakinji Darinki Pestotnik, 18-letni dijakinji Leoniji Cizelj, 22-letni uradnici Mariji Gašparič, 19-letni absolventki trgovske akademije Miri, 23-letni uradnici Danici Savrič, 21-letni uradnici Vojinki Rifelj ter 21-letni absolventki Nadi Šturm. Obtožnica je Sonjo Pestotnik bremenila, da je bila »organizatorka dijaške protikomunistične akcije« na trgovski šoli v Ljubljani, da je »silila dijaštvo za vstop« v omenjeno organizacijo, da je prirejela protikomunistična predavanja, da je bila od decembra 1944 dalje članica Slovenske legije v Ljubljani in da je zbirala poročila o političnem mišljenju dijakinj. To je po mnenju tožilstva pomenilo, »da je v času vojne in okupacije politično sodelovala z okupatorjem in jih s siljenjem za vstop v dijaško protikomunistično akcijo pomagala pri izvajanju prisilnih ukrepov zoper prebivalstvo Jugoslavije«. Podobna obtožba je bremenila Leonijo Cizelj. Darinko Pestotnik

572 ZAL, LJU 85, šk. 334, Kz 83/46. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 31. 1. 1946.

573 ZAL, LJU 85, šk. 334, Kz 83/46. Sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani, 4. 4. 1946.

574 ZAL, LJU 85, šk. 334, Kz 83/46. Sodba Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, 12. 7. 1995.

so obtožili, da je bila ves čas okupacije članica najprej Slovenske dijaške zveze in nato akademskega društva Straža in je kot taka vršila propagando proti narodnoosvobodilni borbi, da je torej »s propagando podpirala tujo državo, ki je bila v vojni z Jugoslavijo«. Ostale pa so obtožili, da so bile od maja 1944 članice peterk v mihajlovičevski organizaciji in da so zbirale podatke o mišljenju in govorjenju ljudi.⁵⁷⁵

Po opravljeni javni glavni razpravi so bile obtožene večina spoznane za krive po vseh točka obtožnice. V obrazložitvi sodbe je sodišče zapisalo, da očitana »dejanja priznavajo, zagovarjajo pa se dosledno vse, da so bile skraja simpatizerke narodnoosvobodilnega pokreta, da pa so potem, ko so ugotovile, da gre tu za borbo komunizma proti obstoječemu redu vsled tega Sonja in Darinka Pestotnik prešle v protikomunistično (dijaško) akcijo, vse ostale obtoženke, razen Leonije Cizelj, pa v mihajlovičeve petorke. Zagovarjajo se dalje, da so bile več ali manj zapeljane ter so slepo verjele svojim nadrejenim odnosno nekatere svojim fantom, ki so bili ali domobranci ali pa pristaši in organizatorji mihajlovičevega pokreta v Sloveniji.« Sodišče jim je izreklo relativno nizke kazni, saj je bilo mnenja, da »so spoznale svojo zмотo in da se bodo morda vendarle poboljšale ter da bodo kot izobražena dekleta postale koristne in pozitivne članice slovenske skupnosti«. Sonji in Darinki Pestotnik sta bili dosojeni dve leti, ostalim pa 18 mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom.⁵⁷⁶ Po osamosvojitvi Slovenije je bilo vloženi več zahtev za varstvo zakonitosti. Vrhovno sodišče je 21. oktobra 1999 Darinko Pestotnik oprostilo vseh obtožb.⁵⁷⁷ Marija Gašperič, Danica in Mira Savrič, Vojinka Rifelj ter Nada Šturm pa so bile oproščene 23. junija 1999.⁵⁷⁸

575 ZAL, LJU 85, šk. 315, Kz 430/45. Mapa Pestotnik in soobtožene. Obtožnica Javnega tožilca, 19. 11. 1945.

576 ZAL, LJU 85, šk. 315, Kz 430/45. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 17. 12. 1945.

577 ZAL, LJU 85, šk. 315, Kz 430/45. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 21. 10. 1999.

578 ZAL, LJU 85, šk. 315, Kz 430/45. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 23. 6. 1999.

Sodni proces proti Josipu Hubadu in trem soobtoženim ter sodni proces proti Rudolfu Večerinu in 13 soobtoženim

Gre za primera sodnih procesov z relativno pogostimi obtožbami upravne kolaboracije. Javni tožilec za okrožno mesto Ljubljana je septembra 1945 vložil obtožnico zoper 46-letnega dr. Lovra Bogataja, 50-letnega dr. Josipa Hubada, 55-letnega Vladimirja Suša in 56-letnega Rafaela Mahničiča, ki so bili na uradniških mestih že pred začetkom vojne. Obtožnica jih je bremenila sodelovanja z okupatorjem v smislu »hlapčevskega služenja njegovim interesom«. Bogataj naj bi kot načelnik občega oddelka nekdanje Pokrajinske uprave »iz sovraštva do progresivnih sil slovenskega naroda vodil personalne zadeve uradništva tako, da je na vse možne načine zapostavljal uradništvo, ki je simpatiziralo ali sodelovalo z NOG, hoteč s tem slabiti narodni odpor«. Hubada je tožilstvo bremenilo, da je kot načelnik upravnega oddelka in nato kot pomočnik šefa Pokrajinske uprave v Ljubljani »iz sovraštva do naprednih sil slovenskega naroda ostro priganjal podrejeno uradništvo k sodelovanju z okupatorjem«. Suša je bil kot šef sekretariata Pokrajinske uprave v Ljubljani obtožen »hlapčevskega zasledovanja interesov okupatorja«. Mahničič pa so obtožili, da je v času okupacije »izkoriščal stisko slovenskega ljudstva, da je s pomočjo zvez z okupatorjevimi funkcionarji za različne stranke posredoval v raznih zadevah«. ⁵⁷⁹

Priče so med glavno razpravo, ki je potekala 4. oktobra 1945 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, obtožbe večinoma zanikale, zato je bila končna razsodba za obtožence relativno nizka. ⁵⁸⁰ Bogataj je bil spoznan za krivega, da je bil med vojno na omenjenem uradniškem položaju, s čimer je »hlapčevsko sledil navodilom okupatorja«. Poleg tega je bil spoznan za krivega, da je sestavil protikomunistično predavanje in ga izročil

579 ZAL, LJU 85, šk. 297, Kz 44/45. Mapa Josip Hubad. Obtožnica Javnega tožilca za ljubljansko okrožje, 12. 9. 1945.

580 ZAL, LJU 85, šk. 297, Kz 44/45. Zapisnik javne razprave, št. dok. 65–76.

v »javne propagandne namene«. Izrečena mu je bila kazen dveh let prisilnega dela brez odvzema svobode in dveh let izgube političnih in posameznih državljskih pravic. Hubad pa je bil, kljub temu da ga je sodišče spoznalo za krivega, da je »namerno upravno sodeloval z okupatorjem in pozival podrejeno uradništvo k sodelovanju z okupatorjem«, oproščen. Prav tako sta bila oproščena Suša in Mahničič. ⁵⁸¹

Ostreje so bili obsojeni člani finančne direkcije v Ljubljani 54-letni Rudolf Večerin, 54-letni Ignacij Fink, 27-letni Adolf Grater, 48-letni Egon Brajer, 52-letni Viktor Bischof, 45-letna Marija Kurent, 55-letni Ivan Predikaka, 27-letni Oskar Hrastnik, 33-letni Josip Jeglič, Viktor Mrak, Ignacij Brandstetter, Josip Mavrič in Ignacij Širc. Obtožnica, ki je sprva zajela kar 31 oseb, jih je bremenila upravne kolaboracije, članstva v MVAC, domobranstvu, Kulturbundu in zlasti kaznivih dejanj ovajanj ter pomoči pri ovajanjih. ⁵⁸²

Najostreje so bremenili prvoobtoženega Večerina, in sicer, da je »kot uradnik finančne direkcije v Ljubljani organiziral med uradništvom belo gardo in bil njen voditelj ter tako v času vojne in sovražnikove okupacije kot vodja politično sodeloval z organi sovražnikove oblasti in jih podpiral v izvajanju prisilnih ukrepov proti prebivalstvu Jugoslavije«. V drugi točki pa je bil obtožen podpisovanja »ovadb zoper 19 uradnikov finančne direkcije v Ljubljani, izmed katerih jih je 16 odgnanih v koncentracijska taborišča, od teh jih je sedem umrlo«. Finka so obtoževali, da je bil šef propagande protikomunistične akcije na finančni direkciji v Ljubljani in da je pomagal pri ovajanjih. V podobnem smislu so bili kaznivih dejanj, zlasti ovajanj in pomoči pri ovajanjih, »ki so imeli za posledico aretacije, mučenja in odgone v koncentracijska taborišča ter internacije«, obtoženi tudi ostali. ⁵⁸³

Prvoobtoženi Večerin je kazniva dejanja v celoti zanikal, vendar pa so »številne priče« potrdile, da je jasno in »trdno

581 ZAL, LJU 85, šk. 297, Kz 44/45. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 12. 10. 1945.

582 ZAL, LJU85, šk. 297, Kz 44/45. Obtožnica Javnega tožilca za okrožno mesto Ljubljana, 12. 9. 1945.

583 Prav tam.

razvito«, da je bil obtoženi na finančni direkciji »organizator in vodja bele garde in oviditelj 19 uradnikov finančne direkcije«. Po opravljeni glavni razpravi 9. oktobra 1945 je sodišče 13 obtoženih spoznalo za krive, drugi pa so bili oproščeni. Spoznani za krive so bili obsojeni na različno visoke kazni odvzema svobode s prisilnim delom, in sicer Kurentova na 18 let, Večerin in Fink na 15 let, Gratzer na 12 let, Hrastnik na 6 let, Jeglič na 3 leta, Brajer, Predikaka in Mrak na 2 leti ter Bischoff na 5 mesecev.⁵⁸⁴ Po pritožbah je Vrhovno sodišče v Ljubljani nekatere obsodbe razveljavilo in vrnilo v prvostopenjsko obravnavo, nekaterim pa so se kazni spremenile. Tako je bila npr. prvoobtoženemu Večerinu kazen odvzema prostosti s prisilnim delom povišana na 20 let.⁵⁸⁵ Julija 1996 je bila zaradi kršitev kazenskega zakona in postopka vložena zahteva za varstvo zakonitosti. Vrhovno sodišče Republike Slovenije je nato 21. oktobra 1999 Večerina in Finka oprostilo.⁵⁸⁶

Sodni procesi proti Stanku Osenarju, Marjanu Bizovičarju, Ivanu Glavanu, Francu Rajarju in Dragu Müllerju

Omenimo še nekaj primerov individualnih sodnih procesov. Javni tožilec za ljubljansko okrožje je oktobra 1945 vložil obtožnico proti pripadniku Gorenjskega domobranstva in nato naredniku Gorske divizije Slovenske narodne vojske 35-letnemu Stanku Osenarju iz Kamnika. Ta ga je v treh točkah bremenila, da je »vstopil v oborožene vojaške formacije, sestavljene iz jugoslovanskih državljanov za podpiranje sovražnika in skupno borbo z njimi proti svoji domovini ter sprejel od sovražnika orožje in se pokoraval njegovim naredbam«. Tako je bil obtožen kaznivih dejanj po tretjem členu ZKLD. V skopi obrazložitvi je tožilstvo še dodalo, da je vsa dejanja »v celoti priznal« in da so

584 ZAL, LJU85, šk. 297, Kz 44/45. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 9. 10. 1945.

585 ZAL, LJU85, šk. 297, Kz 44/45. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 1. 2. 1946.

586 ZAL, LJU85, šk. 297, Kz 44/45. Sodba Vrhovnega sodišča RS, 21. 10. 1999.

ta dejanja težki zločini, ki kažejo obtoženca »kot zakrknjenega nasprotnika«. Krivdo naj bi mdr. dokazoval tudi njegov pobeg na Koroško po koncu vojne.⁵⁸⁷

Na glavni razpravi, ki je potekala 18. januarja 1946 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani pod predsedstvom dr. Bronislava Škaberneta, so obtožnico razširili na 25 točk. Osenar je bil spoznan za krivega, da je pristopil k domobrancem postojanke pri Cerkljah pri Kranju, organiziral domobrance na Cerkljanskem, prevzel obrambo te postojanke in vodil boj zoper NOV ter to »poveljstvo vneto in navdušeno izvrševal do poraza Nemčije, ko je pobegnil s posadko na Koroško«. S tem je »škodoval vojaški sili in obrambni sposobnosti Jugoslavije«. Poleg teh temeljnih obtožb ga je sodišče spoznalo za krivega še zaradi 19 primerov ovajanj in sodelovanj pri aretacijah partizanov ter civilistov. Sodeloval naj bi »pri plenjenju sadja in drv«, pri hajkah itn. S tem ga je sodišče spoznalo za krivega, da je »za časa vojne deloval kot pobudnik, naredbodavec, pomagač in neposredni izvršitelj aretacij, mučenj, ubojev, prisilnih odvažanj v delovna taborišča v Nemčijo, sodelovanja pri požigih, ropanju zasebne imovine, torej bil funkcionar terorističnega aparata in kot tak tudi sam nečloveško postopal z jugoslovanskimi državljani. /.../ Vsled prevladujočih posebno težkih okoliščin« ga je sodišče obsodilo na smrt z ustrelitvijo, na trajno izgubo vseh političnih in državljanskih pravic, na zaplembo vsega premoženja, na stroške kazenskega postopanja in izvršitev kazni ter na plačilo povprečnine 10.000 din.⁵⁸⁸ Osenar se je neuspešno pritožil na Vrhovno sodišče LRS v Ljubljani.⁵⁸⁹ Prav tako neuspešna je bila zahteva njegovega brata Janka Osenarja po obnovi kazenskega postopka.⁵⁹⁰ 30. aprila 1946 ob 17. uri je bil Stanko Osenar ustreljen.

24-letni pravnik iz Ljubljane Marjan Bizovičar je bil 26. junija 1946 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani spoznan

587 ZAL, LJU 85, šk. 303, Kz 200/45. Mapa Stanko Ovsenar. Obtožnica Javnega tožilca za ljubljansko okrožje, 4. 10. 1945.

588 ZAL, LJU 85, šk. 303, Kz 200/45. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 18. 1. 1946.

589 ZAL, LJU 85, šk. 303, Kz 200/45. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 30. 4. 1946.

590 ZAL, LJU 85, šk. 303, Kz 200/45. Rešitev Okrožnega sodišča v Ljubljani, 29. 4. 1946.

za krivega treh točk obtožnice. V prvi točki je bil obsojen, da je prostovoljno vstopil v službo politične policije, imel pod nadzorom pet do šest tajnih agentov, ki so aretirali in mučili pripornike pri zaslišanju, »torej v času sovražne okupacije postal funkcionar terorističnega ustroja in policijskih formacij okupatorja«. V drugi točki je bil obsojen, da je sam aretiral več političnih osumljencev in jih zasliševal, »torej bil v času sovražnikove okupacije neposredni izvrševalec aretacij, pretepanj in mučenj jugoslovanskih državljanov«. V tretji točki pa je bil obsojen, da je postal nekaj mesecev pred osvoboditvijo vodja pisarne za delovne Transporte v Ribnico, ki je bila pod vodstvom in kontrolo Gestapa, »torej bil pomagač pri odvajanju v koncentracijska taborišča in na prisilno delo prebivalcev Jugoslavije«. Sodišče mu je izreklo kazen odvzema svobode s prisilnim delom za dobo 12 let in popolno zaplembo premoženja.⁵⁹¹

17-letnega Franca Rajarja, dijaka trgovske akademije v Ljubljani, je OZNA kazensko prijavila kot »gorečega pristaša in sodelavca bega oz. domobranstva, obveščevalca domobranskega informativnega urada in gestapovskega zaupnika«. ⁵⁹² Okrožno sodišče v Ljubljani ga je nato 20. oktobra 1945 spoznalo za krivega kaznivega dejanja po tretjem členu ZKLD in ga zaradi mladoletnosti obsodilo na oddajo v zavod za popoljšanje za dobo pet let.⁵⁹³

V kasnejšem obdobju se obtožbam sodelovanja z okupatorjem pridružijo še pogoste obtožbe skrivaštva. Tako je bil npr. 30. aprila 1949 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani Ivan Glavan, posestnik iz Vrbljenja, obsojen zaradi vstopa v vojaško oboroženo formacijo bega in kasneje domobranstva, po koncu vojne pa se je skrival pred oblastmi. Izrečena mu je bila kazen osmih let odvzema prostosti s prisilnim delom, treh let izgube

591 ZAL, LJU 85, šk. 329, Kz 24/46. Mapa Marjan Bizovičar. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 25. 6. 1946.

592 ZAL, LJU 85, šk. 303, Kz 204/45. Mapa Franc Rajar. Kazenska prijava OZNE za Slovenijo, 5. 9. 1945.

593 ZAL, LJU 85, šk. 303, Kz 204/45. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 20. 10. 1945.

državljskih pravic in zaplemba premoženja. Vendar pa je bil že januarja 1950 pomiloščen, 31. decembra 1951 pa pogojno izpuščen.⁵⁹⁴

Med kazenskimi spisi najdemo tudi sodne procese zaradi kolaboracije, ki so se končali z milejšimi izrečenimi kaznimi oz. oprostilnimi sodbami. Avgusta 1945 je npr. OZNA predložila tožilstvu kazensko prijavo proti 31-letnemu Dragu Müllerju, trgovcu v Domžalah, da je bil na predlog domžalskega župana kot »zaupen človek« postavljen na mesto krajevnega vodje pri Koroški ljudski zvezi. Bil naj bi zelo vnet »priganjač nacistov«. Marca 1944 naj bi se javil v nemško vojsko, bil dodeljen planinski protiletalski bateriji v Innsbrücku, nato pa se je 4. maja 1945 predal ameriškim enotam.⁵⁹⁵ V tem smislu je bila oblikovana obtožnica, ki ga je v štirih točkah obtoževala, da je sprejel službo pri sovražnih oblasteh in s tem »sodeloval pri opravljanju prisilnih ukrepov zoper prebivalce Jugoslavije«. Obtoževali so ga tudi propagiranja nemške ideologije in da je nato kot »volksdeutscher« v nemški vojski sodeloval v vojni zoper svojo domovino in svoje zaveznike.⁵⁹⁶ Okrožno sodišče v Ljubljani pa je po opravljeni javni razpravi 26. novembra 1945 in na podlagi različnih pričevanj prišlo do zaključka, da »kot funkcionar ni škodoval interesom zasužnjene naroda, ampak da je nasprotno vse storil, da bi svojo pogreško popravil«, in ga je zato oprostilo.⁵⁹⁷

594 ZAL, LJU 85, šk. 103. Vpisnik 1949, Kz 82/49.

595 ZAL, LJU 85, šk. 305, Kz 283/45. Mapa Drago Müller. Kazenska prijava Ozne, 16. 8. 1945.

596 ZAL, LJU 85, šk. 305, Kz 283/45. Obtožnica Javnega tožilca za ljubljansko okrožje, 10. 10. 1945.

597 ZAL, LJU85, šk. 305, Kz 283/45. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 26. 10. 1945.

SODNI PROCESI ZARADI OBTOŽB SODELOVANJA S POLITIČNO IN VOJAŠKO EMIGRACIJO

Sodna procesa proti Matku Vorstnerju in petim soobtoženim ter Ivanki Fabjan in 15 soobtoženim

Sodne procese z obtožbami kolaboracije so začele kmalu dopolnjevati in postopoma nadomeščati obtožbe sodelovanja s pobeglo politično in vojaško kolaboracijo. Teh procesov je bilo največ med letoma 1946 in 1948, na njih pa so bile praviloma izrečene visoke kazni. Tako je 22. maja 1946 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani potekal sodni proces proti 46-letnemu uradniku Matku Vorstnerju, 34-letni šivilji v Ljubljani Vidi Grilc, 34-letnemu knjigovezu Stanislavu Jenku, 47-letni gospodinji Mariji Šmajd, 24-letni dijakinji Mariji Velikonja in 25-letni gospodinji Mariji Marolt. Nekateri od teh so bili v ožjem sorodstvu z vodilnimi osebnostmi protikomunističnega tabora (npr. z Albinom Šmajdom).⁵⁹⁸ Obtoženi so bili spoznani za krive, »da so po osvoboditvi vzdrževali ilegalne stike s pobeglimi protinarodnimi izdajalci in delovali zanje v posebni obveščevalni

598 Albin Šmajd (1904, Kranj–1946, Ljubljana) – politik, odvetnik, deloval v SLS. Med vojno je deloval v vodstvu protipartizanskega tabora; v Slovenski legiji je skrbel za obveščevalno dejavnost in zvezo z Karlom Novakom, sodeloval pri organizaciji MVAC, božičnih racijah in soorganiziral Slovensko domobranstvo in Narodni odbor za Slovenijo, ob koncu vojne je emigriral, februarja 1946 so ga v Trstu ugrabili agenti UDV in ga nato v Ljubljani likvidirali.

mreži ter jim pošiljali razna situacijska poročila«. V teh poročilih naj bi opisovali lažno stanje v FLRJ »z namenom, da bi dosegli zrušenje ljudske oblasti«. Poleg tega jih je sodišče spoznalo za krive, »da so prejeli iz Trsta, od bivšega šefa domobranske informativne pisarne Kovača v Ljubljani, razni propagandni material naperjen proti obstoječi ljudski oblasti v FLRJ, in ta material razširjali dalje«. Marija Marolt pa je bila ob tem še spoznana za krivo, »da je po koncu vojne v Ljubljani skrivala v svojem stanovanju domobranskega ilegalca in ga prehranjevala ter s tem podpirala in dajala aktivnim članom oborožene tolpe zatočišče in hrano«. S tem so storili kazniva dejanja ogrožanja neodvisnosti in nedotakljivosti ozemlja FLRJ in povzročili kazniva dejanja po drugi in enajsti točki tretjega člena ZKLD. Sodišče je vsem odvzelo prostost, in sicer Mariji Velikonja za 12 let, Vorstnerju in Grilčevi za 10 let, Jenku za osem, Mariji Šmajd za šest, Mariji Marolt pa za eno leto.⁵⁹⁹ 22. novembra 2002 so bile po vložitvi zahtev za varstvo zakonitosti Vida Grilc, Marija Velikonja in Marija Šmajd oproščene,⁶⁰⁰ 25. marca 2004 pa še Marija Marolt.⁶⁰¹

Podoben sodni proces se je odvil proti 39-letni gospodinjici iz Ljubljane Ivanki Fabjan, 44-letnemu rudarju iz Zagorja Leopoldu Fabjanu, 53-letnemu rudarju Juriju in 52-letni Mariji Čepelnik, 47-letnemu rudarju Floriju Fortinu, 25-letni uradnici v Ljubljani Mihaeli Vovk, 50-letnemu duhovniku Mateju Močilniku, 50-letni gospodinjici Rozi Fabjančič, 45-letni gospodinjici Mariji Štravs, 45-letnemu delavcu Jožetu in Mariji Smolar, 46-letnemu rudarju iz Črne Francu Orešniku, 19-letnemu rudarju iz Prevalj Urhu Šumahu, 35-letnemu duhovniku Martinu Jelenu in 43-letni gospodinjici Alojziji Stropnik. Okrožno sodišče v Ljubljani jih je po opravljeni glavni razpravi 19. novembra 1947 spoznalo za krive, »da so v letih 1946/1947 sodelovali z veleizdajalsko organizacijo pobeglih vojnih zločincev, ki delujejo v Avstriji pod

599 ZAL, LJU 85, šk. 373, Kz 484/46. Mapa Matko Vorstner. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 22. 5. 1946.

600 ZAL, LJU 85, šk. 373, Kz 484/46. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 22. 11. 2002.

601 ZAL, LJU 85, šk. 373, Kz 484/46. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 25. 3. 2004.

imenom ‚Nacionalni komitet kraljevine Jugoslavije‘ s ciljem, da se z nasiljem in s pomočjo tujih sil zruši obstoječa državna in družbena ureditev v FLRJ in pride zopet država v politično in gospodarsko odvisnost od inozemstva. Vsi so posredno ali neposredno vzdrževali zveze s pobeglim vojnim zločincem domobranskim nadporočnikom Francem Grumom, ki je bil šef obveščevalne službe pri imenovani organizaciji, se sestajali z njegovimi kurirji in z njim samim, jih sprejemali in krili na svojih domovih, jim omogočali skrivno sestajanje, sprejemali od njih pisma z navodili in jim dostavljali na mesta, kakor jim je bilo to naročeno in sprejemali propagandne materjal, ki ga je organizacija pošiljala iz Avstrije v FLRJ in ta materjal širili dalje.« Sodišče jim je prav tako izreklo visoke kazni odvzema prostosti s prisilnim delom, in sicer Ivanki Fabjan za dobo desetih let, Leopoldu Fabjanu za pet let, Mariji Čepelnik, Fortinu, Vovku in Močilniku za tri leta, Martinu Jelenu, Čepelniku in Štravsu za dve leti, Rozi Fabjančič, Smolarjema, Stropniku, Orešniku in Šumahu za eno leto, Mariji Smolar pa za osem mesecev.⁶⁰² Mihaela Vovk je bila 5. novembra 1998 zaradi kršitev kazenskega postopka s sodbo Vrhovnega sodišča RS oproščena.⁶⁰³

Sodni proces proti Mirku Bitencu in 11 soobtoženim

»Naša država se bo energično očistila vseh vohunov in banditov.«

(javni tožilec Vladimir Krivic v zaključnem nagovoru)⁶⁰⁴

Odmeven sodni proces, na katerem so bili obtoženi tudi sodelovanja z emigracijo, je bil sodni proces proti Mirku Bitencu in soobtoženim. Obtožnica jih je poleg povezovanja s politično emigracijo bremenila še kolaboracije, sodelovanja s tujimi obveš-

602 ZAL, LJU 85, šk. 479, Kz 678/47. Mapa Ivanka Fabjan. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 19. 11. 1947.

603 ZAL, LJU 85, šk. 479, Kz 678/47. Sodba Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, 5. 11. 1998.

604 Slovenski poročevalec, 17. 4. 1948, str. 3.

čevalnimi službami in organiziranja ilegalnih oboroženih enot. Šlo je za značilen politični sodni proces tedanjega časa z vsemi vsebinskimi in izvedbenimi značilnostmi. Bil je natančno režiran, glavna razprava je bila javna, namenjena potrjevanju že vnaprej pripravljenih obtožb. Razpravo je spremljala silovita časopisna in druga propaganda, glavna vloga je pripadla javnemu tožilcu, ki ga je prisotno ljudstvo spremljalo z glasnim odobravanjem in ploskanjem, zagovor obtožencev pa s prezirljivim posmehom in zlobnimi opazkami. Obramba praktično ni imela nobene vloge. Sodba je bila prepis obtožnice, to pa je izdelala UDV. Namen tega sodnega procesa je v nagovoru podal javni tožilec: »Vloga belogardizma, četništva, katoliške Cerkve je v Jugoslaviji že doslej popolnoma razkrinkana s procesi proti Rupniku, Mihajloviču, Stepincu, Nagodetu in drugim, vendar pa je pričujoči proces nov prispevek k temu vprašanju.«⁶⁰⁵

Prvoobtoženi je bil Mirko Bitenc, rojen 16. julija 1896 v Pretrgu pri Radovljici. Po končanem študiju matematike in fizike je leta 1926 postal profesor na celjski gimnaziji. Bil je viden član SLS, leta 1938 je bil na listi Jugoslovanske radikalne zajednice izvoljen za narodnega poslanca za celjski okraj. Svojo vojaško kariero je začel kot rezervni major, izšolan pri polkovniku Draži Mihailoviču. Ob napadu na Jugoslavijo je bil mobiliziran, vendar kmalu zajet, tako da se je od aprila 1941 do septembra 1943 nahajal v vojnem ujetništvu, družina pa je bila izgnana v Srbijo. Po kapitulaciji Italije se je vrnil v Slovenijo in prevzel vojaški del Slovenske legije. V začetku leta 1944 je bil dejaven v Slovenskem domobranstvu, bil nekaj časa komandant prvega šolskega bataljona, a kmalu odpuščen. Bil je najožji sodelavec komandanta četništva v Sloveniji polkovnika Ivana Prezlja, dobil je naziv komandanta vzhodne Slovenije, Mihailović pa ga je povišal v podpolkovnika. Pod Bitenčevim poveljstvom so bili vsi štirje četniški odredi: Dolenjski, Notranjski, Štajerski in Gorenjski. Pri slednjem je preživel največ časa, hkrati pa je poveljeval Slovenski, Sokolski in Narodni legiji, kasneje je

605 Slovenski poročevalec, 17. 4. 1948, str. 3.

izvedel njihovo združitev. Pred koncem vojne je sodeloval pri pripravah za reorganizacijo Slovenskega domobranstva in slovenskih četnikov v Slovensko narodno vojsko (SNV), zato ga je predsedstvo Narodnega odbora 6. aprila 1945 potrdilo za pomočnika njenega poveljnika in ga povišalo v polkovnika.⁶⁰⁶

Maja 1945 je bil v taborišču v Vetrinju, kjer naj bi si skupaj z nekaterimi drugimi člani Narodnega odbora neuspešno prizadeval za to, da bi domobrance vzeli pod zaščito Britanci.⁶⁰⁷ Nato je odšel v Rim, kjer se je povezal z Mihom Krekom in nadaljeval z živahno protikomunistično aktivnostjo. Iz izčrpnega elaborata o Bitenčevem povojnem delovanju lahko razberemo, da je bilo težišče njegovega delovanja oblikovanje obveščevalne mreže, organizacija kurirskih zvez, vzpostavitev komunikacijskih kanalov tako v Jugoslaviji kot zunaj nje ter poskus organiziranja oboroženih enot in njihovega pošiljanja v Jugoslavijo. Zaradi tega je večkrat ilegalno odšel v Jugoslavijo in se povezoval s podobno mislečimi ljudmi. Kot poroča agent UDV, pri tem ni bil posebno uspešen, saj »širšega kroga ta mreža ves čas delovanja ni zavzela, kljub vsem naporum Bitenca in sodelavcev«.⁶⁰⁸

Mejo med Italijo in Jugoslavijo je Bitenc skupaj z Božom Berlotom, Darkom Pregljem in Jakobom Žakljem ilegalno prestopil v noči 29. novembra 1947. Skupina je 7. decembra prišla v Šentjošt, dva dni kasneje je bil Bitenc v Ljubljani.⁶⁰⁹ 20. januarja 1948 ob 20. uri je na vrata Bitenčevih v stanovanju na Medvedovi 12 potrkalo več policistov in agentov.⁶¹⁰ Ob aretaciji je bil Bitenc tako presenečen, »da ni nudil nikakega odpora«. Aretirali so tudi druge člane družine, in sicer ženo Jožico Bitenc, 53-letno učiteljico v pokoju iz Liga nad Kanalom, in njune štiri otroke Miro, Janeza, Marijo in Stanka. Otroke so po zaslišanju izpustili. Poleg njih je bilo aretiranih še deset domnevnih sode-

606 ARS, AS 1931, š.k. 552. Bitenčev proces. Splošen opis dela med okupacijo, str. 866–868.

607 ARS, AS 1931, š.k. 553. Dokument št. 869.

608 Podrobneje glej v: ARS, AS 1931, š.k. 552. Izvleček dela po okupaciji, str. 876–877.

609 Zadnja pot v Slovenijo. V: Spletno glasilo Zaveza, št. 9, <http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/97-zaveza-t-09>, 26. 9. 2013.

610 ARS, AS 1931, š.k. 552. Dnevnik preiskave Bitenca in drugih.

lavcev, in sicer 54-letni književnik in publicist iz Šturij pri Ajdovščini Radivoj Rehar, 45-letni duhovnik iz Kranja Marjan Dokler, 56-letni duhovnik iz Vaš pri Medvodah Vinko Zor, 50-letni gozdarski inženir iz Slap pri Ljubljani Ciril Dimnik, 43-letni kovinostrugar iz Tržiča Aleksander Žekar, 31-letni študent iz Kojskega pri Gorici Albin Sirk, 26-letni študent, nečak Mihe Kreka in nekdanji tajnik Leona Rupnika Alojz Krek, 35-letni tehnični nameščenelec iz Žirovnice Janko Soklič, 50-letna uradnica Marija Kermc iz Loža in 57-letna šivilja iz Liga nad Kanalom Marija Križnič.

Med množico dokumentov iz preiskovalne faze sodnega procesa se je ohranil osnutek obtožnice, ki jasno osvetljuje, kaj so oblasti nameravale z vsakim od osumljencev. Razkriva pa tudi to, da so bili Rehar, Zor, Sirk in Žekarja v resnici agenti UDV. Prvoobtoženega Mirka Bitenca so nameravali obtožiti medvojnega organiziranja kvizlinških formacij, izvrševanja vojnih zločinov in sodelovanja z Gestapom, za povojno obdobje pa, da je po navodilih tujih obveščevalnih služb organiziral vohunsko mrežo in teroristične diverzantske skupine. Vse to bo »dokazano na podlagi njegovih lastnih izjav, za katere pravi, da bo potrdil tudi pred sodiščem. Drugače pa bo zakrknjeno branil svoje protikomunistično stališče. Priznaval bo predvsem zaradi tega, ker računa, da bomo dosegli njegovo pomilostitev, ker ve, da bo obsojen vsled težkih obdolžitev na smrt.«⁶¹¹

Radivoj Rehar je »po aretaciji pristal na verbovko, nakar smo ga izpustili, vendar nas je takoj po izpustu izdal in napisal pisma, da ga OZNA (UDV, op. a.) namerava likvidirati. Sedaj pristaja zopet na sodelovanje. Pripravljen je pred sodiščem vse potrditi. Izkoristili ga bomo po obsodbi za delo v kazenskih zavodih. Obnašal se bo, da priznava pod težo najdenih dokumentov«. Obtožiti so ga nameravali, da je kot agent britanske obveščevalne službe zbiral podatke in jih pošiljal britanskemu obveščevalnemu centru v Gorico, da je v strahu pred aretacijo pobegnil v tujino ter da je sestavljal ponaredke raznih dokumentov.

611 ARS, AS 1931, š.k. 553. Osnutek obtožnice, str. 90–96.

Marjana Doklerja so nameravali obtožiti organiziranja vohunske mreže, zbiranja in izročanja poročil Bitencu, širjenja sovražne literature, izdelovanja programov za delovanje nedovoljenih političnih organizacij ter organiziranja denarne pomoči preko t. i. Krekovega centra v Rimu. V karakteristikih med drugim piše, da je »zagrizen, priznava le pod silo dokazov. V splošnem bo potrdil, poizkuša pa zavijati in omiljevati dejstva. Z njim nimamo nobenih načrtov, ker ni zlomljen. Treba ga krepko obsoditi.«

Vinka Zora naj bi obtožili, da je pomagal Bitencu pri organiziranju obveščevalne mreže, da mu je izročal podatke ter širil sovražno propagando in literaturo, kot agent pa naj bi jih »dezinformiral, ker jim ni povedal za delovanje Bitenčeve skupine, čeprav je bil voden v tej smeri. Predvsem je bil usmerjen na Doklerja. Za sedaj nimamo nobenega dokaza, da bi nas tudi izdal. Še vedno upamo, da bi lahko delal za nas za ceno mile kazni. Na procesu bo priznal. Priznaval bo na podlagi izjav Doklerja.«

Albina Sirka naj bi obtožili, da je bil član vohunske trojke, ki jo je organiziral Bitenc z namenom, da postavijo obveščevalno mrežo na terenu ter zbirajo gospodarska in politična poročila, da je vzdrževal ilegalni kanal preko državne meje, da je novembra organiziral Bitenčev ilegalni prehod in da je zbiral orožje ter ga skrival na ozemlju, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno k FLRJ, z namenom, da z nasiljem zruši obstoječo družbeno ureditev. Sirk ali »Agent, Vera' je agent I. odseka, ki je delal v Italiji, do sedaj pošteno. Ima v Gorici še vedno zaupanje, ki bi ga s procesom samo še utrdilo. Na procesu bi vse zanikal in bi ga razkrinkavali z zasliševanjem in izjavami Bitenca. S pomočjo zvez z Gorico – preko svojega brata – si bo poizkušal organizirati po obsodbi kanal, po katerem bo pobegnil v Italijo.«

Aleksandra Žekarja naj bi se prav tako obtožilo, da je po Bitenčevih navodilih organiziral vohunsko mrežo, zbiral in pošiljal poročila ter da je med vojno sodeloval z Gestapom in kvizlinškimi formacijami. Tudi on je bil sodelavec, saj je »bil

že dvakrat verbovan in jih je obakrat dezinformiral in izdal. Priznava stvari, za katere ve, da imamo material in to bo tudi potrdil na sodišču. Verjetno pa ve še mnogo za Gorenjsko, kar nam ni povedal. Po obsodbi ga bomo skušali zlomiti in nato izkoristiti v kazenskem zavodu.«⁶¹²

Alojzija Kreka so nameravali obtožiti predvsem medvojnega delovanja, torej sodelovanja z Gestapom po direktivah SLS in Bitenca, organiziranja obveščevalne mreže v času okupacije na Gorenjskem in v Ljubljani, po koncu vojne pa naj bi se preko repatriacijske komisije poskušal vrniti z nalogo protidržavnega delovanja po direktivah tuje obveščevalne službe. Njegovo stanje pa je bilo naslednje: »Krek Alojzij je v zaporu zlomljen, priznava v glavnem vse. Pripravljen na procesu nastopati po naših navodilih. Na procesu ga bomo izkoristili zlasti za razkrinkavanje zvez četnikov z Gestapom in Bitenca samega. Po obsodbi ga bomo uporabili za delo v kazenskih zavodih. Je bolan za težko tuberkulozo in ne bo živel več ko dve leti po mnenju zdravnika, česar on ne ve. Ima sijajne zveze in možnosti za delo.«

Janka Sokliča naj bi obtožili medvojnega sodelovanja z Gestapom ter povojnega organiziranja kvizlinških formacij.⁶¹³ Marijo Kermc naj bi obtožili zbiranja vohunskih poročil, ki jih je preko Leniča⁶¹⁴ predajala Bitencu in s tem vršila kurirske posle. Bila je »zagrizen, na procesu bo priznala težko obtožnico«. Cirila Dimnika so nameravali obtožiti, da je zbiral vohunska poročila in jih preko Leniča predajal Bitencu ter vzpostavil zvezo z vohunom v Zagrebu. Sicer pa je Dimnik »zakrknjen in vse taji. Priznava edino, da je Leniču dal podatke o OZNI.« Marija Križnič, sestra Bitenčeve žene, naj bi bila obtožena, da je v svojem stanovanju skrivala Bitenca ter zanj vršila kurirske posle. Vse to naj bi »priznala brez nadaljnega. Obsodili jo bomo več kot sestro Jožico Bitenc, ker je dejansko več vpletena v vso stvar.« Jožico Bitenc pa so nameravali obtožiti podobno kot

612 ARS, AS 1931, šk. 553. Osnutek obtožnice, str. 96–106.

613 Prav tam, str. 115–119.

614 Škofijski tajnik dr. Stanislav Lenič, ki je bil na procesu decembra 1947 zaradi vohunstva obsojen na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo šestih let.

njeno sestro, vendar »manj, ker je dejansko tudi manj vpletena v vso stvar. Majhna obsodba bo dobro vplivala na Bitenca, ker bo spoznal, da držimo besedo, da bomo otroke izpustili in ženo milo sodili.«⁶¹⁵

V skladu s tem načrtom je bila obtožnica⁶¹⁶ tudi sestavljena in 7. aprila 1948 jo je Javno tožilstvo LRS predložilo Vrhovnemu sodišču LRS. Na 24 straneh so Bitenčevo skupino obtoževali, da so že v času okupacije opravljali dejavnosti vohunjenja. Mirko Bitenc se je sestajal s šefi Gestapa na Gorenjskem in z njimi sodeloval proti Narodnoosvobodilni vojski, prav tako naj bi pod »krinko t. i. četniške ilegale« sodelovali še Soklič, Žekar in Alojzij Krek. Po vojni pa naj bi kot pripadniki tuje vohunske službe izvrševali dejanja, ki so imela za cilj »da se z nasiljem odpravi ljudska oblast in vzpostavi protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva«. Pobudnik tega njihovega zločinskega delovanja naj bi bil Miha Krek, predsednik Slovenskega narodnega odbora v Rimu. Po mnenju tožilstva je bilo to delovanje samo nadaljevanje protikomunističnega delovanja iz časa okupacije. Pri tem naj bi mu pomagala Andrej Glušič, ki je vodil oborožene formacije, in Vladimir Vauhnik, ki naj bi izdelal navodila za organiziranje oboroženih tolp in vohunsko delovanje proti državi. Obtožnica je Mirka Bitenca in skupino bremenila, da so vzdrževali glavni komunikacijski kanal med omenjenimi in šefi tujih obveščevalnih služb v Gorici in Trstu.

Prvo očitano dejanje je bilo, da naj bi člani Bitenčeve skupine po navodilih »iz tujine zbirali sami in po svoji špijonski mreži pošiljali podatke«. Pošiljali naj bi poročila o političnem položaju (volitvah, nezadovoljstvu ljudstva, aretacijah), vojaška (podatki o JA, obveščevalni službi, odpustih aktivnih oficirjev, dobavah orožja) in gospodarska poročila (o industriji, letališčih, cestah, železnicah, produkciji nafte v Jugoslaviji, prehrambni položaj v Sloveniji), skratka vse, kar bi lahko zanimalo tuje

615 ARS, AS 1931, šk. 553. Osnutek obtožnice, str. 107–114.

616 ARS, AS 1931, šk. 553. Obtožnica Javnega tožilstva LRS, str. 124–148.

obveščevalne službe.⁶¹⁷ V obrazložitvi obtožnice še piše, da naj bi si po potrebi dejstva izmišljali in potvarjali, z namenom »blatenja ljudske oblasti in političnih ter masovnih organizacij«. Preiskava naj bi tako potrdila, da so dejavnosti Bitenčeve skupine vsebovale elemente vohunstva, kar je tožilstvo sklepalo na podlagi objekta kaznivega dejanja, dejstva, da komunikacijski kanali segajo v tujino, od koder je vse vodeno in financirano, globoka konspirativnost, metode dela, šifre, javke itn.

Drugo očitano dejanje je bilo »organiziranje v skladu z vojno hujskaško propagando proti naši domovini oborožene tolpe v namenu upadanja in povzročanja neredov v FLRJ«. Bitenc je zaradi tega in tudi zato, da bi organiziral obveščevalno mrežo, večkrat potoval v Slovenijo, na Koroško ter v Italijo in si zlasti ob posredovanju soobtoženega Žekarja prizadeval, da bi organiziral vojaške sedmorke in diverzantske trojke. Žekar naj bi ob neki priložnosti dejal, »češ da bi prihod 50 oboroženih banditov vplival na razpoloženje prebivalstva tako, da bi tolpa v kratkem narasla na 500 mož«. Bazo so osnovali v taborišču Senegalia v Italiji, oborožene tolpe pa naj bi oblikovali iz pobeglih domobrancev. Oborožili in izurili naj bi jih ob podpori oficirjev italijanskih »demokristjanskih« oboroženih enot. Po mnenju tožilstva je bilo sicer res, da je šlo za majhno skupino ljudi, toda preiskava naj bi ugotovila, »da so sami storili vse, da bi bila tolpa čim prej organizirana za izvrševanje zločinov proti naši domovini.«⁶¹⁸

Kot tretje jih je obtožnica bremenila, da so »pošiljali v inozemstvo poročila, v katerih so pozivali na oboroženo intervencijo proti naši državi in na vmešavanje v njene notranje zadeve ter preko tujih špijonskih služb, vojaških komand in diplomatskih predstavništav prikazovali stanje v FLRJ kot vladavino terorja, nasilja, brezpravja in preganjanja vere.«

Dokaze za očitana dejanja so dobili s priznanji obtožencev, izjavami prič in dokumenti. Seznam dokazil, ki ga je podpisal

617 ARS, AS 1931, šk. 553. Obtožnica Javnega tožilstva LRS, str. 149–154.

618 ARS, AS 1931, šk. 553. Obtožnica, str. 129.

javni tožilec, je vseboval okoli 100 dokumentov, v njih pa lahko najdemo zapisnike o zaslišanjih obtoženih, poročila, različna pisma, beležke, letake, sestavke itn.⁶¹⁹

Preiskava, ki je trajala štiri mesece, naj bi »brez dvoma« potrdila sume, da je bil glavni organizator inkriminirane vohunske organizacije Mirko Bitenc, zato je nosil glavno odgovornost za vsa kazniva dejanja te organizacije. Za ostale člane združbe pa naj bi bilo ugotovljeno, da je šlo v kazenskem delovanju obtožencev za organizacijo z enotno voljo in načrtom – torej vohuniti proti FLRJ, organizirati oborožene tolpe in pripravljati tujo intervencijo. To je pomenilo, da so vsi obtoženci izvršili vrsto kaznivih dejanj in s tem nosili vso odgovornost kot sotorilci, ne glede na to, ali so neposredno sami sodelovali pri izvršitvi teh kaznivih dejanj ali ne.⁶²⁰

Zadnji del obrazložitve obtožnice je pomemben za razumevanje logike politične represije v povojni Jugoslaviji. Zlasti značilno je sklicevanje na ljudstvo, v imenu katerega represivni organi obračunavajo z nasprotniki režima, ostro blatenje osumljencev, še preden so bili obtoženi, in stalno poudarjanje zločinske narave njihovih dejanj, da bi jih tako razčlovečili. Komunistična oblast se je dobro zavedala, da lahko preko sodnega aparata, ki ga je obvladovala, manipulira z ljudstvom. To je vidno na več mestih, npr. ko javni tožilec ugotavlja, da je namera združbe spodletela in da »zaradi budnosti ljudstva ni uspelo pridobiti v svojo špijonsko mrežo drugega kot nekaj izkoreninjenih duhovnikov in gestapovskih agentov, izrabljajoč pri tem svojo družino in sorodstvo«. Seveda pa to njihove krivde v ničemer ne zmanjša, »kajti storili naj bi vse, da bi po navodilih iz tujine pridobili podatke. Ko so pa videli, da pri svojem izdajalskem delu nimajo nikake zaslombe pri ljudstvu, da ne bodo mogli uspešno motiti razvoja naše domovine in njene socialistične graditve, so radi svoje globoke mržnje do lastnega naroda vedno globlje padali v blato plačane špijonaže

619 ARS, AS 1931, šk. 303. Podrobneje v Seznam dokazil, str. 149–154.

620 ARS, AS 1931, šk. 303. Obtožnica, utemeljitvev, str. 145–148.

Množica poslušala potek Bitenčeve razprave preko zvočnikov pred sodiščem. Ljubljana, 12. 4. 1948.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

in izdajstva. S pomočjo mednarodne reakcije in za ceno izgube nacionalne neodvisnosti naših narodov so nameravali ponovno se polastiti oblasti in postaviti sistem protiljudske vladavine narodnega in socialnega zatiranja. V svoji bolni ambiciji, da se bodo s pomočjo tuje oborožene intervencije polastili oblasti, so preko tujih špijonskih služb dajali material za vojno hujskaško propagando mednarodne reakcije, hoteč z grožnjami neposredne vojne tujih sil proti FLRJ, ustvarjati vojno psihozo in zavreti delovni polet ljudskih množic pri izvršitvi petletnega plana, obnove in socialistične graditve FLRJ. Toda ljudske množice so že od prvega početka njihovega zločinskega delovanja sprevidele njihovo vohunsko in izdajalsko delo v službi tujih gospodarjev. Kajti v dveh letih svojega zločinskega delovanja ni mogla ta bedna skupina izkoreninjenecv in izdajalcev naroda pridobiti za svoje špijonsko delovanje nikogar razen par protiljudskih duhovnikov katoliškega klera.»⁶²¹

621 ARS, AS 1931, šk. 303. Obtožnica, v utemeljitvi, str. 145–148.

S svojimi dejanji naj bi člani Bitenčeve skupine kršili ZKLD, in sicer člene tri, štiri, devet in enajst, zato je tožilstvo pozvalo, »da sodišče ugotovi vestno in točno krivdo vsakega posameznega obtoženca ter da izreče ostre kazni«. ⁶²²

Glavno razpravo je spremljala močna propaganda v časopisju. Že sam prelet naslovov ter podnaslovov jasno odraža, v kakšnem tonu je ta potekala. Z uvodnim naslovom so nosilci oblasti sporočali: *Agenti tuje vohunske službe in organizatorji oboroženih tolp pred sodiščem,* ⁶²³ *Pred vrhovnim sodiščem LRS se je začela razprava proti špijonu Bitencu in ostalim agentom tujih obveščevalnih služb,* ⁶²⁴ *Kot politične propalnice in narodni izkoreninjenci so se obtoženci vdinjali zahodnim imperialistom in za visoko plačilo vohunili za njihovo obveščevalno službo.* ⁶²⁵ Nato poudarjajo medvojno vlogo: *Obtoženi Mirko Bitenc, Alojzij Krek in Janko Soklič so bili med vojno agenti Gestapa,* ⁶²⁶ *Bitenc pa je pod težo dokazov priznal krivdo za umor 5 ljudi v Žireh.* ⁶²⁷ Navezovali so se tudi na vlogo Cerkve s člankom *Škofijski tajnik Lenič je kot priča razkril lažnost izjav Doklerja, Dimnika in Kernčeve,* serija poročil pa se zaključila z jasnimi in glasnim opozorilom *Naša država se bo energično očistila vseh vohunov in banditov.* ⁶²⁸

Glavna razprava se je odvijala v sodni dvorani Vrhovnega sodišča Ljudske republike Slovenije z značilno scenografijo. Pod sliko predsednika Tita, ki je posebej ljubljal ljudsko oblast, je sedelo predsedstvo sodišča v sestavi Matej Dolničar, Ludvik Gruden in Rihard Knez z državnim tožilcem LRS Vladom Krivicem, nasproti katerim so v prvih klopeh sedeli obtoženci, takoj za njimi kot kulisa uniformirani policisti in za njimi na razpravo povabljeni ljudje. Zagovorniki obtoženih so bili Jože Ilc, Ferdo Ludvik, Franc Leskovic, Anton Švigelj, Joahim Ražen, Vladimir

622 ARS, AS 1931, šk. 303. Obtožnica, v utemeljitvi, str. 148.

623 Slovenski poročevalec, 8. 4. 1948.

624 Slovenski poročevalec, 13. 4. 1948.

625 Slovenski poročevalec, 14. 4. 1948.

626 Slovenski poročevalec, 15. 4. 1948.

627 Slovenski poročevalec, 16. 4. 1948.

628 Slovenski poročevalec, 17. 4. 1948.

Grosman in Janko Žirovnik. ⁶²⁹ Razprava se je začela 12. aprila 1948 zjutraj, ko je pomočnik državnega tožilca Martin Žalik prebral dolgo obtožnico. Nato je tožilstvo skušalo poudariti vlogo Rimskokatoliške cerkve v tej zločinski dejavnosti, zato je bila prva zaslišana Marija Kermc, ki so ji očitali povezavo z ljubljanskim škofijskim tajnikom Stanislavom Leničem, nato pa so zaslišali še obtožena duhovnika Marijana Doklerja in Vinka Zora. ⁶³⁰

Drugi dan razprave, 14. aprila, se je začel z zaslišanjem Radivoja Reharja, v katerem so Reharja prikazali kot vohuna, ki je »sestavljaj špijonska poročila na podlagi prisluškovanj razgovorov po javnih lokalih, delno pa jih je sam ‚fabriciral‘,« ter opozarjali na njegovo moralno sprijenost, češ »da je pokazal vso bednost človeka, ki je postal za denar tuji špijon«. ⁶³¹ Nato je bil zaslišan Ciril Dimnik, ki krivde ni v celoti priznaval, zato je novinar cinično zapisal, »da špijon Dimnik noče ničesar vedeti, se ne spominja, ali pa govori o lovu, ribolovu in britvicah«. Za njim je bil zaslišan prvoobtoženi Mirko Bitenc. Poudarjali so zlasti njegovo povezavo z že obsojenim Mihom Kreckom in to, da je poskušal s tujo pomočjo organizirati oborožene trojke in sedmorke. Popoldne je bil kot domnevni član ene izmed trojk zaslišan Albin Sirk, ki je zanikal vso krivdo, a ga je Bitenc postavil na laž. Nato so razpravo ob zaslišanju Bitenca preusmerili na njegovo medvojno protikomunistično delovanje, s katerim je nadaljeval tudi po vojni. Novinar je na tem mestu izgubil kakršno koli vero v obtožence, saj je ugotavljal: »Taka je fizionomija teh ljudi, ki stoje danes pred sodiščem. Ne samo to, namesto da bi se oni danes pred sodiščem pokazali, da je vendarle v njih ostalo še nekaj človeškega, da je v njih ostal še košček morale, nasprotno, še danes skušajo pred sodiščem krivdo za te ogabne zločine pred slovenskim narodom zagovarjati in se izvijati na razne farizejske načine, misleč, da bodo mogli kogarkoli s tem preslepiti. Mislim,

629 Slovenski poročevalec, 13. 4. 1948.

630 Prav tam.

631 Slovenski poročevalec, 14. 4. 1948.

da se globoko varajo.« Ko je obtoženi Krek poskušal zmanjšati krivdo svojega medvojnega delovanja s tem, da se je izgovarjal na svojo mladost, je tožilec pripomnil »da zaradi premajhnega ,kulturnega obzorja' ni mogel sprevideti, da je zločin sodelovanje z okupatorjem«. ⁶³² Za njim je bil zaslišan še Janko Soklič, po tem pa se je razprava nadaljevala z dokaznim postopkom, branjem dokumentov in zasliševanjem obremenilnih prič Marije Rant in Štefana Železnikarja.

Zadnji dan glavne razprave je bil kot priča zaslišan še škofov tajnik Stanko Lenič, ki je potrdil, da je bil posrednik poročil. Sledila so branja pisem, ki naj bi dokazovala določene povezave, elaboratov (npr. *Slovenci v borbi za svobodo v dobi okupacije*) in letakov. Zlasti letak *Slovenec za novo leto 1948* je predsednik sodišča prikazoval kot vohunsko in petokolonaško delo, pri čemer je Bitenc odgovoril, da je bil njegov namen res sprememba režima. Ob koncu dopoldanskega dokaznega postopka je predsednik sodišča prebral še izjavi prič o Bitenčevi krivdi za umor petih ljudi v Žireh ter izpovedi nekaterih drugih prič.

Po končanem dokaznem postopku je popoldne sodišče in ljudstvo znova nagovoril javni tožilec Krivic. V zaključnem nagovoru je sprva še enkrat opozoril na bistvo procesa: »*Že proces proti Rupniku, Rožmanu, Kreku in drugim je razkril pred slovenskim narodom in pred vso svetovno javnostjo njihovo zločinsko in izdajalsko vlogo. Pokazalo se je, da je pobegli Krek vodja vsega narodnega izdajstva in glavni organizator vseh vojaških in propagandnih akcij proti slovenskemu narodu. Vloga belogardizma, četništva in katoliške Cerkve je že doslej popolnoma razkrinkana s procesi proti Rupniku, Mihajloviću, Stepincu, Nagodetu in drugimi. Sedanji proces pa ponovno in še bolj nazorno dokazuje zločinsko vlogo obsojenega vojnega zločinca Mihe Kreka v času okupacije, njegovo odgovornost za zločine belogardističnih in četniških organizacij na vsem slovenskem ozemlju in njegovo sodelovanjem z Gestapom, kakor tudi vlogo*

632 *Slovenski poročevalec*, 15. 4. 1948.

Cerkve.« ⁶³³ Nato se je osredotočil na Bitenčevo skupino in ugotavljal, da so bile vse točke obtožnice dokazane in potrjene, še več, »razprava je dokazala celo vrsto dejstev, da bi bilo nujno treba obtožnico še razširiti«. Utemeljenost obtožbe, torej osnovna odgovornost tistih, katerim na Bitenčevem procesu sploh ni bilo sojeno (Miha Krek, Vauhnik, Glušič, Rožman), ter kolektivna in individualna odgovornost pripadnikov Bitenčeve skupine so bile v glavni razpravi in preiskavi dokazane s popolnimi in delni priznanji obtožencev, številnimi dokumenti, zaslišanji prič, zaplenjenim orožjem, radioaparati in drugimi predmeti.

Nato je tožilec podrobneje govoril še o vsakem od obtoženih. Za Bitenca je menil, »da je trhllost njegovega zagovora dokazovala neiskrenost in zakrknjenost zločinca«. Za Reharja je bila značilna globoka neiskrena skesanost. V njegov zagovor pa je pripomnil, da je delal zločine zaradi materialne stiske in pritiska, kar je značilno »za skrajno pokvarjenost značaja in miselnost obtoženega«. Za Žekarja je dejal, da sta značilni njegova igrana naivnost in nevednost ob »istočasnih velikih ambicijah za firersko vlogo. Tipičen gestapovski agent, ki nadaljuje svoje početje še po vojni in služi novim gospodarjem. Pred sodiščem se je pokazal zakrknjenega.« Soklič naj bi bil zakrknjen gestapovec še pred sodiščem, Alojzija Kreka je označil za nekdanjega gestapovca, ki se sklicuje na vzgojo in mladost in da se »farizejsko, licemersko navidezno kesa«. Sirk je bil skrajno »ciničen zločinec fašističnega tipa«, Dokler je bil redke primer »notoričnega lažnivca«, Dimnik je igral »neobveščene, neinteligentnega in naivnega človeka, je zakrknjen in neiskren«, Zor pa je priznal zločine le delno, hkrati pa obžaloval, da je prekršil obveznosti duhovniške lojalnosti. Za Kernčevo, Križničevo in Bitenčevo je predlagal, naj sodišče pri odmeri kazenske odgovornosti upošteva njihovo delno priznanje in obžalovanje ter ožje sorodstvo oz. zakonske odnose. Za druge pa je sodišče pozval k ostremu kaznovanju, saj so zločinsko medvojno početje nadaljevali v povojnem obdobju, »ko je cel narod prežemalo delo za petletni plan in socialno zgraditev

633 *Ljudska pravica*, 17. 4. 1948, str. 3.

naše mlade, svobodne in tako miroljubne domovine«. Zaključil pa je z jasnim opozorilom vsem potencialnim nasprotnikom, »kaka usoda jih čaka, če ne nehajo svojega zločinskega početja«. Novinar Slovenskega poročevalca je ob tem še pripisal, da je občinstvo v dvorani sprejelo govor javnega tožilca z »burnim odobravanjem«. ⁶³⁴

Šele tretji dan glavne razprave so se lahko prvič oglasili tudi branilci. Ferdo Ludvik je v zagovor Reharju izjavil, da je pod pritiskom prejemal denar tujih obveščevalnih služb, ker je bil »v pravcatem stanju nujne sile, ker zaradi slabosti svojega značaja ni mogel odoleti temu pritisku«. Sokličev branilec je izjavil, da njegov klient ni bil četniški likvidator, kar so trdile priče. Doklerjev zagovornik Fran Leskovec je gradil obrambo na tem, da Dokler niti ni vedel, da so bila poročila poslana tujim obveščevalnim službam in da je sodeloval »iz naivnosti« ter »da je po nesreči prišel skupaj s človekom, ki je hotel te njegove ideološke stvari izrabiti«. Dimnikov branilec Vladimir Grosman je gradil obrambo na nevednosti obtoženega in na dejstvu, »da je prišel k Leniču le tožit, češ da še nima nobene službe, iskat pomoč, da pa ga je Lenič povlekel v obveščevalno službo«. Krekov in Krnčev zagovornik Žirovnik pa je dejal, da so bile »Krekove izpovedi resnično kesanje« in da je vse to počel, ker »o komunizmu in socializmu ni imel nobenega pojma«. Na vse to je zopet z veliko mero ciničnosti odgovoril javni tožilec. Zatem je dal predsednik sodišča zaključno besedo obtožencem. ⁶³⁵

Mirko Bitenc, ki se je verjetno zavedal, da bo obsojen na smrt, je dejal: »Zavedam se svoje krivde in svojih dejanj, ki sem jih storil. Zavedam se, da so dejanja proti narodu, proti državi, proti žrtvam tako velika, da pričakujem oziroma se smatram za krivega tolikih dejanj, da moram pričakovati hudo obsodbo. Javnost samo še želim prositi odpuščanja za vse žrtve, ki sem jih zakrivil.« Rehar je hotel prikazati, da se v resnici kesa, in je dejal, da obžaluje vse, kar je storil: »Moj greh je grd in velik,

634 Slovenski poročevalec, 17. 4. 1948.

635 Prav tam.

pričakujem strogo kazen«. Dokler je zanikal obtožbo vohunstva, čeprav je dejal, »da se zaveda svoje krivde in da obžaluje, kar je storil napačnega«. Žekar, Kernčeva in Križničeva so izjavili, da se zavedajo svoje krivde. Zor in Bitenčeva sta prosila za »milostno sodbo«, Krek in Soklič pa sta krivdo za očitana dejanja v sklepnih nagovorih zanikala. ⁶³⁶

16. aprila 1948 ob 18. uri se je »v razpravni dvorani in pred sodno palačo zbrala večtisočglava množica, ki je z zadoščenjem in odobravanjem sprejela pravično sodbo, izrečeno v imenu svobodoljubnega in suverenega ljudstva«. ⁶³⁷ Dejanja, očitana v obtožnici, naj bi bila vsa potrjena, vsi so bili spoznani za krive in obsojeni. ⁶³⁸ Bitenc in Soklič sta bila obsojena na smrt z ustrelitvijo, drugi na odvzem svobode s prisilnim delom; Rehar, Žekar in Alojzij Krek dosmrtno, Sirk za 20 let, Dokler 18 let, Dimnik 14 let, ⁶³⁹ Zor in Kernčeva za osem let, Križničeva za tri leta, Bitenčeva pa na dve leti odvzema prostosti. Vse je doletela še trajna ali večletna izguba državljskih pravic, Dimnika zaplemba premoženja, Sirka pa po prestani kazni izgon iz države, ker je bil italijanski državljan in je živel v Gorici. ⁶⁴⁰ Bitenc in Soklič sta bila usmrčena 10. junija 1948. Zor je bil pomiloščen in 11. januarja 1951 izpuščen, Dokler pa je bil izpuščen 28. novembra 1955. ⁶⁴¹ Le nekaj dni za Bitenčevim sodnim procesom se je začel t. i. Diehl-Oswaldov sodni proces, ki je bil prvi, največji in najpomembnejši dachauski proces.

636 Slovenski poročevalec, 17. 4. 1948.

637 Ljudska pravica, 18. 4. 1948.

638 ARS, AS 1931, šk. 553. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 16. 4. 1948, str. 829–856.

639 Dr. Božo in Marko Dimnik, sinova Cirila Dimnika, sta leta 1990 pri Vrhovnem sodišču RS vložila zahtevo za obnovo kazenskega postopka zoper to odločitev, kjer sta navedla, da je šlo pri ing. Dimniku za skonstruirano obtožbo in sodbo. Vrhovno sodišče je njuno vlogo sprejelo in ji ugodilo. http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/97-zaveza-t-09_26_9_2013.

640 Albin Sirk je sicer kmalu »navidezno« pobegnul v Gorico, kjer je nato svobodno živel in deloval. Več o njegovem povojnem delovanju glej v spominih: Sirk, *Življenje na nitki*.

641 Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 209.

Sodni proces proti Alojzu Kulovcu in 13 soobtoženim ter Jakobu Šolarju in trem soobtoženim

Iz prve polovice petdesetih let omenimo dva sodna procesa na osnovi obtožb sodelovanja s sovražno emigracijo. 4. oz. 5. septembra 1952 je pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani potekala glavna razprava proti 24-letnemu študentu Alojzu Kulovcu, 28-letnemu kmečkemu delavcu Janezu Ruperšiču, 27-letnemu delavcu v tovarni Triglav Ivanu Valjavcu, 38-letnemu strojnemu tehniku Janezu Bajcu, 26-letnemu tehniku Damijanu Pivku, 29-letnemu tehniku Jožefu Štebetu, 42-letni delavki v tovarni Tržič Franciški Jereb, 27-letnemu uslužbencu železnic Jožefu Koširju, 27-letnemu kmečkemu delavcu Nandetu Baši, 40-letnemu uradniku Francu Možini, 24-letnemu Cirilu Mirtiču, 60-letnemu duhovniku iz Škofje Loke Jožefu Kresu, 19-letni nameščenki v industrijski šoli Vidi Zajec in 22-letni kmečki delavki Vidi Grošelj. Sodišče jih je spoznalo za krive povezovanja z »vojnim zločincem dr. Francem Blatnikom, enim izmed vodij begunske skupine, ki pod nazivom ‚Slovenski komite‘ s sedežem v Rimu sovražno deluje proti obstoječi ureditvi« ter izvajanja sovražne propagandne proti ureditvi FLRJ. Najostreje so bili obsojeni Janez Ruperšič, in sicer na pet let in dva meseca strogega zopora, Kulovec in Franciška Jereb na štiri leta strogega zopora, ostali pa na dve do tri leta in pol strogega zopora.⁶⁴² Nekateri so bili kmalu pomiloščeni in izpuščeni. S sodbo Vrhovnega sodišča RS julija 1995 pa so bili zaradi procesnih napak Kulovec, Ruperšič, Valjavec, Bajec, Pivk, Štebe, Jerebova, Košir in Baš oproščeni obtožb.⁶⁴³

Odmevnejši je bil sodni proces proti 56-letnemu profesorju na teološki in filozofski fakulteti v Ljubljani Jakobu Šolarju, 63-letnemu profesorju teologije dr. Janezu Fabijanu, 37-letnemu krojaču Francu Suhadolniku in 31-letni gospodinjji Zofiji

Pivk. Obtožnica je Šolarja bremenila medvojnega političnega sodelovanja z vodilnimi vojaškimi organizatorji četniškega gibanja, predvsem s Karlom Novakom ter preko četniškega kurirja Rakočeviča z Dražo Mihailovičem, in soudeležbe pri organiziranju protipartizanskih formacij (Slovenske zaveze, Narodne legije, Slovenskega katoliškega bloka). V vodstvu teh formacij naj bi »v cilju razbijanja narodno osvobodilnega pokreta« izdelal osnutek programa Slovenske zaveze, sodeloval pri sestavljanju situacijskih poročil o delovanju Slovenske zaveze tujim obveščevalnim službam in organiziral druge oblike sovražne propagande. Po vojni pa naj bi Šolar in Fabijan stopila v zvezo s politično emigracijo in agenti tuje obveščevalne službe (Alojz Rebula v Trstu) z namenom, »da z lažnim prikazovanjem stanja v FLRJ pomagata emigrantom pri njihovem sovražnem delovanju proti FLRJ«. Suhadolnika in Pivkovo je obtožnica še bremenila, da sta s podobnimi nameni stopila v stik z emigrantom in agentom tuje obveščevalne službe (Jakob Žakelj v Gorici), prejemala od njega ilegalno pošto in jo prinašala Fabijanu.⁶⁴⁴ Po opravljeni glavni razpravi, ki je potekala 29. in 30. decembra 1952 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, so bili obtoženi spoznani za krive povzročitve kaznivih dejanj 108. in 109. členu kazenskega zakonika. Sodišče jim je izreklo stroge zaporne kazni: Šolarju 10 let, Fabijanu šest let, Suhadolniku dve leti, Pivkovi pa devet mesecev. Pri izreku kazni je sodišče kot oteževalno okoliščino upoštevalo Fabijanov in Šolarjev položaj profesorjev in vzgojiteljev mladine ter Šolarjevo »vsestransko sovražno razpoloženje proti NOG-ju«. Kot olajševalno okoliščino pa je sodišče pri Šolarju upoštevalo njegovo zdravstveno stanje, pri ostalih pa neoporečnost obtožencev, skrb za družine in »odkritosrčno priznanje«. Pri izreku kazni pa sodišče ni upoštevalo dejstva, da je bil Šolar od konca leta 1944 interniran v Dachau.⁶⁴⁵

642 ZAL, LJU 85, šk. 588, Kz 214/52. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 5. 9. 1952.

643 ZAL, LJU 85, šk. 588, Kz 214/52. Sodba Vrhovnega sodišča RS v Ljubljani, 6. 7. 1995.

644 ARS, AS 1931, šk. 565. Šolar-Fabijan proces. Obtožnica Javnega tožilstva v Ljubljani, 19. 12. 1952.

645 ARS, AS 1931, šk. 565. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 30. 12. 1952.

SODNI PROCESI ZARADI OBTOŽB TERORIZMA

Kot so nakazali nekateri že predstavljeni politični sodni procesi, so oblasti kot najostrejše oblike protidržavnega delovanja razumele zlasti kazniva dejanja organizacije ilegalnih oboroženih enot, vohunjenja in sovražne propagande. Takšni sodni procesi bodisi v povezavi s politično in vojaško emigracijo bodisi z zahodnimi, po informbirojevskem sporu 1948 pa tudi z vzhodnimi obveščevalnimi službami, so v občutljivih povojnih letih prevladovali med političnimi delikti, zato jim bom v nadaljevanju namenil nekaj več prostora.

Za najostrejši primer protidržavnega delovanja in tudi najostreje kaznovano je veljalo organiziranje oz. delovanje ilegalnih oboroženih organizacij oz. »oboroženih band.«⁶⁴⁶ Skupaj naj bi delovalo okoli 35 takšnih skupin, ki so sodelovale s slovensko vojaško in politično emigracijo v begunskih taboriščih predvsem v Avstriji in Italiji. Največ ilegalnih organizacij je delovalo na Štajerskem in v Prekmurju (npr. Sernečeva, Škamličeva, Šajnovičeva, Markojeva, Palčkova skupina itn.).⁶⁴⁷ Samo v letu 1947 je bilo ujetih in ubitih 212 pripadnikov band, 575 pa je bilo

646 O tem glej: Čoh Kladnik, »*Za svobodo, kralja in domovino*«; Pučnik, *Iz arhivov tajne politične policije*, str. 148–162. Glej tudi: Premk, *Matjaževa vojska*.

647 Čoh Kladnik, »Bande«, str. 118–122.

aretiranih podpornikov, od katerih jih je bilo 533 obsojenih.⁶⁴⁸ Čoh-Kladnik navaja podatek, da je bilo med letoma 1945 in 1949 ujetih 512 članov ilegalnih skupin, v spopadih naj bi jih bilo ubitih 114, obsojenih pa je bilo 398 oseb. V istem obdobju je UDV aretirala 1325 podpornikov ilegalnih skupin, od teh jih je bilo 15 ubitih pri poskusu aretacije, 1310 pa jih je bilo obsojenih.⁶⁴⁹ Prvi sodni procesi so se začeli spomladi 1946, največ pa jih je bilo med letoma 1946 in 1948 pred Okrožnim sodiščem v Mariboru. Eden večjih je bil proces zoper Miodraga Mihajloviča ter 12 soobtoženih pred vojaškim sodiščem IV. armade v Mariboru.⁶⁵⁰ Naj omenim še sodni proces proti »Poklačevi bandi«, ki se je zgodil 13. in 14. oktobra 1947 pred Okrožnim sodiščem v Celju in na katerem so sodili 17 članom omenjene organizacije. Vsi so bili obsojeni na zaporne kazni s prisilnim delom od nekaj mesecev do 15 let. 4. in 5. februarja 1949 je pred senatom Okrožnega sodišča v Celju potekal sodni proces proti štirim članom politične organizacije GROM (Gorje razbojnikom – osveta morilcem). Med 12. in 15. julijem 1950 pa je v Celju potekal sodni proces proti Ivanu Laubiču – Palčku in trinajstim soobtoženim. Ivanu Laubiču in Francu Trebovcu je sodišče izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo, ostale pa je obsodilo na zaporne kazni v trajanju od dveh do 20 let.⁶⁵¹

Sodni proces proti Zdravku Rijavcu in 13 soobtoženim

Pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani se je zlasti med letoma 1947 in 1950 zvrstilo več sodnih procesov z obtožbami organiziranja ilegalnih band, še več pa je bilo sodnih procesov z obtožbami članstva in povezovanja z ilegalnimi oboroženimi enotami oz. nudenja pomoči njihovim pripadnikom. Izrečene kazni so bile pogosto zelo visoke.

648 Pučnik, *Iz arhivov tajne politične policije*, str. 162.

649 Čoh Kladnik, »Bande«, str. 123.

650 Prav tam, str. 124.

651 Mikola, *Sodni procesi na Celjskem*, str. 195–204.

Med 28. junijem in 3. julijem 1948 je npr. potekala glavna razprava proti 23-letnemu tekstilcu iz Sovodenj Zdravku Rijavcu, 20-letnemu avtomehaniku Stanku Kovaču, 23-letnemu kmečkemu delavcu Ivanu Pančurju, 35-letnemu uradniku Janezu Kegju, 28-letnemu delavcu Francu Sajovicu, 24-letni gospodinjki Angeli Jakoš, 30-letni gospodinjki Mariji Židan, 45-letnemu duhovniku iz Radovljice Ivanu Pavlinu, 41-letni perici Uršuli Pavčič, 50-letni posestnici iz Bizovika Katarini Korošec, 52-letnemu pleskarju Nikolaju Korošču, 56-letni perici Mariji Oblak, 25-letni delavki Nadi Lampič in 17-letni perici Pavli Bricelj. Obtožnica jih je bremenila, da so bili »*pripadniki zločinske organizacije, ki je delovala po navodilih vojnih zločincev iz t. i. salzburškega kraljevega komiteta in je bila v službi špijonaže nekih imperialističnih držav, vršila kazniva dejanja naperjena proti državni in ustavni ureditvi FLRJ, v namenu, da se s tem delovanjem z nasiljem odpravi obstoječi družbeni gospodarski red v državi in da se zopet vzpostavi protiljudska oblast politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva*«.

V treh točkah so bili obtoženi organiziranja oborožene tolpe posameznikov, ki so se skrivali pred oblastmi, ali amnestiranih domobrancev in jim omogočali prehajanje meje iz Avstrije. Poleg tega so bili obtoženi, da so organizirali vohunsko mrežo, zbirali podatke o gospodarskem in političnem stanju v državi in jih posredovali tujim obveščevalnim službam. V tretji točki jih je obtožnica bremenila, da so pripravljali načrte za različne teroristične aktivnosti. Tako naj bi pripravljali kraje, diverzantske akcije ter »*druga načrtna škodljivstva*«, s katerimi bi povzročali škodo na industrijskih napravah, prometnih in javnih zvezah. Poleg tega naj bi načrtovali akcije, s katerimi bi poskušali osvoboditi zaprte »*protiljudske elemente*« ter pripravljali atentat na poslanca ljudske skupščine LRS Franca Mojškerca.⁶⁵² Sodišče jim je ob koncu glavne razprave izreklo ostre kazni. Rijavcu, Kovaču, Pančurju, Kegju in Angeli Jakoš je bila dosojena smrtna

652 ZAL, LJU 58, šk. 502, Kz 424/48. Mapa Zdravko Rijavec. Obtožnica Javnega tožilca v Ljubljani, 28. 6. 1948.

kazen z ustrelitvijo (proti Rijavcu in Jakoševi sta bili izvedeni). Sajovic in Marija Židan sta bila obsojena na dosmrtni odvzem prostosti s prisilnim delom, ostali pa na odvzem prostosti s prisilnim delom od devetih mesecev do 19 let.⁶⁵³ Vrhovno sodišče LRS je nato najostrejše sodbe večinoma potrdilo.⁶⁵⁴

Kasneje je bilo vloženih več zahtev za varstvo zakonitosti. Vrhovno sodišče pa je predvsem zaradi nekonkretizacije kaznivih dejanj in številnih kršitev procesnega ter kazenskega prava 22. februarja 2001 razveljavilo obsodbe Marije Židan, Angele Jakoš, Ivane Pavlin, Uršule Pavčič, Katarine in Nikolaja Korošca, Marije Oblak, Nade Lampič in Pavle Bricelj. Zahteva za varstvo zakonitosti za Zdravka Rijavca pa je bila zavržena.⁶⁵⁵

Sodni proces proti Ivanu Kočevarju in 15 soobtoženim ter Milanu Štrumblju in trem soobtoženim

10. in 11. marca 1950 je potekala javna glavna razprava proti t. i. Kočevarjevi bandi. Delavce Gradisa 21-letnega Ivana Kočevarja, 20-letnega Alojza Luzarja, 19-letnega Slavka Žabkarja in Franca Cerarja, 20-letnega Janeza Zupančiča, 19-letnega Franca Amana, 22-letnega Bruna Štora, 18-letnega Cirila Vratanarja, 19-letnega Ivana Veseliča, 24-letnega Jožeta Adlešiča, 25-letnega Nikolaja Veseliča, 20-letnega Mirka Črničja, 24-letnega Jožeta Veseliča ter kmete 19-letnega Matijo Tkalčiča, 60-letnega Ivana in 56-letno Ano Veselič je sodišče spoznalo za krive, da so postali člani oborožene tolpe, ki je imela za cilj delovati v smeri »*nasilne zrušitve obstoječe državne ureditve v FLRJ*« in da so z namenom priključitve »*izdajalcem tudi v inozemstvu*« večkrat poskušali prečkati državno mejo z Avstrijo in Italijo. Težišče sodnega procesa je bilo na umoru aktivista Okrajnega ljudskega odbora Črnomelj Ivana Črničja, ki je takrat

653 ZAL, LJU 58, šk. 502, Kz 424/48. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 3. 7. 1948.

654 ZAL, LJU 58, šk. 502, Kz 424/48. Sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani, 13. 8. 1948.

655 ZAL, LJU 58, šk. 502, Kz 424/48. Sodba Vrhovnega sodišča RS, 22. 2. 2001.

po uradni dolžnosti sodeloval pri izvedbi obveznih odkupov lesa. 11. decembra 1949 so Črniča, tako beremo v obsodbi, »*po neki zabavni prireditvi v Adlešičih, na prigovarjanje nekaterih članov tolpe, Kočevar, Žabkar in Luzar sledili in dohiteli, nakar jih je Kočevar ustavil s pozivom ‚stoj‘, Luzar od Črniča odstranil ženo in svakinjo, Kočevar pa nato ustrelil Črniča v glavo, zaradi česar je Črnič obležal na mestu mrtev*«.

Sodišče je soudeleženi pri uboju aktivista izreklo visoke kazni odvzema prostosti s prisilnim delom. Najvišjo, 20 let, je dobil Kočevar kot storilec uboja, Luzar kot sotorilec 15 let, Žabkar pa 14 let. Ostalim so bile zaradi nagovarjanja k uboju ali nudenju pomoči članom združbe, pomoči pri pobegih ali zaradi opuščanja prijav kaznivih dejanj dosojene milejše kazni odvzema prostosti ali poboljševalnega dela.⁶⁵⁶ S sodbo Vrhovnega sodišča Republike Slovenije 9. aprila 1998 so bili Kočevar, Luzar, Žabkar, Cerar, Zupančič, Aman, Ivan Veselič, Štor in Vratinar oproščeni članstva v oboroženi tolpi in poskusov ilegalnih prehodov, ne pa tudi uboja aktivista. Zato so bile kazni naknadno spremenjene, in sicer Kočevarju na 13 let, Luzarju na 11, Žabkarju pa na devet let odvzema prostosti s prisilnim delom, Franc Cerar pa je bil sodelovanja pri uboju aktivista oproščen. Zahteve za varstvo zakonitosti za Jožeta Adlešiča in Mirka Črniča glede nagovarjanj k uboju, sta bili zavrženi.⁶⁵⁷

Pri obravnavanju umorov aktivistov ali uradnih oseb, ki so jih oblasti razumljivo obravnavale kot hudo obliko terorističnih dejanj, naj omenim še sodni proces zaradi uboja Jožeta Kužnika. Ta sodni proces se je zapisal v zgodovino kot zadnji, na katerem je bila izrečena (in izvršena) smrtna kazen zaradi političnega delikta. Gre za sodni proces proti štirim kmetom iz Male in Srednje Lipovce: 20-letnemu Mihaelu Štrumblju, 28-letnemu Francu Zupančiču, 20-letnemu Alojzu Uršiču in 19-letnemu Slavku Štrumblju. Odvil se je 10. novembra 1950.⁶⁵⁸ Ljudska

656 ZAL, LJU 85, šk. 540, Kz 146/50. Mapa Ivan Kočevar in soobtoženi. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 12. 3. 1950.

657 ZAL, LJU 85, šk. 540, Kz 146/50. Sodba Vrhovnega sodišča RS, 9. 4. 1998.

658 ZAL, LJU 85, šk. 562, Kz 532/50. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 10. 11. 1950.

pravica je v članku z naslovom »*Morilci aktivista Kužnika obsojeni*« takole pospremila proces: »*Včeraj je bila v veliki porotni dvorani pred senatom okrožnega sodišča v Ljubljani javna razprava proti skupini morilcev, ki so letos v septembru na zverinski način umorili Jožeta Kužnika iz Lipovca, aktivista in člana KO OF Ajdovec v Suhi Krajini.*

Že dalj časa je bil Kužnik kot delaven in zaveden odbornik krajevnega odbora OF in kot sodelavec ljudske oblasti na poti omenjenim špekulantom in črnoborzijancem. Štrumbelj in Zupančič, oba bivša belogardista, po osvoboditvi nista popustila v svojem sovraštvu do ljudske oblasti. Že leta 1946 sta se pogovarjala, da bi bilo dobro odstraniti Kužnika, ki je ‚partizanski človek‘ in pomaga krajevemu odboru predvsem pri gospodarskih nalogah.

V nedeljo, 3. septembra, sta svoj zločinski naklep uresničila. Potem, ko so bili vsi trije zjutraj v cerkvi pri maši, so se zvečer dogovorili, da bodo Kužnika ubili. Uršič se je prostovoljno priključil Štrumblju in Zupančiču, vsi trije pa so bili čez dan v Kužnikovi družbi pri nakladanju peska in drv. Ko so videli, da se Kužnik vrača domov, so ga prehiteli po bližnjicah čez njive ter počakali v zasedi v gozdčku nad Lipovcem. Tam so si v skladovnici drv poiskali primerna polena in prežali na prihod svoje žrtve. Ko se jim je Kužnik približal, je prvi planil nadenj Zupančič ter ga s strahovitim udarcem pobil na tla, nato pa so mu s poleni razbili glavo in nalomili rebra. Po tem zverinskem mučenju je Štrumbelj poslal Zupančiča in Uršiča v vas po nosila, da bi mrtvega Kužnika odnesli v precej oddaljeno globoko kraško jamo. Ker sta se vrnila brez nosil, so odvlekli pokojnika v približno 200 metrov oddaljeno jamo, ga vrgli vanjo in nametali nanj kamenja. Zatem so si hladnokrvno prižigali vžigalice in drug drugemu svetili, da bi odstranili krvave madeže z obleke, potem pa so se razšli.

Obtoženci so se zaman skušali izgovarjati za svoj ogabni zločin s pijanostjo in izmikanjem, da ‚se ne spominjajo‘ posameznih podrobnosti podlega dejanja. Jalovi so bili izgovori,

da so hoteli Kužnika samo ‚zastrašiti‘, ker je udarce po nesrečni žrtvi slišal celo kmet pred svojo skoraj 200 metrov oddaljeno hišo. Na Štrumbljevo izredno krutost kaže tudi izjava, ki jo je dal Zupančiču in Uršiču, ko sta se vrnila brez nosil iz vasi, da ‚Kužnik še malo diha, pa bo že boljši‘. Da sta se z Zupančičem navadila zločinov v času, ko sta strahovala kot legista in belogardista poštene ljudi v Suhi krajini in na Dolenjskem, pa kažejo tudi njune besede: ‚Midva sva takih stvari že navajena. Uršič se bo pa še navadil.‘ Po umoru so se namreč dogovorili, da bodo o vsem molčali in tajili vsako krivdo. Njihovo zakrknjenost slika tudi načrt, da so hoteli na jamo, kamor so zakopali Kužnika, položiti crknjenega psa, ki naj bi slučajno mimoidočim ljudem odvrčal sum zaradi smradu razkrajajočega se trupla.

Po končanem zaslišanju prič je javni tožilec v daljšem govoru prikazal zločinsko ozadje sovraštva, lažnivo moralo in skrajno pokvarjenost obtožencev, ki se niso ustrašili grozovitega umora poštenega človeka. Kužnik je od začetka sodeloval v NOV, trpel v koncentracijskem taborišču in po osvoboditvi aktivno delal za ljudsko oblast in naš napredek. Poudaril je, da so prvi trije obtoženci do skrajnosti sovražni in nevarni našemu družbenemu obstoju, razen tega pa nepoboljšljivi ter zahteval zanje najstrožjo kazen. Množica ljudstva je njegove zahteve pozdravila z dolgotrajnim ploskanjem, nakar so govorili branilci obtožencev.

Ob osmih zvečer je sodni senat razglasil sodbo. Zaradi storjenih dejanj, ki pomenijo največjo nevarnost za družbo, ter zaradi brezobzirne krutosti in surovosti zločina sta bila obsojena: Miha Štrumbelj in Franc Zupančič na smrt z obešenjem, trajno izgubo državljanskih pravic in zaplembo vsega premoženja, Alojz Uršič na dosmrtni odvzem prostosti in trajno izgubo državljanskih pravic, Slavko Štrumbelj pa na štiri leta odvzema prostosti s prisilnim delom. Ljudstvo je strogo in pravično sodbo z zadovoljstvom pozdravilo.⁶⁵⁹

659 *Ljudska pravica*, 12. 11. 1950.

Sodna procesa proti Matiji Žavbiju in osmim soobtoženim ter Janezu in Ani Marinšek

Ostro so sodišča kaznovala tudi kakršno koli podpiranje članov ilegalnih oboroženih enot oz. podpiranje posameznih »banditov«. Tak je bil npr. sodni proces proti večinoma kmetom iz Raven in Zavrha, 25-letnemu Matiju Žavbiju, 20-letnemu Andreju Toninu, 21-letni Antoniji Sušnik, 49-letni Ivani Podbevšek, 32-letnemu Antonu Kuharju, 34-letnemu Martinu Matjaniju, 48-letni Franciški Podbregar, 26-letni Angeli Vider in 27-letnemu Ivanu Pečarju. Pooblaščenstvo UDV za kamniški okraj je 6. februarja 1948 predložilo javnemu tožilstvu za okrožje Ljubljana kazensko prijavo, ki jih je bremenila, »da so v letu 1947 in 1948 podpirali bivšega domobranca in oboroženega bandita Staneta Kosmatina,⁶⁶⁰ kateri se je izdajal za križarja in teroriziral mirno prebivalstvo, ob enem pa je vršil propagando proti sedanjim ljudski oblasti, in sicer z nudenjem hrane in prenočišč, kljub temu, da so oni vedeli, da se skriva pred organi ljudske oblasti«. Najostreje je tožilstvo obremenilo Žavbija, »saj naj bi mu Kosmatin toliko zaupal, da mu je izročil pištolo Baretto, katero je potem hranil doma, ali pa jo je nosil s seboj«. Poleg tega pa naj bi skupaj z Andrejem Toninom izvedel akcijo v vasi Zavrh, kjer so ukradli »20 kg masti, 9 kg suhega svinjskega mesa in 10 litrov žganja«. Ivan Pečar, prav tako nekdanji pripadnik Slovenskega domobranstva, je bil obtožen, da je po koncu vojne pobegnil na Koroško, nato pa se je po vrnitvi sredi februarja 1948, ko je ilegalno prekoračil mejo iz Avstrije v Jugoslavijo, skrival pri Angeli Vider v Županjih Njivah. V trenutku, ko so ga poskušali zajeti organi UDV, »se je mislil skriti in je že skočil pod posteljo, katera pa je bila prenizka«. ⁶⁶¹

19. maja 1948 so bili po opravljeni glavni razpravi obtoženi spoznani za krive, da so podpirali in postali pomagači

660 Stane Kosmatin je bil desetnik Slovenskega domobranstva. Po vojni je pobegnil na Koroško in bil predan jugoslovanskim oblastem ter bil nato prepeljan na Teharje, od koder je pobegnil. Ob poskusu aretacije je bil ustreljen.

661 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 300/48. Mapa Matija Žavbi in soobtoženi. Kazenska prijava UDV, 6. 2. 1948.

oboroženega bandita »z namenom, da bi se z nasiljem zrušila in spravila v nevarnost obstoječa družbena ureditev FLRJ«. Vsi so kazniva dejanja »v glavnem priznavali«, svojo krivdo pa poskušali zmanjšati s tem, »da so slikali Kosmatina kot pijanskega tipa, ki je bil vsega zmnožen. Bil je oborožen s puško, pištolo in bombami ter pripravljen na vse, samo ne na to, da bi se vdal. Grozil je s smrtjo tistemu, ki bi ga izdal.« Obsojeni so bili na ostre kazni. Matija Žavbi je dobil 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom, Andrej Tonin 17 let, Antonija Sušnik 11 let, ostali pa so bili obsojeni na odvzem prostosti s prisilnim delom od petih do devet let. Ob izreku kazni je sodišče kot oteževalno okoliščino upoštevalo »resno ogrožanje državnih interesov«. Olajševalne okoliščine pa so bile priznanje, nekaznovanost in skrb za družine.⁶⁶² Po vložitvi zahtev za varstvo zakonitosti je 8. marca 2010 Okrožno sodišče v Ljubljani Žavbija, Tonina, Sušnikovo, Podbevškovo, Kuharja, Matjana, Podbregarjevo in Angelo Vider oprostilo obtožb. V utemeljitvi je sodišče navedlo več kršitev kazenskega postopka, nekonkretizacije dejstev in okoliščin, pomanjkanje dokazov kazenske odgovornosti itn.⁶⁶³

Kmeta iz Strahinja 72-letni Janez in 55-letna Marija Marinšek pa sta bila 29. aprila 1948 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani obsojena na 10 oz. 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Spoznana sta bila za kriva, da sta od pomladi 1946 do svoje aretacije novembra 1947 na svojem domu v Strahinju podpirala »organizirane bandite in špijone, ki so prihajali oboroženi iz Avstrije v FLRJ pod vodstvom njenega sina Janka, s tem, da sta jim dajala na svojem domu zavetišče in hrano ter sta jim omogočala sestajanje s špijoni v FLRJ, ki so za bando zbirali poročila o vojaškem, političnem in gospodarskem položaju v FLRJ«. Ob odmeri kazni je sodišče upoštevalo oteževalno dejanje, »ki bi utegnilo spraviti v nevarnost državne koristi«. Kot olajševalno okoliščino pa je upoštevalo njuno visoko starost.⁶⁶⁴

662 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 300/48. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 19. 5. 1948.

663 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 300/48. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 8. 3. 2010.

664 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 304/48. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 29. 5. 1948.

SODNI PROCESI ZARADI OBTOŽB VOHUNJENJA IN SOVRAŽNE PROPAGANDE

Sodni proces proti Črtomirju Nagodetu in 14 soobtoženim⁶⁶⁵

Poleg obtožb organiziranja oz. podpiranja ilegalnih obo-roženih enot so se zelo pogosto pojavljale, v določenih obdo-bjih pa celo prevladale, tudi druge oblike političnih deliktov. V tem delu se bom osredotočil predvsem na kazniva dejanja vohunjenja in sovražne propagande. S takšnimi obtožbami je oblast nastopila mdr. tudi zoper politične nasprotnike znotraj nekdanje OF.

Za enega izmed najodmevnejših političnih sodnih procesov nasploh, ki ga je nekdo označil za enega »izmed najtežjih in najobširnejših, kar se jih je vršilo v Ljubljani«,⁶⁶⁶ je veljal t. i. Nagodetov sodni proces. Na njem se je med 29. julijem in 18. avgustom 1947 pred senatom Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani poleg Črtomirja Nagodeta zvrstilo še 14 članov Stare pravde⁶⁶⁷

665 O tem procesu glej obsežno študijo Jeraj in Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*.

666 ARS, AS 1931, šk. 587, št. dok. 3020–2023. Nagodetov proces. Komentarji k procesu – izredno poročilo, 9. 8. 1947.

667 Stara pravda je bila ilegalna organizacija liberalno usmerjenih slovenskih izobražencev, zagovornikov socialnih reform in naslonitve na SZ. Nastala je maja 1941, avgusta so njeni

(Ljubo Sirc, Leon Kavčnik, Boris Furlan, Zoran Hribar, Angela Vode, Metod Kumelj, Pavla Hočevnar, Svatočluk Zupan, Bogdan Stare, Metod Pirc, Vid Lajovic, Franjo Sirc, Elizabeta Hribar in Franc Snoj), ki so se v novi ureditvi zavzemali za večstrankarsko demokracijo in so nasprotovali monopolu partije. Obtožnica je Nagodetovo skupino bremenila poskusa ustanavljanja legalne opozicije protiljudski oblasti, sodelovanja s tujimi obveščevalnimi službami, povezovanja s sovražno emigracijo in netočnega prikazovanja razmer v Sloveniji (Jugoslaviji) v tujih časopisih. 12. avgusta 1947 so bili na režiranem in močno publiciranem procesu Nagode, Furlan in Franjo Sirc obsojeni na smrtno kazen (usmrčen je bil le Nagode), drugi pa na daljše zaporne kazni s prisilnim delom. Ker pa je Nagodetov sodni proces, podobno kot Rupnikov sodni proces, že dobro obdelan,⁶⁶⁸ bom tudi ta sodni proces prikazal na podlagi zanimivih agenturnih poročil o komentarjih javnosti.

V arhivskem gradivu Nagodetovega sodnega procesa sta ohranjeni dve mapi zbranih poročil o komentarjih javnosti, ki nam ponujajo zanimiv vpogled v miselni svet navadnih ljudi. Iz njih lahko razberemo, kaj je oblast zanimalo in kako so ljudje razmišljali. Lahko ločimo tiste, ki so brez pomisleka zaupali dobro naoljenemu propagandnemu stroju, in tiste, ki so dvomili v upravičenost uporabe represije. Lahko opazimo razliko med tistimi, ki so premgli višjo stopnjo oporečniške miselnosti, in tistimi, ki so sprejeli in ponotranjili temeljne vrednote sistema ter njegova pravila in v njem tudi aktivno sodelovali. S tem lahko dojamemo, kakšen vpliv je imela represija na osebno življenje prebivalcev, kaj so v resnici mislili in čutili in ne nazadnje, s takšnim metodološkim pristopom ponudimo običajnim ljudem možnost, da sami spregovorijo o dogodkih v preteklosti.

člani vstopili v OF, v začetku leta 1942 pa zaradi sporov glede odnosa do legitimne vlade in četniškega gibanja v Srbiji izstopili.

668 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*; Sirc, *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*; Vodopivec, *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev*; Vode, *Skriti spomin*; Kavčič, *Nagodetov proces*.

Obtoženci na Nagodetovem procesu poslušajo obtožnico. Ljubljana, 2.8.1947.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

V prvi skupini dokumentov je 17 poročil, ki se nanašajo na obdobje aretacij konec maja in v začetku junija 1947. Oblast je zlasti zanimalo, kakšno je bilo mnenje ljudi o aretacijah, kakšni naj bi bili po mnenju javnosti vzroki zanje, število aretiranih itn. Pretežni del dokumentov potrjuje splošno ugoden odziv na aretacije Nagodetove skupine. Tako npr. neki anonimni agent poroča, »da o aretaciji dr. Nagode-ta in ing. Kavčnika ni posebnih govoric, ker je pač bil Nagode že pred komisijo za čistko, Kavčnik pa malo časa na univerzi, ker je bil industrialec. O dr. Furlanu pa pravijo, da je pač bil anglofil, pa je gotovo še kaj drugega imel z njimi.«⁶⁶⁹ Agent Jure je opazoval literarne kroge in poročal, »da se zelo povoljno izražajo o zadnjih aretacijah s komentarjem, da je bil že zadnji čas, da se je nesramno plavogardističnemu elementu stopilo na prste«.⁶⁷⁰

Najostrejšje odzive zoper aretirane najdemo v skupinskih resolucijah, katerim Ljubo Sirc odreka verodostojnost s tem, ko

669 ARS, AS 1931, šk. 590, 1. Nagodetov proces. Vesti o aretacijah, 3. 6. 1947.

670 ARS, AS 1931, šk. 590, 5-7. Poročilo UDV, 31. 5. 1947.

pravi, »da so v resnici po vsej Sloveniji imele različne organizacije sestanke, na katerih so obsojence prikazali kot zločinske pošasti in nato sprejeli resolucije, ki so zahtevale hude kazni. Mnogo naših sorodnikov in prijateljev se je znašlo v težkem položaju, ko so morali biti na sestankih, na katerih je govornike žejalo po naši krvi.«⁶⁷¹ V teh resolucijah, ki so jih pošiljali državnemu tožilstvu, npr. beremo, da je članstvo sindikalne podružnice pri Upravi cest Mestnega ljudskega odbora Ljubljana na množičnem sestanku »z zgražanjem obsodilo zločine Nagodetove špijonske skupine proti delovnemu ljudstvu in državi. Napram izrodkom, ki so težko preizkušenemu slovenskemu narodu izdajalsko pripravljali novo okupacijo in kapitalistično suženjstvo, naj se uporabijo naši zakoni z vso ostrojstjo. Želeli so svojemu narodu smrt, zato naj jih same doleti.«⁶⁷² Podobno ostro so nastopili na množičnem sestanku člani sindikalne podružnice Državnega zavoda za socialno zavarovanje – Podružnica Ljubljana z resolucijo: »V dobi 5-letnega plana, ko se vsi narodi Jugoslavije z vsemi silami bore za obnovo in gospodarsko osamosvojitve svoje domovine, se nahaja pred sodiščem skupina izdajalcev, plačanih hlapcev domače in tuje reakcije, skupine vohunov in hujskačev na novo vojno. /.../ Nikomur ne bomo dopustili, da bi s podlim rovarjenjem doma in v inozemstvu rušil to, kar je bilo priborjeno s tolikimi žrtvami in plačano s potoki krvi. Zahtevamo najstrožjo kazen za vse one, ki ovirajo naše miroljubno ljudstvo v svojem delu na obnovi in graditvi boljše bodočnosti, za vse one, ki skušajo zanetiti novo bratomorno vojno in prodati svojo domovino tujim imperialistom.«⁶⁷³

Le peščica poročil izkazuje odprto in javno neodobravanje delovanja oblasti. Tako je neki anonimni agent ob obisku Gluhonemnice v Ljubljani, kjer je bil zaposlen Kumelj, izvedel, da se »na gluhonemnici precej razburjajo«. Dodal je, da sta

671 Sirc, *Med Hitlerjem in Titom*, str. 346.

672 ARS, AS 1931, šk. 590, 23. Zveza delavcev in nameščencev občinskih podjetij, Ljubljana, 13. 8. 1947.

673 ARS, AS 1931, šk. 590, 22. Zveza uslužbencev zdravstvenih in socialnih ustanov, Ljubljana, 12. 8. 1947.

bila glasna zlasti dva učitelja, ki sta trdila, »da stranke morajo obstajati, da si mora intelektualec-strokovnjak ustvariti svoje stališče«.⁶⁷⁴ Če so se ljudje bali javno kritizirati dogodke, pa lahko negodovanje in nelagodnost zaslutimo iz njihovih reakcij. Anonimni agent poroča, da je bila skupina intelektualcev v gostilni Mrak »zaskrbljena in so sklenili, da se nekaj časa ne bodo več sestajali pri Mraku, ampak na njih privatnih stanovanjih«.⁶⁷⁵ Podobnega mnenja je bil tudi neki odvetnik, ko je dejal, »da nima smisla sedeti po gostilnah in politizirati in da to dokazujejo aretacije po Mirju«. Nekdanji industrialec se je aretacij tako ustrašil, da je »zažgal vse svoje ameriške revije, ki jih je posedoval doma«. Velik preplah je nastal tudi na univerzi zaradi aretacije dr. Furlana, na splošno pa naj bi aretacije vplile ljudem »malo strahu v kosti«.⁶⁷⁶

Da so bile aretacije izvedene brez vnaprejšnjih opozoril in brez širše propagande, izkazujejo nasprotujoča si mnenja o številu aretiranih in vzrokih aretacij. Tako je nekdanji jugoslovanski kapetan v družbi izjavil, »da je bilo do sedaj aretiranih cca. 80 dijakov in profesorjev na ljubljanski univerzi.« Agent, ki je prisluškoval skupini članov kluba »Rotary« v gostilni Banka na Šmartinski cesti, je poročal, »da je zapletenih cca. 80 ljudi v špijonažo, od tega 70 študentov«. V poročilu z dne 31. maja 1947 agent zapiše številko 180,⁶⁷⁷ neki frančiškanski vratar pa je celo povpraševal, »da li je resnica o vesti aretacije 800 ljudi iz ministrstev«.⁶⁷⁸

Še pesterješe so bile špekulacije o vzrokih aretacij. Neki odvetnik je npr. menil, da naj bi bil »vzrok vlom pri Stantetu, bivšemu javnemu tožilcu, kjer so bili odnešeni vsi akti nanašajoči se na ljudi, ki jih je obsodil na smrt«. Ženo industrialca Hribarja in osem drugih oseb naj bi aretirali, ker so se »kretali v družbi

674 ARS, AS 1931, šk. 590, 1. Vesti o aretacijah, 3. 6. 1947.

675 ARS, AS 1931, šk. 590, 5–7. Poročilo UDV, 31. 5. 1947.

676 ARS, AS 1931, šk. 590, 10–11. Poročilo z dne 4. 6. 1947. Komentarji na zadnje aretacije.

677 ARS, AS 1931, šk. 590, 5–7. Komentarji o aretacijah, 31. 5. 1947.

678 ARS, AS 1931, šk. 590, 13. Raport, 5. 6. 1947.

francoskega konzula. /.../ Vzrok aretacij je sabotaža.«⁶⁷⁹ Nek profesor je nasprotno domneval, »da o špijonaži ni govora, ampak so aretacije le pretveza iznebiti se ljudi, nevarnih kot politična grupa«. Glede Branke Hribar se je domnevalo, »da je po nedolžnem zaprta in le radi tega, ker je Croix zaljubljen vanjo, a se ga otepa. Same aretacije pa naj bi bile v zvezi s predvidenim beograjskim pučem 1. maja.«⁶⁸⁰ Še eno poročilo v zvezi z aretacijo Branke Hribar navaja, da skušajo »iz ljubavne štorije napraviti špijonažo«. Nekaj poročil se nanaša na Angelo Vode. Upokojenka Tobačne tovarne je tako povedala: »Je že hotela na krščanski podlagi kaj kje politično delati.« Druga pa je dejala, da je Vodetova ob poskusu organiziranja krščanskega socializma pač »padla notri«. Neki župnik je bil nad aretacijo Nagodeta silno presenečen, saj je po njegovem mnenju le-ta sodeloval pri vprašanih Primorske in Koroške, tako »da je bil absolutno na liniji, posebno še, ker je izobešal ,komunistično zastavo«.«⁶⁸¹ Agent Gorjanc pa je med debato v pisarni Kompore slišal, »da je popolnoma razumljivo, da se take ljudi kliče na odgovor za taka dejanja, za katera bi jih klicala vsaka država.«⁶⁸²

V drugem sklopu komentarjev javnosti je 32 poročil, ki se nanašajo na obdobje sodnega procesa, ki je potekal med 31. julijem in 19. avgustom 1947. Ta so vsebinsko bogatejša in podrobnejša ter pokrivajo širši spekter opazovanih posameznikov ali skupin in tem. Glede na to, da je šlo za spektakularni proces z obsežno propagandno dejavnostjo oblasti, so bili agentje precej pozorni na to, kako jih spremlja javnost. Iz analize poročil lahko sklepamo, da je bil proces dobro propagiran in da je oblasti uspelo uspešno mobilizirati zanimanje množic za ta proces. Pogosto se namreč ponavljajo trditve, »da je Nagodetov proces po vsem terenu vzbudil predmet najbolj žive diskusije in zanimanje, kar ga je do sedaj sploh bilo

679 ARS, AS 1931, šk. 590, 5-7. Poročilo UDV, 31. 5. 1947.

680 ARS, AS 1931, šk. 590, 6. Komentarji o aretacijah, 31. 5. 1947.

681 ARS, AS 1931, šk. 590, 10-11. Poročilo, 4. 6. 1947. Komentarji na zadnje aretacije.

682 ARS, AS 1931, šk. 587, 2969.

pri sodnih procesih.«⁶⁸³ Vedno živahnejše komentiranje opaža na terenu med ljudmi tudi agent, ki navaja, »da so na masovnem sestanku terena Rožna dolina ljudje ostro obsodili obtožence.«⁶⁸⁴ Agent Pipa Jane poroča: »Kamorkoli pridem ali v gostilno ali kam drugam, povsod ljudje razpravljajo o procesu.«⁶⁸⁵ Drug agent ugotavlja, da je zanimanje za proces razvidno iz tega, »da v knjižnem zavodu, kjer se prodaja dnevno časopisje, pokupijo prebivalci vsakodnevno vse časopise, dočim jih je pred tem veliko ostajalo, sedaj pa jih dnevno primanjkuje.«⁶⁸⁶ Samo v dveh poročilih najdemo pomanjkljivo zanimanje za proces, ko agent zapiše, »da ljudstvo še ni v zadostni meri seznanjeno s procesom Nagode in ostalih. Vzrok temu je, da se po politični liniji ljudstvu ni še ničesar tolmačilo, kakor tudi zato, ker ljudstvo po vaseh ni naročeno na časopisje.«⁶⁸⁷ Podobno potrjuje odgovor na depešo z dne 4. avgusta 1947, kjer sporočajo, »da je zanimanje za proces na terenu v splošnem nezadovoljivo kljub temu, da so se vršile predpriprave za to, od strani CK KPS potom vseh organizacij.«⁶⁸⁸

Večina poročil vsebuje pozitivne odzive na proces. Tako agent poroča, »da je splošno mnenje naših ljudi dobro in z odobravanjem sledijo naši razpravi.«⁶⁸⁹ In zopet v drugem poročilu: »Večina ljudi gleda pozitivno in so nad samim potekom razprave zadovoljni«. Isti agent je med opazovanjem ljudi na trgu poročal, »da se je v splošnem videlo zadovoljstvo in zanimanje.«⁶⁹⁰

Najostrejša stališča do obtoženih po pričakovanih najdemo v delavskih krogih. Delavci Prehrane, ki so obtožence označevali za »bandite«, so menili, da so imeli zveze z notranjim in drugimi ministrstvi, da pa je UDV »samo čakala in v pravem času zagrabila«. Nadalje je iz še nekaj opazk in vzklikov »Ozna

683 ARS, AS 1931, šk. 587, 2981. Izredno poročilo o procesu proti Nagodetu in ostalim ter zadržanje ožjih pristašev Pirc Metoda.

684 ARS, AS 1931, šk. 587, 2983. Izredno poročilo o procesu, 2. 8. 1947.

685 ARS, AS 1931, šk. 587, 3007. Poročilo, 6. 8. 1947.

686 ARS, AS 1931, šk. 587, 2997. Izredno poročilo UDV za Slovenijo, 5. 8. 1947.

687 ARS, AS 1931, šk. 587, 2996. Poročilo o komentarjih na proces, Nagode in ostali, 5. 8. 1947.

688 ARS, AS 1931, šk. 587, 2997. Izredno poročilo UDV za Slovenijo, 5. 8. 1947.

689 ARS, AS 1931, šk. 587, 2976. Komentarji k procesu – izredno poročilo, 2. 8. 1947

690 ARS, AS 1931, šk. 587, 2993. Izredno poročilo – Komentar na razpravo Nagodeta in njegove skupine.

je naša« moč zaznati povečano podporo oblastnim organom, pa tudi elemente razredne nestrpnosti: »Vidiš, kaj je inteligenca, ti so proti nam. Šele na novo vzgojena inteligenca bo za nas«. ⁶⁹¹ Težke besede so padale v debati pri nekem brivcu: »Volk je samo dlako spremenil, ostal pa je volk. Naša oblast je dala inteligenци dovolj lep položaj, pa se rajši poslužuje ameriških dolarjev in angleških funtov, kot da bi služili narodu. Za to je potrebna ostrejša kazen kot za zapeljane domobrancel«. ⁶⁹² Tudi v delavnici Letov v Dravljah je delavstvo ugotavljalo, »da je pravilno, ker je samo gospoda pred sodiščem«. ⁶⁹³

Odzivi med inteligenco so bili pestrejši. Od povečanega zanimanja, nelagodnosti, strahu do pomilovanja obsojenih, kakor tudi ostrih obsodb. »Vsekakor se opaža pri ljudeh s širšim obzorjem napeto pričakovanje in zasledovanje poteka razprave.« Agentka Iva, ki se je ukvarjala s skupino okrog Metoda Pirca, poroča, da je »med vsemi njegovimi pristaši in somišljeniki veliko preplašenje, predvsem in prvič zaradi tega, ker so bili klicani na UDV, drugič pa so v celoti zelo začudeni, zakaj obtoženci na procesu toliko govorijo, priznavajo in razkrinkujejo /.../ in da jih je škoda, ker so odkriti in na procesu še toliko bolj, ker je to inteligenca in da so to edini oz. da so postali žrtve v borbi za svobodo«. ⁶⁹⁴ Neki inženir jih je ostro obsojal: »Proces jih je osmešil in jih napravil še bolj smešne, kot so bili sami. Le kako se morajo inteligentni ljudje lotiti takih neumnosti«. ⁶⁹⁵

Tudi med poročili, ki se nanašajo na inteligenco, najdemo odobravanja o delovanju oblasti: »Precej se govori med inteligenco o sposobnosti organizacije UDV, da izsledi take mreže in se ponekod pojavlja mnenje, da se pred temi ljudmi ne da skriti ničesar ter slično. Dajejo nekaka priznanja dobremu delovanju UDV-eja in da se v notranjosti države v borbi proti obstoječi

691 ARS, AS 1931, šk. 587, 2975. Komentarji k procesu – izredno poročilo, 1. 8. 1947.

692 ARS, AS 1931, šk. 587, 3006–3007. Izredno poročilo o komentarjih procesa UDV za Slovenijo, 7. 8. 1947.

693 ARS, AS 1931, šk. 587, 2975. Komentarji k procesu – izredno poročilo, 1. 8. 1947.

694 ARS, AS 1931, šk. 587, 2997. Izredno poročilo UDB za Slovenijo, 5. 8. 1947.

695 ARS, AS 1931, šk. 587, 3006–3007. Izredno poročilo o komentarjih procesa UDB za Slovenijo, 7. 8. 1947.

oblasti brez dobre pomoči iz inozemstva ne more in ni pričakovati uspehov upoštevajoč čuječnost omenjene organizacije.« ⁶⁹⁶

Nasplloh so mnenja o delovanju UDV precej pogosta, kar kaže na razširjenost njene prisotnosti in strahospoštovanje, ki ga je s svojo dejavnostjo povzročala. Tako lahko beremo poročilo, ki o Nagodetovi skupini pravi, »da so bili ti ljudje neumni, da so se igrali z OZNO, ko vendar ona vse ve o njih, celo njihove privatne medsebojne razgovore in bi bilo bolje, da so pili vsak svojo kavo, kakor pa vtikali nos v visoko politiko. OZNA je bolj sposobna, kakor vsaka druga ustanova (tudi Gestapo)«. ⁶⁹⁷ V drugem poročilo neka gospa pravi, »da dobro pozna OZNO, ona pusti ljudi, da se shajajo tudi celo leto, potem pa vse naenkrat zagrabijo«. Čeprav redkeje, najdemo tudi negativna mnenja o delovanju UDV. Tako je agentka Zora opazovala gospo, kako je v baru Nebotičnik zbadala mladega agenta UDV, češ da imajo ta bar odprt zgolj zato, »da vodijo kontrolo nad onimi, ki imajo preveč denarja in pa da se ljudje koljejo, ko pijejo to šmarnico«, ter dodala, »da so ljudje pri OZNI neinteligentni in moralno pokvarjeni ljudje«. ⁶⁹⁸

Omenili smo, da splošne ocene večinoma odobravamo proces. Ko pa opazujemo pogovore med dvema ali v manjših skupinah, pa lahko večkrat opazimo povečano neodobravanje do delovanja oblasti. To lahko kaže na dejstvo, da so se nekateri zavedali bistva procesa in okoliščin, niso pa želeli v javnosti o tem govoriti na glas. Tako neki agent navaja mnenje, »da je ta proces samo ,trik OZN-e', kurir Peter pa naj bi bil agent OZNE«, in »da je ta proces insceniran samo zato, da ponovno blati cerkev in duhovnike«. ⁶⁹⁹ Nekdanji policijski uradnik je menil podobno, »da so obtoženci že vnaprej obsojeni in je vse to le komedija za občinstvo in nepotrebno mučenje obsojencev pred kaznijo oz. izrekom obsodbe. /.../ Za njega je razprava le

696 ARS, AS 1931, šk. 587, 2981. Izredno poročilo o procesu proti Nagodetu in ostalim ter zadržanje ožjih pristašev Pirc Metoda.

697 ARS, AS 1931, šk. 587, 2991. Dnevni raport, II. odelenje II. odsek.

698 ARS, AS 1931, šk. 587, 3032. Izredno poročilo »Zora«, 14. 8. 1947.

699 ARS, AS 1931, šk. 587, 3028. Izredno poročilo o Joži Aljančiču.

propagandnega značaja, da se pokaže ljudstvu, da bo sodba danes res volja ljudstva.« Podobnega mnenja sta bila v pogovoru tudi dva intelektualca, ki sta se ob tem še spraševala o odmevih v tujem časopisju ter tuji javnosti in sta bila »prepričana, da to le še bolj očrnuje delovanje naših ljudskih oblasti in njihovo diskreditiranje v inozemstvu, kajti tako se le potrjuje teror, ki vlada pri nas«.700 Najpogosteje se pojavljajo mnenja, da je bila Nagodetova skupina politična opozicija, »ki pri volitvah ni mogla priti do izraza«.701 Nekdo se je razburjal, »da ta proces ne bi smel imeti vohunskega značaja, ker delo Nagodetove skupine sploh ni vohunstvo, ampak nadaljevanje politične borbe za osvoboditev Jugoslavije izpod komunizma-terorja. Pustili naj bi svobodo strank, da bi zavladata resnična demokracija, nikjer ni zapisano, da nam mora vladati komunizem, ta naj ostane v Rusiji, ker za Evropo ni zrel.« Ob vsem tem se je tako razburil, »da je postal že tako divji, da se ničesar ne boji, tudi če bi ga zaprli, bi jim svoje mnenje povedal v obraz«.702 Agentka Zora pa je podrobno zapisala mnenje nekega svojega sorodnika, ki je menil, »da se pod tem svinjskim komunizmom ne da živeti, da se nam vsem godi krivica, ki je svet še ni videl in da bomo kmalu vsi pocepali, če bo šlo še tako naprej, slabše kot sedaj nam itak nikoli še ni šlo. Ob vsem tem pa nova buržoazija uganja luksuz, ki ga svet še ni videl«.703

Glede mnenj o Nagodetovi skupini, o kateri je nameščenc uprave Vina-Sadje dejal, »da so bili ti ljudje že pred vojno pravi ,tiči' in anglofili in torej ni čudno, da so prišli tako daleč, da odgovarjajo pred sodiščem«,704 se največkrat in tudi najostreje obsoja glavnega obtoženca Črtomirja Nagodeta. Skupina intelektualcev je ob igranju taroka ugotavljala, »da je Nagode nekoliko prismojen, kljub temu pa bi ostal na pravi poti, če bi postal minister. Tako pa je kot užaljena veličina zašel na stran

700 ARS, AS 1931, šk. 587, 2976. Komentarji k procesu-izredno poročilo, 2. 8. 1947

701 ARS, AS 1931, šk. 587, 2971. Izredno poročilo UDV.

702 ARS, AS 1931, šk. 587, 3008–3009. Komentarji k procesu, izredno poročilo, 7. 8. 1947.

703 ARS, AS 1931, šk. 587, 3029–3032. Izredno poročilo »Zora«, 14. 8. 1947.

704 ARS, AS 1931, šk. 587, 3026–3027. Komentarji k procesu, 11. 8. 1947.

pota in potegnil za seboj še toliko drugih nesrečnikov /.../. Nagode je znan kot star prepirljivec in nergač, ki ni nikjer priljubljen.« Nekdo je celo menil, »da je hudoben človek in ,stremuh', skratka človek, ki je kljub nadarjenosti nekoliko omejen«. Družba pri Mraku je razpravljala, »da se čudi za te ljudi, posebno Nagodeta kot uni. prof., kakor tudi ostale, da so se spuščali v to in bili pri tem tako naivni, da so vodili dnevnik in zapiske o tem delu«.705 Agent Trošt je zapisal, da je knjigarnar iz pasaže Nebotičnika menil, »da je bil Nagode vedno zaletav, da se je vedno zaletaval v to ali ono stranko in da je imel stare spore z OF«.706 Spet drug pa je o Nagodetu ironično dodal: »Kako bo sodeloval z Angleži tisti, ki je ves pohabljen, ko nikdar nikamor ni šel, stanuje v Rožni dolini in ga dobro poznam. Tak naj ima veze z Angleži, beži no, beži.«707

Veliko pozornosti so posvečali agentje spremljanju komentarjev o delu sodišča, tožilstva, obrambe in zagovora obtožencev. Iz mnenj je moč razbrati, da so se ljudje zavedali dejstva, da je šlo za politično motiviran proces, v katerem je imela obramba težko nalogo. O obliki obtožnice je agent s psevdonimom Jože Mlinar zapisal, kako so se neki pravniki pogovarjali, da se jim »obtožnica ni dopadla s tehnične plati, kot je bilo po navadi v centralno-evropskem sistemu /.../. Zdi se, da je premalo koncizna. Torej obrazložitev prekratka, in sicer verjetno radi tega, da se karte branilcem ne pokaže.«708 Dr. Leskovic, zagovornik prof. Kavčnika, je glede senata dejal, »da ni slab, da so sami dobri juristi. Obtožnica, da je težka.« O delu obrambe je neki odvetnik ugotavljal, da je »ta proces izrazito politični, tako, da je vloga zagovornika težka,« in dodal, »pa kaj naj zagovornik, če vzamemo ta proces, tudi pove. Obtoženci priznavajo, obtožba bo zdržala in jo bo težko omajati. Če nič ne poveš v obrambo, si pri klientu in njegovih zanič, če pa kaj preveč poveš, si v nevarnosti

705 ARS, AS 1931, šk. 587, 3020–2023. Komentarji k procesu, izredno poročilo, 9. 8. 1947.

706 ARS, AS 1931, šk. 587, 2982. Izredno poročilo komentarji o procesu, 2. 8. 1947.

707 ARS, AS 1931, šk. 587, 2975. Komentarji k procesu-izredno poročilo, 1. 8. 1947.

708 ARS, AS 1931, šk. 587, 2969.

ti, zato je najbolje proč od takih razprav.«⁷⁰⁹ Agent Gorjanc je v gostilni poslušal debato, »da advokat ne more veliko pomagati, češ, da mu je že vnaprej določeno, kako daleč sme iti advokat v svoji obrambi.«⁷¹⁰ Nekdo drug pa je opozarjal, da »morajo biti advokati zelo previdni, ker so povsod pod nadzorstvom OZNE, bodisi na stanovanju, cesti in celo v stranišču.«⁷¹¹

V zvezi z zagovorom obtožencev je bilo prevladujoče mnenje, da so se slabo zagovarjali, saj v montiranih procesih niti ni moglo biti drugače. Agent Jože Mlinar je poročal, da »za obtožence pravijo, da je najbolj resno odgovarjal Kumelj in napravil vtis, da je najbolj resnično govoril. Dočim ostali zapadajo v nekako hysterijo.«⁷¹² Agent s psevdonimom Janko Črni je zapisal komentar nekoga, »da obtoženci vse priznavajo, ne taje skoraj nič, jim je pa tudi vse dokazano po dokumentih. Kot izgleda, so vse dobili in gre mreža verjetno naprej. Je pač tako, da pride vse na dan.« Dr. Leskovic je dejal, »da ima zelo težko stališče; prvič, ker je Kavčnik priznal, in drugič, ker ga obremenjujejo zaslišanja ing. Nagodeta«. Nagodetov zagovornik pa je rekel, »da ne ve, kaj bi iznesel v obrambo, ker so pri njem našli material, ki ga obremenjuje in s katerim je obtožnica dokazana.«⁷¹³ Agent Jože Mlinar je poročal o mnenju neke pravnice, »da stoji stvar za obtožence vsak dan slabše, kar je zelo mučno za branilce. Isti ne bodo mogli najti okolnosti, na kar bi lahko oslonili svoj obrambni govor. Obtožilnega materiala je toliko, da ga dotičnik, ki aktov že preje ni do podrobnosti preštudiral, silno težko drži v evidenci. Z vsakim dnem, pa ta material še narašča s priznavanjem obtožencev samih.«⁷¹⁴ Študent z ekonomske fakultete je v zvezi z zagovorom izjavil, »da ne more razumeti tega, da ti ljudje pri razpravi drug drugega obremenjujejo in izdajajo, ker to vendar ni bila nobena masovna stvar, ampak špijionska celica, kjer se

morajo zanesti drug na drugega, obnašajo se pa čisto otroče.«⁷¹⁵ Pri poslušanju razprave po zvočnikih pred sodiščem pa je agent ob zagovoru Furlana opazil in zapisal, da so se ljudje smejali na odgovore, nekdo pa je pripomnil, »da sedaj jeclja, preje pa ni jecljal, ko je vršil vohunsko službo.«⁷¹⁶

Ljudje so se pogosto spraševali, kakšne kazni bodo doletele obtožence. Skupina pri gostilni Mrak je bila mnenja, »da jih bo od te skupine kakih 5 obsojenih na smrt.«⁷¹⁷ Dr. Leskovic je glede izida procesa dejal, »da kot izgleda bode slab za večino obtožencev. Pričakovati je 4-5 smrtnih kazni.«⁷¹⁸ Agent s psevdonimom Peter Bratko je v družbi članov kluba »Rotary« slišal, »da obstoja nevarnost, da izgube glavo Nagode, Kavčnik in Hočvarjeva. Sicer pa stvar ne bo težka, ker ni bilo z ozirom na njihovo aktivnost nikakih posledic.«⁷¹⁹ Delavci pri podjetju Tkanina so predvidevali, da jih bo najmanj 6 obešenih ali ustreljenih.⁷²⁰ Janko Dolžan pa je v razgovoru z agentom dejal, da mu je »sin Branko (sodnik v lj) zaupal, da bosta obsojena na smrt samo dva, in sicer Nagode in Furlan. Vsi ostali pa bodo obsojeni na kazen zapora.«⁷²¹ Agent Janez Pipa v poročilu opisuje, kako je v ponedeljek na trgu pred sodiščem poslušal razpravo, nakar sta mimo prišli dve ženski s cekarji in je ena pribila: »Premalo jih potolčejo, kaj jih je sploh treba zasliševati – linčati jih je treba.« Druga pa je dodala: »Toliko krvi je preteklo, sina sem izgubila v partizanih, sedaj bi pa ti vragi še radi Angleže pripeljali.«⁷²² Da je pa »kri včasih lahko tudi voda«, dokazuje izjava brata enega izmed obtoženih, ko je dejal, »da bo brat dobil vrv, saj drugega tudi ne zasluži. Vsi moji bratje so enake propalice. Eden je bil od partizanov kmalu po osvoboditvi likvidiran na Gorenjskem.

715 ARS, AS 1931, šk. 587, 29884–1985. Raport IV. odseka II. odelenja, 4. 8. 1947.

716 ARS, AS 1931, šk. 587, str. 2993. Izredno poročilo – Komentar na razpravo Nagodetov skupine, 5. 8. 1947.

717 ARS, AS 1931, šk. 587, 3020–2023. Komentarji k procesu – izredno poročilo, 9. 8. 1947.

718 ARS, AS 1931, šk. 587, 2978–2979. Izredno poročilo o procesu, 2. 8. 1947.

719 ARS, AS 1931, šk. 587, 2971. Izredno poročilo UDV.

720 ARS, AS 1931, šk. 587, 2975. Komentarji k procesu – izredno poročilo, 1. 8. 1947.

721 ARS, AS 1931, šk. 587, 2987–2989. Izvlečki iz agenturnih poročil, Ljubljana, 5. 8. 1947.

722 ARS, AS 1931, šk. 587, 3006–3007. Izredno poročilo o komentarjih procesa UDB za Slovenijo, 7. 8. 1947.

709 ARS, AS 1931, šk. 587, 2978–2979. Izredno poročilo o procesu, 2. 8. 1947.

710 ARS, AS 1931, šk. 587, 3026–3027. Komentarji k procesu, 11. 8. 1947.

711 ARS, AS 1931, šk. 587, 2971. Izredno poročilo UDV.

712 ARS, AS 1931, šk. 587, 2969.

713 ARS, AS 1931, šk. 587, 2978–2979. Izredno poročilo o procesu, 2. 8. 1947.

714 ARS, AS 1931, šk. 587, 2983. Izredno poročilo o procesu, 2. 8. 1947.

Drugi je bil po osvoboditvi obsojen na devet let. Tretji je sedaj pred sodiščem in bo visel. Vsi so sodelovali z Italijani, Nemci in belimi.»⁷²³

Na drugi strani imamo mnenja ljudi, ki so ocenjevali, da obsojencev ne bodo doletele hujše kazni. Neki zdravnik z infekcijske klinike je bil mnenja, »*da ne bodo nobenega obsodili na smrt, češ, da nihče ni zakrivil takih zločinov, ampak je to samo otroška špijonaža*«. ⁷²⁴ Večkrat se pojavljajo mnenja, da se oblast ne bo upala ostreje kaznovati obsojencev zaradi pritiskov iz tujine. Tako je agentka Maruša poročala, da je neka šivilj izjavila, da »*si hiperinteligenco, ki je sedaj pred sodiščem, ne bomo upali obsoditi na smrt, ker ima na strani Anglijo, Francijo, Italijo in Ameriko. Saj se vidi kako smelo, izzivalno odgovarjajo, češ mi se prav nič ne bojimo*«. Tudi pri nekem uradniku pri železnini naletimo na mnenje, »*da se ne bodo upali naši obsoditi na smrt omenjene Nagodetovce, ker je lahko takoj vojna, saj so ti delali za Anglo-Američane in so od njih sedaj ščiteni*«. ⁷²⁵

Komentarji javnosti na primeru Nagodetovega procesa so eksemplaričen primer tega, kako je demonstracija sile komunistične oblasti preko izvedbe spektakularnega in dobro propagiranega političnega sodnega procesa vplivala na življenja in mišljenja običajnih ljudi. Zlasti splošne ocene in poročila predstavljajo dober vir za oris duha časa, saj agentje po vsej verjetnosti niso imeli pretirane potrebe po potvarjanju dokumentov. Domnevamo lahko, da so morala biti splošna poročila dokaj natančna in resnična, saj se je oblast tudi na njihovi podlagi odločala za nadaljnjo krepitev ali popuščanje represije. Zaradi večje verjetnosti poneverb pri poročilih, ki se nanašajo na posameznike ali manjše skupine, pa je potrebna večja previdnost.

⁷²³ ARS, AS 1931, šk. 587, 3025. Komentarji k procesu, izredno poročilo, 11. 8. 1947.

⁷²⁴ ARS, AS 1931, šk. 587, 2993. Izredno poročilo – Komentar na razpravo Nagodeta in njegove skupine.

⁷²⁵ ARS, AS 1931, šk. 587, 3000-3001. Izredno poročilo v zadevi procesa, 6. 8. 1947.

Sodni proces proti Antonu Turšiču in Emi de Dobbeleer

Na odmevnejše sodne procese so se navezovali drugi sodni procesi s podobnimi obtožbami. Uprava državne varnosti je npr. septembra 1947 zoper 35-letnega Antona Turšiča vložila predlog za postavitvev pod obtožbo. V prvi točki so ga obtoževali, da je bil »*po nalogu zločinca Rupnika v policijski službi na stražnici Breg-Trnovo, namestnik šefa pri oddelku zračne zaščite v Trnovem in kot tak v službi okupatorja*«. V drugi točki pa, da »*se je po osvoboditvi postopoma povezal preko obsojenega Zorana Hribarja v Nagodetovo špijonsko organizacijo in sicer tako, da je od obsojenega Hribarja sprejel in izvrševal sledeče naloge: prevzel vodstvo organizacije špijonske službe v Borovnici, pošiljal obtoženemu Hribarju politične in vojaške podatke, vršil po nalogu obsojenega Hribarja lažno sovražno propagando proti FLRJ ter s tem skušal vnesti v naše prebivalstvo nezadovoljstvo in razbijati enotnost slovenskega naroda*«. ⁷²⁶ V tem smislu je bila pripravljena obtožnica, v kateri je bil obtožen povzročitve kaznivih dejanj po osmi in deseti točki tretjega člena ZKLD. V obrazložitvi obtožnice je tožilec zapisal, »*da so obtožena kazniva dejanja dokazana z njegovim lastnim priznanjem in po zagovoru Zorana Hribarja v procesu proti Nagodetovi vohunski organizaciji*«. Podatki, ki jih je Turšič zbiral in pošiljal naprej, so bili podatki »*o JA, ter zato delovanje obtoženca vsebuje vse elemente vohunstva kajti, združeni in dopolnjeni s podatki, ki jih je Nagodetova vohunska organizacija dobila še od drugod, tvorijo važne vojaške tajnosti*«. V zvezi z organiziranjem vohunske mreže v Borovnici in okolici je tožilec zapisal, »*da se je Turšič sicer trudil, da bi si pridobil zaupnike in ustanovil v svojem kraju vohunsko organizacijo. Da mu pa to ni v celoti uspelo, je vzrok politična zrelost našega ljudstva, kar pa seveda njegove odgovornosti kot organizatorja vohunske mreže ne*

⁷²⁶ ZAL, LJU 85, šk. 472, Kz 588/47. Mapa Turšič Anton. Predlog za postavitvev pod obtožbo UDV, 9. 9. 1947.

zmanjša.« Obtoženi naj bi s tem že v času okupacije, posebno pa zdaj, pokazal, »da je sovražnik delovnega ljudstva in je zato tudi usmeril vse svoje delovanje v doseg cilja tujih imperialistov, ki je v tem, da bi zrušili obstoječo ustavno ureditev FLRJ«. ⁷²⁷ Po opravljeni javni ustni razpravi, ki je bila 11. oktobra 1947 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, je bil spoznan za krivega v obeh točkah obtožnice. Sodišče mu je izreklo kazen odvzema prostosti s prisilnim delom za dobo petih let. Olajševalni okoliščini, ki ju je sodišče upoštevalo ob izreku sodbe, sta bili priznanje in to, »da je bil obtoženec očitvidno od mladih nog vzgojen v klerofašističnem okolju, saj so trije njegovi bratje pobegnili ob osvoboditvi kot domobranci«. Obtežilne okoliščine pa so bile dalj časa trajajoče delovanje kaznivega dejanja in večkratna kvalifikacija kaznivega dejanja. ⁷²⁸ Iz zopora je bil Turšič izpuščen 28. julija 1952. ⁷²⁹ Prvotno sodbo je Temeljno sodišče v Ljubljani 30. aprila 1992 zaradi procesnih napak razveljavilo. ⁷³⁰

Na Nagodetov sodni proces se je navezoval še en izrazit primer sodnega procesa zaradi obtožb vohunjenja. Uprava državne varnosti je proti 49-letni Emi de Dobbeleer iz Novega mesta, sicer belgijski državljanke, 7. aprila 1948 javnemu tožilstvu za okrožje Ljubljana vložila predlog za postavitve pod obtožbo pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. V njem je Dobbeleerjevo obremenila povzročitve kaznivih dejanj v treh točkah, in sicer prvič, da je prišla avgusta 1946 v FLRJ kot vohunka tuje obveščevalne službe z namenom organiziranja obveščevalne mreže ter zbiranja podatkov o političnem in gospodarskem stanju v FLRJ. Z istim namenom naj bi se novembra 1946 povezala s člani Nagodetove organizacije, vohunskim centrom 101 v Avstriji in drugimi. Prijavili so jo tudi zato, ker naj bi »širila klevetniške vesti o FLRJ in prikazovala stanje v naši državi kot vladavino terorja in brezpravja«. ⁷³¹

727 ZAL, LJU 85, šk. 472, Kz 588/47. Obtožnica Okrožnega javnega tožilstva, 17. 9. 1947.

728 ZAL, LJU 85, šk. 472, Kz 588/47. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 11. 10. 1947.

729 ZAL, LJU 85, šk. 472, Kz 588/47. Potrdilo Okrožnega sodišča v Ljubljani, 1. 9. 1954.

730 ZAL, LJU 85, šk. 472, Kz 588/47. Sodba Temeljnega sodišča v Ljubljani, 30. 4. 1992.

731 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 310/48. Predlog za postavitve pod obtožbo UDV, 7. 4. 1948.

V tem smislu je tožilstvo oblikovalo obtožnico, v kateri je ugotavljalo, da je vse to potrjeno z delnim priznanjem obtoženke, z izjavami Pavle Hočevar in Zorana Hribarja ter drugimi ugotovitvami z Nagodetovega sodnega procesa. ⁷³² 5. maja 1948 je bila po opravljeni glavni razpravi spoznana za krivo, »da je kot vohunka tuje obveščevalne službe vršila zločinska dejanja, naperjena na to, da se spravi v nevarnost njena varnost na zunaj, ter odpravijo temeljne demokratske narodne in gospodarske pridobitve osvobodilne borbe, država pa pride v gospodarsko politično odvisnost od inozemstva«. Sodišče je v utemeljitvi zapisalo: »Obnova naše v pretekli vojni težko prizadete države in njen dokončni korak na poti v socializem je boleč trn v peti vse svetovne reakcije, ki nikakor ne more doumeti, da se jugoslovanski narodi hočejo na vsak način otresti kapitalističnega in imperialističnega varuštva kogarkoli in da hočejo iz lastnih moči zgraditi novo socialistično državo. Ko ti sovražniki vidijo, da se jim izmikajo njihove politične in gospodarske pozicije vsepovsod izpod nog, skušajo s skrajnimi in brezobzirnimi sredstvi preprečiti politični in gospodarski razvoj nove demokracije in minirati njih temelje. Izmed mnogovrstnih načinov, s katerimi skušajo rušiti obstoječo državno in družbeno ureditev teh držav, je tudi špijonaža vsake vrste. V ta namen se poslužujejo kot špijonov klavrnih preostankov domače reakcije, pošiljajo pa k nam tudi svoje agente, ki naj bi povezani z domačimi izdajalci zbirali važne podatke za doseg njih temnih ciljev.« Izrečena ji je bila smrtna kazen z ustrelitvijo. ⁷³³ Njeno pritožbo je Vrhovno sodišče LRS zavrnilo z obrazložitvijo, »da je obtoženka vršila vohunstvo ob zlorabljanju človečanske mednarodne organizacije Rdečega križa in da je kot vohunka zlorabljala gostoljubnost naše države«. ⁷³⁴ Kljub temu je bila 4. avgusta 1948 amnestirana, smrtno kazen pa je nadomestil odvzem prostosti s prisilnim delom za 20 let. ⁷³⁵ Že 27. oktobra 1951 pa je bila pogojno izpuščena. ⁷³⁶

732 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 310/48. Javno tožilstvo za okrožje Ljubljana, 27. 4. 1948.

733 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 310/48. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 5. 5. 1948.

734 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 310/48. Sodba Vrhovnega sodišča v Ljubljani, 9. 6. 1948.

735 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 310/48. Odločba Prezidijske ljudske skupščine FLRJ, 4. 8. 1948.

736 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 310/48. Odločba MNZ LRS, 24. 10. 1951.

Sodni procesi proti bratoma Kham, Ivanu Mačku, Mariji Tranik in Adolfu de Cecci

Obtožbe zgolj sovražne propagande oz. klevetanja, ki se pojavljajo zelo pogosto v kazenskih spisih skozi celotno opazovano obdobje, so se praviloma zaključevale z milejšimi kaznimi. Na Nagodetov sodni proces se je npr. navezoval sodni proces, ki je bil 23. aprila 1948 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, proti 50-letnemu trgovcu iz Ljubljane Francu Khamu, 47-letnemu uslužbencu projektivnega zavoda LRS pri Ministrstvu za gradnje inženirju Ladislavu Khamu in Hieronimu Demšarju zaradi kaznivega dejanja po devetem členu ZKLD. Franc Kham je bil spoznan za krivega, da je v povezavi z Nagodetovo skupino »sprejemal, razmnoževal s pisalnim strojem in razširjal med svojimi znanci, zlasti med člani stalnega omizja v svojem buffetu, razne klevetniške sestavke politično gospodarske vsebine, naperjene proti gospodarski in politični neodvisnosti, kot npr. sestavke proti dajanju Unrine pomoči naši državi, pismo angleško-ameriški javnosti in podobno«. Ladislav Kham pa je bil spoznan za krivega, »da je v navedeni družbi razširjal klevete o naših vodilnih predstavnikih z namero, da poslušalce zapelje k aktivnim dejanjem proti družbeni ureditvi v naši državi«. Hieronimu Demšarju pa tožilstvo ni moglo dokazati, da je izjavil, »da je v naši državi teror, da bodo temu stanju napravili konec Anglo-Američani in da ni svobode veroizpovedi.« Sodišče ga je zato oprostilo. Franc Kham je bil obsojen na osem mesecev odvzema prostosti in na zaplembo inventarja v njegovem lokalu na Kongresnem trgu v Ljubljani ter na odvzem gostilniške obrti za dobo dveh let. Ladislavu pa je bila izrečena kazen šestih mesecev poboljševalnega dela.⁷³⁷ Po pritožbi javnega tožilca je Vrhovno sodišče LRS Francu kazen zvišalo na leto in pol odvzema prostosti s prisilnim delom. Glede oprostilne sodbe pa je zadevo razveljavilo in vrnilo v ponovno razpravo in razsojo. V

737 ZAL, LJU 85, šk. 494, Kz 229/48. Mapa Franc Kham in soobtoženi. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 23. 4. 1948.

utemeljitvi je sodišče zapisalo, da je šlo v teh primerih sovražne propagande za družbeno nevarno dejanje: »Taka propaganda nikakor ni samo neresno gostilniško čvekanje, temveč že tvori v danih okoliščinah vsaj posredno pozivanje na zrušenje naše državne ureditve. To pomeni najnevarnejše podtalno izkopavanje trdnosti naše države zlasti v pogojih sovražnega kapitalističnega obkroženja. Razni kazenski procesi po osvoboditvi so pokazali, da je tak način propagande ena od najpogostejših sredstev, ki se jih poslužujejo pobegli vojni zločinci in naši zunanji ter notranji sovražniki za zrušenje obstoječe državne ureditve FLRJ.«⁷³⁸

Kmetje 37-letni Ivan Maček iz Podpeči, 59-letni Valentin Peterca iz Vevč in 41-letni Anton Draga iz Senožet so bili na glavni razpravi 21. junija 1949 spoznani za krive, da so vršili sovražno propagando, »ki je merila na nasilno odpravo obstoječe državne ureditve«. Kazen dveh let odvzema prostosti in zaplembe celotnega premoženja jim je sodišče izreklo zaradi različnih izrečenih izjav. Maček naj bi dejal, »da je na Štajerskem silna revščina ter, da so člani Kmečke zadruge v Šmartnem fašisti«. Peterca pa naj bi izjavljal, »da bodo našo državo zasedli Anglo-Amerikanci, da bo z njimi prišla Matjaževa vojska ter, da bodo ob prevratu vse funkcionarje pobesili.«⁷³⁹

55-letna Marija Tratnik je bila 20. aprila 1948 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani spoznana za krivo, »da je kot knjižničarka angleškega društva v Ljubljani izposojala angleške in ameriške revije ter časopise, v katerih je vsebina bila sovražno naperjena proti družbeni in državni ureditvi FLRJ«. S tem je torej vršila propagando, »ki je vsebovala poziv na nasilno zrušenje obstoječe državne ureditve v FLRJ in pri njenih zaveznikih«. Sodišče jo je kaznovalo na enoleten odvzem prostosti in zaplembo vsega nepremičnega premoženja. V razlogih obsodbe je navedlo, da je obtoženka zanikala vsako krivdo in zatrjevala, da je menila, da je bila vsa literatura, ki je prišla v knjižnico, že predhodno cenzurirana. Prav tako je

738 ZAL, LJU 85, šk. 494, Kz 331/48/2. Sodba Vrhovnega sodišča LRS, 4. 6. 1948.

739 ZAL, LJU 85, šk. 519, Kz 123/49. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 19. 9. 1949.

zanikala kakršno koli osebno nasprotovanje državni ureditvi FLRJ. Vendar pa je tožilec zatrjeval, da bi kot knjižničarka morala poznati svoje dolžnosti in kaj se je takrat razumelo za protidržavno propagando in kaj ne. Ob izreku obsodbe je tako sodišče upoštevalo kot olajševalno okoliščino njeno priznanje, dotakratno nekaznovanost in dejstvo, da njeno dejanje ni nosilo težjih posledic.⁷⁴⁰ Po pritožbi javnega tožilstva ji je Vrhovno sodišče LRS kazen povišalo na dve leti odvzema prostosti s prisilnim delom, saj je po ponovni preučitvi dokazov razsodilo, »da je slika tako negativna, da je treba smatrati obtoženko kot naši družbi posebno nevaren element, saj naj bi bila na nek način povezana v sovražno obveščevalno službo, če ne drugače, vsaj s tem, da je kot knjižničarka tihotapljala v našo državo in med naše ljudstvo sovražno in prepovedano literaturo«.⁷⁴¹

Sodni primeri zaradi obtožb sovražne propagande v kasnejšem obdobju, zlasti na začetku petdesetih let, postanejo zelo pogosto obravnavano politično kaznivo dejanje. Iz tega obdobja naj omenim le enega izmed številnih. Okrožno sodišče v Ljubljani je Adolfa De Cecco 24. januarja 1953 sicer oprostilo, da naj bi v gostilni Pri Jožetu v Tacnu ob priliki izjavil: »Tedaj bo resnično prava svoboda, ko bodo prišli Amerikanci. Slovenija bo priključena k Avstriji in s tem tudi pod ameriško oblastjo«. Ga je pa spoznalo za krivega, da je ob isti priliki dejal, »da mora to oblast kmalu vzeti hudič«. S tem si je prislužil enoletno strogo zaporno kazn.⁷⁴²

740 ZAL, LJU 85, š.k. 494, Kz 231/48. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 20. 4. 1948.

741 ZAL, LJU 85, š.k. 494, Kz 231/48. Sodba Vrhovnega sodišča LRS, 4.6. 1948.

742 ZAL, LJU 85, š.k. 597, Kz 390/52. Mapa Adolf de Cecco. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 24. 1. 1953.

INFORMBIROJEVSTVO IN SODNA PROCESA PROTI JOŽETU JURANČIČU TER MILANU TROBCU

Spor z Informbirojem oz. SZ pomladi in poleti 1948⁷⁴³ je z vidika notranjepolitične represije pomenil novo spodbudo v boju proti dejanskim ali namišljenim notranjim sovražnikom. V arzenalu različnih oblik obtožb protidržavnega delovanja so se v namene znotrajpartijske konsolidacije sedaj znašle tudi obtožbe t. i. informbirojevstva. Oblast je kot informbirojevce označevala in kaznovala tiste, ki so se strinjali s prosovjetsko resolucijo Informbiroja ali pa so odkrito kritizirali stanje, razmere, oblastne organe ali politične voditelje v državi. Večina od »informbirojevcev« je bila t. i. upravno kaznovanih. Te kazni so izrekli krajevni in okrajni ljudski odbori brez sodelovanja sodišč, ko so lahko posameznike poslali na t. i. družbenokoristno delo za obdobje do dveh let. Drug način kaznovanja pa so bile obsodbe pred civilnimi in vojaškimi sodišči.⁷⁴⁴ Zaradi informbirojevstva je bilo do novembra 1952, ko je Aleksander Ranković poročal na VI.

743 Sklepno dejanje spora Jugoslavije in Sovjetske zveze je bilo sprejetje Resolucije o stanju v KPJ na zasedanju Komunističnega informacijskega biroja (krajše Informbiro) v Bukarešti med 19. in 23. 6. 1948. Informbiro je dejansko obvladovala SZ tako, da so z resolucijo države, vključene v Informbiro, le ponovile stališče SZ o protisovjetski politiki KPJ in nespoštovanju Informbiroja. S tem so KPJ izločile iz »bratske« družine komunističnih partij. Več o tem glej npr. v: Pirjavec, *Tito, Stalin in Zahod*; Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 17–24.

744 Repe, *Politična represija v socialistični Sloveniji*, str. 89–90.

kongresu KPJ v Zagrebu, z družbenokoristnim delom kaznovanih 11.128 oseb, pred civilnimi in vojaškimi sodišči pa je bilo obsojenih 2.572 oseb. V Sloveniji, kjer je bilo informbirojevstva glede na druge republike relativno malo, pa se ocenjuje, da je bilo zaradi informbirojevstva obravnavanih okoli tisoč oseb. Med njimi so se znašli pretežno do jugoslovanskega režima kritični intelektualci, kulturniki, profesorji, državni uslužbenci, večina od njih so bili člani KPJ in udeleženci NOB-ja, skratka tisti, ki so tako ali drugače protipartijsko »javno izpadali, prikrito se izjasnjevali ali kolebali«. ⁷⁴⁵ Problem informbirojevstva je začel popuščati sredi petdesetih let, kar kaže tudi naslednja tabela.

Leto	Aretirani	Izpuščeni iz preiskave	Upravno kaznovani	Sodno kaznovani	Člani ZKS	Nečlani ZKS
1948	102	31	40	31	50	52
1949	265	61	180	24	248	17
1950	46	16	12	18	27	19
1951	123	63	19	41	76	47
1952	161	64	62	35	75	86
1953	34	5	21	8	28	6
Skupaj	731	240	334	157	504	227

Kontrolna komisija CK ZKS marca 1954, seznam slovenskih informbirojevcev. ⁷⁴⁶

Oglejmo si nekaj značilnih primerov sodnih procesov zaradi obtožb informbirojevstva, ki jih najdemo v arhivu Okrožnega sodišča v Ljubljani. Profesorji 49-letni Jože Jurančič, 47-letni Martin Mencej, 49-letni Maks Stupica in 46-letni inženir Tugomir Cajnko so bili 30. julija 1951 obtoženi, »da so po izidu resolucije IB leta 1948 izdali svojo domovino s tem, da so najprej posamično odobrvali klevete, propagando in protidržavne cilje, ki so si jih postavljali sovražniki FLRJ, nato pa prešli k povezovanju

⁷⁴⁵ Gabrič, Informbirojevstvo na Slovenskem, str. 163–175.

⁷⁴⁶ Gabrič, Informbirojevstvo na Slovenskem, str. 170.

somišljenikov in pristašev tako, da so bili od leta 1948 pa do njih aretacije vsi obtoženci med seboj povezani kot skupina, ki naj bi predstavljali jedro protidržavne organizacije v Sloveniji«. Šlo je torej za povzročitve kaznivih dejanj po 100. in 115. členu novega Kazenskega zakonika. ⁷⁴⁷ Med 9. in 11. avgustom 1951 je proti njim potekala javna glavna razprava pod predsedstvom Mirka Kušarja in ob navzočnosti javnega tožilca Jožeta Pavliča ter zagovornikov obtoženih, dr. Vladimira Grosmana, dr. Vladimira Kreča in dr. Vladimira Sojerja. Prvoobtoženi Jurančič se je moral zagovarjati zaradi obtožb, da je pridobival somišljenike, ki so bili pripravljeni delovati v smislu protidržavnih ciljev, da je zbiral orožje in da je kasneje poskušal pobegniti preko meje. Ostali so bili obtoženi protidržavnega delovanja vsak na svojih »vodilnih in uglednih položajih«, Mencej kot predsednik Centralne uprave Zveze prosvetnih delavcev Jugoslavije v Beogradu, Cajnko kot pomočnik ministra za lesno industrijo LRS v Ljubljani, Stupica kot načelnik oddelka za strokovno šolstvo pri Komiteju za znanost in kulturo oz. Svetu za znanost in kulturo v Beogradu. Obtoževali so jih ščitenja sodelavcev Informbiroja, pridobivanja sodelavcev, sovražne propagande itn. Sodišče jih je ob koncu razprave spoznalo za krive in jim izreklo stroge zaporne kazni: Menceju in Jurančiču po šest let, Cajnku štiri leta, Stupici pa tri leta. Kot izrazito oteževalno okoliščino je sodišče ocenilo dejstvo, »da so skušali dezorganizirati delo v prosvetni stroki, kar pomeni, da bi našo mladino pedagogji zastrupljali s sovražno informbirojevščino«. Pri Menceju pa še dejstvo, »da je pričel s svojim zločinskim delovanjem na najvišji državni ustanovi«. ⁷⁴⁸ 20. septembra 1991 je bila sodba zaradi procesnih napak in kršitev kazenskega zakona s sklepom Temeljnega sodišča v Ljubljani razveljavljena. ⁷⁴⁹

Podoben je bil sodni proces proti državnim uslužbencem 43-letnemu pravniku Milanu Trobcu, 28-letnemu direktorju

⁷⁴⁷ ZAL, LJU 85, šk. 575, Kz 356/51. Mapa Jože Jurančič in soobt., Obtožba Javnega tožilstva LRS, 30. 7. 1950.

⁷⁴⁸ ZAL, LJU 85, šk. 575, Kz 356/51. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 9. 8. 1951.

⁷⁴⁹ ZAL, LJU 85, šk. 575, Kz 356/51. Sodba Temeljnega sodišča v Ljubljani, 20. 9. 1991.

Lesu Milanu Tomincu, 38-letnemu pravniku Aleksandru Lahu, 37-letnemu pravniku Miroslavu Rožiču, 39-letnemu inženirju Jožetu Joštu, 24-letnemu inženirju Alojzu Klančarju, 35-letnemu Albinu Grudnu in 27-letnemu Jožetu Glavanu. Uprava državne varnosti je zoper omenjeno skupino 19. junija 1950 vložila predlog za uvedbo preiskave zaradi utemeljenega suma razširjanja sovražne propagande.⁷⁵⁰ Po opravljeni glavni razpravi, ki je potekala med 16. in 21. oktobrom 1950, sta bila Trobec in Tominec spoznana za kriva, »da sta pripadala sovražni organizaciji, ki jo je po navodilih tuje obveščevalne službe organiziral Trobec, z namenom širjenja sovražne propagande z ‚razkrinkavanjem‘ državnega in partijskega vodstva FLRJ in LRS, s čimer bi se vršile priprave za pričakovani preobrat, povzročen z napadom SZ na FLRJ, pri katerem naj bi se z nasiljem zrušila obstoječa državna ureditev in se vzpostavila protiljudska vladavina politične in gospodarske odvisnosti od inozemstva«. Drugi pa so bili spoznani za krive sodelovanja s Trobcem in Tomincem oz. različnih kaznivih dejanj sovražne propagande, klevetanja, vohunjenja itn. Mdr. so bili obsojeni zaradi izjav, »da se pot v socializem preveč forsira, da se za ljudi nihče ne briga, da so naši funkcionarji koritarji, da se teze Lenina ne morejo uskladiti z gospodarsko politiko naše države itn.«⁷⁵¹ Vrhovno sodišče LRS je prvotno sodbo spremenilo v smislu, da so poleg Tominca in Trobca vsi pripadali združbi, ki je protidržavno delovala, zato je prvotno dosojene kazni zvišalo. Obsojeni so bili na odvzem prostosti s prisilnim delom, in sicer Trobec na 12 let, Tominec na šest, Jošt na pet let in pol, Gruden na štiri leta, Klančar na tri in pol, Rožič pa na dve leti.⁷⁵² Po osamosvojitvi RS je bilo vloženih več zahtev za varstvo zakonitosti, po obnovitvi postopka pa je 8. januarja 1996 Okrožno sodišče v Ljubljani postopek ustavilo, težje kazni pa s tem razveljavilo.⁷⁵³

750 ZAL, LJU 85, šk. 558, Kz 132/50. Mapa Milan Trobec. Predlog za uvedbo preiskave UDV, 19. 6. 1950.

751 ZAL, LJU 85, šk. 558, Kz 132/50. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 23. 10. 1950.

752 ZAL, LJU 85, šk. 558, Kz 132/50. Sodba Vrhovnega sodišča LRS v Ljubljani, 12. 12. 1950.

753 ZAL, LJU 85, šk. 558, Kz 132/50. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 8. 1. 1996.

Sodni proces proti »Stalinovim mladcem« in Pavlu Svetelju

Skrajne oblike informbirojevskega delovanja so bile obtožbe ilegalnega oboroženega protidržavnega delovanja. 22. novembra 1949 je npr. potekal sodni proces proti 22-letnemu uradniku Ivanu Koloviču, 19-letnemu Marjanu Ferbežarju, 19-letnemu Ivanu in 17-letni Ani Strežek, 32-letni Marici Mohorič ter dijakom 16-letni Anici Mohorič, 16-letnemu Jožetu Mikužu, 17-letni Tončki Marinšek, 18-letnemu Božidarju in 23-letnemu Vladimirju Magajni ter 17-letnemu Dragu Ferbežarju. Sodišče je po opravljeni glavni razpravi ugotovilo, da je bil Kolovič nezadovoljen z obstoječim stanjem v državi, »odnosno kakor sam pravi, ko je videl razne nepravilnosti v Šmarju in na ministrstvu, je pričel organizirati mladino v svrhu ilegalnega protidržavnega delovanja«. Poleg Koloviča kot idejnega vodje in organizatorja naj bi bila v tej združbi med bolj aktivnimi še Marjan Erbežar in Ivan Strešek. Oborožena skupina naj bi se gibala predvsem v okolici Grosupljega, Ljubljane, Postojne in Sežane, kjer naj bi izvajali različne protidržavne dejavnosti, nato pa naj bi poskušali prečkati državno mejo. Skupina naj bi si naredila ime Stalinovi mladci, nosili naj bi značke v obliki rdečega trikotnika z rumenim napisom SSSR itn. Ostali obtoženci so bili spoznani za krive, da so postali člani omenjene združbe, nudili različne oblike pomoči, izvajali sovražno propagando in opuščali prijavo. Kolovič je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo, Mohorič in Ferbežar na osem, Strežek pa na šest let odvzema prostosti s prisilnim delom. Ostalim je sodišče predvsem zaradi mladoletnosti izreklo nižje kazni odvzema prostosti oz. poboljševalnega dela.⁷⁵⁴ Koloviču je bila s sodbo Vrhovnega sodišča LRS smrtna kazen spremenjena v kazen dosmrtnega odvzema prostosti s prisilnim delom.⁷⁵⁵ 7. novembra 1994 je

754 ZAL, LJU 85, šk. 533, Kz 349/49. Mapa Janez Kolovič in soobt. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 24. 1. 1949.

755 ZAL, LJU 85, šk. 533, Kz 349/49. Sodba Vrhovnega sodišča LRS, 28. 12. 1949.

Temeljno sodišče v Ljubljani prvotno sodbo zaradi procesnih napak razveljavilo.⁷⁵⁶

Pavel Svetelj, tekstilni delavec iz Šenčurja, pa je bil 19. novembra 1952 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani spoznan za krivega, da je skupaj z Alojzem Stružnikom pomladi 1951 pripravljaj zaroto in poskušal ustanoviti ilegalno organizacijo za izvrševanje protidržavnih kaznivih dejanj. V organizacijo naj bi vključila nekdanje partizane in izključene člane partije, ki se s takratnim državnim in političnim vodstvom niso strinjali. Ob tem sta se pogovarjala, »*da tako ne more iti naprej, mi stari borci se moramo držati tega, za kar smo se borili. Stari borci bodo z nami, ker se ne strinjajo s to politiko. Šli bomo v hribe in se borili, vršili propagando, delali akcije in podobno, imeli bomo vedno več ljudi*«. S tem je Svetelj zakrivil kaznivo dejanje združevanja zoper ljudstvo in državo po 117. členu Kazenskega zakonika in sodišče ga je obsodilo na tri leta in pol strogega zapora.⁷⁵⁷

756 ZAL, LJU 85, šk. 533, Kz 349/49. Sodba Temeljnega sodišča v Ljubljani, 7. 11. 1994.

757 ZAL, LJU 85, šk. 590, Kz 261/52. Mapa Alojz Stružnik. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 9. 11. 1952.

DACHAUSKI SODNI PROCESI IN ZGODBA IVANA RANCINGERJA

Pregled glavnih oblik političnih sodnih procesov seveda ne bi bil popoln brez omembe vrhuncev sodnih obračunavanj v obliki t. i. dachauskih sodnih procesov. V tej »*jugo varianti stalinističnih procesov*«⁷⁵⁸ je šlo za obliko boja za oblast znotraj komunistične partije, saj so se procesi odvijali v kontekstu politično turbulentnega obdobja med informbirojevskim sporom junija 1948 in predvsem po njem. Na dachauskih procesih je oblast sodila svojim (nekdanjim) ideološkim somišljenikom na osnovi izmišljenih obtožb in s hudim psihičnim ali fizičnim nasiljem izsiljenih priznanj. Večina izmed procesiranih je bila aktivnih predvojnih komunistov in španskih borcev, med vojno pa so bili internirani v nacističnih taboriščih Auschwitz, Dachau in Buchenwald. Procesiranci so izhajali iz vrst inteligence, predvsem tehnične stroke, ki so se v času aretacij nahajali na odgovornih delovnih mestih v zvezni oz. republiški upravi ali na direktorskih položajih. Na dachauskih procesih se jim je sodilo na osnovi obtožb sodelovanja z Gestapom, ovaduštva, vojnih zločinov in poveljnega podtalnega delovanja.

Dejanski vzroki za izvedbo dachauskih procesov, kakor ugotavlja že Dušan Nečak, do danes niso popolnoma pojas-

758 Nečak, Dachauski procesi 1947-1949, str. 534.

njeni.⁷⁵⁹ Teorije segajo od »skrivnih seznamov« oseb za likvidacije po sovjetskem diktatu, do povsem osebnih namer po diskreditacijah posameznih članov komunistične partije in njihovih sorodnikov. Najverjetnejša je razlaga, da so bili obsojenci na dachauskih procesih iz opravičljivih ali neopravičljivih razlogov predvsem žrtve potreb komunističnih elit po (samo)dokazovanju sposobnosti identificiranja in kaznovanja notranjih sovražnikov, oz. povedano drugače, obsojenci so bili v teh politično občutljivih časih žrtve procesov homogenizacije partijskih vrst in posledično utrditve oblasti obstoječih političnih elit. Delovanje nekdanjih taboriščnikov, sploh zaradi dejstva, da so preživeli pekel taborišč, pa je pač postalo priročen razlog za odstranitev notranjega sovražnika. Takšno tezo deloma potrjuje tudi Poročilo CK KPS za leto 1947 v poglavju o reakciji, ki se glasi: *»Poleg njih (Nagodetova skupina op. a.) je bila odkrita tudi skupina agentov Gestapa, ki se ji je uspelo ohraniti in pridobiti dokaj visoke in važne funkcije v državnem aparatu in političnem življenju. Četudi niso imeli nikakršne politične podpore in pomembnosti, so bili mnogo nevarnejši prav zaradi tega, ker so posamezniki med njimi imeli tudi lažni renome iz vojnega časa in vodilne položaje v Partiji in državnem aparatu. Vse dosedanje naše akcije za njihovo uničenje so našle pri masah odobravanje in polno podporo. Nesporno prav ti dogodki pomenijo živ primer, na katerem se uče in izobražujejo tako Partijci kot široke mase v budnost in nepomirljivost s sovražnikom«.*⁷⁶⁰

Zgodba o dachauskih procesih se je sicer začela odvijati že 23. oktobra 1946, ko je bil aretiran direktor steklarne v Hrastniku oz. delegat ministra za industrijo in rudarstvo Janko Pufler. Zaradi obtožb sabotaže se je moral, skupaj z Jožetom Benegalijo kot sosterilcem, zagovarjati že maja 1947 na t. i. Puflerjevem procesu, a je bila sodba nato razveljavljena. Dejansko se za začetek dachauskih procesov šteje 8. avgust 1947 oz. aretacija znanega predvojnega komunista, španskega borca in taboriščnika Karla

759 Nečak, Dachauski procesi 1947-1949.

760 Citirano v: Prav tam, str. 534.

Hildegarde Hahn pred sodiščem na prvem dachauskem procesu. Ljubljana, 19. 4. 1948. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Barleta, ki je dala vzpodbudo še obširnejši preiskavi. Skupaj naj bi bilo, po besedah Borisa Kraigherja na sestanku vodstva UDV 19. marca 1948, v povezavi z dachauskimi procesi operativno obravnavanih 7380 Slovencev in 2144 tujih državljanov.⁷⁶¹ Skrbno zbranim obtožencem, na koncu je bilo teh oseb 37, pa se je nato sodilo na 10 sodnih procesih pred vojaškimi in Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Najpomembnejši je bil prvi (tudi veliki ali Diehl-Oswaldov) dachauski sodni proces zoper inž. Branka Diehla in 15 soobtoženih (inž. Stane Oswald, inž. Karel Barle, inž. Boris Kranjc, Janko Pufler, Martin Presterl, inž. Milan Stepišnik, Vladimir Ličen, Paul Gasser, Hildegarde Hahn, Mirko Košir, Oskar Juranič, Peter Čorić, Ramo Dervišević in Jože Benegalija), ki je potekal javno in z veliko medijsko pozornostjo med 20. in 26. aprilom 1948 pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani. Maja 1948 so se nato odvili še procesi proti Jožetu Mavcu, Francu Malešku, Mitji Sarku, Francu Žumru in Alojzu Veršniku, julija 1948 proti

761 Nečak, Dachauski procesi 1947-1949, str. 540.

Janku Ravnikarju, avgusta 1948 proti Vlastu Kopaču, Andreju Bohincu, Viljemu Brezarju, Romanu Vidmarju in Reziki Barle, junija 1949 proti Vekoslavu Figarju in Ivanu Ranzingerju ter septembra 1949 še proti Jožetu Marčanu. Dachauski procesi so se zaključili s sodnim procesom zoper Borisa Fakina, Ludvika Mrzela in Marjana Petraka 11. oktobra 1949. Skupaj je bilo obsojenih 31 oseb, od tega 15 na smrtno kazen (11 je bilo izvedenih), drugi na daljše zaporne kazni (eden izmed njih je umrl na Golem otoku), trije pa so umrli že med preiskovalnim postopkom. Med dachauskimi procesi so bili hudi represiji izpostavljeni tudi številni sorodniki obtožencev (npr. Rezika Barle, ki je bila na 7. dachauskem procesu obsojena na smrt in usmrčena) in celo vodja komisije za ponovno preučevanje obtožb Anton Debevec (leta 1952 je bil zaradi »zlorabe položaja« obsojen na 13 let zapor). V petdesetih in šestdesetih letih so bili obsojenci postopoma osvobojeni, dokončna rehabilitacija in razveljavitev obsodb pa je bila razglašena aprila 1986 na desetem kongresu ZKS.

Dachauske procese obravnavam na koncu deloma zato, ker so že relativno dobro zgodovinopisno⁷⁶² in spominsko-literarno⁷⁶³ obdelani, predvsem pa zato, ker jih bom obravnaval skozi zanimivo in ilustrativno mikroštudijo enega izmed obsojenih. Zgodba Ivana Rancingerja je namreč v marsičem zgodba »politično represivnega« 20. stoletja in lepo zaokrožuje oz. povezuje glavni poglavji pričujoče knjige.

Rancinger se je rodil v avstro-ogrski monarhiji, odraščal in idejno-nazorsko zorel v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, preživel je uničevalnost nemških koncentracijskih taborišč, bil priča izgradnji in evoluciji jugoslovanskega socializma vse do njegovega zatona in ne nazadnje 25. junija 1991 dočkal neodvisnost demokratične Republike Slovenije. V treh družbenopolitičnih sistemih, natančneje v obdobju najostrejšega

⁷⁶² Ivanič, *Dachauski procesi*; Snój, *Dachauski procesi kot primer nemoči posameznika*.

⁷⁶³ Npr.: Torkar, *Umiranje na obroke*; Vodopivec in Koncilija, *Intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986*.

Prvi dachauski proces proti Branku Diehlu in soobtoženim, pogled v dvorano med branjem obtožnice. Ljubljana, 21. 4. 1948. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

preganjanja komunistov in drugih političnih nasprotnikov po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929, v nemškem nacističnem okupacijskem sistemu in v prvem najbolj ostrem povojnem obdobju nasilja komunistov nad svojimi političnimi ter razrednimi nasprotniki, je izkusil značilnosti vsakokratnih oblik in metod državnih represij. Tako je najvitalnejši del svojega življenja preživel zaznamovan z oznako političnega nasprotnika ob nadzoru, številnih hišnih preiskavah in aretacijah s strani orožnikov, žandarjev, policistov, gestapovcev ali udbovcov. Preživel je zasliševanja, pretepanja, poniževanja, večkrat je upravičeno ali neupravičeno, pač v skladu z vsakokratno obliko kazenskopravne zaščite sistema, sedal na zatožne klopi ter izkusil ležišča številnih zaporov in taborišč.

Ivan ali Janez Rancinger oz. Ranzinger se je rodil 9. septembra 1909 na Dunaju v siromašni delavski družini očetu Antonu in mami Pavli, rojeni Martini. Bil je najstarejši od petih otrok. Družina se je glede na očetov steklarski poklic večkrat

selila s trebuhom za kruhom; sprva na Madžarsko, ob izbruhu prve svetovne vojne 28. julija 1914 pa so bili izgnani v avstrijski del Avstro-Ogrske, najprej v Zagorje in nato v Hrastnik, kjer so se tudi dokončno ustalili. Ivanovo otroštvo je bilo značilno za delavske družine vojnega časa in prvega obdobja med obema svetovnima vojnama, zaznamovano s težkimi bivanjskimi in življenjskimi pogoji, tako značilnimi za rudarske revirje. Ivan se je npr. spominjal, da se je »*skoraj vsako leto rodil otrok*«,⁷⁶⁴ družina se je stiskala v majhnem stanovanju, značilnem za delavske kolonije. Lakota, beda ter vsesplošno pomanjkanje so bili pogosto stalnica. Čeprav je v Hrastniku obiskoval osnovno šolo, je dokončal le tri razrede, saj je bil za namene preživljanja družine prisiljen že pri osmih letih v steklarni poleg očeta poprijeti za pomožna steklarska dela. Še ne desetletnemu mu je med vojno, ko je pustošila španska gripa, umrla mati. Oče se je še istega leta drugič poročil, do leta 1922 sta imela že osem otrok, ki pa so se »*tako z mačeho kakor tudi otroci med seboj dobro razumeli. Le oče je kasneje postal kroničen alkoholik, kar je dovedlo družino v še težji položaj*«. ⁷⁶⁵

Težak socialni in ekonomski položaj izkoriščanega delavstva, ki se je v obdobju velike gospodarske krize v prvi polovici tridesetih let še dodatno poslabšal, marsikoga ni puščal ravnodušnega. Tudi v Rancingerjevi družini, se spominja Ivan, so bili »*že moji starši in starši mojih staršev vsi pristaši socialno demokratske stranke. Moj oče je že kot mladenič in ves čas svojega dela bil iskren in dosleden ter pošten borec za delavske pravice. To njegovo sovražstvo do kapitalistov in do kapitalističnega izkoriščanja pa sem podedoval tudi jaz*«. ⁷⁶⁶

Tudi Ivan je bil sprva naklonjen zmernejši socialno-demokratski struji. Že kot mladenič je bil simpatizer delavskega kulturnega društva Vesna, aktiven član delavskega gibanja pa je postal leta 1923 z vstopom v delavsko kulturno organizacijo

764 Peklar, Sodba v imenu ljudstva, str. 5.

765 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Mapa Ivan Rancinger. Življenjepis, str. 1.

766 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 1.

Svoboda. Vse do aretacije leta 1932 je bil dejaven v njenem telovadnem, dramskem, pevskem in knjižničarskem odseku. Postal je tudi član Splošne strokovne zveze (Opči radniški savez) v Zagrebu in sodeloval v stavki rudarjev za izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev,⁷⁶⁷ ki se je začela 20. julija v Hrastniku, se razširila v Trbovlje in Zagorje in je trajala do 17. septembra 1923.⁷⁶⁸ Njegov idejno-politični nazor se je radikaliziral po najostrejšem notranjepolitičnem incidentu v slovenskem delu kraljevine, torej po spopadu med komunisti in »režimskimi« Orjunaši 1. junija 1924 v Trbovljah, ko sta skupaj z bratom Antonom začela simpatizirati s komunističnim gibanjem. V začetku leta 1927 je bil sprejet v SKOJ, dve leti kasneje je bil sprejet v KPJ. Kmalu je postal član Okrožnega komiteja KPJ za Revirje in imel skupaj z bratom Antonom pomembno vlogo med mlado zasavsko revolucionarno silo. Skupaj s peščico preostalih komunistov⁷⁶⁹ je začel s sistematičnim ilegalnim delom, kamor je npr. sodilo organiziranje sestankov, izvajanje ustne in pisne komunistične propagande, zbiranje prispevkov za organizacije, kot je bila npr. Rdeča pomoč, prenašanje letakov od avstrijske meje v Revirje, organizacija ali sodelovanje v različnih staskah, tako da je bila, kakor je zapisal v življenjepisu, »*v splošnem vsa moja mladost utelešena v delu za prosvetitev delavstva, za ostvaritev pravic delovnega ljudstva in zrušitev kapitalističnega družbenega reda. Pijančevanju, kvartanju in ženskarjenju nisem bil podvržen. Staro in mlado me je cenilo in spoštovalo. Čeprav sem bil teoretsko malo izgrajen, mi je pa zato praktično izkustvo dosti pomagalo pri delu*«. ⁷⁷⁰

Po uvedbi diktature kralja Aleksandra Karadjordjevića 6. januarja 1929 je KPJ pozvala k vsesplošni vstaji, do česar zaradi šibkosti organizacije ni moglo priti, so se pa okrepile druge

767 Zbrani podatki, Zasavski muzej Trbovlje.

768 Več glej v: Brečko, *Hrastnik skozi desetletja*, str. 88–92.

769 Konec leta 1923 in 1924 je namreč večina vodilnih revirskih komunistov, ker so bežali pred represijo in ker so bili zaradi vodenja velike rudarske stavke v letu 1923 odpuščeni, odšla v Francijo in se tam zaposlila v rudnikih, največ v departmaju Pas de Calais. V: Brečko, *Hrastnik skozi desetletja*, str. 118.

770 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 3.

oblike delovanja, zlasti komunistična propaganda. Oblast pa je odgovorila z zaostritvijo politične represije, in sicer z reformo in okrepitevijo represivnega aparata. V vdorih in aretacijah, ki so sledile, so bile močno prizadete organizacije komunistične partije v slovenskem delu Jugoslavije,⁷⁷¹ tudi v Revirjih. Povezave med komunisti so bile pretrgane, manjše skupine in posamezniki so delovali v globoki ilegali. Ivan Rancinger je prvič prišel v kolesje represivnega aparata kmalu po uvedbi diktature. V noči z 12. na 13. januar 1929 sta se z bratom Antonom udeležila pokrajinske konference SKOJ-a, ki sta jo vodila France Klopčič in Boris Kidrič. Tam sta dobila večjo količino propagandnega materiala z nalogo, da ga razdelita, a so ju zagorski žandarji prestregli ter ovadili zaradi suma širjenja letakov s prepovedano vsebino. Od 17. do 26. januarja 1929 je bil zaprt v Litiji, nato do 22. aprila 1929, ko je bil zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen, v ljubljanski jetnišnici. Kakor je kasneje zapisal, je bila »*to prva šola nas mladih komunistov. Držali smo se, kot so nas učili Klopčič, Kidrič in Partija. Nič nismo izdali, nič priznali tako, da so mogli tovariši delati naprej.*«⁷⁷² Od takrat so ga vodili v evidencah komunistov in je bil stalno pod budnim očesom oblastnih organov. Že mesec dni kasneje je bila zaradi širjenja komunističnih letakov v zvezi s smrtjo Djure Djakovića in Nikole Hečimovića pri njem opravljena hišna preiskava, ni pa bil aretiran, saj je imel dober alibi. Oktobra 1929 je bil poklican v Trbovlje na poizvedovanja, kjer je med zaslišanji občutil moč žandarskih pesti, a je bil nato izpuščen, novembra 1929 je bil še enkrat aretiran in odpeljan v Laško ter ponovno kmalu izpuščen.⁷⁷³ Junija 1930 je bil skupaj z Jožefom Kastelicem in Jožefom Vidmarjem znova aretiran in ovaden, tokrat zaradi zbiranja denarnih prispevkov za aretirane komuniste, ki so se januarja 1930 nameravali udeležiti okrožne konference SKOJ-a za revirje.⁷⁷⁴ Skupina sedmih delegatov, med katerimi je bil tudi

771 Več glej v: Stojanović, *Zgodovina ZKJ*, str. 106–107.

772 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 2.

773 Prav tam, str. 2.

774 ARS, AS 1477, šk. 49, Kz 165/30. Mapa Ivan Rancinger. Poročilo žandarmerijske stanice

Ivanov brat Anton, je bila izdana, aretirana in postavljena pred sodišče.⁷⁷⁵ Maks Strmecki je bil predan Državnemu sodišču v Beogradu, kjer je bil obsojen na visoko prostostno kazen sedmih let robije. Ostalim so sodili pred Okrožnim sodiščem v Celju. Zaradi članstva v organizaciji, ki je imela za namen »*propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti*«, in zaradi komunistične propagande je bila Viliju Maurerju izrečena kazen dveh let strogega zapora, Jožetu Pivcu in Ernestu Puflerju eno leto strogega zapora, najnižja kazen je bila izrečena Francu Jeranu, in sicer pet mesecev zapora. Anton Rancinger je bil obsojen na deset mesecev zapora.⁷⁷⁶ Po odsluženi kazni je bil marca 1931 poslan na šolanje v Moskvo.

Takšni represivni ukrepi so seveda močno prizadeli revirske komunistične organizacije, delo in življenje komunistov in njihovih simpatizerjev je bilo oteženo, zveze med njimi prekinjene. V Hrastniku je med letoma 1928 in 1932 delovalo le osem do deset članov partije ali SKOJ-a. Ivan Rancinger je npr. vzdrževal stike s CK KPJ na Dunaju, od koder je dobival direktive in podatke o javkah, na katerih je dvigal propagandni material, ob tem pa opravljal še druge partijske aktivnosti. Obnova partije se je začela, potem ko sta se iz zapora vrnila Edvard Kardelj in Boris Kidrič, ki sta takoj začela z organizacijo osrednjega in nižjih vodstev, tudi z veliko pomočjo revolucionarne študentske mladine, med katerimi je izstopala Lidija Šentjunc. Vzpostavljen je bil tudi začasni pokrajinski komite, ki je vzpostavil zvezo s CK KPJ na Dunaju in tako prevzel vlogo, ki jo je prej opravljal Ivan.⁷⁷⁷ V letu 1932, ko sta se partijska in skojevska organizacija že dobro obnovili, sta obe doživeli nov udarec. Zaradi neke akcije razpečevanja letakov SKOJ-a sta bila aretirana Ivan Rancinger in Josip Just (takrat vodja SKOJ-a) in januarja ali v začetku februarja leta 1932 postavljena pred Okrožno sodišče v

v Hrastniku, 4. 6. 1930.

775 Brečko, *Hrastnik skozi desetletja*, str. 120.

776 ARS, AS 1477, šk. 37, Kz 484/30. Mapa Franc Sotler. Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 21. 5. 1930.

777 Brečko, *Hrastnik skozi desetletja*, str. 123–124.

Celju. Bila sta obsojena na dve leti in pol robije s petletno izgubo državljskih pravic. Kazen je Rancinger do pravnomočnosti prestajal v celjskem piskru, nato v Mariborski kaznilnici. V skladu s takratno tristopenjsko kaznovalno politiko je prve tri mesece preživel v samici, julija 1933 pa se je lahko pridružil somišljenikom, med katerimi so bili tudi vidnejši komunisti, kot npr. Moša Pijade ali Josip Broz, v skupni sobi. Skupno jetniško bivanje so komunisti izkoristili za oblikovanje t. i. zaporniških univerz, na katerih so pridobivali osnovne pojme iz nekaterih predmetov splošne izobrazbe (o politični ekonomiji, razvoju družbe, sindikalnem vprašanju, geografiji, matematiki itn.) in tudi nekaterih predmetov nauka marksizma in leninizma. Novembra 1933 je bila večina premeščena v Sremsko Mitrovico, kjer naj bi prestali še zadnji del kazni. Konec februarja 1934 je prišlo do incidenta med enim od zaprtih komunistov in stražarjem, zaradi česar je prišlo do demonstracij vseh zapornikov v kaznilnici. Sledila je preiskava in junija 1934 do t. i. robijaškega procesa s prvoobsojenim Mošem Pijadejem, na katerem so Rancingerju pod obsodbo aktivnega in organiziranega delovanja kazni podaljšali za dodatni dve leti. Obsojen je bil tudi na pet let izgube državljskih pravic.⁷⁷⁸ Rancingerjevo zaporniško bivanje je bilo na splošno zaznamovano s študijem in stalnimi akcijami za izboljšanje zaporniških pogojev. Sam se je kasneje spominjal: *»Začela se je univerza in izgradnja novih kadrov. Jaz nisem bil med najboljšimi, vendar sem kot delavec zavzemal relativno častno mesto v idejno-politični vzgoji in v kulturno-prosvetnem delu. Sodeloval sem v vseh protestnih akcijah proti upravi kaznilnice in pravosodnem ministrstvu, med njimi tudi v dveh gladovnih stavkah, enkrat štiri in enkrat 11 dni. Zadnji dve leti v Sremski Mitrovici sta mi mnogo koristili tako v življenju splošnega obzorja kakor tudi političnega znanja.«*⁷⁷⁹

Po vrnitvi iz zapora 10. maja 1937 so ga doma čakali novi izzivi. Znova se je zaposlil v hrastniški steklarni in ponovno

778 Zbrani podatki, Zasavski muzej Trbovlje.

779 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 5.

vzpostavil zvezo s partijsko organizacijo. Postal je član Mestnega komiteja Hrastnik in član Okrožnega komiteja za Revirje, kar je bil nato do leta 1941. V začetku februarja 1938 je bil ponovno aretiran in odpeljan v celjske policijske zapore, tokrat zaradi zbiranja pomoči za španske prostovoljce, vendar pa je bil zaradi pomanjkanja dokazov po šestih dneh izpuščen. Aprila leta 1938 je bil skupaj z nekaterimi drugimi revirskimi komunisti (Miha Marinko, Ivan Keše, Alojz Hohkraut idr.) zaradi akcije pisanja komunističnih grafitov znova aretiran. Odpeljan je bil v zapore v Laškem, od tam pa v policijske zapore v šentpetrski vojašnici v Ljubljani, kjer je bil po dveh tednih zaradi pomanjkanja dokazov izpuščen. Vse do okupacije je izvrševal naloge, ki mu jih je dajal komite, udeleževal se je partijskih posvetovanj v Savinjski dolini, Zagorju in Ljubljani, sodeloval je pri demonstracijah zaradi pristopa Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu, sodeloval pri zbiranju članov Društva prijateljev Sovjetske zveze itn. Vzporedno se je bil prisiljen spopadati še z domačimi težavami: *»Družinske razmere so bile obupne, oče mi je kuhal in ker je pijančeval, sem bil često brez malice, kosila ali večerje. Često sem se po delu zatekel k Lidiji Šentjunc v njihovo gostilno, da sem dobil kaj za pod zob. Ni mi preostalo drugo, kot da se poročim in si ustvarim svoj dom. Spoznal sem se z bivšo ženo Greto. Bila je lepo dekle. Kljub njeni mladosti sem gojil nado, da jo bom vzgojil v dobro ženo in tovarišico.«*⁷⁸⁰ S Hrastničanko Greto Miško, mama je bila Slovenka, oče pa sudetski Nmec,⁷⁸¹ se je poročil leta 1939 in žena se je že kmalu aktivno vključila v partijsko delo: *»Pričela je z delom po ženski liniji, pomagala mi je razpečevati brošure, deliti letake, pobirati za Rdečo pomoč itn. Z eno besedo, v partijskem delu mi je takrat bila v oporo in pomoč.«*⁷⁸²

Ob okupaciji Jugoslavije je bil zaradi predvojnih aktivnosti že 17. aprila 1941 aretiran. Pripadniki Gestapa so ga skupaj z okoli 30 drugimi Hrastničani odpeljali v Laško. Tam so jih zaprli v klet

780 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 5.

781 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger. Poročilo OZNE za Celjsko okrožje, 14. 5. 1945.

782 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis str. 5.

Sokolskega doma, nato pa je v več kot polletni odisejadi preko celjskih, mariborskih, graških, dunajskih, brnskih, šenbenskih in vrocavskih zaporov 6. decembra 1941 prispel v koncentracijsko taborišče Auschwitz. Vmes so se mu sicer večkrat ponudile priložnosti za pobeg, ki pa jih iz različnih razlogov ni izkoristil. Zaradi iznajdljivosti, deloma tudi zaradi dobrega poznavanja nemškega jezika, ki se ga je priučil kot otrok, in ne nazadnje nemško zvencečega priimka, zaradi česar so ga večkrat imeli za »folksdojčerja«, se mu je uspevalo spretno izogibati smrtnim pastem uničevalnih taborišč. Sprva je bil, tako kot večina novo prispelih taboriščnikov, dodeljen v najtežje delovne komande, kot je bila npr. delovna komanda *Bauhof* (zidarska dela, tovorjenje najrazličnejšega gradbenega materiala), nato pa se mu je uspelo, deloma tudi zato, ker je bil pogosto bolan, prebiti v relativno nenaporne delovne komande. Tako je delal na poljih sladkorne pese, nato v delovni komandi *Holzshof* (žaganje drv), kasneje pa se mu je uspelo prebiti k delovni komandi *Gärtnerei Wervältung* (vrtnarija uprave), kjer je med bolje hranjenimi taboriščniki, ki so bili večinoma nemški politični jetniki, postal vodja te skupine. To dejanje je kasneje obžaloval, češ da je »*tu grešil kot komunist, ker se ni uprl nesramni ugodnosti*«. Junija 1942 so mu predložili izjavo, s podpisom katere naj bi se v zameno za izpustitev obvezal, da bo sodeloval z Gestapom v Mariboru. Sam je izjavil, da je ni podpisal. Februarja leta 1942 ga je vodja taborišča poklical k sebi in z besedami »*Ti si komunistični divji lovec! Izgini!*« poslal v koncentracijsko taborišče Buchenwald.⁷⁸³

V Buchenwald je prispel 6. marca 1943 v transportu z okoli tisoč Poljaki. Do oktobra 1943 je bilo v Buchenwaldu med 30 in 40 jugoslovanskih, večinoma političnih jetnikov z Gorenjske in Štajerske. Njihovo število se je povečalo zlasti po kapitulaciji Italije in do sredine leta 1944 naraslo na nekaj čez 500. Skupaj je bilo v Buchenwaldu zaprtih okoli 3900 Jugoslovancev.⁷⁸⁴ Rancinger je tam sprva opravljal naloge blokovne starešine, kot npr. skrb za

783 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Mapa Ivan Rancinger. Življenjepis, str. 11–13.
784 Supek, Jugoslovanci v Buchenwaldu. V: Alič: *Buchenwald*, str. 82.

čistočo na bloku, skrb za pravilno razdeljevanje hrane in drugih dobrin, nato pa mu je bilo kot edinemu Jugoslovancu dodeljeno delo v ambulanti na patološkem oddelku Sturmbannführerja Dinga, ki je sicer veljalo za eno od bolj privilegiranih delovnih komand. Tako mu je bilo dovoljeno nositi pričesko po lastni izbiri, štirikrat mesečno je lahko pisal domačim, dovoljen mu je bil prednosten nakup v kantini in druge ugodnosti.⁷⁸⁵ Sicer pa je Rancinger kmalu po prihodu navezal stike z drugimi jugoslovanskimi taboriščniki, zlasti s komunisti na antifašistični osnovi, in prevzel nalogo, da ustanovi ilegalno organizacijo jugoslovanske skupnosti. Že v Auschwitzu so si namreč sojetniki medsebojno pomagali, še temeljiteje pa se je takšna ilegalna organizacija oblikovala v Buchenwaldu.

Skladno s porastom števila jugoslovanskih taboriščnikov se je povečevala tudi razvejanost oblik takšne organizirane samopomoči.⁷⁸⁶ Na vrhuncu sta politično vodstvo te organizacije sestavljala ožji odbor petih članov in širši aktiv, ki so ga sestavljali odgovorni za posamezne bloke in komande, skupaj okoli 40 ljudi. Člani ožjega vodstva so bili izkušeni komunisti: Ivan Rancinger, Dušan Kermavner, Rudi Supek, Azis Kaluder in Emil Lichtenberger. Ilegalna organizacija (Jugoslovanski komite) je poskušala pomagati na novo prispelim taboriščnikom, kakor se je pač v razmerah taboriščnega življenja dalo. Pomagali so jim z oblekami, hrano, skrbeli so za ustrezne nastanitve in dodeljevanja v primerne delovne komande, varstvo šibkejših posameznikov, pomagali so bolnikom itn. Poleg materialne in moralne pomoči pa so skrbeli tudi za obveščanje o dogajanjih v domovini in na mednarodnih prizoriščih, skrbeli so za marksistično-leninistično šolanje taboriščnikov, oblikovali skupino za sabotažna dejanja in borbena skupino. Poleg omenjenih aktivnosti so opravljali tudi bolj sporno funkcijo opazovanja novoprispelih taboriščnikov, podajali osnovne (politične) ocene ljudi in imeli omejen vpliv pri določanju oseb

785 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 14.

786 Več o delovanju Jugoslovanske komiteja glej v: Alič, *Buchenwald*, str. 96–99, 100–107.

za Transporte v druga taborišča, kar je lahko pomenilo tudi v smrt. Po eni strani si je tako Jugoslovanski komite prizadeval obvarovati čim večje število Jugoslovancev, zlasti komunistov, verjetno pa so lahko s tem tudi že obračunavali s svojimi političnimi in drugimi nasprotniki.⁷⁸⁷ Na podoben način so se organizirali tudi taboriščniki drugih narodnosti (Nemci, Avstrijci, Čehi) in se vsi skupaj združevali v t. i. Internacionalni komite, v katerem je imel Ivan Rancinger vlogo predstavnika Jugoslovancev. Namen Internacionalnega komiteja je bil podoben, torej medsebojna materialna in moralna pomoč med zaprtimi komunisti v boju zoper taboriščno administracijo in kriminalce, ki jih je Gestapo uspešno izkoriščal. Na skupnih sejah so prebirali referate o političnih razmerah v taborišču, doma in v tujini, skupaj so organizirali sabotaže po delavnicah itn.⁷⁸⁸ Rancingerja je po odhodu na tej funkciji zamenjal Rudi Supek.⁷⁸⁹

20. julija 1944 je bil Ivan Rancinger, domnevno zaradi ženinega pisanja prošenj,⁷⁹⁰ iz Buchenwalda izpuščen in poslan na delovni urad v Weimar, kjer so mu podelili delavsko knjižico za inozemske delavce in potni list osebe brez državljanstva.⁷⁹¹ Od tam so ga poslali na delo v steklaro Schott v Jeni, mesta pa brez dovoljenja policije in Gestapa ni smel zapustiti. V tovarni je delal skupaj z drugimi taboriščniki, predvsem Francozi, Italijani in Rusi. Kot se je spominjal, so »delali samo toliko, da nas niso zaprli, vršili smo prikrito sabotažo. S produkcijo in zaslužkom sem bil vedno 20%-40% nižji.« Med delom v Jeni je v avgusta 1944 izšel ukaz, da se morajo vse osebe brez državljanstva (*Staatenlose*) javiti na prijavnem uradu. Čez tri tedne je dobil poziv za rekrutacijo pred vojaško komisijo v Weimarju. Od komisije je nato dobil sklep, da je na podlagi vojnega zakona sicer

787 Več glej: Supek, Jugoslovanci v Buchenwaldu. V: *Buchenwald*, str. 82–88.

788 Več o delovanju Internacionalnega komiteja glej prispevek Rancinger, Sodelovanje Jugoslovancev z ilegalnim mednarodnim komitejem. V: Alič, *Buchenwald*, str. 89–95.

789 Več o delovanju Rudija Supka glej prispevek: Bosnar, Rudi Supek i nacistički koncentracijski logor Buchenwald.

790 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger. Poročilo predmet: Ivan Ranzinger, 28. 5. 1946.

791 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Deutsches Reich Arbeitsbuch für Ausländer.

zdravstveno sposoben, vendar pa »izključen od vojaške dolžnosti radi njegove preteklosti in ker je nesiguren in nezaupljiv.«⁷⁹²

Med Ivanovo odsotnostjo se je začel krhati odnos z ženo Greto. Avgusta 1944 ga je sicer obiskala, vendar pa je že takrat, medtem ko mu je pripovedovala, kako je delala kot ilegalka oz. kurirka med Ljubljano in Mariborom, opazil, »da v njeni notranjosti nekaj ni v redu«. Odnos med njima se je od takrat popolnoma ohladil, tako da je prekinil s stiki, in ko se je 6. julija 1945 ob osmi uri zjutraj vrnil v Hrastnik, ga je oče pozdravil z besedami: »Ti si prišel, tvojo ženo Greto pa so odpeljali.«⁷⁹³ Izkazalo se je namreč, da je Greta Rancinger med njegovo odsotnostjo izdala več ljudi, s katerimi je prej sodelovala.⁷⁹⁴ Kot kurirka med Ljubljano in Štajersko je dobro poznala razmere in vse vidnejše pripadnike Osvobodilne fronte. 9. maja 1946 je bila aretirana, obtožena izdaje vidnejših aktivistov KPS in OF (Miha Marinko, Tone Tomšič, Pepca Kardelj in Mica Šlandrova),⁷⁹⁵ od katerih najhujša očitana posledica, poleg aretacij in mučenj omenjenih aktivistov, je bila predvsem usmritev organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča v Gramozni jami v Ljubljani 21. maja 1942. Zaradi teh dejanj jo je Okrožno sodišče v Ljubljani 10. avgusta 1946 obsodilo na 15-letno zaporno kazen s prisilnim delom.⁷⁹⁶ Vrhovno sodišče v Ljubljani pa ji je po pritožbi javnega tožilca 22. aprila 1947 kazen spremenilo v smrtno kazen z ustrelitvijo.⁷⁹⁷ Po mnenju anonimnega zasliševalca Greta »očividno ni izdajala iz neke zlonamernosti in se tudi ni najbrž zavedala dalekosežnih posledic istih izdajstev. Vzroke je iskati v njenem duševnem sestavu, rahlem in mehkem značaju, ki ni prikladen za tako neusmiljeno in silno borbo. Na njeni osebi je ležala prevelika odgovornost, na

792 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Mapa Ivan Rancinger. Življenjepis, str. 19.

793 Prav tam, str. 19–20.

794 Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije*, str. 208–209 in 228–231.

795 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger. Obtožnica javnega tožilstva v Ljubljani, 16. 2. 1946.

796 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 10. 8. 1946.

797 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger. Sodba Vrhovnega sodišča LRS, 22. 4. 1947.

drugi strani pa je bila za tak boj politično premalo pripravljena. Da je bila partijka, ne morem smatrati za obtežilno okolnost, kajti ni bila politično izgrajena kot se za partijko zahteva. Tudi moževa odsotnost kot varuha in političnega učitelja je morda doprinesla h kapitulaciji njene osebe«. ⁷⁹⁸ Kljub temu je bila Greta Rancinger ustreljena 13. novembra 1947. ⁷⁹⁹

Ob koncu vojne je Ivan Rancinger sodeloval pri organizaciji in repatriaciji jugoslovanskih jetnikov, vendar je bil le dan po vrnitvi v domovino 7. julija 1945 prvič aretiran in odpeljan v centralne zapore Oddelka za zaščito naroda v Ljubljani. Aretacija je bila povezana z delovanjem njegove žene Grete. Ob tej priliki se ji je »odrekel kot ženi ter je od nje zahteval ločitev in razvezo zakona«. ⁸⁰⁰ Iz zapora je bil izpuščen 5. avgusta 1945, kmalu nato je prevzel organiziranje podružnic dnevnikov Ljudska pravica in Slovenski poročevalec v Trbovljah. Hkrati je dobil po direktivi CK KPS nalogo, da prevzame posle organizacijskega sekretarja Okrajnega komiteja KPS za Trbovlje. To nalogo je opravljal do svoje druge povojne aretacije 27. januarja 1946. Že dva dni po aretaciji je bil izpuščen, vendar pa zaradi »neizvrševanja discipline« ⁸⁰¹ izključen iz partije in prepovedali so mu kakršne koli politične aktivnosti. Zaradi vse bolj do njega neprijaznega okolja se je preselil v Paračín, kjer se je zaposlil v tamkajšnji steklarni.

Ko se je želel vrniti v Hrastnik, je bil 3. septembra 1948 odpeljan na sedež republiške Uprave državne varnosti v Beogradu, nato pa v Ljubljano. ⁸⁰² Tokrat je bil aretiran z jasno namero, da ga na osmem dachauskem ali t. i. buchenwaldskem sodnem procesu obsodijo. Iz ohranjenih virov in zbranih podatkov težko

798 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger, dok. 16. Zapisnik zaslišanja, 29. 6. 1945.

799 ARS, AS 1931, šk. 412. Mapa Greta Rancinger. Uradni zaznamek RSNZ SRS, 9. 8. 1967.

800 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Življenjepis, str. 27.

801 Trditev se je nanašala na obdobje, ko je bil ob začetku vojne aretiran in je bil v zaporih na gradu Borl. Tam naj bi imel priložnost pobega, ki pa je ni izkoristil, saj naj ne bi dobil od tovarišev nobene pomoči. Po vojni pa so ga obtoževali, da je odklonil pobeg, ker naj bi takrat že sodeloval z Gestapom.

802 ARS, AS 1931, Kz 155/49. Življenjepis, str. 27. Peklar, Sodba v imenu ljudstva, str. 6. Zbrani podatki, Zasavski muzej Trbovlje.

ugotovimo točne vzroke. Znova razočaran nad novo oblastjo je trepetal za svoje življenje, najbolj pa ga je prizadelo to, »da so me aretirali, zaprli, mučili in sodili moji bivši sodelavci. Lahko se je bilo boriti v stari Jugoslaviji, Auschwitzu in Buchenwaldu. Tam si imel pred seboj sovražnika. Tu pa je bil pred menoj tovariš, ki mi je držal nož na grlu in nisem vedel, kdaj bo potegnil rezilo.« ⁸⁰³ 29. junija 1949 mu je bila na režiranem sodnem procesu z lažnimi pričami in izsiljenimi priznanji ⁸⁰⁴ prebrana obsodba.

Po mnenju sodišča je tožilstvu uspelo dokazati Rancingerjevo krivdo v vseh treh točkah obtožnice. V prvi točki je bil obsojen, da je kot sodelavec Gestapa v koncentracijskem taborišču Auschwitz med julijem 1942 in marcem 1943 opravljal funkcijo namestnika kapota, nato pa funkcijo kapota na komandi »vrtnarija«. V taborišču Buchenwald pa naj bi vse do izpustitve iz taborišča opravljal funkcijo sobnega starešine in namestnika starešine bloka. Čeprav je sam le enkrat priznal, da je »oklofotal nekega mlajšega Žida, ker je varal svoje tovariše in ker je s svojimi podvigi v svojo osebno korist izpostavil nas vse, to je našo delovno skupino, nevarnosti,« je bil obsojen, da je skupaj z drugimi taboriščniki funkcionarji »pretepal in mučil internirance zaradi kršitve taboriščne discipline«. Še več, obsodba ga je bremenila, da je v taborišču Auschwitz skupaj s taboriščno policijo lovil pobegle jetnike in internirance, ki so se skrivali pred delom ali transporti, ter jih nato izročal taboriščni komandi, ki jih je običajno usmrtila v krematoriju. Druga točka obsodbe ga je bremenila, da je bil kot sodelavec Gestapa v taborišču Buchenwald po nalogu SS-ovskega zdravnika dr. Dinga »dodeljen v njegovo ambulanto, ki je služila gestapu za uničevanje internirancev. Delal je na patologiji, v histološkem oddelku pri pripravljanju mikroskopskih aparatov, reparatur, raznih organov človeškega telesa ter pri strojenju človeške kože.« V tretji točki pa je bil obsojen, da je novembra 1943 skupaj

803 Peklar, Sodba v imenu ljudstva, str. 7.

804 To dokazuje zlasti primerjava ohranjenih dokumentov, npr. življenjepisa in zapisnikov zaslišanj ali dokument z naslovom Samokritični poizkus ugotavljanja lastnih napak. Vse omenjeno se nahaja v ARS, AS 1931, šk. 503.

z Dušanom Kermavnerjem⁸⁰⁵ »organiziral provokatorsko ,antifašistično' organizacijo« v taborišču Buchenwald, vzpostavil skupine te organizacije s poverjeniki na posameznih blokih, januarja 1944 pa »formiral provokatorski ,jugoslovanski komitet' in postal sekretar te zločinske organizacije«. Organizacijo naj bi vodil Gestapo z namenom, »da bi s tako provokatorsko organizacijo demoraliziral najboljše borce proti fašizmu in jih odvrčal od aktivne borbe zoper zločinsko taboriščno vodstvo ter omogočal z vzdrževanjem reda in discipline neovirano in nečloveško izkoriščanje delovne sile internirancev in njihovo brezobzirno uničevanje, ter je potom soobtoženega Figar Slavka vršil preglede ob prihodu novodošlih internirancev, zbiral njih politične karakteristike, na osnovi katerih je ,jugoslovanski komitet' odločal, kateri interniranci se pošljejo na ,transport', kar je pomenilo smrt«. ⁸⁰⁶ Govora je namreč o tistem Jugoslovanskem komiteju, ki naj bi bil namenjen medsebojni pomoči taboriščnikov, poveljna oblast pa ga je, kot lahko beremo, označila za zločinsko organizacijo.

Čeprav je Rancinger med zaslišanji večino hujših obtožb zanikal in niti med glavno razpravo ni bilo predloženih prepričljivih dokazov, je bil skupaj s Slavkom Figarjem spoznan za krivega zločina po tretji točki tretjega člena Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo. Dosojena mu je bila kazen 18 let odvzema prostosti s prisilnim delom in izgubo državljanskih pravic⁸⁰⁷ za dobo štirih let. Figar je bil obsojen na kazen 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom in prav tako izgubo državljanskih pravic za dobo štirih let.⁸⁰⁸

Ivan Rancinger je breme socialističnih zaporov prenašal

805 Dušan Kermavner se večkrat omenja na različnih mestih v podobni vlogi kot Ivan Rancinger, vendar mu ni bilo treba sestiti na zatožno klop. Po mnenju Rancingerja naj bi to z intervencijo preprečil Edvard Kardelj. V: Peklar, Sodba v imenu ljudstva, str. 5.

806 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, str. 218–219, 29. 6. 1949.

807 To je pomenilo izgubo volilne pravice, pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, pravice do javnega nastopanja, pravice nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja.

808 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Sodba, str. 219–220, 29. 6. 1949.

nekoliko bolje od soobtoženega Figarja, saj je v mentalno in fizično relativno zdravem stanju 28. novembra 1951 dočkal znižanje zaporne kazni na 10 let, 17. aprila 1953 pogojno izpustitev in nato 28. novembra 1953 dokončno pomilostitev. Za razliko od Figarja, ki je bil 7. maja 1950 sprejet v psihiatrično bolnišnico, kjer sta strokovnjaka psihiatrične stroke milo rečeno cinično ugotavljala, da so »po daljšem opazovanju prišli do začasnega ugotovitka, da imamo opravka s psihopatsko osebnostjo /značajsko iztirjenostjo/, ki je med izdrževanjem dolgoletne kazni blodnjavo reagirala na situacijo v tem smislu, da so se pojavile blodne misli glede nedolžnosti in blodne misli o tem, da je nujno potrebno, da mora biti pomiloščen«. ⁸⁰⁹ Tudi Figarju je bila nato 28. novembra 1951 kazen znižana na 11 let, 13. junija 1953 je bil pogojno izpuščen in tako kot Rancinger 28. novembra 1953 pomiloščen.⁸¹⁰

Po izpustitvi si je Ivan Rancinger prizadeval za politično in sodno rehabilitacijo. Prve ni dosegel, saj ni bil nikoli ponovno sprejet niti v partijo niti v borčevsko organizacijo. Mu je pa uspelo doseči prenehanje vseh pravnih posledic obsodbe, vključno s pravico do pokojnine.⁸¹¹ Dolgih 17 let pa je še moralo preteči, da je bil 9. januarja 1971 z razveljavitvijo sodbe sodno rehabilitiran.⁸¹² Morda so se vsi pritiski in razočaranja manifestirali v srčnem infarktu, ki ga je doživel leta 1960, kljub temu pa je z močno življenjsko voljo vztrajal še nadaljnjih 37 let (umrl je leta 1997). V Hrastniku je živel v novem družinskem okolju, ostal je aktiven v sekciji nekdanjih internirancev in kot režiser v dramski skupini.⁸¹³

Na vprašanje, kaj ga je v povojnem obdobju najbolj razočaralo, je odvrnil: »Celo življenje sem se boril za eno idejo. Proti

809 ARS, AS 1931, šk. 520, Kz 155/49. Mapa Vekoslav Figar. Izvedensko mnenje dr. Nika Vončina in prof. dr. Janeza Kanonija, Bolnišnica za duševne in živčne bolezni Polje-Ljubljana, 13. 11. 1954.

810 Ivanič, *Dachauski procesi*, str. 40.

811 ARS, AS 1931, šk. 503, Kz 155/49. Mapa Ivan Rancinger. Rešitev Vrhovnega sodišča SRS, 24. 11. 1965, str. 239–244.

812 Razveljavljene sodbe. V: *Delo*, 18. 11. 1971, str. 3.

813 Zbrani podatki, Zasavski muzej Trbovlje.

krivici in izkoriščanju. Oboje sem doživel kot majhen otrok in sovražstvo do tega je z menoj rastlo. Ko smo stopali v partijo, ni bilo od tega nobenih koristi. Pač pa ena sama nevarnost. Tisto, kar sem doživel po osvoboditvi, me je razočaralo. Nisem več videl komunista, za katerega sem se boril sam. Postal je birokrat, postal je izkoriščevalec. Večji izkoriščevalec, kot je bil kapitalist. Zaradi osebnih koristi, da je ostal na položaju.«⁸¹⁴ Za konec pa lahko pritrdimo Peklarjevemu stavku, ko pravi: »Ivan Rancinger je napravil usodno napako – ostal je živ in zvest eni ideji od samega začetka. Ni se znal prilagajati in dvoriti.«⁸¹⁵

814 Peklar, Sodba v imenu ljudstva, str. 6.
815 Prav tam, str. 7.

POPUŠČANJE POLITIČNE REPRESIJE

Poleg hujših obtožb političnih deliktov naj na koncu omenim še dve kategoriji manj pomembnih, ki so se pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani, zlasti med letoma 1947 in 1950, pojavljale zelo pogosto. Gre za organiziranje pobegov, ilegalno prehajanje državne meje oz. poskuse pobegov. 15. septembra 1948 je potekala glavna razprava proti šoferjem iz Ljubljane Ivanu Greglu, Jožetu Prešernu, Francu Didiču in Andreju Brusu. Zaradi organiziranja in pomoči pri pobegu dvema trgovcema ter njunima zaročenkama so bili obsojeni na kazen odvzema prostosti s prisilnim delom od dveh do šestih let.⁸¹⁶ Franca Wolharja je sodišče 13. maja 1948 spoznalo za krivega, da je kot domobranski emigrant brez dovoljenja večkrat prekoratil jugoslovansko-italijansko državno mejo, in ga obsodilo na šest mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom.⁸¹⁷ Ivan Kampuš in Jože Kovač pa sta bila 7. julija 1949 spoznana za kriva, da sta 30. aprila 1949 odpotovala v Mojstrano z namenom, da bi pobegnila preko državne meje in se v tujini priključila organizaciji, ki naj

816 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 301/48. Mapa Ivan Gergl in soobt. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 15. 9. 1948.

817 ZAL, LJU 85, šk. 495, Kz 303/48. Mapa Franc Wolhar. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 13. 5. 1948.

bi imela za namen »nasilno zrušitev obstoječe državne ureditve v FLRJ«. Zaradi povzročitve kaznivega dejanja 8. točke 3. člena ZKLD ju je sodišče obsodilo na štiri leta odvzema prostosti s prisilnim delom.⁸¹⁸

Poleg deliktov, povezanih z ilegalnimi prehajanja mej, najdemo zelo pogosto tudi sodne procese zaradi obtožb opuščanja prijav različnih protidržavnih kaznivih dejanj. Tako je bila npr. delavka Antonija Dolinšek s Spodnjega Jezerskega obsojena na eno leto poglobljenevalnega dela, »ker je vedela, da nameravata dva delavca prečkati mejo, pa tega ni prijavila«. ⁸¹⁹ Poljski delavki Franciška Justin in Ivanka Plestenjak pa sta bili avgusta 1950 spoznani za krivi, da nista prijavili državnim organom, da se je v okolici skrival član oborožene ilegalne organizacije. Ker sta obe »iz strahu pred represalijami molčali«, ju je sodišče obsodilo na eno leto poglobljenevalnega dela.⁸²⁰

Ostrina politične represije s prirejanji političnih sodnih procesov je bila zlasti očitna v prvih dveh povojnih letih, nato se je nadaljevala do konca štiridesetih let, v prvi polovici petdesetih let pa lahko, tudi na podlagi arhivskega gradiva, opazimo občutno popuščanje. Za prvi dve povojni leti so bili značilni množični sodni procesi zaradi vojnih zločinov ali kolaboracije, postopki so bili hitri, kazni pa praviloma visoke. Po najostrejšem obračunu s kolaboracijo so začeli te sodne procese nadomeščati sodni procesi zaradi obtožb organiziranja ilegalnih oboroženih formacij (zlasti med letoma 1947 in 1949), vohunjenja in sovražne propagande. Nov val politične represije je opazen po letu 1948, ko se je dotedanjim oblikam obtožb političnih deliktov pridružilo še informbirojevstvo.

Po letu 1950 so različni simptomi začeli kazati na postopno popuščanje politične represije. To se je npr. odražalo v manjšem številu sodnih procesov zaradi hujših oblik političnih deliktov (v letu 1952 npr. bolj ali manj prevladujejo le še obtožbe

sovražne propagande in klevetanja, pa tudi teh je relativno manj), zniževala se je ostrina izrečenih kazni, mnogim zaprtim političnim nasprotnikom so se kazni zmanjšale ali pa so bili izpuščeni. Takšne ugotovitve potrjujejo tudi statistični podatki. Tako lahko opazimo bistven upad števila obravnavanih oseb pred slovenskimi sodišči zaradi kaznivih dejanj po ZKLD, ki je s 1071 v letu 1949 padel le na 44 v letu 1954. V letu 1949 je tako delež obravnavanih po ZKLD predstavljal 10,81 %, v letu 1954 pa le še 0,31 % vseh kazenskih zadev. Čeprav je treba poudariti, da gre krivdo deloma pripisati tudi dejstvu, da so kazniva dejanja ilegalnih prehodov izločili iz kategorije političnih deliktov.

Leto	Zoper ljudstvo in državo in zoper človečnost in mednarodno pravo	Zoper življenje in telo ter človeško zdravje	Zoper svobodo in pravice državljanov	Zoper narodno gospodarstvo in zoper premoženje	Zoper pravni red in pravni promet	Zoper oborožene sile in kazniva dejanja po drugih zakonih	Skupaj
1949	1072	1133	1187	5010	1302	206	9910
1950	1001	1179	1175	4274	1328	131	9088
1951	410	1781	2077	6704	2532	95	13599
1952	227	2177	2116	5613	3446	28	13607
1953	114	2567	2907	5578	2355	34	13555
1954	44	2442	2817	5164	3551	44	14062

Število obsojenih pred slovenskimi sodišči med letoma 1949 in 1954 po skupinah kaznivih dejanj.⁸²¹

O popuščanju represije govorijo tudi podatki o kaznovalnih politikah slovenskih sodišč, čeprav iz njih ni razvidno, kolikšen delež so predstavljali politični delikti. Tako lahko med letoma 1948 in 1952 opazimo trende postopnega upadanja prav vseh kategorij izrečenih kazni.

818 ZAL, LJU 85, šk. 519, Kz 137/49. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 7. 7. 1949.

819 ZAL, LJU 85, šk. 590, Kz 261/52. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 19. 11. 1952.

820 ZAL, LJU 85, šk. 554, Kz 366/50. Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 17. 8. 1950.

821 Statistični letopis LRS, 1955, str. 328.

Vrsta kazni	1948	1949	1950	1951	1952
Smrtna kazen	51	29	18	0	3
Strogi zapor (dosmrtno)	20	10	7	5	4
Strogi zapor (15–20 let)	83	50	30	26	25
Strogi zapor (10–15 let)	95	66	47	43	39
Strogi zapor (5–10 let)	251	248	171	115	114
Strogi zapor (do 5 let)	1811	1417	1414	1197	859
Zapor	4973	3056	2622	8496	9104
Skupaj	13837	9910	9088	13599	13607

Število glavnih izrečenih kazni pred slovenskimi sodišči med letoma 1948 in 1952.⁸²²

POVZETEK POLITIČNO SODSTVO NA SLOVENSKEM

⁸²² *Statistični letopis LRS*, 1952, str. 232.

Primerjava temeljnih tipov političnih sodnih procesov v dveh izrazito avtoritarnih obdobjih slovenske zgodovine 20. stoletja, obdobja od uvedbe Aleksandrove diktature 6. januarja 1929 do začetka druge svetovne vojne na naših tleh ter obdobja od konca vojne do omilitve politične represije v prvi polovici petdesetih let, potrjuje temeljno tezo sodnih procesov kot najmočnejših orodij vladajočih političnih elit za obračunavanja z namišljenimi ali dejanskimi političnimi nasprotniki ter ob tem ponuja še več zanimivih rezultatov. Kot ključna za razumevanje kompleksnosti problematike političnih represij in političnih sodnih procesov v obeh obdobjih se je izkazala pogosto prezrta potreba, da je treba dogajanja v slovenskem oz. jugoslovanskem prostoru umeščati in razumeti v širšem evropskem prostorskem in časovnem kontekstu. Tako sem lahko ugotavljal, da je politična represija v Kraljevini SHS/Jugoslaviji potekala v kontekstih globalnih gospodarskih in političnih kriz. Večina evropskih držav je v obdobju med obema vojnoma v iskanju izhodov iz notranje- in zunanjepolitičnih kriz opuščala liberalne modele parlamentarnih demokracij in se usmerjala v bolj avtoritarne oblike vladanja. Te so dosegle vrhunce zlasti v totalitarnih sistemih fašistične Italije, nacistične Nemčije in komunistične Sovjetske zveze. Kraljevina SHS/Jugoslavija je v vedno bolj zaostrenih notranje- in zunanjepolitičnih razmerah začela tudi sama uvajati avtoritarnejše oblike vladanja in s tem posledično izvajati poostreno politično represijo proti najhujšim političnim nasprotnikom, zlasti komunistom pa tudi skrajno desničarskim skupinam in proticentralistični meščanski opoziciji. Kljub temu pa ji ni uspelo uspešno rešiti temeljnih notranjepolitičnih vprašanj, zlasti socialnih in nacionalnih, kar jo je ne nazadnje pahnilo v drugi globalni spopad.

Povojna politična represija v novi, socialistični Jugoslaviji in v njenem okviru v Sloveniji, ki so jo definirala in spodbujala medvojna dogajanja, je potekala v kontekstih kompleksnih, večplastnih in predvsem tragičnih zapuščin druge svetovne vojne. Poleg populacijskih in materialnih opustošenj so bile za

to obdobje značilne množične in hujše oblike političnega nasilja. Ena izmed teh oblik, katerim se ni mogla (ali želela) izogniti niti iz vojne izhajajoča zmagovita Komunistična partija Jugoslavije, je bil sicer mednarodno sporazumno sprejet in toleriran proces epuracije. V državah Zahodne Evrope je šlo v pretežni meri za maščevalni obračun predvojnih političnih elit z vojnim zločinstvom in kolaboracijo. V novonastalih socialističnih državah pa so se po politični bipolarizaciji sveta oz. Evrope procesi epuracij odvijali tudi vzporedno s prevzemi oblasti. Šlo je za obračunavanje na razredni osnovi. V teh državah so bile nosilke epuracij nove legalno, ne nujno tudi legitimno, potrjene komunistične strukture. Proces epuracij tako v državah Vzhodnega bloka niso zajeli samo vojnih zločincev in kolaborantov, ampak tudi dejanske ali namišljene politične in razredne nasprotnike oz. so bili v funkciji izvajanja socialističnih revolucij. Sprva so se komunistične elite usmerile v obračunavanje s političnimi nasprotniki zunaj ljudskih front, nato proti opoziciji v fronti sami ali pa so si zagotovile prevlado z nasilno fuzijo politične levice. V tretji fazi revolucij pa je prihajalo do notranjih konsolidacij komunističnih partij z namenom podreditve Sovjetski zvezi. V Jugoslaviji je potekal proces znotraj partijske konsolidacije drugače, in sicer skozi upor proti diktatu SZ oz. obračun z informbirojevstvom. Brez takšnih poskusov razumevanja kompleksnosti temeljnih vzročno-posledičnih procesov obravnavanih obdobj in umestitve političnih sodnih procesov v širše kontekste se ne moremo približati »pravi« zgodovinski resnici.

Druga ključna ugotovitev raziskave je ta, da so vsakokratne vladajoče politične strukture zlasti v turbulentnih notranje- in zunanjepolitičnih razmerah obeh opazovanih obdobj namenjale izjemno veliko pozornost oblikovanju in nadzorovanju močnih ter učinkovitih represivnih aparatov. Vsakokratna politična oblast se je namreč zavedala, da lahko z močnim represivnim aparatom in z uporabo različnih represivnih metod lažje ohranja oz. konsolidira svojo oblast. Ker so sodni procesi predstavljali eno izmed temeljnih orodij v boju zoper politične

nasprotnike v obeh opazovanih obdobjih, sem se podrobneje usmeril zlasti v raziskavo tistih delov, ki so v kontekstu sodnih procesov odigrali osrednjo vlogo, torej področij kazenskopravne zaščite države, sodstva, policije, varnostnoobveščevalnih služb itn. Tako sem lahko ugotavljal, da je bila uvedba Aleksandrove diktature pospremljena s številnimi ukrepi, ki so modernizirali, centralizirali ter s tem okrepili represivni aparat. Marca 1929 je bil npr. dopolnjen temeljni pravni predpis za pregon komunistov in drugih političnih nasprotnikov, to je Zakon o zaščiti države. Že prej je bil januarja 1929 poenoten celoten kazenski zakonik, ki je podobno kot nov zakon o sodnem kazenskem postopku (sprejet februarja 1929) temeljil na modernih pravnih načelih zahodnih držav. Takoj ali v nekaj mesecih po uvedbi diktature je bilo sprejetih še več drugih zakonov, ki so urejali področja žandarmerije, orožništva, sodstva, tožilstva, prestajanja kazni itn. Januarja 1929 je bil končno sprejet zakon, s katerim je bilo ustanovljeno Izredno sodišče za zaščito države v Beogradu, ki je bilo pristojno za vse politične delikte, katerih določila zakona pa so že imela nekatere značilnosti totalitarnih ureditev. S tako preoblikovanim in okrepljenim represivnim aparatom je oblast lažje nadzirala in onemogočala svoje politične nasprotnike. Ob tem pa je treba poudariti, da so ključni vpliv v takšnem izrazito centraliziranem represivnem aparatu kljub formalno relativno moderni pravni ureditvi vse to obdobje imeli kralj in politične elite, ki so ga obkrožale.

Ob koncu druge svetovne vojne se je zmagovita KP, izkušena v ilegalnem predvojnem in medvojnem delovanju, podobno zavedala pomena obvladovanja instrumentov državne represije v boju proti dejanskim ali namišljenim političnim in razrednim nasprotnikom oz. pri izvedbi socialistične revolucije. Zato so bili vsi ključni sistemi represivnega aparata, izhajajoči iz vojne izkušnje in pod stalnim nadzorom KP, veliko močnejši, številčnejši in učinkovitejši kot predvojni. Poleg vojske je imela takrat glavno vlogo pri izvajanju politične represije vsemogočna in vsepovsod prisotna varnostnoobveščevalna služba. V Sloveniji

je bila to od avgusta 1941 Varnostna obveščevalna služba (VOS) OF, ki je bila ustanovljena za varovanje osvobodilnega gibanja in je bila z oblikovanjem slovenske državnosti na prvem zasedanju SNOS februarja 1944 v Črnomlju ukinjena, nato od maja 1944 na ravni celotne jugoslovanske države Organizacija za zaščito naroda (OZNA) in od julija 1946 Uprava državne varnosti (UDV). Da pa si je lahko nova »ljudska oblast« pridobila ustrezno notranje- in zunanjepolitično legitimnost, je bilo nujno oblikovanje ustrezne pravne podlage in sistema rednega sodstva. Kazensko zakonodajno praznino so dopolnjevali s sprejemanjem zakonov o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo, državo, narodno imetje in o gospodarskih sabotajah itn. Do velikih sprememb je prihajalo tudi na področju kazenskega procesnega prava z namenom, da se po sovjetskem vzoru v kazenskem postopku zagotovi prevlada tožilstva oz. OZNE/UDV.

Tako po zakonu kot v obstoječi sodni praksi je bila značilna izrazita prevlada predhodne faze kazenskega postopka. Vloga glavne razprave je bila (pre)pogosto zreducirana le na formalno potrditev rezultatov predhodnega postopka. Pravica do formalne obrambe je bila omejena zgolj na postopek pred sodiščem, torej šele po vložitvi obtožnice. Vloga zagovornikov je bila v takšnih razmerah majhna, ob ideološko-politično predeterminiranih procesih pa lahko rečemo zgolj simbolna. Natančnejši vpogled v prakso delovanja pravosodja nam odkrije še nekatere druge značilnosti, ki so rušile temeljne predpostavke neodvisnosti tretje veje oblasti oz. sodstva, načela zakonitosti in druga pravna načela. Poleg najočitnejše revolucionarne značilnosti sodstva, ki se je odražala v povezavi sodišč z oblastnimi in političnimi institucijami, prevlade javnega tožilstva, nad katerim je dejansko bedela OZNA/UDV, in ustrezne kazenskopravne zaščite države z ustreznim kazenskim postopkom naj omenim še vpliv oblasti na sodnike in zagovornike. Četudi takšna ureditev ni prinesla zelenih revolucionarnih ciljev, pa so se vršili različni posredni in neposredni pritiski na delovanje sodišč, posameznih sodnikov, zagovornikov itn.

Šele ob upoštevanju teh predpogojev se je lahko nova komunistična oblast lotila legitimnega in učinkovitega izvajanja procesov epuracije, konsolidacije oblasti in doseganja zastavljenih političnih, gospodarskih in ideoloških ciljev. Ob primerjavi obeh represivnih aparatov lahko že na formalni ravni opazujemo določene značilnosti, ki definirajo ostrino politične represije. Zlasti očitna je prevladujoča vloga varnostnoobveščevalne službe oz. politične policije pri pregonu političnih deliktov v povojnem obdobju. Toda pravo podobo represivnosti obeh sistemov nam ponudi šele podrobnejši pregled delovanja represivnih aparatov, v tem primeru torej sodstva. Sodna praksa oz. politični sodni procesi kot eno izmed temeljnih orodij politične represije so se tako pokazali kot ključni za razumevanje in preučevanje ostrine politične represije, njene logike in mehanizmov delovanja.

Raziskava je pokazala, da je bila ost politične represije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji in znotraj nje v Dravski banovini usmerjena predvsem proti komunistom. Ti so bili sicer prepovedani in potisnjeno v ilegalo že z Obznano (1920) in Zakonom o zaščiti države (1921), represija proti njim pa je bila najostrejša v obdobju čiste Aleksandrove diktature (1929–1934), čeprav se je nadaljevala vse do aprilske okupacije leta 1941. Sodni procesi proti komunistom so tako predstavljali glavno kategorijo političnih sodnih procesov predvojnega obdobja. V tem smislu je bila izbira temeljnega fonda Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju 1918–1941 (AS 1477), ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, za raziskavo ustrezna in upravičena. Iz proučevanega arhivskega gradiva sem lahko razbral več ključnih značilnosti sodnih procesov proti komunistom, katerih težji primeri so potekali pred Državnim sodiščem v Beogradu, večji del pa pred rednimi sodišči Dravske banovine. Ti sodni procesi so se odvijali daleč od oči javnosti, v tajnosti, brez večje publicitete oz. propagande, saj oblast ni želela odpirati bolečih tem. Obtožbe, na osnovi katerih so sodila sodišča, so bile predvsem članstvo v komunistični partiji ali SKOJ-u, pisna in ustna propaganda, kurirske in organizacijske

naloge itn. Hujših obtožb političnih deliktov v teh kazenskih spisih ni moč zaznati. Temu primerne so bile višine izrečenih kazni, saj so sodišča, čeprav bi lahko po črki zakona dosojala tudi ostrejša kazni, izrekala relativno mile, povprečno petletne zaporne kazni. Ugotavljam, da je šlo pri sodnih procesih proti komunistom v tem obdobju bolj za odgovor oblasti na njihovo protidržavno delovanje kot pa za (zlo)rabo sodnih procesov za doseganje notranje- in zunanjepolitičnih ciljev. Drugih političnih sodnih procesov je bilo manj. Omembe vreden je le »šenčurski« sodni proces, ko so bile v obdobju Aleksandrove diktature na udaru tudi proticentralistične politične stranke, v tem primeru prepovedana Slovenska ljudska stranka. V manjši meri so se s približevanjem aprila 1941 zlasti pred sodišči v Mariboru, Celju in Murski Soboti začeli pojavljati sodni procesi zaradi nacistične propagande, ki so se praviloma zaključili z nekajletnimi zapornimi kaznimi. Arhivsko gradivo za predvojne politične sodne procese je z redkimi izjemami kljub vsem dognanjem relativno slabo in nepopolno ohranjeno. Domnevam pa lahko, da je v primerjavi s povojnim obdobjem to gradivo verodostojnejše, saj glede na to, da ne morem govoriti o (zlo)rabi sodnih procesov, oblast ni imela pretiranih potreb po ponarejanju dokazov. Tega za povojno obdobje ne morem več trditi.

Povojna politična represija je bila glede na kontekste okupacije, kolaboracije dela predvojnih političnih elit, oboroženega odpora pod vodstvom komunistov, izvedbe socialistične revolucije in s tem temeljite spremembe državne ureditve veliko ostrejša. Poleg obračuna z vojnimi zločinci in kolaboracijo so komunistične oblasti povojne politične sodne procese (zlo)rabile za obračun z dejanskimi ali potencialnimi političnimi in razrednimi nasprotniki, torej tistimi, ki so predstavljali oviro v procesih konsolidacije oblasti ali pri izpeljavi družbenopolitičnih reform. Zaradi tega se je nabor političnih nasprotnikov neprimerljivo povečal, vloga političnih sodnih procesov pa je bila tudi zato veliko večja kot v predvojnem obdobju. Ker so postali politični sodni procesi izjemno pomemben instrument

državne represije za doseganje notranje- in zunanjepolitičnih ciljev, so bili nekateri od njih kot vzorčni primer za vzpostavljanje kaznovanih paradigem temu primerno spolitizirani. To se je odražalo v javnosti sodnih razprav, močni medijski pozornosti z ostro in izrazito revolucionarno retoriko, pogosto je šlo za prave režirane sodne spektakle. Poleg kaznovanja dejanskih ali namišljenih povzročiteljev kaznivih dejanj so oblasti z njimi posredno ustvarjale želeno moralno klimo in kolektivno zavest ter opozarjale potencialne politične oponente.

Uporabljena tipologija političnih sodnih procesov v povojnem obdobju se je izkazala za ustrezno, saj je zajela večji del najhujših političnih nasprotnikov nove komunistične oblasti tako zunaj kot znotraj Ljudske fronte in partije. Povojni politični sodni procesi so potekali na osnovi različnih obtožb protidržavnega delovanja, ki veljajo še danes za najhujše oblike političnih deliktov in so najostreje sankcionirane, ponekod še vedno tudi s smrtno kaznijo. Na podlagi raziskanega arhivskega gradiva ugotavljam, da so v prvih dveh povojnih letih prevladovali sodni procesi z obtožbami vojnega zločinstva (npr. t. i. Rainerjev sodni proces, sodni proces proti Frideriku Steinbückeru) in sodni procesi z obtožbami različnih oblik kolaboracije (npr. t. i. božični sodni proces, Rupnikov proces, sodni proces proti Rudolfu Večerinu, Stanku Osenarju). Zanje so bili značilne predvsem množičnost, kratke glavne razprave in ostre izrečene kazni. V kasnejših letih je skušala oblast maščevalni emocionalni kapital prenašati še na sodne procese z drugimi obtožbami protidržavnih kaznivih dejanj. Pogosti so bili sodni procesi z obtožbami sodelovanja s politično in vojaško emigracijo (npr. sodni proces proti Mirku Bitencu, Matku Vorstnerju, Jakobu Šolarju), obtožbami vohunjenja, sovražne propagande (t. i. Nagodetov sodni proces, sodni proces proti Emi de Dobbeleer) in obtožbami povezovanja z ilegalnimi oboroženimi formacijami (sodni proces proti Zdravku Rijavcu in soobtoženim, Ivanu Kočvarju itn.). Poseben primer političnih sodnih procesov, namenjenih obračunavanjem v sami komunistični partiji, so

predstavljali sodni procesi na osnovi obtožb informbirojevstva in t. i. dachauski sodni procesi. Slednji nasploh veljajo za najbolj stalinistične sodne procese, saj so na njih svojim partijskim somišljenikom sodili na osnovi izmišljenih obtožb in z mučenji izsiljenih priznanj. V prvi polovici petdesetih let lahko tudi na osnovi arhivskega gradiva opazim že bistveno omilitev politične represije, ki se je mdr. kazala v manjšem številu sodnih procesov zaradi političnih deliktov in nižjih izrečenih kaznih. Mnogi med obsojenimi v prvih povojnih letih so bili takrat pomiloščeni ali izpuščeni.

Pri povojnih političnih sodnih procesih je najbolj problematična predvsem njihova (zlo)raba pri doseganju notranje- in zunanjepolitičnih ciljev. Povojne oblike epuracij legalno potrjenih vladajočih političnih elit so bile pogosto upravičeno in legitimno ravnanje marsikje po Evropi. Sporno pa je bilo predvsem izvensodno ali nelegitimno sodno obračunavanje s političnimi in razrednimi nasprotniki v okviru izpeljevanja socialističnih revolucij, do česar je do neke mere prihajalo tudi pri nas. Tako je npr. problematična zloraba sodnih procesov v smislu združevanja različnih kategorij obtožencev, npr. v Rupnikovem procesu se je dejanskim vojnim zločincem in kolaborantom dodalo še škofa Alojzija Rožmana in Miho Kreka, s čimer je želela oblast kompromitirati oz. prenašati emotivni moment tudi na druge kategorije nasprotnikov nove ljudske oblasti. Problematične so bile nekatere izvedbe sodnih procesov, bodisi zaradi z mučenji izsiljenih priznanj (najbolj zloglasni so bili dachauski procesi) bodisi zaradi pristranskih sojenj z natančno vodenimi režiranimi glavnimi razpravami s prevladujočo vlogo OZNE/UDV, tožilstva, z omejevanjem vloge obrambe, z različnimi oblikami posrednih ali neposrednih pritiskov na vse udeležence postopka, z močno propagando in manipulacijami javnosti.

Ob vsem naštetem je lahko uporaba arhivskega gradiva povojnega obdobja problematična, saj brez upoštevanja drugih virov, če ti sploh obstajajo, le težka sklepamo o dejanski (ne) krivdi obsojenih oseb. Domnevam lahko, da je pretežni del

obravnavanih oseb odgovarjal za dejansko povzročena težka protidržavna kazniva dejanja, ki so ostro kaznovana v vsaki državi. Po drugi strani pa drži tudi dejstvo, da so bili nekateri v procesih epuracij nedolžne žrtve pri izvajanju socialistične revolucije. Pri ugotavljanju dejanske krivde obsojenih in s tem iskanju prave resnice nam niso v pomoč niti številne po osamosvojitvi Slovenije vložene zahteve za varstvo zakonitosti, ponovljene glavne razprave ali oprostilne sodbe, saj gre, razen v primerih najbolj očitnih zlorab sodnih procesov (npr. dachauski procesi), večinoma za izpodbijanje sodb zaradi procesnih napak in kršitve takratnih kazenskih zakonov. Le-te pa nam ne dajejo odgovora o dejanski krivdi vseh obsojenih.

SUMMARY
POLITICAL
JUDICIARY
IN SLOVENIA

The comparison between the main types of political trials in two exceedingly authoritarian periods of the 20th century Slovenian history – the period between the introduction of King Alexander's Dictatorship on 6 January 1929 and the beginning of World War II in the Slovenian territory and the period between the end of the war and the relaxation of the political repression in the first half of the 1950s – supports the fundamental thesis of judicial processes as the strongest tools of the ruling political elites for the retaliation against imaginary or actual political opponents. Furthermore, this comparison provides a number of interesting results. The often overlooked necessity that the events in the Slovenian and Yugoslav space should be placed into and understood in the wider European spatial and temporal context turned out to be of key importance in order to understand the complexity of the issue of political repression and political trials in both periods. Thus it was possible for me to establish that the political repression in the Kingdom of SHS/Yugoslavia took place in the contexts of global economic and political crises. In the interwar period the majority of European countries, as they sought the ways of overcoming the internal and external political crises, were abandoning the liberal models of parliamentary democracies and implementing the more authoritarian forms of government. This process culminated especially in the totalitarian systems of the fascist Italy, Nazi Germany, and communist Soviet Union. In the increasingly tense domestic and foreign political circumstances, the Kingdom of SHS/Yugoslavia started introducing the more authoritarian forms of government as well. Consequently it also began to implement increasingly stringent political repression against the most prominent political opponents, especially the communists, but also the extreme right wing groups and anti centralist bourgeois opposition. It nevertheless failed to successfully address the fundamental domestic political issues, especially the pressing social and national problems, which ultimately pushed it into the second global conflict.

The post war political repression in the new socialist Yugoslavia and, in its context, in Slovenia, defined and encouraged by the wartime events, took place in the contexts of the complex, multi layered and especially tragic legacy of World War II. Apart from the material devastation and decimation of the population, the large scale and severe forms of political violence were characteristic of this period. These forms of violence included the otherwise internationally agreed on and tolerated process of the purge, and the Communist Party of Yugoslavia, which was on the side victorious in the war, was unable (or unwilling) to avoid it. In the Western European countries the purge mostly involved retaliatory actions of the pre war political elites against war criminals and collaborators. However, in the newly formed socialist countries the processes of the purge after the political bipolarisation of the world or Europe also coincided with the takeovers of power. What happened here was class based retaliation. In these countries the protagonists of the purges were the new communist structures, confirmed legally but not necessarily also legitimately. Thus the processes of purges in the Eastern Bloc countries were not only aimed against war criminals and collaborators, but also against the actual or imaginary political and class opponents: they were utilised in order to carry out the socialist revolutions. Initially the communist elites focused on the retaliation against the political opponents who did not belong to the people's fronts, but then they also turned against any opposition within these fronts or ensured their own domination by carrying out a forced fusion of the political left. At the third stage of the revolutions, internal consolidations of the Communist Parties took place with the aim of ensuring the subordination to the Soviet Union. In Yugoslavia the process of consolidation within the Party took a different path: resistance against the dictate of the Soviet Union or retaliation against the Cominform supporters. Without the effort to understand the complexity of the basic cause and effect processes that took place in the periods under consideration and place the political

judicial processes in these wider contexts, we cannot possibly come closer to the "actual" historical truth.

Another key finding of this research is that each of the ruling political structures, especially in the turbulent domestic and foreign political circumstances in both of the periods under consideration, paid exceedingly careful attention to the establishment and supervision of strong and efficient repressive apparatuses. Namely, both times the political authorities were aware that they could preserve or consolidate their power more easily with a strong repressive apparatus and use of various repressive methods. As judicial processes represented one of the basic tools in the struggle against political opponents in both periods under consideration, I focused more carefully especially on researching the parts which played the main role in the context of these processes: i.e. the areas of criminal law protecting the state, judiciary, police, security and intelligence services, and so on. Thus I established that the introduction of King Alexander's Dictatorship was accompanied with numerous measures that modernised, centralised and thus strengthened the repressive apparatus. For example, in March 1929 the basic legal provision for the persecution of the communists and other political opponents – the State Protection Act – was amended. Even earlier, in January 1929, the whole criminal code was unified. Similarly as the new Judicial Criminal Procedure Act (adopted in February 1929), it was based on the modern legal principles of the Western countries. However, immediately or within a few months after the dictatorship was introduced, other laws, regulating the areas of the gendarmerie, armed police force, judiciary, public prosecutor's office, sentencing, etc., were adopted as well. Finally, in January 1929 legislation was adopted establishing the Extraordinary Court for the Protection of the State in Belgrade, competent for all political offences. These provisions already exhibited certain characteristics of totalitarian systems. With such a transformed and strengthened repressive apparatus it was easier for the authorities to supervise and thwart their political

opponents. We should also emphasise that the key influence in such an exceedingly centralised repressive apparatus throughout this period was in the hands of the King and the political elites that surrounded him, despite what were formally relatively modern legal arrangements.

At the end of World War II the victorious Communist Party, well versed in the illegal pre war and wartime activities, was similarly aware of the importance of controlling the instruments of the state repression in the struggle against actual or imaginary political and class opponents or during the realisation of the socialist revolution. Therefore all the key systems of the repressive apparatus, based on the wartime experiences and under constant supervision of the Communist Party, were considerably stronger, more numerous and effective as the pre war systems. Apart from the army, now the main role in the implementation of political repression was in the hands of the omnipotent and omniscient security and intelligence service. In Slovenia, after August 1941, this function was performed by the Security Intelligence Service of the Liberation Front (VOS), established in order to secure the liberation movement. This Service was abolished with the formation of the Slovenian statehood at the first meeting of the Slovenian National Liberation Council (SNOS) in Črnomelj in February 1944, and after May 1944 this task, at the level of the whole Yugoslav state, was in the hands of the Department for the Protection of the People (OZNA) (after July 1946 the State Security Administration – UDV). However, in order to acquire a suitable domestic and foreign political legitimacy, it was vital for the new "people's authorities" to establish a suitable legal basis and system of regular judiciary. The void in the criminal laws was filled by adopting the legislation on the criminal acts against the people, state, national property, economic sabotage, etc. Profound changes also took place in the field of criminal procedure law with the purpose of ensuring the domination of the prosecutor's office or OZNA/UDV in the criminal proceedings according to the Soviet example.

According to the legislation as well as in the existing case law, the domination of the preliminary stage of the criminal proceedings was distinctive. The role of the main trial was (too) often reduced only to the formal confirmation of the results of the preliminary proceedings. The right to formal defence was restricted merely to the court proceedings, therefore it came into play only after the indictment. The role of defence counsel in such circumstances was minor, and at the ideologically and politically predetermined trials it was merely symbolic, so to say. A more detailed insight in the practice of justice administration also reveals certain other characteristics, which undermined the fundamental suppositions of the independence of the third branch of government or the judiciary, the principle of legality, and other legal principles. Apart from the most obvious revolutionary characteristics of the judiciary, reflected in the connections between the courts and the governmental and political institutions, domination of the public prosecutor's office actually ensured by the OZNA/UDV, and suitable criminal law protection of the state with appropriate criminal procedures, I should also mention the influence exerted by the authorities on judges and defence attorneys. Even if such a system did not result in the coveted revolutionary goals, various kinds of indirect and direct pressure against the functioning of the courts, individual judges, attorneys, and so on, were exerted.

Only when these preconditions were taken into consideration could the new communist authorities undertake a legitimate and efficient implementation of the processes of purges, consolidation of power, and realisation of the envisioned political, economic and ideological goals. When comparing both of these repressive apparatuses, we can detect certain characteristics which define the intensity of political repression even at the formal level. The dominant role of the security and intelligence service or political police in the persecution of political offences in the post war period is especially notable. However, the true dimensions of the repressiveness of both systems can

only be revealed by the in depth exploration of the operation of the repressive apparatuses, in this case the judiciary. Thus the case law or political trials as one of the fundamental tools of political repression turned out to be of key importance for understanding and studying the intensity of the political repression, its logic and operative mechanisms.

The research indicated that in the Kingdom of SHS/Yugoslavia and, within it, in the Drava Banate, the repression was aimed mainly against the communists. These were already forbidden and pushed underground with the so called *Obznana* (Announcement) of 1920 as well as the State Protection Act (1921). However, the repression against them was most intense in the period of King Alexander's open dictatorship (1929–1934), although persecution continued until as late as the occupation in April of 1941. Trials against the communists thus represented the main category of the political judicial processes in the pre war period. In this sense the decision to focus on the main Collection of Judicial Records about Communists and the Workers' Movement 1918–1941 (AS 1477), kept in the Archives of the Republic of Slovenia, was appropriate and justified for this research. The study of archive materials revealed several key characteristics of the trials against the communists. The more difficult cases took place in front of the State Court in Belgrade, while the majority of them took place in front of the regular courts of the Drava Banate. The judicial procedures occurred far from the watchful eye of the public, in secrecy, without significant publicity or propaganda, as the authorities did not want to publicise any painful issues. The accusations which provided the basis for the trials mostly included membership in the Communist Party or Young Socialist League of Yugoslavia, written and spoken propaganda, courier and organisational tasks, and so on. The criminal records do not reveal any severe charges with regard to political offences. The severity of penalties was proportional, as the courts, which could also decide for stricter sentences according to the law, usually decided for relatively lenient penalties,

around five years in prison on average. I have established that the trials against the communists in this period represented the answer of the authorities to the communists' anti state activities rather than (ab)use of judicial processes in order to achieve domestic and foreign political goals. Other kinds of political trials were rarer. The only trial worth mentioning is the "Šenčur" process, where the anti centralist political parties, in this case the forbidden Slovenian People's Party, were also at the receiving end of the repression during the period of King Alexander's Dictatorship. As April 1941 drew nearer, a few trials due to Nazi propaganda occurred, especially at the courts in Maribor, Celje and Murska Sobota. These, as a rule, concluded with a few years in prison. With a few rare exceptions the archive materials about the pre war political trials are relatively poorly preserved and incomplete, despite all the findings. However, I can suppose that in comparison with the post war period these materials are more credible: since I can hardly claim that the authorities (ab) used the judicial processes, they also did not feel a very pressing need to fabricate the evidence. The same cannot be stated of the post war period.

Due to the context of the occupation, collaboration of some of the pre war political elites, armed resistance under the leadership of the communists, implementation of the socialist revolution and thus a thorough change of the state regime, the post war political repression was far more intense. Besides the retaliation against war criminals and collaborators, the communist authorities (ab)used the post war political trials for the retaliation against the actual or potential political and class opponents – that is, those who represented an obstacle to the processes of the consolidation of power or the introduction of the socio political reforms. For this reason the number of political opponents was now far larger, and the role of political trials was now much more prominent than in the pre war period. Since political trials became a very important instrument of the state repression with the aim of achieving domestic and foreign

political goals, some of them were appropriately politicised in order to establish models for punitive paradigms. This was reflected in the publicity of the trials and large scale media attention with harsh and distinctively revolutionary rhetoric: these trials were often carefully directed judicial spectacles. Besides punishing the actual or imaginary perpetrators of crimes, the authorities used them to create a certain moral atmosphere and collective conscience as well as intimidate the potential political opponents.

The implemented typology of the political trials in the post war period turned out to be suitable, as it included the majority of the greatest political opponents of the new communist authorities within as well as without the People's Front and the Party. The post war political judicial processes took place on the basis of various accusations of anti state activities, which are still deemed as the worst forms of political offences and most strictly sanctioned today, in some countries also with death sentences. On the basis of the researched archive materials I established that the majority of trials in the first two years after the war were for war crimes (for example the so called Rainer Trial and the trial against Friderik Steinbüch) as well as for various forms of collaboration (for example the so called Christmas Trial, Rupnik Trial, and trials against Rudolf Večerin and Stanko Osenar). These processes were typically large scale, with short main trials and strict sentences. In the subsequent years the authorities endeavoured to apply the vengeful emotional capital also to other court processes with other accusations of anti state crimes. These were frequently trials for collaboration with the political and military emigration (e.g. trial against Mirko Bitenc, Matko Vorstner, Jakob Šolar), spying and hostile propaganda (the so called Nagode Trial, trial against Ema de Dobbeleer), and association with illegal armed formations (trials against Zdravko Rijavec and co defendants, Ivan Kočever, etc.). The court processes against the alleged Cominform supporters and the so called Dachau Trials were a special category of political trials, aimed

at settling the score within the Communist Party itself. Especially the latter are known as the most Stalinist court processes of them all, because here the Party colleagues were sentenced on the basis of fabricated accusations and forced confessions. In the first half of the 1950s the political repression had already become significantly diminished, which is also apparent from the archive materials. Among other things this is evident from the reduced numbers of trials for political offences and more lenient sentences. Many of the people, sentenced in the first years after the war, were pardoned or released at that time.

The most problematic aspect of the post war political trials was their (ab)use in order to achieve certain domestic and foreign political goals. The post war forms of purges of the legally confirmed ruling political elites were often justified and legitimate actions all around Europe. However, what was especially disputable was the extrajudicial or illegitimate court retaliation against the political and class opponents in the context of the implementation of socialist revolutions. To a certain degree such phenomena also occurred in Slovenia. An example of this is the problematic abuse of court processes in the sense of merging various categories of defendants. For example, during the Rupnik Trial, Bishop Alojzij Rožman and Miha Krek were associated with the actual war criminals and collaborators, which was how the authorities wanted to compromise or transfer the emotional moment also to other categories of the opponents of the new people's authorities. Certain court processes were problematic, either because of forced confessions that involved torture (the most infamous example were the Dachau Trials), or because of unfairness due to the precisely managed and orchestrated main trials in which the OZNA/UDV security services and the prosecution played the dominant role, restricting the role of the defence by exerting various forms of direct and indirect pressure against all of the parties in the proceedings, employing aggressive propaganda, and manipulating the public.

In light of all of the above the use of the archive materials

regarding the post war period can be questionable, because without taking other sources into account – if they exist at all – we can hardly make any conclusions about the actual guilt or innocence of the people convicted. I can assume that the majority of the defendants were tried for serious anti state offences that they actually committed and which are severely punished everywhere. However, on the other hand it is also true that some people involved in the purge processes were merely innocent victims of the socialist revolution. Numerous demands for the protection of legality, retrials or acquittals, lodged after the attainment of the Slovenian independence, do not help us to establish the actual guilt of the accused and thus find the real truth, because these demands involve – with the exception of the most blatant abuses of judicial processes (e.g. the Dachau Trials) – mostly cases of judgements contested due to procedural errors and breaches of the criminal laws applicable in that period. These, however, do not provide any answers of the actual guilt of the persons convicted.

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1477 – Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju (1918–1941)

AS 1545 – Moška kaznilnica Maribor (1889–1941)

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (1918–2004).

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

ZAL LJU85 – Okrožno sodišče Ljubljana (1852–1982).

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

PAM 0645 – Okrožno sodišče Maribor (1898–1941).

Periodični tisk

Ljudska pravica, 1945, 1947, 1948, 1950.

New York Times, 6. 5. 1931.

Slovenec, 1933.

Slovenski poročevalec, 1941, 1945, 1948.

Statistični letopisi Kraljevine Jugoslavije, 1929–1940.

Statistični letopis Ljudske republike Slovenije, 1953, 1955.

Uradni listi Demokratične federativne Jugoslavije, 1945.

Uradni listi Federativne ljudske republike Jugoslavije, Ljudske republike Slovenije, 1951, 1953.

Uradni list Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Pokrajinske uprave Slovenije, 1921.

Uradni list Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljanske in mariborske oblasti, 1929.

Uradni listi Kraljevine Jugoslavije, Kraljeve banske uprave dravske banovine, 1930, 1931, 1938.

Uradni listi Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, 1945.

Literatura

Adamič, Louis. *Boj*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.

Alič, Janez (et al.). *Buchenwald*. Ljubljana: Borec, 1983.

Althusser, Louis. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba cf., 2000.

Apih, Milan. *Sredi pušk in bajonetov*. Ljubljana: Borec, 1979.

Arch Getty, J., Rittersporn, Gabor in Zemskov, Viktor. *Victims of the Soviet Penal System in the Pre-War Years: A first Approach on the Basis of Archival evidence*. *The American Historical Review*, št. 4, 1993, str. 1017–1049.

Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba, 2007.

Bavcon, Ljubo, Bele, Ivan, Kobe, Peter in Kavčnik, Marijan. *Kazneno-pravna zaščita države i njenog društvenog uređenja : politički delikt*. Zagreb: Globus, 1987.

Benz, Wolfgang. *Holokavst*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2000.

Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

Bloxham, Donald in Gerwarth, Robert. *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Bosnar, Marijan. Rudi Supek i nacistički koncentracijski logor Buchenwald kroz arhivsko gradivo Hrvatskoh državnog arhiva. *Arhivski vjesnik*, št. 54, 2011, str. 153–178.

Brečko, Stanko. *Hrastnik skozi desetletja*. Hrastnik: Kulturna skupnost, 1978.

Brinc, Franc. *Nekatere značilnosti izvrševanja kazni odvzema prostosti v Franciji in Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, 1979.

Brunšek, Roman. Procesi pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani. *Kronika*, 43, št. 1/2, 1995, str. 106–114.

Canossa, Romano. *Storia dell'epurazione in Italia. Le sanzioni contro il fascismo 1943-1948*. Milano, 1999.

Caplan, Jane (gl. ur.). *Nazi Germany*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Capogreco, Carlo Spartaco. *Fašistična taborišča: internacije civilistov v fašistični Italiji (1940-1943)*. Ljubljana : Publicistično društvo ZAK, Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2011.

- Christenson, Ron. *Political trials: Gordian knots in the law*. New Jersey: Transaction Publishers, 1999.
- Conti, Davide. *Italijanski vojni zločinci: obtožbe, procesi in nekaznovanje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Sophia, 2014.
- Conquest, Robert. *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*. Harmondsworth: Penguin Books, 1971.
- Corsellis, John in Ferrar, Marcus. *Slovenija 1945: smrt in preživetje po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Courtois, Stephane (gl. ur.). *Črna knjiga komunizma: zločini, teror in zatiranje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Cvetković, Srđan. *Između srpa i čekića: represija u Srbiji 1944-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Čelik, Pavle. *Slovenski orožniki 1918-1941*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 2001.
- Čelik, Pavle. *Slovenski stražniki 1918-1941*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.
- Čepič, Zdenko (et al.). *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.
- Čepič, Zdenko. Zločin in kazen : kaznovanje zločina v jugoslovanski zakonodaji 1945-1963. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53, 2013, št. 1, str. 298-320.
- Čoh Kladnik, Mateja. »Bande« – teroristične skupine ali provokacija Udbe? V: Čoh, Mateja (ur.). *Totalitarizmi – vprašanja in izzivi*. Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2009, str. 113-125.
- Čoh Kladnik, Mateja. *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*. Ljubljana: študijski center za narodno spravo, 2012.
- Čoh Kladnik, Mateja (gl. ur.). *Totalitarizmi: Vprašanja in izzivi. Ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2009.
- Čoh Kladnik, Mateja. »V imenu slovenskega naroda: krivi!«. *Zgodovina za vse*, 7, št. 1, 2000, str. 66–80.
- Čoh Kladnik, Mateja. »Za svobodo, kralja in domovino«: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2010.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između rata*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.
- Dokumenti VOS, NZ in pravosodja*. Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije, 1976.
- Danilović, Rajko. *Upotreba neprijatelja: politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*. Beograd: Montena, 2002.
- Davies, Norman. *Europe: a History*. London: Oxford University Press, 1996.
- Deželak-Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941-1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Djokić, Dejan. *Nedostižni kompromis: srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Fabrika knjiga, 2012.
- Dobrivojević, Ivana. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*. Beograd: Institut za savremenu istoriju 2006.
- Dornik Šubelj, Ljuba. *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994.
- Drnovšek, Darinka (ur.). *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.
- Ebner, R. Michael. *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Ekmečić, Milorad. *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- Elste, Alfred, Koschat, Michael in Filipič, Hanzl. *Nacistična Avstrija na zatožni klopi: anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2002.
- Enciklopedija Slovenije 9: Plo-Ps*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995.
- Ferenc, Mitja. *Prikrito in očem zakrito: prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*. Celje: Muzej novejše zgodovine, 2005.
- Ferenc, Mitja. *Poročilo o strokovnem srečanju IUIS Caffè na temo: »Kakšne (pravne) dolžnosti nam nalagajo povojni poboji?«* Akademsko društvo pravnik, 25. 3. 2009.
- Ferenc, Tone. *Dies Irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Ferenc, Tone (ur.). *Dokumenti ljudske revolucije*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2006.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2: raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2010.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3: nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2009.

Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941-1945*. Ljubljana: Modrijan, 1997.

Ferjančič, Roman in Šturm, Lovro. *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova Revija, 1998.

Filipič, France. Gladovna stavka v moški kaznilnici v Mariboru v avgustu in septembru 1936. *Kronika*, 31, št. 2/3, 1983, str. 209–219.

Filipič, France. Moška kaznilnica v Mariboru od ustanovitve 1886 do osvoboditve. *Studia Historica Slovenica*, 3, št. 2–3, 2003, str. 283–362.

Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939*. Ljubljana: Borec, 1981.

Finkelkraut, Alain. *Remembering in Vain: The Klaus Barbie Trial and Crimes against Humanity*. New York: Columbia University Press, 1992.

Fischer, Jasna (gl. ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Fisk, Milton. *The State and Justice: An Essay in Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Gabrič, Aleš. Informbirojevstvo na Slovenskem. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, št. 1/2, 1993, str. 163–175.

Gabrič, Aleš, Kekec, Polona in Rajšter, Brigita. *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner: pogumna, da je bila drugačna*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

Gabrič, Aleš. *Slovenska agitpropovska kulturna politika*. Ljubljana: Mladika, 1991.

Gašparič, Jure. Cenzura v času diktature kralja Aleksandra. V: Režek, Mateja (ur.). *Cenzurirano - Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010, str. 89-98.

Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Gentile, Emilio. *Fašizem: zgodovina in interpretacije*. Ljubljana: Modrijan 2010.

Gilbert, Martin. *Second World War*. London: Phoenix Press, 2000.

Gligorijević, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.

Godeša, Bojan. *Čas odločitve: katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

Grafenauer, Bogo. *Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Grgič, Silvo. *Zločini okupatorjevih sodelavcev 1: Izven boja pobiti in na druge načine umorjeni, ranjeni in ujeti slovenski partizani*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995.

Grgič, Silvo. *Zločini okupatorjevih sodelavcev 2: Umorjeni aktivisti in simpatizerji OF ter drugi Slovenci*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1997.

Grgič, Silvo. *Zločini okupatorjevih sodelavcev 3: V bojih z okupatorjevimi sodelavci padli slovenski partizani*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2002.

Griesser-Pečar, Tamara. *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi „ljudske oblasti“ v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser-Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod - Slovenija 1941-1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Griesser-Pečar, Tamara in Dolinar, France. *Rožmanov proces*. Ljubljana, Družina, 1996.

Guštin, Damijan. »Pobija se premalo«: vloga represije v uvajanju in vzdrževanju okupacijskega »novega reda« na Slovenskem 1941-1945. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53, št. 1, 2013, str. 48–56.

Guštin, Damijan. Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941-1945. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 44, št. 1, 2004, str. 49–63.

Guštin, Damjan. *Za zapahi – Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Hančič, Damjan (gl. ur.). *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2010.

Heberer, Patricia in Matthäus, Jürgen. *Atrocities on Trial: Historical Perspectives on the Politics of prosecuting War Crimes*. Washington: University of Nebraska Press, 2008.

Hodos, George. *Stalinist Purges in Eastern Europe 1948-1954*. New York: Westport, 1987.

Hryn, Halyna (gl. ur.). *Hunger by Design: the Great Ukrainian Famine and its Soviet Context*. Cambridge: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 2008.

Ibrahimpašić, Besin. *Politički delikt: prilog učenju o krivičnim djelima protiv države*. Sarajevo: Založba Veselin Masleša, 1963.

- Ivanič, Martin (gl. ur.). *Dachauski procesi: raziskovalno poročilo z dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1990.
- Jančar, Drago (gl. ur.). *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990: zbornik člankov in dokumentov*. Ljubljana: Nova revija, 1998.
- Janjatović, Bosiljka. *Politički teror u Hrvatskoj od 1918 do 1935*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
- Javornik, Marjan (gl. ur.). *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
- Jeraj, Mateja in Melik, Jelka: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015.
- Jovanović, Vladan. Gubici jugoslovenske žandarmerije u sukobima sa kačacima i komitima 1918-1934 godine. *Tokovi istorije*, 14, št. 1–2, Beograd 2007, str. 9–19.
- Judt, Tony. *Povojna Evropa 1945-1990*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Judt, Tony. *Postwar: a History of Europe since 1945*. New York: Penguin Books, 2006.
- Kambič, Marko, Nataša Budna Kodrič (ur.). *Malefične svoboščine Ljubljančanov: Ljubljanski kazenski sodni red*. Ljubljana, Gradec: Zgodovinski Arhiv Ljubljana, 2004.
- Kavčič, Boris. *Nagodetov proces*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1986.
- Kazenski zakonik 1951*. Ljubljana: Tiskarna »Jože Moškrič«, 1951.
- Kermavner, Dušan (ur.). *Prvi junij 1924 v Trbovljah: stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974.
- Kershaw, Ian. War and Political Violence in Twentieth-Century Europe. *Contemporary European History*, 14, 2005, št. 1, str. 107–123.
- Kirchmeier, Otto. *Political Justice: the use of Legal Procedure for Political Ends*. New Jersey: Princeton University Press, 1969.
- Klopčič, France. *Desetletja preizkušenj: spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Kobe, Peter. Kazensko pravni sistem, organi kazenskega pregona in pravosodja v času dachauskih procesov. V: Ivanič, Martin (gl. ur.). *Dachauski procesi - raziskovalno poročilo z dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1990, str. 91-107.
- Koncilija, Žiga. Politični sodni procesi in komentarji javnosti ob Nagodetovem procesu. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 51, št. 1, 2011, str. 221–240.
- Koncilija, Žiga. Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov: sojenje skupinama Pavla Tepine (1935) in Mirska Bitenca (1947). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53, št. 1, 2013, str. 213–248.
- Koncilija, Žiga. Sovjetizacija vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 50, št. 1, 2010, str. 157–176.
- Kos, Janez. *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*. Ljubljana: Železničarsko gospodarstvo, 1980.
- Kozina, Brane. *Republiški upravni organi v LRS od 1945 do 1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1996.
- Laughland, John. *A History of Political Trials: from Charles I to Saddam Hussein*. Oxfordshire: Peter Lang Ltd., 2008.
- Mally, Eva. *Slovenski odpor: Osvobodilna fronta slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2011.
- Marrus, Michael R. *The Nüremberg War Crimes Trial 1945-46: a Documentary History*. New York: Bedford Books, 1997.
- Melik, Jelka. Razvojkazenskega prava na Slovenskem od 1848 do danes. V: Budna Kodrič, Nataša (gl. ur.). *Malefične svoboščine Ljubljančanov*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv ; Graz : Institut für österreichische Rechtsgeschichte und europäische Rechtentwicklung der Karl-Franzens-Universität, 2004, str. 185-200, 202-219.
- Melik, Jelka. »V imenu njegovega veličanstva kralja!: kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Mikola, Milko. Komunistična koncentracijska in delovna taborišča v Sloveniji. V: Hančič, Damjan (ur.). *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2010, str. 153-168.
- Mikola, Milko. Povojne nasilne razlastitve premoženja v Sloveniji. V: Jančar, Drago (gl. ur.). *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990: zbornik člankov in dokumentov*. Ljubljana: Nova revija, 1998, str. 53-64.
- Mikola, Milko. *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Mohorjeva družba, 2012.
- Mikola, Milko. Sodišče slovenske narodne časti. *Arhivi*, 16, št. 1–2, 1993, str. 15–16.
- Mikola, Milko. *Sodni procesi na Celjskem 1944-1951*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 1995.

Mikuž, Metod. *Slovenci v stari Jugoslaviji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.

Mikuž, Metod. *Svet med vojnama 1919-1938*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.

Mlakar, Boris. Epuracija in povojne žrtve v Zahodni Evropi. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 36, št. 1–2, 1996, str. 201–215.

Mlakar, Boris. Poglavitne oblike in razsežnosti represije v povojni Evropi. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53, št. 1, 2013, str. 18–32.

Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo: 1943-1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Naimark, Norman M. *Fires of Hatred-Ethnic Cleansing in Twentieth Century*. London: Harvard University Press, 2001.

Nečak, Dušan. Dachauski procesi 1947-1949. *Kronika: V zlatih črkah v zgodovini: Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, str. 533-542.

Nečak, Dušan in Repe, Božo. *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2003.

Nose, Aleš. *Domobranci zdravo: Bog daj. Protikomunistične enote na Slovenskem 1942-1945*. Ljubljana: Modrijan, 2008.

Peklar, Leonardo. Sodba v imenu ljudstva – Intervju: Ivan Rancinger – Janez. *Tribuna*, 19. 2. 1990, str. 4–7.

Pendas, Devin O. *The Frankfurt Auschwitz trial, 1963-1965: genocide, history and the limits of the law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Perovšek, Jurij. Revolucione obćine v Sloveniji 1919-1920. *Kronika*, 33, št. 1, 1985, str. 49–75.

Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.

Perovšek, Jurij. Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, št. 1/2, 1993, str. 17–26.

Perovšek, Jurij. »V zaželjeni deželici«: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/ Jugoslavijo. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Beograd: Nolit, 1988.

Petranović, Branko (ur.). *Sednice Centralnog komiteja KPJ (1948-1952)*. Beograd: Komunist, 1985.

Pirjevec, Jože, Dukovski, Darko, Troha, Nevenka, Bajc, Gorazd in Franzinetti, Guido. *Fojbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.

Pirjevec, Jože. *Jugoslavija (1918-1992): nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.

Pirjevec, Jože. *Tito, Stalin in Zahod*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1987.

Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.

Politička enciklopedija. Beograd: Savremena administracija, 1975.

Povojna zgodovina na Slovenskem: zbornik referatov in razprave s simpozija, ki je bil 10. marca 1992 v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, 1992.

Premk, Martin. *Matjaževa vojska 1945-1950*. Ljubljana: Svobodna misel, 2014.

Prinčič, Jože. Povojne nacionalizacije v Sloveniji 1945-1963. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 35, št. 1/2, 1995, str. 207–214.

Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1946.

Pučnik, Jože (ur.). *Iz arhivov slovenske politične policije: UDBA, OZNA, VOD*. Ljubljana: Veda, 2002.

Pust, Anton, Reven, Zdravko in Slapšak, Božidar. *Palme mučeništva: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki, bogoslovci in nekateri verni laiki*. Celje: Mohorjeva družba, 1995.

Rancinger, Janez. Sodelovanje Jugoslovanov z ilegalnim mednarodnim komitejem. V: Alič, Janez (et al.). *Buchenwald*. Ljubljana: Borec, 1983, str. 82-88.

Repe, Božo. Politična represija v socialistični Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 44, št. 1, 2004, str. 83–94.

Režek, Mateja (ur.). *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010.

Režek, Mateja. *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirom 1948-1958*. Ljubljana: Modrijan, 2005.

Režek, Mateja. Neodvisnost sodstva na preizkušnji – Pravosodje in sistem politične kazenske represije v Jugoslaviji (1948-1959). *Zgodovina za vse*, 9, št. 1, 2002, str. 81–92.

Saje, Franček. Revolucione gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917-1919. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1/2, 1967, str. 141–150.

- Simoniti, Vasko. Permanentna revolucija, totalitarizem, strah V: Jančar, Drago (gl. ur.). *Temna stran meseca: Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990: zbornik člankov in dokumentov*. Ljubljana: Nova revija, 1998, str. 24-36.
- Simoniti, Vasko. Permanentna revolucija, totalitarizem, strah. V: Jančar, Drago (gl. ur.). *Temna stran meseca – Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990: zbornik člankov in dokumentov*. Ljubljana: Nova revija, 1998, str. 8-12.
- Sirc, Ljubo. *Dolgo življenje po smrtni obsodbi*. Ljubljana: Nova obzorja, 2012.
- Sirc, Ljubo. *Med Hitlerjem in Titom*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Sirk, Albin. *Življenje na nitki: prigode trdoživega Brica po prvi in po drugi svetovni vojni*. Gorica: Mohorjeva družba, 2003.
- Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*. Dostopno na: <http://www.sistory.si/zrtve>, 2.11.2015.
- Snoj, Emilija. *Dachauski procesi kot primer nemoči posameznika na montiranem procesu totalitarnega sistema*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2001.
- Sobolevski, Mihael. *Bombaški proces Josipu Brozu*. Zagreb: Založba Avgust Cesarec, 1977.
- Sobolevski, Mihael. *Ogulinski proces Josipu Brozu*. Zagreb: Založba Avgust Cesarec, 1976.
- Sokol, Ronald P. *The political Trial - Courtroom as Stage, History as Critic*. New literary history, 2, št. 3, 1971, The John Hopkins University Press.
- Srdić, Milutin (gl. ur.). *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija, 1975.
- Stanovnik, Tončka (gl. ur.). *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Stare, Miloš. *Svobodna Slovenija 1964*. Buenos Aires, 1964.
- Stiplovšek, Miroslav. *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem: od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945)*. Ljubljana, Obzorja, 1989.
- Stojanović, Stanislav (gl. ur.). *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1986.
- Stojkov, Todor. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*. Beograd: Prosveta, 1969.
- Studen, Andrej. *Rabljev zamah: k zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Studen, Andrej. Ukrepi cenzure na Štajerskem neposredno po objavi Koroščevih punktacij. V: Režek, Mateja (ur.). *Cenzurirano - Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Nova revija, 2010, str. 99-112.
- Supek, Rudi. Jugoslovani v Buchenwaldu. V: Alič, Janez (et al.). *Buchenwald*. Ljubljana: Borec, 1983, str. 82-88.
- Škerbec, Matija. *Šenčurski dogodki*. Kranj: Tiskovno društvo Kranj, 1937.
- Thamer, Hans-Ulrich. *Nacionalsocializem*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Torkar, Igor. *Umiranje na obroke*. Ljubljana: Littera picta, 1996.
- Troha, Nevenka. Delovanje Ozne in Uprave državne varnosti (UDV) na območju Cone A Julijske krajine in Cone A Svobodnega tržaškega ozemlja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 1, 2012, str. 87-108.
- Troha, Nevenka. Partizani Beneške čete pred italijanskim sodiščem. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 50, št. 3, 2010, str. 53-78.
- Troha, Nevenka. Razmislek o spominu na usmrtitve. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53, št. 1, 2013, str. 87-109.
- Vidic, Marko (ur.). *Begunjski zbornik*. Radovljica: Tiskarna knjigoveznica Radovljica, 2007.
- Vode, Angela. *Skriti spomin*. Ljubljana: Nova revija, 2005.
- Vodopivec, Peter in Koncilija, Žiga. Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni: neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 2, 2012, str. 275-294.
- Vodopivec, Peter (gl. ur.). *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Vodušek-Starič, Jera. Ozadje sodnih procesov v prvem povojnem letu. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 32, št. 1-2, 1992, str. 139-154.
- Vodušek-Starič, Jera. *Prevzem oblasti 1944-1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Wachsmann, Nikolaus. The policy of exclusion: repression in the Nazi state, 1933-9. V: Caplan, J. (ur.) *Nazi Germany. Short Oxford History of Germany*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2008, str. 122-145.

Zakon o kazenskem postopku s pojasnili. Beograd 1948: Uradni list FLRJ.
Zorn, Tone. Proces proti Aloisu Maier-Kaibitschu (14. 10. do 31. 10. 1947). *Zgodovinski časopis*, 19–20, 1965–1966, str. 421–427.
Željeznov, Dušan. *Rupnikov proces*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
Žigon, Zvone. *Otroci dveh domovin – slovenstvo v Južni Ameriki*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1998.

SEZNAM KRATIC

CK – Centralni komite
CK KPJ – Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije
CK KPS – Centralni komite Komunistične partije Slovenije
CK ZKS – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije
Država SHS – Država Slovencev, Srbov in Hrvatov
DKD – Družbenokoristno delo
DMB – Slovensko domobranstvo
DFJ – Demokratična federativna Jugoslavija
FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
Gestapo – nem. Geheime Staatspolizei, slo. tajna državna policija
DSZD – Državno sodišče za zaščito države v Beogradu
DOS – Državna obveščevalna služba
HKS – Hrvaška kmečka stranka
IK – Internacionalni komite
JMO – Jugoslovanska muslimanska organizacija
JRKD – Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija
JRZ – Jugoslovanska radikalna zajednica
Kraljevina SHS – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
KNOJ – Korpus narodne obrambe Jugoslavije
KLO – Krajevni ljudski odbor
KOS – Kontraobveščevalna služba
KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
KP – Komunistična partija
KPS – Komunistična partija Slovenije
LRS – Ljudska republika Slovenija
MVAC – ita. Milizia volontaria anticomunista, slo. Prostovoljna protikomunistična milica
NKVD – slo. Ljudski komisariat za notranje zadeve, sovjetska varnostnoobveščevalna služba
NOG – Narodno osvobodilno gibanje
NOB – Narodno osvobodilna borba
NOV – Narodna osvobodilna vojska
NRS – Narodna radikalna stranka
NSDAP – nem. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, slov.

Nacionalsocialistična nemška delavska stranka, krajše nacistična stranka.
NOO – Narodnoosvobodilni odbor
OB – Organ bezbednosti
OF – Osvobodilna fronta
OZAK – nem. Operationszone Adriatisches Küstenland, slov. Operativno področje Jadransko primorje
OZN – Organizacija združenih narodov
OZNA – Organizacija za zaščito naroda
RKC – Rimskokatoliška cerkev
SKOJ – Zveza komunistične mladine Jugoslavije, srb. Savez komunističke omladine Jugoslavije.
SDS – Samostojna demokratska stranka
SDV – Služba državne varnosti
SLS – Slovenska ljudska stranka
SNČ – Sodišče narodne časti
SNOO – Slovenski narodnoosvobodilni odbor
SNV – Slovenska narodna vojska
SZ – Sovjetska zveza
SA – nem. Sturmabteilung, slo. jurišni oddelek, paravojaška organizacija NSDAP
SL – Statistični letopis
SS – nem. Schutzstaffel, slo. zaščitni vod, paravojaška organizacija NSDAP
ŠDZ – Štajerska domovinska zveza
TOS – Tajna obveščevalna služba
UDBA – Uprava državne bezbednosti
UDV – Uprava državne varnosti
UL – Uradni list
VDV – Vojska državne varnosti
VOS OF – Varnostnoobveščevalna služba Osvobodilne fronte
ZDA – Združene države Amerike
ZKLD – Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo
ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije

IMENSKO KAZALO

A

Adamič, Louis 46, 50, 345
 Adlešič, Jože 265, 266
 Alič, Janez 308, 309, 310, 345
 Alič, Josip 83, 86
 Alijagić, Alija 74
 Althusser, Louis 171, 345
 Alujevič, Branko 217
 Aman, Franc 265, 266
 Andreev, Bane 77
 Antić, Mladen 83, 84, 85, 86, 88
 Antloga, Karl 212
 Antonescu, Ion 28
 Apih, Milan 5, 50, 79, 109, 110, 111, 112, 113, 130, 131, 345
 Arendt, Hanna 25, 345
 Audič, Karl 111, 113
 Avsec, Anton 89

B

Babič, Josip 111, 113
 Babovič, Ibrahim 77
 Bajec, Janez 260
 Bajec, Jože 218
 Bajt, Gregor 104, 105, 106
 Banjo, Vrnjačko 138
 Barbie, Klaus 25
 Baričevič, Jože 210, 219
 Barle, Janko 142, 143
 Barle, Karel 93, 94, 96, 299
 Barle, Rezika 300
 Basariček, Djuro 36
 Baš, Josip 233, 234
 Baš, Nande 260
 Bavcon, Ljubo 56, 345
 Baznik, Ivan 86, 90
 Bele, Ivan 345
 Benedičič, Franc 116, 117
 Benegalija, Jože 298, 299
 Benz, Wolfgang 15, 345

Berlot, Božo 246
 Bernot, Vida 102, 107, 108
 Biber, Dušan 152, 345
 Bischof, Viktor 237, 238
 Bitenc, Jožica 246, 249
 Bitenc, Mirko 11, 233, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 328
 Bizovičar, Marjan 238, 239, 240
 Bloxham, Donald 14, 345
 Bogataj, Lovro 236
 Bohinc, Andrej 300
 Bosnar, Marijan 310, 345
 Božič, Janko 233, 234
 Bracanović, Bracan 71
 Bračič, Avgust 204
 Brajer, Egon 237, 238
 Brandstetter, Ignacij 237
 Brankov, Lazar 30
 Bratko, Ivan 95
 Bratko, Peter 283
 Brečko, Stane 303, 305, 345
 Bregar, Marija 126
 Brezar, Viljem 300
 Bresničak, Josip 72
 Bricelj, Pavla 264, 265
 Brinc, Franc 49, 345
 Brodar, Janez 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147
 Broz, Josip 74, 119, 162, 305
 Brunšek, Roman 181, 345
 Brus, Andrej 317
 Buban, Dragotin 143, 144, 147
 Budna-Kodrič, Nataša 350
 Buser, Franc 116, 117
 Butinar, Jože 94

C

Cajnko, Tugomir 292, 293
 Canossa, Romano 26, 345

Caplan, Jane 345, 356
 Capogreco, Carlo Spartaco 21, 345
 Carolini, Simonette 21
 Cecco, de Adolf 290
 Cerar, Franc 265, 266
 Cerar, Peter 143, 147
 Cerkovnik, Franc 217, 222, 224
 Christenson, Ron 17, 19, 346
 Christl, Heinrich 202, 204
 Curchill, Winston 201
 Cizelj, Leonija 234, 235
 Conti, Davide 26, 201, 346
 Conquest, Robert 22, 345
 Corsellis, John 165, 345
 Courtois, Stephane 14, 30, 346
 Cvek, Peter 89, 90
 Cern, Ladislav 107, 108
 Cvetkovič, Dragiša 118, 149
 Cetkovič, Srđan 25, 26, 29, 74, 346

Č

Čelik, Pavle 42, 43, 44, 45, 51, 346
 Čepelnik, Jurij 243
 Čepelnik, Marija 243, 244
 Čepič, Zdenko 12, 114, 119, 161, 162, 163, 168, 185, 346
 Černi, Janko 282
 Černič, Jože 95, 96
 Čoh-Kladnik, Mateja 168, 181, 262, 263, 346
 Čolaković, Rodoljub 74
 Čorič, Peter 299
 Črnič, Ivan 265
 Črnič, Mirko 265, 266
 Črnologar, Anton 89
 Čufer, Anton 116, 117
 Čulinović, Ferdo 32, 346

D

Dal Ponte, Adrian 21

Danilović, Rajko 14, 15, 346
 Davidović, Ljubo 137, 138
 Davies, Norman 15, 347
 Debeljak, Josip 72
 Debevec, Anton 300
 Delić, Milan 72
 Demak, Pavel 116, 117
 Demšar, Hieronim 288
 Derganc, Jože 232, 233
 Dervišević, Ramo 299
 Detiček, Mirko 127
 Deutschbacher, Feliks 5, 10, 77, 80, 84, 85
 Deželak-Barič 161, 347
 Didič, Franc 317
 Diehl, Branko 113, 259, 299, 301
 Dimitrov, Georgij 22
 Dimnik, Božo 259
 Dimnik, Ciril 225, 247, 249, 254, 255, 257, 258, 259
 Dimnik, Marko 259
 Ditinger, Ivan 86
 Djaković, Djuro 81, 304
 Djokić, Dejan 36, 347
 Dobbeleer, de Ema 11, 285, 286, 328
 Dobovišek, Rudolf 150
 Dobričić, Radoslav 87, 117
 Dobrivojevič, Ivana 16, 36, 37, 40, 66, 67, 138, 139, 148, 347
 Dokler, Marjan 247, 248, 254, 255, 257, 258, 259
 Dolinar, France 227
 Dolinšek, Antonija 318
 Dolničar, Josip 124, 134
 Dolničar, Matej 254
 Dornik-Šubelj, Ljuba 174
 Dostal, Samo 95
 Doujak, Herman 202, 204
 Draga, Anton 289

Draksler, Marija 86
Drašković, Milorad 34, 74
Dreyfus, Alfred 20
Drnovšek, Darinka 205, 347
Drušković, Josip 123, 124, 125
Dujc, Zoran 102, 103, 104, 106
Djaković, Djuro 81, 304

E

Ebner, Michael 21, 347
Eichmann, Adolf 25
Einstein, Albert 72
Ekmečić, Milorad 16, 20, 347
Elste, Alfred 201, 205, 206, 214, 347
Erbežnik, Ivan 86
Erlich, Egon 94, 97

F

Fabijan, Janez 260
Fabjan, Ivanka 242, 243, 244
Fabjan, Leopold 243, 244
Fabjančič, Roza 243, 244
Fakin, Boris 300
Fellscher, Julij 89
Ferbežar, Drago 295
Ferbežar, Marjan 295
Ferenc, Mitja 164, 166, 347
Ferenc, Tone 159, 163, 216, 311, 347, 348
Ferjančič, Roman 168, 192, 197, 198, 348
Ferrar, Marcus 165, 346
Feuerberg, Izak 5, 10, 79, 91, 93, 94, 96, 97,
Figar, Vekoslav 300, 314, 315
Fijavž, Franc 111, 113
Filipič, France 48, 50, 71, 348
Filipič, Hanzi 347
Filipovič, Miodrag 117

Finc, Milan 220, 221
Fink, Ignacij 237, 238
Finkelkraut, Alain 25, 348
Fischer, Jasna 73, 165, 166, 197, 348
Fisk, Milton 16, 348
Fister, Valentin 86
Fleckner, Hans 202, 204
Fortin, Florij 243
Fuks, Maver 116, 117
Furlan, Boris 272, 273, 275, 283

G

Gabrič, Aleš 12, 169, 192, 292, 348
Gacić, Matija 86, 87
Gaida, Hugo 207, 209
Gasser, Paul 299
Gašparič, Jure 39, 40, 70, 136, 137, 138, 140, 141, 149, 348
Gašperič, Marija 235
Gašpersič, Ivan 89
Gentile, Emilio 21, 348
Gerbec, Miroslav 111, 113
Gerbic, Franc 89, 90
Gerlach, Reinhold 202, 204
Getty, Arch 23, 345
Gerwarth, Robert 14, 345
Gilbert, Martin 15, 348
Glaser, Helmut 202, 204
Glavan, Ivan 238, 240
Glavan, Jože 294
Gligorijević, Branislav 36, 348
Gligorijević, Miloš 85
Glušič, Andrej 250, 257
Gnosser, Kurt 207, 209
Godeša, Bojan 160, 348
Gombos, Angela 126
Goričan, Hinko 222, 225
Göring, Herman Wilhelm 25
Goriščan, Henrik 217

Gorjan, Karl 100, 107, 108
Grad, Boris 233
Gradnik, Alojz 87
Grafenauer, Bogo 33, 348
Grandja, Ivan 36
Grapar, Stane 218, 222, 225
Gratzer, Adolf 237, 238
Graziani, Rodolf 26
Gregl, Ivan 317
Gregorič, Pavle 77
Gregorin, Franc 143, 147
Grgič, Silvo 163, 348
Griesser-Pečar, Tamara 165, 169, 227, 259, 349
Grilc, Franc 143, 144
Grilc, Jernej 147
Grilc, Vida 242, 243
Grol, Milan 138
Grosman, Vladimir 255, 258, 293
Grošelj, Franc 86, 87
Grošelj, Vida 260
Groznik, Anton 102
Gruden, Albin 294
Gruden, Ludvik 254
Gučida, Vladislav 87
Gustinčič, Dragotin 86, 87, 90
Guštin, Damijan 12, 47, 49, 159, 162, 180, 349

H

Hacin, Lovro 226, 229, 230, 231
Hafner, Josip 107, 108
Hahn, Hildegard 299
Hancič, Damjan 349
Haruma, Josip 98
Hauk, Josip 71
Heberer, Patricia 24, 200, 349
Hečimović, Nikola 71, 304
Herman, Janko 212
Himmler, Heinrich 22, 207

Hitler, Adolf 21, 22, 152, 154, 207, 228, 229
Hlebec, Albert 90
Hlebec, Ivan 76
Hobsbawn, Eric 14
Hochsteiner, Walther 202, 204
Hočevar, Pavla 272, 282, 287
Höeslin, von Hans 202, 204
Hodos, George 30, 349
Hofer, Jože 212
Hoxhe, Enver 30
Hradetzky, France 202
Hrastnik, Oskar 237
Hribar, Branka 276
Hribar, Elizabeta 272
Hribar Zoran 272, 275, 285, 287
Hribernik, Bogomir 89, 90
Hryn, Halina 15, 349
Hubad, Josip 236, 237
Hudnik, Adolf 89

I

Ibrahimpašić, Besim 18, 349
Ilc, Jože 254
Ilc, Rudolf 95
Ilija, Alojz 147
Intihar, Alojz 233, 234
Ivanič, Martin 189, 191, 300, 315, 350
Ivartnik, Anton 89

J

Jakoš, Angela 264, 265
Jakše, Ljuban 103, 106
Jamnik Alojz 85
Jamnikar, Jože 95
Jan, Branko 218, 220
Janc, Ivan 76
Jančar, Drago 164, 192, 350, 354
Janežič, Ferdinand 94

Janjatović, Bosiljka 67, 350
Javornik, Marjan 350
Jarc, Anton 86, 88
Jeglič, Franc 233, 234
Jeglič, Josip 237, 238
Jelen, Ivanka 126, 127
Jelen, Martin 243, 244
Jenko, Stanislav 242
Jeraj, Mateja 271, 350
Jeran, Franc 305
Jereb, Frančiška 260
Jerman, Jakob 89
Ježov, Nikolaj 22
Jošt, Jože 294
Jovanović, Dragoljub 138, 144, 148
Jovanović, Jovan 138
Jovanović, Rajko 72
Jovanović, Vladan 35, 350
Judt, Tony 23, 169, 350
Juranič, Jože 6, 292, 293
Juranič, Oskar 299
Justin, Frančiška 318
Justus, Pal 30
Juvan, Franc 217, 225
Juvan, Ivan 94, 95
Juvan, Janko 94, 96

K

Kalan, Zdravko 150
Kališnik, Leopold 89, 90
Kaluder, Azis 309
Kambič, Marko 350
Kamenjev, Lev 23
Kanižar, Janko 110, 113
Kanoni, Janez 315
Karadjordjević, Aleksander 36, 37, 40, 303
Karadjordjević, Pavel 115
Kardelj, Edvard 77, 101, 103, 113, 114, 192, 305, 313, 314

Kardelj, Pepca 311
Kastelic, Jožef 304
Kavčič, Boris 272, 350
Kavčnik, Leon, 272, 273, 281, 282, 283
Kavčnik, Marijan 345
Keg, Janez 264
Keitel, Wilhelm 25
Kekec, Polona 348
Kermavner, Dušan 76, 85, 90, 309, 313, 314, 350
Kermc, Marija 247, 249, 255
Kershaw, Ian 14, 350
Keršovani, Otokar 77
Keržič, Ciril 95
Keš, Ivan 307
Kham, Franc 288
Kham, Ladislav 288
Kidrič, Boris 77, 114, 304, 305
Kirchheimer, Otto 18, 350
Kirov, Sergej 22
Klančar, Alojz 294
Klaus, Barbie 25
Klausen, Fritz 27
Klemenčič, Alfonz 217, 221
Klobučar, Egon 104, 106
Klopčič, France 45, 46, 47, 70, 71, 72, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 304, 350
Kluss, Leon 202
Knez, Rihard 254
Kobe, Peter 189, 191, 345, 350
Koca, Dzodzej 30
Kocmur, Lojze 84
Kočevar, Ivan 11, 265, 266, 328
Kogej, Jože 95
Kogej, Jožef 121, 122
Kojc, France 95
Kokalj Franc, 53
Kokot, Jurij 154

Koleša, Viktor 86, 90
Kolman, Jože 95, 97
Kolovič, Ivan 295
Kolumbo, Josip 72
Koncilija, Žiga 27, 300, 350, 351, 355
Konjar, Alojzij 88, 89
Konte, Vilibald 102, 103, 104, 106, 107
Kopač, Vlasto 300
Korošec, Anton 120, 121, 122, 138, 140, 149, 151
Korošec, France 89
Korošec, Jožef 121, 123
Korošec, Katarina 264
Korošec, Nikolaj 264, 265
Kos, Albert 103, 104, 106
Kos, Gregor 125, 126
Kos, Janez 34, 351
Kos, Vinko 143, 147
Koschat, Michael 347
Kosjer, Ilija 116
Kosmatin, Stane 269, 270
Köstl, Janko 217, 220, 225
Kostov, Trajče 30
Koščec, Mirko 87
Košir, Jožef 260
Košir, Marija 91
Košir, Mirko 94, 96, 97, 299
Kovač, Anton 126
Kovač Jože, 217
Kovač, Konrad 89
Kovačič, Fedor 102
Kovačič, Oskar 102, 103, 106
Kozina, Brane 182, 184, 351
Kraigher, Boris 103, 106, 214, 299
Kraigher, Dušan 129, 132, 133
Kraigher, Josip 86
Kraigher, Sergej 103, 106
Kraigher, Vito 171
Krainer, Rudolf 95

Kralj, Ivan 89
Kramhöller, Georg 207, 209
Kranjc, Ema 107, 108
Kranjc, Boris 299
Kraš, Josip 77
Krašovec, Stanislav 116, 117
Krašovic, Branko 212
Kreč, Vladimir 293
Krek, Alojzij 247, 249, 250, 254, 255, 257, 258, 259, 353
Krek, Miha 147, 160, 226, 229, 232, 246, 247, 248, 255, 256, 257, 329
Kres, Jožef 260
Kristan, Srečko 233, 234
Krivic, Vladimir 244, 254, 256
Krivograd, Pankracij 89
Križ, Ladislav 224
Križaj, Peter 217, 221, 222, 224
Križnič, Marija 247, 249, 257, 259
Krnjević, Juraj 138
Kübler, Ludwig 202, 204
Kuhar, Anton 269, 270
Kuhar, Lovro 83, 86, 87, 90
Kuhar, Marko 95
Kukman, Vladimir 217
Kukovec, Sonja 111, 113
Kulovc, Alojz 260,
Kumbatovič, Filip 111
Kumelj, Metod 272, 274, 282
Kupnik, Edmund 111
Kurent, Marija 237, 238
Kureša, Peter 95
Kurtovič, Milorad 87, 116
Kurts, Miha 116, 117
Kusold, Alojzij 89, 90
Kušar, Mirko 293
Kužnik, Jože 266, 267, 268
Kveder, Dušan 95, 222

L

Lajovic, Milivoj 217, 225
 Lajovic, Vid 272
 Lampič, Nada 264, 265
 Lasnik, Frančiška 83, 89, 90
 Laubič, Ivan 263
 Laughland, John 26, 351
 Laval, Pierr 26
 Lazič, Boško 207, 209
 Lekš, Josip 89, 90
 Lenart, Josip 111
 Lenič, Stanislav 249, 254, 255, 256, 258
 Lesjak, Alojz 154
 Leskovec, Fran 258
 Levi, Salomon 77
 Lichtenberger, Emil 309
 Ličen, Vladimir 299
 List, Ernest 152
 Loboda, Josip 147
 Löw, Blanka 95, 97
 Ludvik, Ferdo 254, 158
 Lusker, Jože 212
 Luzar, Alojz 265, 266

M

Maček, Ivan 174, 289
 Maček, Pepca 113
 Maček, Vladimir 138, 139, 148,
 Magajna, Vladimir 295
 Mahnič, Rafael 236, 237
 Maier-Kaibitsch, Alois 205, 206, 207
 Maleško, Franc 299
 Mally, Eva 161, 351
 Manfreda, Anton 75
 Mann, Heinrich 72
 Marčan, Jože 300
 Marganovič, Pajo 72
 Margotič, Vladislav 117
 Marinček, Anton 107, 108

Marinčič, Ivan 217, 225
 Marinko, Miha 116, 117, 307, 311
 Marinšek, Ana 269
 Marinšek, Janez 269, 270
 Marinšek, Marija 270
 Marinšek, Tončka 295
 Mark, Ivan 223
 Marković, Sima 74
 Marn, Josip 116, 117
 Marolt, Marija 242, 243
 Marrus, Michael 25, 351
 Martinović, Milan 88
 Marvin, Roman 95
 Marzetič, Vladimir 143
 Mašanović, Marko 72
 Matelič, Miroslav 217, 225
 Matjani, Martin 268, 270
 Matthäus, Jürgen 24, 200, 349
 Maurer, Vili 305
 Mavec, Jože 299
 Mavr, Fuks 116
 Mavrič, Josip 237
 Medved, Josip 127, 128
 Mehle, Vinko 218, 224
 Melik, Jelka 51, 55, 58, 60, 78, 171, 190, 271, 350, 351
 Mencej, Martin 292, 293
 Mesner, Franc 86, 87
 Mihael, Peter 213
 Mihajlovič, Dragoljub 225, 256
 Mihajlovič, Miodrago 263
 Mihajlovič, Svetomir 114
 Mihič, Ivan 152, 153
 Mikola, Milko 168, 180, 181, 183, 196, 199, 263, 351
 Mikuž, Jože 295
 Mikuž, Metod 23, 36, 39, 352
 Milutinović, Ivan 77
 Mirtič, Ciril 260
 Mišić, Janko 72

Miško, Greta 307
 Mitrovič, Djordje 115
 Mlakar, Boris 24, 26, 27, 29, 161, 352
 Mlinar, Jože 281, 282
 Močilar, Alojz 86
 Močilnik, Matej 243
 Mohorič, Anica 295
 Mohorič, Jaka 147
 Mohorič, Marica 295
 Mojšker, Franc 264
 Možina, Franc 260
 Mrak, Viktor 237, 238
 Mravljak, Anton 86, 87
 Mravlje, Milan 142
 Mrzel, Ludvik 300
 Müller, Drago 238, 241
 Müller, Franc 202, 204
 Mussolini, Benito 16

N

Nagode Črtomir 11, 167, 245, 256, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 298, 328
 Naimark, Norman 15, 352
 Nakrst, Josip 88, 89
 Natlačen, Marko 129, 130, 133, 138, 160
 Nečak, Dušan 24, 297, 298, 299, 352
 Nemčev, Sredoje 85
 Nemeč, Draga, 111
 Nešič, Vladimir 71
 Neubert, Günter 202, 204
 Nose, Aleš 352
 Novak, Anton 111
 Novak, Franc 86, 87
 Novak, Hilda 126
 Novak, Jožef 126
 Novak, Karl 242, 261
 Novak, Miroslav 111

O

Oblak, Marija 264, 265
 Ocepek, Alojzij 116
 Ogrin, Tomaž 143, 147
 Ogrizek, Anton 138
 Omerza, Mihael 234
 Opeka, Danijel 89, 90
 Oreški, Mija, 72
 Oreški, Slavka 72
 Oreškovič, Jovan 72
 Oreškovič, Marko 77
 Orešnik, Franc 243, 244
 Osenar Janko, 163
 Osenar Stanko 11, 238, 239, 328
 Oswald, Stane 299
 Ošo, Ivan 107, 108
 Otokar, Franc 116, 117

P

Pajenk, Franc 212
 Paljič, Vojislav 87
 Pančur, Ivan 264
 Pašič, Mustafa 77
 Patrascanu, Lukrecij 29
 Pavčič, Uršula 264, 265
 Pavlič, Jože 293
 Pavlin, Ivana 264, 265
 Pečar, Ivan 269
 Pegan, Vladislav 147
 Peklar, Leonardo 302, 312, 313, 314, 316, 352
 Pendas Devin, Owen 25, 347, 352
 Pernar, Ivan 36, 138
 Pernat, Ervin 152, 153
 Perovšek, Jurij 32, 36, 40, 41, 352
 Pestotnik, Darinka 234, 235
 Pestotnik, Sonja 232, 234
 Pétain, Phillip 26
 Peterca, Valentin 289

Peterlin, Ernest 217, 219, 222, 223, 224
Petkov, Nikolaj 28
Petrak, Marjan 300
Petranović, Branko 32, 33, 35, 193, 352
Pijade, Moša 74, 306
Pikl, Ivan 132, 133, 135
Pikl, Marija 133, 135
Pilecky, Witold 28
Pirc, Metod 272, 278
Pirjevec, Jože 119, 149, 291, 353
Pirnat, Jožica 152, 153
Pivc, Jože 305
Pivk, Damijan 260
Pivk, Zofija 261
Pjatakov, Georgij 23
Plankar, Josip 85
Plankar, Ruža 85, 87
Plankl, Franc 86, 87
Plaskan, Mirko 130, 132, 133, 135
Plaskan, Vera 132, 135
Plestenjak, Ivanka 318
Pleterski, Janko 32, 353
Podbevšek, Ivana 269
Podbevšek, Leopoldina 126
Podbregar, Franciška 269, 270
Polanc Josip 84, 85, 90
Popov, Blagoj 22
Popović, Pera 72
Por, Anton 218
Por, Jože 218, 225
Poropada, Josip 72
Porovne, Ivan 86, 87
Potrč, Ivan 95
Potrč, Josip 86, 87, 90
Poženel, Franc 233, 234
Poženel, Marjan 233
Predavec, Josip 138
Predikaka, Ivan 237, 238

Preko, Nikola 138
Prelc, Marjan 89, 90
Premk, Martin 262, 353
Prenner, Ljuba 192
Presterl, Martin 299
Prešern, Jože 317
Prezelj, Ivan 233
Pribičević, Svetozar 138
Prica, Ognjen 77
Prijon, Josip 77
Prinčič, Jože 168, 353
Prusnik, France 95, 97
Pucar, Djuro 77
Pučnik, Jože 167, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 262, 263, 353
Pufler, Ernest 298
Pufler, Janko 298
Pust, Anton 224, 353

Q

Queneau, Raymond 14
Quizling, Vidkun 26

R

Račić, Puniša 36
Radek, Karl 23
Radić, Pavle 36
Radić, Stjepan 36
Rainer, Friedrich 11, 201, 202, 203, 204, 205
Rajar, Franc 238, 240
Rajšter, Brigita 348
Rakosi, Matyas 30
Rancinger, Anton 305
Rancinger Greta 307, 311, 312
Rancinger, Ivan 6, 297, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 309, 310, 314, 315, 316, 353
Ranković, Aleksander 77, 174, 291
Rant, Marija 256

Ravnikar, Janko 300
Razpot, Alojzija 89, 90
Ražen, Joahim 254
Rebula, Alojz 261
Rehar, Radivoj 247, 255, 257, 258, 259
Repe, Božo 12, 24, 158, 166, 169, 196, 197, 199, 291, 352, 353
Reven, Zdravko 353
Režek, Mateja 70, 168, 192, 193, 291, 353
Ribar, Ivan 132, 147
Ribbentropp, von Joachim 25
Rifelj, Vojinka 234, 235
Rijavec, Štefan 116, 117
Rijavec, Zdravko 11, 263, 264, 265, 328
Rittersporn, Getty 23, 345
Roatta, Mario 25
Röck, Blaž 123, 124
Röger, Tone 233, 234
Röhm, Ernest 22
Roosevelt, Franklin 201
Rorman, Jože 218, 222, 224
Rösener, Erwin 226, 229, 231, 353
Rous, Andrej 233, 234
Rožič, Miroslav 294
Rožman, Gregorij 204, 205, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 256, 257, 329, 353
Ruperšič, Janez 260
Rupnik, Božidar 218
Rupnik, Evgen 223
Rupnik Leon 11, 160, 198, 205, 216, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 245, 256, 285, 328, 329, 353
Rus, Davorin 149
Rus, Jože 217, 225

S

Sabolek, Ivan 77
Saje, Franček 33, 353
Sajovic, Franc 264, 265
Saksida, Marcela 95
Samardžić, Risto 72
Sarko, Mitja 299
Savič, Danica 235
Savič, Mira 235
Schweighofer, Ivan 152, 153
Sedej, Ivan 116, 117
Sedlaček, Mileva 111
Senica, Josip 88
Servo, Mihajl 77
Sevčnikar, Ivan 89, 90
Sever, Franci 111
Simoniti, Vasko 173, 196, 198, 354
Simovič, Dušan 119
Sirc, Franjo 272
Sirc, Ljubo 272, 273, 274, 354
Sirk, Albin 247, 248, 255, 257, 259, 354
Slak, Jože 103, 106
Slansky, Rudolf 30
Slapšak, Božidar 353
Smolar, Jože 244
Smolar, Marija 243, 244
Snoj, Emilija 300, 354
Snoj, Franc 160, 272
Sobolevski, Mihael 74, 354
Sojer, Vladimir 293
Soklič, Janko 247, 249, 250, 254, 256, 257, 258, 259
Sokol, Ronald 17, 354
Sokolnikov, Grigorij 23
Sorbet, Josip 86
Spaho, Mehmed 137, 138
Spolenak, Ivan 86, 95, 97
Srđić, Milutin 354
Srimšek, Rudolf 108

Stage, Kurt 207, 208, 209
Stalin, Josip 123, 125, 201, 219
Stamenković, Trajko 77, 143
Stanovnik, Aleš 89
Stanovnik, Tončka 354
Stante, Jernej 219, 221, 222, 223, 275
Stante, Peter 5, 105, 106, 110, 129, 130, 131, 134, 135
Stare, Bogdan 272
Stare, Miloš 224, 354
Stegenšek, Stepislav 108
Steinbüch, Friderik 11, 209, 210, 211, 212, 213, 328
Stejić, Spasoje 73
Stepinac, Alojzij 225, 245, 256
Stepišnik, Milan 299
Strmečki Maks 60, 86
Stiplovšek, Miroslav 33, 115, 120, 149, 354
Stojanović, Stanislav 34, 72, 76, 80, 90, 91, 92, 114, 115, 120, 121, 304, 353
Stojkov, Todor 66, 72, 76, 77, 137, 354
Strežek, Ana 295
Strežek, Ivan 295
Strmečki, Maks 86, 90, 305
Strojin, Ivan 76
Stropnik, Alojz 89, 90, 243, 244
Stružnik, Alojz 296
Studen, Andrej 8, 70, 355
Stupica, Maks 292, 293
Suhadolnik, Franc 260, 261
Supek, Rudi 308, 309, 310, 355
Suša, Vladimir 236, 237
Sušnik, Antonija 269, 270
Svetelj, Pavel 295, 296
Svetina, Angela 116, 117
Szalaij, Andras 30
Szonyi, Tibor 30

Š

Šavora, Jože 217, 224, 225
Šerko, Alfred 105, 106
Šinkovec, Zofija 126
Širc, Ignacij 237
Škabernet, Bronislav 239
Škerbec, Matija 141, 142, 143, 144, 146, 147, 355
Šorjanc, Josip 107, 108
Šlander, Alojz 132, 133
Šlander, Slavko 113
Šlander, Mica 311
Šloser, Štefan 107
Šmajd, Albin 242
Šmajd, Marija 242, 243
Šmit, Gabrijel 67
Šmon, Franc 107, 108
Šolar, Jakob 11, 217, 260, 261, 328
Štajner, Adolf 212
Štebe, Jožef 260
Štembov, Anton 89, 90
Štor, Bruno 265, 266
Štorman, Bogomir 130
Štravs, Marija 243, 244
Štrcin, Ivan 147
Štrcin, Janez 143, 144
Štrukelj, Ivana 89
Štrumbelj, Mihael 266, 267, 268
Štrumbelj, Slavko 268
Štubec, Anton 144
Šturm, Nada 234, 235
Šturm, Lovro 164, 168, 192, 348
Šubašič, Ivan 162
Šuflaj, Milan 72, 138
Šumah, Urh 243, 244
Šuštaric, Anton 86
Šušteršič, Tone 90
Šutej, Juraj 138
Švent, Darinka 102, 107, 108
Švigelj, Anton 254

T

Tanev, Vasilij 22
Tepina, Pavel 5, 98, 104, 105, 106,
Teršak, Ignacij 86, 90
Težak, Štefan 154
Thamer, Hans-Ulrich 21, 355
Thuma, Alfonz 218, 225
Tkalčič, Matija 265
Tomc, Ivan 94
Tomec, Ernest 86
Tominec, Milan 294
Tomšič, Tone 102, 311
Tomšič, Vida 102
Tonin, Andrej 269, 270
Tonja, Ivan 217, 225
Torkar, Igor 300, 355
Trampuš, Antonija 126, 127
Tratnik, Marija 289
Trebovec, Franc 263
Trobec, Milan 6, 291, 294
Troha, Nevenka 12, 162, 355
Trop, Herman 152, 153
Trtnik, Mirko 89, 90
Trumbić, Ante 138
Tuhačevski, Mihajl 23
Tuma, Henrik 89
Turk, Jože 132, 133, 135
Turnšek, Maks 125
Turšič, Anton 285, 286

U

Uiberreither, Sigfried 207
Ule, Anton 89, 90
Umnik, Anton 143, 144, 146, 147
Uran, Anton 89, 90
Uršič, Alojz 266, 267, 268

V

Vakajlović, Svetomir 87
Valjavec, Ivan 260

Vauhnik, Vladimir 250, 257
Večerin, Rudolf 11, 236, 237, 238, 328
Velikonja, Marija 242, 243
Venkovič, Jernej 212
Verbič, Dušan 216, 225
Verderber, Ernest 212
Veršnik, Alojz 300
Veselič, Ana 265
Veselič, Ivan 265, 266
Veselič, Jože 265
Veselič, Nikolaj 265
Veselinov, Jovan 77
Vesenjak, Ivan 110
Vesenjak, Marijan 111
Veselič, Ivan 265
Vidas, Božo 72
Videgar, Josip 89, 90
Vidic, Marko 355
Vidmar, Jožef 304
Vidmar, Roman 300
Viher, Ivan 89, 90
Viternik, Maks 89
Vizjak, Milan 226, 229, 230, 232, 353
Vnuk, Jože 95, 96
Vode, Angela 272, 276, 355
Vodopivec, Peter 272, 300, 355
Vodušek-Starič, Jerca 164, 178, 192, 196, 197, 355
Vogt, Josef 202, 204
Vojska, Karel 218, 220
Vombergar, Jernej 143
Vončina, Niko 315
Vorstner, Matko 11, 242, 243, 328
Vovk, Marija 116, 117
Vovk, Mihaela 243, 244
Vratanar, Ciril 264, 266
Vrčon, Branko 217, 225
Vrunč, Franc 5, 79, 109, 110, 111, 112, 113

Vujošević, Djoko 217
Vukajlović, Svetomir 116
Vuković, Gojko 77

W

Wachsmann, Nikolaus 22, 355
Wankmüller, Franc 86, 87, 90
Wiegele, Franc 207, 209
Winkler, Jožef 207, 209
Wolhar, Franc 317

Z

Zagode, Jože 212
Zagorski, Cvetko 113
Zagoršek, Stane 218, 225
Zajec, Vida 260
Zangl, Jožef 207, 209
Zemskov, Viktor 23, 345
Zdanšek, Mihael 113
Zentrich, Mirko 95
Zibelnik, Pavle 103, 104, 106
Ziherl, Boris 114
Zinovjev, Grigorjev 23
Zor, Vinko 246, 247, 248, 255,
257, 259
Zorn, Tone 207, 356
Zupan, Anton 210
Zupan, Svatopluk 272
Zupančič, Franc 266, 267, 268
Zupančič, Janez 265, 266
Zupančič, Marija 126
Zver, Ivan 90

Ž

Žabkar, Slavko 265, 266
Žakelj, Jakob 261
Žalik, Martin 255
Žavbi, Matija 269, 270
Žekar, Aleksander 246, 247, 248,
250, 251, 259
Žekar, Martin 218, 219, 224
Železnikar, Štefan 256
Željeznov, Dušan 227, 356
Žerjal, Anton 107, 108
Žgajner, Srečko 103, 104, 105, 106
Židan, Ivan 95, 96, 97
Židan, Marija 264, 265
Židan, Slavko 97
Židan, Zora 97
Židanik, Terezija 97
Žigon, Zvone 166, 356
Žirovnik, Janko 255, 258
Žitnik, Maks 233, 234
Živković, Peter 40, 41, 82, 137
Žnidarič, Anton 95
Žorga, Jakob 5, 77, 86, 87, 90,
114, 115, 116, 117
Žumer, Franc 299
Žužek, Anton 89

BESEDA O AVTORJU

Žiga Koncilija je bil rojen 7. aprila 1980 v Ljubljani. Po končani srednji šoli se je vpisal na Filozofsko fakulteto in Fakulteto za družbene vede v Ljubljani in diplomiral leta 2008. Podiplomski študij je nadaljeval na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Kot mladi raziskovalec se je v letih 2009 do 2013 usposabljal na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Aprila 2014 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Politični sodni procesi kot eno izmed glavnih orodij državne represije na Slovenskem v obdobju Kraljevine Jugoslavije (1929-1941) in v prvih letih po drugi svetovni vojni (1945-1953)*. Septembra 2014 je bil izvoljen v naziv asistenta z doktoratom in sodeluje na projektu, ki poteka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Raziskovalno se ukvarja z vprašanji s področja totalitarnih družbeno-političnih sistemov 20. stoletja, represivnih aparatov, vsebinskih in strukturnih značilnosti različnih oblik političnega in državnega nasilja ter z vprašanji s področja vloge žensk, vsakdanjega življenja, kriminalitete v obdobju prve svetovne vojne itn.

V ZBIRKI ŽE IZŠLO

1. Jurij Perovšek. *Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana 2005.
2. Bojan Godeša. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2006.
3. Aleš Gabrič. *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana 2006.
4. Damijan Guštin. *Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana 2006.
5. Peter Vodopivec. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana 2006.
6. Mojca Šorn. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2007.
7. Vida Deželak-Barič. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana 2007.
8. Žarko Lazarevič, Aleksander Lorenčič (ur.). *Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana 2009.
9. Jurij Perovšek. *»V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941*. Ljubljana 2009.
10. Žarko Lazarevič. *Plasti prostora in časa : iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana 2009.
11. Ervin Dolenc. *Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnim vojnama*. Ljubljana 2010.
12. Jurij Hadalin. *Boj za Albanijo : propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana 2011.
13. Maja Gombač. *»Modni pêle mêle« slovenske družbe med svetovnim vojnama*. Ljubljana 2011.
14. Eva Mally. *Slovenski odpor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945*. Ljubljana 2011.
15. Aleksander Lorenčič. *Prelom s starim in začetek novega : tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizmu (1990–2004)*. Ljubljana 2012.

16. Jurij Perovšek. *Samoodločba in federacija : slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana 2012.
17. Jure Gašparič. *Državni zbor 1992–2012 : o slovenskem parlamentarizmu*. Ljubljana 2012.
18. Peter Vodopivec. *Francoski inštitut v Ljubljani 1921–1947 / L'institut français de Ljubljana 1921–1947*. Ljubljana 2013.
19. Jože Prinčič. *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. Ljubljana 2013.
20. Jurij Perovšek. *O demokraciji in jugoslovanstvu : slovenski liberalizem v kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana 2012.
21. Vlasta Stavbar. *Politik Vekoslav Kukovec : politično delovanje do leta 1918*. Ljubljana 2014.
22. Alenka Kačičnik Gabrič. *To smemo že tako dolgo : kmečke služnosti in njihova odprava*. Ljubljana 2014.
23. Andrej Studen. *Neprilagojeni in nevarni : podoba in status Ciganov v preteklosti*. Ljubljana 2015.
24. Meta Remec. *Podrgni, očedi, živali otrebi : higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana 2015.
25. Žarko Lazarevič. *Spremembe in razmišljanja : gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Ljubljana 2015.

Več o publikacijah Inštituta za novejšo zgodovino na: <http://www.inz.si/razpoznavanja.php>

